

bir sovyet diplomatının türkiye anıları

1922-1923

Semyon İvanoviç Aralov

Çeviren: Hasan Âli Ediz

© 2000

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

5720 S. UNIVERSITY AVE.

CHICAGO, IL 60637

TEL: 773-936-3700

FAX: 773-936-3700

WWW.PHYSICS.UCHICAGO.EDU

PHYSICS 309

LECTURE 1

INTRODUCTION

1.1. THE SCIENTIFIC METHOD

1.2. THE HISTORY OF PHYSICS

1.3. THE FUTURE OF PHYSICS

1.4. THE PHYSICS OF THE FUTURE

1.5. THE PHYSICS OF THE PAST

1.6. THE PHYSICS OF THE PRESENT

1.7. THE PHYSICS OF THE FUTURE

1.8. THE PHYSICS OF THE PAST

SEMYON İVANOVIÇ ARALOV
BİR SOVYET DİPLOMATININ TÜRKİYE ANILARI
1922-1923

ÖZGÜN ADI
ВОСПОМИНАНИЯ СОВЕТСКОГО ДИПЛОМАТА
1922-1923

RUSÇA ASLINDAN ÇEVİREN
HASAN ÂLİ EDİZ

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2007
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
EMRE YALÇIN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

YAYINA HAZIRLAYAN
CANDAN BADEM

REDAKTÖR
ÖZLEM ÇEKMECE

DÜZELTMEN
ESEN GÜRAY

DİZİNİ HAZIRLAYAN
BORA BOZATLI

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: EYLÜL 2008
2. BASKI: NİSAN 2010

ISBN 978-9944-88-465-5

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL (0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

*bir sovyet diplomatının
türkiye anıları*
1922-1923

Çeviren
Hasan Âli Ediz

İçindekiler

SUNUŞ

Erken Dönem Türk-Sovyet İlişkileri ve S. İ. Aralov xi

BİR SOVYET DİPLOMATININ ANILARI 1922-1923

TÜRKİYE'YE ATANMAM

Çiçerin'le görüşme.....	4
V. İ. Lenin hakkında düşünceler.....	6
Dostluk ilişkilerinin başlaması.....	7
RSFSC yeni Türkiye'nin samimi ve çıkar gözetmeyen dostudur.....	9
İtilaf Devletleri, Türkiye ve Sovyet Rusya.....	10
Sovyet-Türk dostluğuna karşı mücadelede Enver Paşa'mın rolü.....	11
Sultan'ın hükümeti ve İtilaf Devletleri yeni Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan ayırmaya çalışıyorlar.....	12
Menşeviklerin Kafkasya'daki haince faaliyetleri hakkında Lenin.....	13
Batılı emperyalistler Güney Kafkasya'da.....	14
Güney Kafkasya komünistlerinin Sovyet iktidarı için mücadelesi.....	17
Taşnak Ermenistanı ile Türkiye arasında savaş.....	18
G. K. Orconikidze'nin D. P. Jloba'ya telgrafı.....	20
18. Kafkas Tümeni'nin seferi ve Batum'un kurtuluşu.....	20
Yeni Türkiye ile RSFSC arasındaki ilk antlaşma.....	23
Türkiye ile RSFSC arasında karşılıklı ilişkilerin gelişmesi.....	24
İtilaf Devletlerinin Türkiye ile ilgili tasarıları.....	25
Türkiye'ye gitmeden önce Lenin'le görüşme.....	26
Çiçerin üzerine başkaca birkaç söz.....	29
Ali Fuat Paşa'yı ziyaret.....	30

TİFLİS'TEN ANKARA'YA YOLCULUK

Yolun başlangıcı	32
Frunze ile karşılaşma	35
Türkiye ile Sovyet Ukrayna arasında dostluk antlaşması	38
Samsun Mutasarrıfı ile görüşme	39
Anadolu yollarında	41
Yolda köylülerle konuşmalar	42
Havza kasabasında	49
Mustafa Kemal üzerine anlatılanlar	50
Merzifon	53
Çorum, Alaca, Yozgat	53
Türk subayı ile konuşma	55
Yolculuk izlenimleri	57
Türk ordusunun zaferi	59
Dışişleri bakanı ile karşılaşma	61

ANKARA

Ankara şehrinde kısa bir gezinti	63
Mustafa Kemal Paşa ile ilk karşılaşma	64
Fabriye Hanım	68
Toplum kadını Halide Edip	68
Türkiye üzerinde Amerikan mandası fikri	70
Sovyet elçisine gösterilen ilgi	71
Suriye köylüsünün mektubu	72
Mustafa Kemal ile cepheye karşılaşmalar	72
Mustafa Kemal Sovyet elçiliğinde	73

CEPHE GERİSİNDE

Polatlı-Biçer	76
Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla buluşma	77
Sivrihisar kasabası	78
Bitik köyünde 41. Tümen karargâhı	79
Bolvadin 2. Ordu karargâhını ziyaret	80
1. Ordu karargâhı	81
Başkomutanlık karargâhı	82
Mustafa Kemal'in ateşkes hakkındaki düşünceleri	84
1. Ordu'nun geçit töreni	85
Asker oyunları ve temsil	87
Öksüzler yurdu	88

Anadolu'da Rus köyü Cigidiya	89
İsmet Paşa'nın ziyafeti	92
Mustafa Kemal'in konuşması	93
Süvari Kolordusu'nun teftişi	95
Konya'ya geliş	96
Medreseler	98
Nalbantlık okulu	99
İmalât-ı Harbiye Fabrikası ve atölyeleri	101
Topçu Okulu ve Askeri Lise	102
Kadınların durumu	103
Mevlevi tarikatı	103
Öğretmen okulunda temsil	105
Mustafa Kemal Paşa'nın halkla sohbeti	105
Mustafa Kemal Paşa ile Türk ordusu ve RSFSC'nin yardımı üzerine söyleşi	106
Türk subayları ile söyleşiler	108
Türk erlerinin siyasi eğitimi	110
Mustafa Kemal ve Kürt sorunu	111
Mustafa Kemal ve Arap ülkeleri	112
Şeyh Senusi'den Mustafa Kemal'e mektup	114
Gezimizin sona erişti	114
Türk halkının Sovyet Rusya'ya sempati duyguları	115
Elçilikte 1 Mayıs'ın kutlanması	116
Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa	117
Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa	118
Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa	118
Refet Paşa	120
Rauf Bey ..	120
Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin ulusal uyanışını anlatıyor ..	121
Cenevre Konferansı ve Rapallo Antlaşması	126
General Townshend'in Türkiye'yi ziyareti	129
İngiltere ve Türk basım	130
Mersin'de RSFSC konsolosluğu sorunu	131
Mustafa Kemal'in Doğu halkları kongresi toplanması hakkındaki teklifi	131

TÜRK ORDUSUNUN TAARRUZU

Enver Paşa isyanının bastırılması	133
Kemalistlerin muhalefetle mücadelesi	133
Türk ordusunun taarruz hazırlığı	134

Türk ordusunun taarruzu	136
Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar taarruzu idare ediyorlar	138
Kutlamamıza BMM'nin cevabı	139
Yunan ordusunun bozguna uğratılması üzerine Mustafa Kemal'in anlattıkları	139
İtilaf Devletlerinin Türk ordusunun zaferlerini durdurma girişimleri	140
Silah bırakışması üzerine konuşmalar	142
Anadolu'da şenlikler	143
Mustafa Kemal'den Türk ordusu üzerine	144
RSFSC Dışişleri Halk Komiserinin Türkiye'ye notası	147
RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin Karadeniz Devletleri Konferansı önerisi	148

MUSTAFA KEMAL'İN CUMHURİYETÇİ TÜRKİYE MÜCADELESİ

Padişahın devrilmesi ve kovulması	151
Padişahlığın devrilmesini halkın desteklemesi	154
Meclis'te muhalefetin büyümesi	155
Mustafa Kemal'in cevabı	156
Mustafa Kemal'in seçim konuşmaları	157
Gerici muhalefet ve Türk-Sovyet ilişkileri	162
Toplum insanların Sovyet Rusya üzerine düşünceleri	165

LOZAN VE BOĞAZLAR SORUNU

Lozan Konferansı'nda Türkiye	169
Rauf Bey'le konuşma	170
Türk Dışişleri Bakanlığı ile Lozan üzerine görüşmeler	174
Konferans heyeti için mücadele	180
Lozan Konferansı'nda Türkiye ve RSFSC hakkında İsmet Paşa	182
Yine Rauf Bey üzerine	186
Boğazların RSFSC ve Türkiye tarafından birlikte savunulması sorunu	188
Yunus Nadi Bey ve Boğazlar sorunu	193
Rauf Bey'le konferans üzerine konuşmalarımız	196
Çiçerin'in Lozan'daki konuşması	198
Sovyet delegasyonunun teklifleri	204
İngiltere'nin Gelibolu yarımadası üzerine emelleri	210
Lozan Konferansı'nın Türkiye için sonuçları	212

Lozan'da Sovyet delegasyonu	213
Sovyet delegasyonunun Lozan anlaşmasını imzalamaları	215
Türkiye'den ayrılışım	217
Sovyet elçilik personelinin çalışmaları	218
TBMM üyelerinden Sırrı Bey'le bir söyleşi	219

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE YENİ TÜRKİYE'NİN KURULUŞU

Yaşantı ve kültürde yapılan reformlar	221
Ekonomik reform planları	223
Mustafa Kemal ve yabancı sermaye	225
İzmir İktisat Kongresi	226
Bazı sonuçlar	227
Elçilikte son karşılaşma	229

Erken Dönem Türk-Sovyet İlişkileri ve Semyon İvanoviç Aralov

Sovyetler Birliği, bundan böyle genç nesiller için tarihin derinliklerine gömülmüş bir ülke. Oysa kısaca SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) olarak bilinen bu imparatorluk, 1917'den 1991'e kadar 20. yüzyıla damgasını vurmuş, bloklu dünyanın cephelerinden birinin öncülüğünü üstlenmişti. Sovyetler Birliği daha Milli Mücadele'nin ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin de dış politikasının belirleyici bir unsuruydu. Kollektivist bir anlayışla "tekelci kapitalizm"e karşı sosyalizmi kendine göre yorumlayan SSCB, İkinci Dünya Savaşı ertesinde bloklaşan dünyada Doğu Bloku'nun başını çekmiş, Batı ülkelerinde "Demirperde Ülkeleri" olarak adlandırılan ülkeler grubunu egemenliği altına almış ve Doğu Avrupa'da hâkim konumunu on yıllarca sürdürmüş bir ülke. Bu bloklaşmadan Türkiye de nasibini almış, Sovyetler Birliği'nin Orta Avrupa'da yayılımının ertesinde Truman doktrini ile ABD şemsiyesi altına girmiş, Marshall Planı ve NATO ile tercihini bundan böyle Batı'dan yana yapmıştı. "Karanlık Çağ" diye bilinen ve iki dünya savaşını içeren dönemi "Soğuk Savaş" izlemiş, Türkiye Batı Bloku'nun güneydoğu savunma kanadını oluşturmuştu.

Ne var ki, Sovyet sisteminin kuruluş evresinde ve Türkiye'nin "düvel-i muazzama"ya karşı direndiği yıllarda, iki ülke arasındaki ilişkiler bir "kara gün dostluğu" olarak nitelendirilirdi. Sovyetler Birliği Anadolu topraklarında bir ulus-devlet inşa sürecine omuz vermiş, en azından İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türk-Sovyet ilişkileri dostluk paktlarıyla da pekiştiril-

mişti. Ancak, İkinci Dünya Savaşı ertesi ortaya çıkan Sovyet travması ve “komünizm tehdidi” gerekçeleriyle ilişkilerin soğuduğu ve gerildiği yarım yüzyılın da etkisiyle, bu ilişkinin ilk dönemleri günümüze değin yeterince açıklığa kavuşturulamamış olarak duruyor.

Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıç noktası olarak, Moskova Görüşmeleri sonunda 16 Mart 1921’de imzalanan Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması kabul edilebilir. Büyük Millet Meclisi’nin yeni dışişleri bakan Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Çiçerin’in imzaladığı Moskova Antlaşması’nın 1. maddesi ile Sovyetler, Sevres Antlaşması’nı reddediyor ve Yeni Türkiye’yi ilke olarak Misak-ı Milli sınırlarıyla tanıyordu. Moskova Antlaşması’nın imzasından önce, iki hükümet de birbiri katına elçi atamıştı. Ali Fuad (Cebesoy) Paşa elçi olarak batı cephesi komutanlığından alınarak Moskova’ya gönderilmiş ve 21 Kasım 1920’de görevine başlamıştı. Buna karşılık 20 Ekim 1920’de Ankara’ya Türk-Ermeni görüşmelerinde arabulucu olarak gelen Budi Mdivani, Moskova Antlaşması’ndan 11 gün önce, 5 Mart 1921’de Mustafa Kemal’e güven mektubunu sunacaktı. Mdivani uzun süre Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği Türkiye Temsilcisi olarak görev yapmıştı. 5 Mart 1921’de sunduğu güven mektubunun içeriğini bilmiyoruz. Ancak, kendisi Ankara’da elçi sıfatıyla bulunmamıştı. Sovyetler’in ilk elçisi S. P. Natsarenus 19 Haziran 1921’de Ankara’ya gelmiş ve 27 Haziran günü itimatnamesini Mustafa Kemal Paşa’ya sunmuştu. İtimatnameler *Hâkimiyet-i Milliye*’nin 28 Haziran 1921 tarihli sayısında yer alır. Bu belgeler Moskova Antlaşması ertesi Milli Mücadele’nin sıcak günlerinde iki ülkenin ilişkilerini açıklayıcı oluşları açısından önemlidir.

Milli Mücadele’nin sıcak günlerinde başlayan bu ilişki, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda Stalin’in –kısmen Türkiye’nin savaş boyunca Almanya ile sürdürdüğü yakın ilişkiyle gerekçelendirdiği– Kars, Ardahan ve Boğazlar’a yönelik talepleriyle neredeyse zıt bir yola girdi. Yukarıda bahsedilen iki kutuplu dünya sisteminde, yirminci yüzyıl sonlarına dek kuzey

komşumuzla ilişkiler her zaman günlük siyasetin gölgesinde kaldı. Her ne kadar Türk-Sovyet ilişkilerinin ilk dönemi ile ilgili birçok belge her iki ülkede yayımlanmışsa da, diplomatik tarihe yaraşır kapsamda bir çalışma henüz gün ışığına çıkmamıştır. Bu darboğazın ana nedenlerinden biri de, Milli Mücadele dönemi Türkiye arşivlerinin henüz araştırmacıların kullanımına açılmamış olmasıdır. Araştırmacılar hâlâ çoğu kez gazete, dergi gibi basılı kaynaklarla yetinmek durumunda.

Dünün Sovyetler Birliği'nde ise dönemin yazışmaları ana hatlarıyla 1957-1962 yılları arasında yayımlanan *Dokument Vneşney Politiki SSSR* (SSCB Dış Politika Belgeleri) adlı altı ciltlik belgesel yayında yer aldı. Bu kaynaktaki Türk-Sovyet ilişkilerine özgü belgelerin birçoğu Türkçe'ye çevrildi ve Stefanos Yerasimos'un *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye* [İstanbul, 1979] başlıklı çalışmasında yayımlandı. Bu kitap 661 sayfalık hacmiyle, hâlâ Milli Mücadele döneminde Türk-Sovyet ilişkileri konusunda en geniş kapsamlı eser olma unvanını koruyor. Osman Okyar'ın, kısmen babası Fethi Okyar'ın da notlarından yararlanarak kaleme aldığı *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1910-1921)* [Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998] ise, dönemin iki liderinin ilişkileri ekseninde konuyu inceler.

Ayrıca Sovyet bilim adamlarının birçok çalışmasında Milli Mücadele yıllarındaki Türk-Sovyet ilişkilerine yer verildi. Bunlardan konuyu en geniş kapsamlı olarak işleyenleri, Yusuf Alioğlu Bağirov'un Azerbaycan SSR Bilimler Akademisi'nce Bakû'de 1965'te yayımlanan *İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşenii v 1920-1922 gg.* (1920-1922 yıllarında Türk-Sovyet İlişkileri Tarihi Üzerine) adlı eseriyle SSCB Bilimler Akademisi tarafından 1966'da basılan Abdullah Mardanoviç Şamsutdinov'un *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borbav Turtsii (1918-1923)* (Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Savaşı 1918-1923) başlıklı kitabı. Kitaplardan ilki Azerbaycan kaynaklarına göre yazılmış, ikincisi ise Sovyetler Birliği'nin basılı birincil kaynaklarını kullanmış. Bu iki önemli eserden ilki kısmen "Türk-

Sovyet ilişkilerini kapsayan dördüncü bölümü”, ikincisi ise tümüyle Türkçe’ye çevrildi ve *Bir Kara Gün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri* [İstanbul, 1979] başlığı altında yayımlandı.

Bu telif ve çeviri üç eser dışında Türk-Sovyet ilişkileri üzerine Türkçe’de birçok anı ve popüler tarih kitabı da bulunmakta. Kâzım Karabekir, Yusuf Kemal Tengirşenk gibi dönemi yaşayanların anılarından, Ali Kemal Meram’ın *Türk-Rus İlişkileri Tarihi* ya da Doğan Avcıoğlu’nun *Milli Kurtuluş Tarihi*’ne kadar sayısız kitap Türk-Sovyet ilişkilerine yer veriyor. Ayrıca diplomatlarımızın da, Türk-Sovyet ilişkilerinin ilk yıllarına yönelik çalışmaları var. Bunlardan ilki Kâmuran Gürün’ün *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, [Ankara; TTK, 1991] diğeri Suat Bilge’nin *Güç Komşuluk – Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1963*, [İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992]. Daha erken dönem için ise Selami Kılıç’ın kaleme aldığı *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu – Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917 – 3 Mart 1918)* [İstanbul, 1998] önemli bir kaynak. Türkiye’nin Sovyetler Birliği ve federe cumhuriyetleriyle yapmış olduğu antlaşmalar İsmail Soysal’ın *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, 1. cilt (1920-1945)*, [Ankara, 1982] kitabında yayımlandı. Bu alanda en yakın tarihli çalışma ise, Mehmet Perinçek’in Rus arşivlerinde yaptığı çalışmanın ürünü olan *Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri – Sovyet Arşiv Belgeleriyle* [İstanbul, 2005].

Ancak bu çerçevedeki çalışmaların en uzun ömürlü olanı –ve üniversitelerde uzun yıllar uluslararası ilişkiler ders kitabı olarak okutulandı– önce Dışişleri Bakanlığı’nca iç hizmet için yayımlanan, daha sonra AÜ SBF’nin kamuya mal ettiği *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)* [Ankara, 1969] adlı eseri. Türk-Sovyet ilişkileri bu kitapta Prof. Dr. Mehmet Gönülol ve Dr. Cem Sar tarafından özet bir biçimde ele alınmış.

Bu belirtilen kitaplar dışında, Türk-Sovyet ilişkilerine dair anılar ya da araştırmalar gazete ve dergilerde zaman zaman tefrika edilmiştir. 1976’da *Vatan* gazetesinde Türkçaya Ata-

öv'ün yayımladığı “Hiçbir Yerde Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk ve Lenin Arasındaki Yazışmalar” ve *Cumhuriyet* gazetesinde Uğur Mumcu'nun “Kâzım Karabekir Anlatıyor” başlıklı yazı dizisi bunlardan iki örnek.

Tüm bu kitapların varlığına rağmen, diplomatik tarih açısından her iki ülkede de yapılacak çok şey var. Türkiye'de arşivlerin açılması beklenirken araştırmacılara yeni açılımlar sağlayacak önemli bir kaynak Milli Mücadele günlerinin Ankara gazeteleri *Hâkimiyet-i Milliye* ile *Anadolu'da Yeni Gün*. Özellikle Yunus Nadi yönetimindeki *Anadolu'da Yeni Gün* Ankara'nın Moskova ile ilişkilerini çok yönlü bir biçimde bizlere yansıtır. Gazeteler haberlerin yanı sıra diplomatik nitelikteki yazışmalara da yer vermiştir. Bu yazışmaların birçoğu bugüne değin Latin harfli herhangi bir kaynaktan yer almamıştır. Mustafa Kemal'in bu kaynaklardaki birçok yazışması *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'ne de, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*'ne de girmemiştir.

Türk-Sovyet ilişkilerinin ilk evrelerine ışık tutan tüm bu verilerin arasında, Sovyetler'de yayımlanan bazı anıları da eklemek gerekir. Bunların dördü Türkçe'ye çevrilmiştir. İlki elinizdeki Semyon İvanoviç Aralov'un ilk baskısı Burçak Yayınevi tarafından 1967'de *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları* adıyla yapılan kitabı. Diğerleri ise Aralov'la birlikte Türkiye'ye gelen Y.Y. Lansere'nin *Ankara Yazı – Bir Sovyet Sanatçısının 1922 Notları ve Resimleri* [İstanbul, 2004], Leonid ve Friedrich'in *Ankara 1922 – İki Komintern Gözlemcisinin Kurtuluş Savaşı Değerlendirmesi* [İstanbul, 1985] ile *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları* [İstanbul, 1978].

Semyon İvanoviç Aralov, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusunda Almanlara karşı savaşmış. 1917 Şubat devrimine cepheden aktif olarak katılan askerlerin arasında yer almış. Karşıdevrimci ayaklanmaların bastırılmasında rol oynamış. Ekim Devrimi'nde, İkinci Sovyet kongresine ordu delegesi olarak katılmış. Lev Davidoviç Trotskiy'in Ordu ve Bahriye Halk Komiseri (yani Savunma Bakanı) olduğu sırada bu ko-

miserliğin Harekât Şubesi başkanlığına getirilerek Kızıl Ordu'daki ilk alay ve tümenlerin örgütlenmesi işini üstlenmiş. Aralov, yabancı devletlerin askeri müdahalesi ve iç savaş döneminde güneybatı cephesinde, hem 12'nci Ordu'nun Askeri Devrim Sovyeti hem de Cumhuriyet Askeri Devrim Sovyeti üyesi.

Aralov, Rusya'daki iç savaşı Kızıl Ordu'nun kazanmasından ve Polonya'ya yönelik askeri harekâtın sona erişinden sonra, Ekim 1920'de Ukrayna ile bırakışma imzalanarak sınırın çizilmesi için kurulan hükümet komisyonunun başkanlığına seçilmiş. Aynı zamanda Polonya ile yürütülen barış görüşmelerinde de aktif görev almış. Kısa sürede asker kimliğinin yanı sıra diplomatik yeteneğiyle de göz dolduran Aralov, Litvanya'da diplomatik temsilci olarak görevlendirilmiş.

Milli Mücadele'nin ivme kazandığı ve Birinci Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Sovyet Rusya ilişkilerinin olumlu yönde gelişmeye başladığı 1922'de Aralov, kısa bir süre görev yapan Natsarenus'un ardından, ülkesinin resmi temsilcisi olarak Ankara'ya atanmış. Milli Mücadele'deki en büyük askeri zaferlerin kazanıldığı ve Lozan Antlaşması ile Ankara Hükümeti'nin uluslararası camia tarafından tanındığı dönemde Ankara'da, Anadolu'daki cephelerde ve cephe gerisinde bulunan Sovyet diplomatı, Cumhuriyet ilan edilmeden kısa süre önce ülkesine dönmüş.

Aralov bu döneme ait anılarını neredeyse kırk yıl sonra kaleme almış. Anılarını neden bunca zaman sonra yazdığı sorusuna karşı ilk akla gelen ihtimal, dönemin siyasi konjonktürüyle ilgili olabileceği. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş'la birlikte, Türk-Amerikan ilişkilerinin Kıbrıs bunalımı nedeniyle kısmen durgunlaştığı bir evrede, Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu bir çizgiye girdiği bilinen bir gerçek. Aralov anılarını belki de bu ilişkileri pekiştirici bir işlev görebileceği beklentisiyle, otuz yılı aşkın bir süre sonra kaleme almıştı. Kitap yayınlanmadan kısa süre önce 27 Mayıs 1960'ta Menderes hükümetinin devrilerek, hükümet üyelerinin yargılanacaklarının açıklanması da Sovyetler'de ilgiyle

karşılanmıştı. Aralov bu konuyla ilgili bir yorum yapmasa da, Rusça baskıya bir sunuş yazan yüksek bürokrat D. Yuditskiy, 27 Mayıs'ı memnunlukla anmış ve Türk-Sovyet ilişkilerinin bu yeni dönemde yine eskisi gibi düzeleceğine olan inancını açıkça ifade etmişti.

Aralov'un anıları, yazılmalarına dek uzun zaman geçmiş olsa da, ana hatlarıyla bile çarpıcıdır. Milli Mücadele'nin en ateşli dönemlerinde Karadeniz limanlarından geçerek Ankara'ya ulaşan Sovyet misyonunun yol boyunca yaşadıklarından başlayarak Kurtuluş Savaşı döneminin ayrıntılı bir panoramasını çizer. Gazi Mustafa Kemal Paşa ile özel söyleşilerinden söz eder, onun Meclis'te ve yurt gezilerinde verdiği söylevleri, *Nutuk*'un Rusça çevirisinden de yararlanarak aktarır. Aralov, Milli Mücadele döneminin diğer önemli şahsiyetleriyle ilişkilerini de ayrıntılandırır. Bu şahsiyetlerle ilgili görüşleri, zaman zaman keskinleşse de, bir dış gözlemci olarak önem taşıyor.

Anılar Rusya'da yayımlanmalarını izleyen yıllarda, 1967'de Hasan Âli Ediz tarafından Türkçe'ye kazandırıldı. Ancak kırk yılı aşkındır bu çevirinin yeni baskıları yapılmadı. Okuduğunuz bu yeni baskının ilk baskıdan farklı bir yönü var. Hasan Âli Ediz'in daha sonraki yıllar içinde metin üzerinde yaptığı düzeltiler ailesi tarafından İş Bankası Kültür Yayınları'na iletildi. Ayrıca yapıt Rusça orijinaliyle de karşılaştırıldı ve Ediz'in –ya da o dönemdeki yayıncısının– Türk Ceza Kanunu'nun 141-142. maddelerinin Demokles'in kılıcı gibi yayın dünyasının tepesinde sarktığı bir ortamda kitabın yasal kovuşturmayla konu olmasını önlemek üzere, bazı bölümleri çıkarttığı fark edildi. Bunlar da çeviriye olabildiğince eklendi. Karşılaştırmalı okumayı yapan Dr. Candan Badem, Aralov'un ve Ediz'in notlarını, günümüz okuyucusu için daha da zenginleştirdi. Ayrıca kitabın özgün baskısında yer alan görsel malzeme de bu baskıya eklendi.

ZAFER TOPRAK

Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923

*Aralov'la birlikte Ankara'ya gelen ressam
Lansere'nin çizgileriyle Atatürk ve Türk Askerleri*

Türkiye'ye Atanmam

1921 yılı Kasım ayının başında, RSFSC'nin¹ Litvanya murahhas temsilcisi olarak bulunduğum Kovno'dan (Kaunas) Moskova'ya çağrıldım. Burjuva Litvanyası'nda, benim için tamamıyla yeni ve bilmediğim bir çalışma alanı olan Sovyet diplomatlığının ilk stajını görmekteydim. Ekim Devrimi'nin ilk yıllarını iç savaş cephelerinde, askeri işlerde geçirdim. Büyük yurdumu başka ülkelerde, hem de birdenbire, büyükelçi olarak temsil edeceğimi hiçbir zaman aklıma getirmemiştim.

Moskova'ya geldim. Dışişleri Halk Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin bana murahhas temsilci olarak Türkiye'ye gitmemi teklif etti.

“Ciddi bir iş, büyük bir sorumluluk” diye aklımdan geçirdim. “Acaba üstesinden gelebilecek miyim?”

Türkiye ya da kendi deyişleriyle Osmanlı Devleti... Kısa bir süre önce Anadolu'yu, Balkanlar'ı, Mısır'ı elinde bulunduran büyük bir devletti... Gerçi o sıralarda ikinci sınıf bir devlet haline getirilmiş bulunuyordu, ama yine de dünya diplomasisinde büyük bir rol oynamaktaydı. Karadeniz'in anahtarı sayılan İstanbul Boğazı Türkiye'nin elinde... Türkiye'de emperyalistlerin çıkarları çatışıyordu... Büyük devletleri doğuya, İran'a, Hindistan'a, Suriye'ye, Irak'a götüren yollar Türkiye üzerinden geçiyordu. Dumanı üstünde bir Ermeni sorunu... Kürt sorunu... panislamizm, pantürkizm gibi konular... Nihayet şimdi orada bir savaş var –başında Mustafa Kemal olduğu halde yeni Türkiye, emperyalist

¹ Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti (C.B.).

devletlerle ve onların maşası Yunanistan’la, İstanbul’da İtilaf ordularının himayesinde bulunan Sultan’ın hükümetiyle savaşımaktadır.

Bir yığın şüphe kafama üşüştü. Bu şüphelerimi Çiçerin’e açtım. Çiçerin gözlüklerinin üstünden bana baktı... Oldukça bağlantısız sözlerimi sonuna kadar dinledi ve konuşmaya başladı.

Çiçerin’le görüşme

Çiçerin, “İşçi-köylü devletini kimler kurar diye hiç düşündünüz mü?” diye söze başladı, “İşçiler, köylüler, ilerici aydınlar kurarlar. Bizler sanki, anadan doğma diplomat mıyız? Diplomat olmak için bir öğrenim mi gördük? Siz de Çarlık ordusunda cephe komutanı değildiniz, ama yine de iç savaşta ordular idare ettiniz. Uluslararası cephede doğru iş görürsek Bolşevik partisi bizi her zaman destekleyecektir. Bu iş için neden sizi seçtik? Bunun iki nedeni var. Birincisi, siz askersiniz, Türkiye, bir iç savaş içindedir, ikincisi, ben sizin Litvanya’daki çalışmalarınızı izledim ve oradaki faaliyetinizi olumlu değerlendiriyorum.”

Böyle övücü bir değerlendirme beni sevindirdi ve heyecanlandırdı. Bir sözcük olsun söylemek gücünü bulamıyor, susuyordum.

G. V. Çiçerin gözlüklerini çıkardı. Oturmakta olduğu koltuğun arkalığine iyice yaslandı ve sözlerine devam etti, “Bir diplomatın kültürlü olması gerek. Kültür, bazılarının sandığı gibi, yemekte balığı bıçakla kesmemek değildir. Dış görünüşle ilgili alışkanlıklar çabucak özümsezenabilir. Gerçek kültür, edinilmiş ve özümsemiş bilgilerin zenginliğinde yatar, geçmişin kültür mirasına sahip çıkmakta, bu mirastan akıllıca ve eleştirel bir gözle yararlanmakta, durumu ve koşulları doğru olarak anlamakta yatar...”

Örnek olarak hiç olmazsa cephedeki arkadaşlarınızı alınız! Onların içinde, diplomatik alanda çalışmalarını rahatlıkla tavsiye edebileceğiniz kişiler pekâlâ vardır. Geçenlerde tü-

men komutanlarımızdan, maden işçisi Jloba –herhalde kendisini cepheden tanıyacaksınız– parlak bir diplomat olarak kendini kanıtladı: Aramızdaki anlaşmayı çığneyerek Batum’u işgal eden Türk Generali Kâzım Karabekir’i, bu şehri boşaltmaya ikna etti.”

Georgiy Vasilyeviç, bu konuşmamızda, bana bir dizi değerli pratik öğüt verdi ve şunları söyledi, “XIX. yüzyıl Avrupası’nın siyasal sorunları hakkında hazırlıklı olmanız, emperyalist savaşın çıkış nedenlerini incelemeniz gerek. Bu konuda Lenin’in eserleri size büyük ölçüde yardımcı olabilir. Versailles, Sevr ve öteki antlaşmaları, Türkiye ile imzalanan Mondros Bırakışması’nı (mütareke) ayrıntılı olarak inceleyiniz. Talleyrand, Metternich, Bismarck gibi XIX. yüzyıl diplomatlarının en önemli yanlarını bilmek gerekir. Rus diplomatlarının çalışmalarını inceleyiniz, Türkiye ile ilgili olarak, bu devletin tarihini, Çarlık Rusyası’nın onunla yaptığı antlaşmaları bilmek zorundasınız. Birleşik Amerika’nın, Almanya’nın, Fransa’nın ve öteki kapitalist devletlerin Türkiye’de izledikleri politikayı öğreniniz... Türkiye ile ilgili ekonomik konulara hâkim olunuz. Bu, işin temelidir.”

Çiçerin, son söz olarak, “Sovyet diplomatı, onuruna çok değer vermek, arkasında her zaman büyük işçi-köylü devletin bulunduğunu hissetmek, bununla birlikte kibirli olmamak, doğru olmak zorundadır. Sovyet diplomatı, çeşitli çetrefil durumlarda serbest ve kendinden emin durmalı, rakiplerinin hile ve usullerini elden geldiğince iyi bilmelidir. Her şeyden önce gerçeği ele geçirmeye çalışınız. Şu ya da bu siyasal sorun ortaya konurken her zaman net olunuz. Size sorulan bir soruya kendiniz cevap vermekte güçlük çekerseniz, daha sonra cevap vereceğinizi veya hükümetinizden soracağınızı söyleyerek onu erteleyiniz. Ya da düpedüz, bu konuyu bilmediğinizi söyleyiniz. Doğruluk her zaman saygı uyandırır” dedi.

G. V. Çiçerin, konuşmamızda, yeni Türkiye’nin bağımsızlık için yaptığı savaşın ve bu kurtuluş savaşında Mustafa Kemal’in oynadığı önemli rolün net ve canlı bir tablosunu çizdi.

Otuz sekiz yıl² sonra konuşmamızı kelimesi kelimesine anlatmak tabii mümkün değildir. Ama bu konuşmanın anlamı ve bazı noktaları aklımdadır. Bu konuşma aslında bir diplomasi dersi idi ve ben Georgiy Vasilyeviç'e çok minnettardım. Şu anda bütün bunlar okura belki ilkel görünebilir... Ama, Sovyet diplomasininin doğuş günlerinde bu konuşma bana birçok şey verdi. Lenin'in, Dışişleri Halk Komiserliği idaresini kendisine emanet ettiği Çiçerin, her bakımdan kültürlü bir insan ve usta bir diplomattı.

Vladimir İlyiç Lenin, G. V. Çiçerin'e büyük bir değer verir, onun için, "Çiçerin, olağanüstü, vicdanlı, akıllı, bilgili bir adam" derdi, "Böyle insanlara değer vermek gerek."³

Türkiye'ye gitmeye razı oldum. Çiçerin ayağa kalktı, boynundaki kalın atkısını düzeltti. "İşte bu iyi" dedi, "Hazırlanın. Bütün çağdaş belgeleri dikkatle inceleyin... Hazırlanmanız için size iki hafta veriyoruz."

Hâlâ kuşkulardan kurtulamamıştım, ama hükümetin bana gösterdiği güvenden memnun bir halde Dışişleri Halk Komiserliği'nden çıktım.

Vakit gece yarısını bir hayli geçiyordu. Zayıf ışıklandırılmış Moskova caddeleri sessizdi. Kar yağıyordu. Bu hafif soğukta nefes almak iyi geliyordu. Çiçerin'le konuşmalarımız üzerine, Çiçerin'in kendisi üzerine düşüncelere dalmış bir halde yürüyordum.

V. İ. Lenin hakkında düşünceler

Ancak gelecekteki işime düşünsel olarak hazırlanırken Lenin'in Sovyetler'in 4. kongresinde Brest Litovsk barışı üzerine yaptığı konuşmayı düşündüm:

"Silahsız olan bizlerin üzerine yırtıcılar saldırdı, küçük düşürücü bir barışı imzalamaya zorladı... Kederlenmeyi bira-

² S. İ. Aralov'un bu eseri ilk kez 1960 yılı Ekim ayında yayımlanmıştır.

³ Bkz. "Leninskiy sbornik XXXVI", Gospolitizdat, 1959, s. 54.

kalım... Tilsit barışı Almanya'nın Napoleon tarafından muazzam bir aşağılanmasıydı ama Almanya ayağa kalktı...

... Biz de, diyordu o, zayıflamış, emperyalistlerce yakılıp yıkılmış Rusya, zorbaları devirdik, zenginlerin birliğine karşı geldik ve muzaffer olduk. Neden? ...Düşmanlar arasında birlik yoktu –soyguncular gibi çekişiyorlardı. Fransa bizden alacağını talep ediyordu. İngiltere Rusya'yı bölüşmeyi, Bakû'yü işgal etmeyi düşlüyordu.”

O bizim diplomasimizin tüm dünyada barış, ilerleme, özgürlük ve gerçek demokrasi mücadelesinin en önemli etkeni olduğunu daima vurguluyordu.

Dostluk ilişkilerinin başlaması

Türkiye'nin durumunun ve onu çevreleyen uluslararası durumun dikkatli bir incelemesiyle iki, üç hafta geçti.

RSFSC ile yeni, devrimci Türkiye (ya da o zamanlar başındaki lider Mustafa Kemal Paşa'nın adına uyularak denildiği üzere Kemalist Türkiye) arasındaki dolaysız ilişkiler, daha 1920 yılının ilk yarısında, yani Rusya'daki iç savaşın en ateşli evresinde kurulmaya başlamıştı. Kızıl Ordu Denikin'e son darbeyi indiriyordu. Ama, İtilaf Devletleri bize saldırıya üzere toprak ağalarının (*pan*'ların) egemenliğindeki Polonya'yı hazırlıyorlardı. Vrangel'in beyaz ordusu kuruluyordu. Sovyet Rusya zor bir durumda bulunuyordu. 1920 yılı Nisan'ında, Büyük Millet Meclisi (TBMM), ülkesinin ulusal çıkarlarını bilen Mustafa Kemal Paşa'nın teklifiyle, RSFSC Halk Komiserleri Kurulu'na bir mektup göndererek, Sovyet Rusya'nın, emperyalistlerle mücadelesinde devrimci Türkiye'ye yardım edeceği umudunu belirtti. O zamanlar Moskova ile Anadolu arasında doğrudan doğruya bir bağlantı yoktu. Bu mektup ancak 1920 yılı 1 Haziran'ında alındı. Çiçerin, Lenin'den aldığı direktif üzerine hemen Mustafa Kemal Paşa'ya cevap verdi. Bu cevapta, RSFSC hükümetinin, Büyük Millet Meclisi'nin deklarasyonunu memnunlukla kabul ettiği ve iki devlet arasında hemen diplomatik ve

konsolosluk ilişkilerinin kurulmasının teklif edildiği belirtilmekteydi.

1920 yılının sonlarına doğru, Lenin'in genç Türkiye'ye yaptığı olağandışı bir yardım olayı vardır. Bu olayı Çiçerin'in sözlerinden naklediyorum. Üç Türk savaş gemisi Sultan'ın hükümetine katılmak istemediklerinden Sinop'ta İngilizler tarafından yakalanmış ve silahsızlandırılmışlardı. Gemilerin, başta subayları olduğu halde, yürekleri yurt sevgisiyle dolu 150 kişilik mürettebatı, İngilizlerin elinden kaçmayı başarmışlardı. Kemal Paşa, yardım etmesi için Sovyet hükümetine başvuruyor... Lenin, Karadeniz'deki Kızıl Donanma ile hemen temasa geçerek her ne türlü olursa olsun gemilere barınak sağlanmasını, iaşesinin verilmesini ve silahlandırılarak Mustafa Kemal Paşa'nın meşru yeni Türk hükümetine teslim edilmesini Çiçerin'e emrediyor.

Çiçerin, Karadeniz Azak kıyıları savunma amiri A.A. Kondratyev'i direkt hat üzerinden bularak, *Hayrettin Reis* ve *Preveze* savaş gemileriyle *Şahin* askeri taşıt gemisinin muhafaza altına alınması hakkındaki Lenin'in emrini kendisine bildiriyor.

Türk gemileri, Gelencik'in güneyinde kabul edilmişler ve kıyı savunma teşkilatımızın himayesinde selamete Novorossiysk'e getirilmiş ve tarafımızdan silahlandırılmışlardır. Gemilerin bir Sovyet limanında bulduklarını öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Sovyet hükümetine ve mahalli deniz makamlarına bir teşekkür telgrafı göndermişti. Gemiler, 1921 yılı başında genç Türkiye'ye geri verilmişlerdir.

Kemalist Türkiye ile Sovyetler ülkesi arasında bir ilişki kurulmasına daha önce de girilmişti. *Yeni Gün* gazetesinin sahibi tanınmış Türk gazetecisi Yunus Nadi Bey'in Türkiye'de bulunduğum sıralarda, bana sonradan anlattığına göre, daha 1919 yılı yazında Sovyet hükümetiyle bir ilişki kurmak ve Türkiye'de olup bitenleri anlatmak üzere kendisi Moskova'ya gitmeye çalışmıştır.

RSFSC yeni Türkiye'nin samimi ve çıkar gözetmeyen dostudur

Yunus Nadi, konuşmamızda, Türk ulusal kurtuluş hareketi taraftarlarının, daha hareketin doğuşu sıralarında, Sovyet Rusya'nın, yeni Türkiye'nin hiçbir çıkara dayanmayan candan dostu olduğunu anladıklarını bana söylemişti. Türk gazetecisi, şöyle konuşmuştu, "Biz, genç Sovyet hükümetinin Doğu'daki milli hareketlere yardım ettiğini duyuyorduk. Sovyet hükümetince yayımlanan, Türkiye'nin paylaşılmasıyla ilgili Çarizmin gizli anlaşmaları, Çarlık Rusyası'nın, Fransa'nın, İngiltere'nin, İtalya'nın, Türk halkına karşı besledikleri emperyalist emelleri açığa vurdu."

Yunus Nadi sözlerine şöyle devam etmişti, "İttihatçıların, memleketin kanını, canını, zenginliğini Alman emperyalizmine sattıkları bizim için elbette apaçık bir şeydi. Osmanlı devletinin o zamanki idarecileri, başta Sultan olmak üzere, Türkiye'yi, İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların ve Yunanlıların egemenliğine teslim ettiler. Çiçerin çok doğru söylüyor: Memleketin kurtuluşu bizim elimizdedir, bizzat kendi elimizde. O, emperyalizmle savaşmak için Türkiye ile Rusya'nın güçlerini birleştirmelerini teklif etti. Sovyet hükümetinin Türk halkına seslenişi, bizi çok duygulandırdı ve canlandırdı. Buna karşılık da bizim gericileri kudurttu. Biz, Türk Milli Kurtuluş Savaşı idarecilerinin, Sovyet Rusya ile, Bolşeviklerle dostluk ilişkileri kurması gerektiğini anladık."

Yunus Nadi, Batılı devletlerin o yıllarda Milli Kurtuluş Savaşı idarecilerini "Bolşevizm tehlikesi" ile korkutmaya çalışarak, nasıl Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca bir propagan-da yürüttüklerini anlattı. Yunus Nadi Bey sözlerine devam ederek,

"Ama bu tehditler bizi korkutmadı ve korkutmuyor" dedi, "Birinci Dünya Savaşı sonunda biz Türkler, İtilaf Devletlerince kelimenin tam anlamıyla dize getirilmiştik. Rusya'daki devrim ve İtilaf Devletlerinin bize saldırışı, emperyalizmin, Doğu halklarının yağma edilmesinde, ezilmesinde oynadığı

rol üzerine gözlerimizi açtı. Siz Denikin ordularını ve onların müttefiklerini bozguna uğrattığınız zaman, biz başarınıza övünmüş ve bu başarınıza sevinmiştik. Beyazları Odesa'dan denize döktüğünüz zaman da size hayranlık duymuştuk. Milli Kurtuluş Savaşı idarecileri, birçok seferler, Türk halkının emperyalistlere karşı savaşında, sizlerden bir yardım görmeyenin mümkün olup olamayacağını anlamak için Bolşevik Rusya'ya gitme çarelerini aramışlardır. Mustafa Kemal, Bolşevik Rusya ile yapılacak bir anlaşmanın, Türkiye'nin özgürlüğünü sağlamaya yardımcı dokunacağına kesin olarak inanmıştı.”

Yunus Nadi, Anadolu Türkiye'si'nin silahlı mücadelesinin, Sovyetler ülkesinde iç savaş yıllarında geçen olaylarla birçok noktada ortak bir karakter taşıdığını da söyledi.

Yunus Nadi'nin sözleri üzerinde böylesine ayrıntılı olarak durmamın sebebi, Sovyet hükümetinin Doğu halklarına seslenişinin, Türk ilerici çevrelerinde ne büyük bir etki yaptığını göstermek içindir. Bu, Lenin'in ulusal sorun politikasının pratikteki haliydi.

İtilaf Devletleri, Türkiye ve Sovyet Rusya

Belgeleri ve materyalleri ayrıntılı olarak incelemem bana, İtilaf emperyalistlerinin Sovyet Rusya'ya, Kemalist Türkiye'ye ve bunların arasında kurulan dostluk ilişkilerine karşı yönelttikleri askeri ve diplomatik savaşın, yavaş yavaş tam bir tablosunu çizme olanağını sağladı.

Kayzer Almanyası Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi askeri uydusu haline getirdiyse, savaştan sonra, Mondros Mütarekesi ve Sevr antlaşması sonucunda İtilaf Devletleri de Türkiye'yi parçalamaya, politik ve ekonomik bakımdan büyük emperyalist devletlerin tam anlamıyla egemenliği altına girmeye mahkûm etmişlerdi.

Padişah hükümetinin ihanetine; Türkiye'nin birçok bölgesinin Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler ve Yunanlılar tarafından işgal edilmesine; Padişah taraftarlarının birçok bölgede körukledikleri gerici isyanlara rağmen, dört yıllık bir savaşın

bitkin bir hale getirdiği Türk halkı, özgürlüğünü ve bağımsızlığın korumak için istilacılara ve kendisini ezen yerli derebeylerine karşı başkaldırdı. Türk feodalleri, halkı aldatmak ve genç Türkiye'nin birliğini bozmak için, Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle şeytanca tertiplere başvurmuşlardır. Yine bunlar, Batılı emperyalistlerin isteğine boyun eğerek, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında dostça ilişkilerin kurulmasına da engel olmuşlardır.

Gerçi İngiltere ile Fransa arasında çok ciddi ekonomik ve toprak anlaşmazlıkları, daha başka anlaşmazlıklar, Türkiye ile ilgili çıkar çatışmaları yok değildi. Ama yine de Sovyet Rusya'ya karşı ortaklaşa, düşmanca bir politika gütmektedirler. İngiltere, Küçük ve Orta Asya'da (İran, Afganistan, Buhara, Türkiye) Sovyet Rusya'ya karşı birleşik bir gerici cepheyi kurmaya çalışıyordu. İngiltere, Türk-Sovyet yakınlaşmasını baltalamak için, ajanlarıyla –panislamistler ve pantürkistler aracılığıyla– Türkiye'de ve doğunun başka ülkelerinde az emek harcamıştır.

Sovyet-Türk dostluğuna karşı mücadelede Enver Paşa'nın rolü

Bu bağlamda, eski İttihatçılar partisi elebaşısı Enver Paşa'nın oynadığı rolü hatırlamaya değer. Enver Paşa, İngilizlere Arabistan'da kum çölünü bırakmak, Türkistan'da da Cengiz Han imparatorluğu tipinde bir Orta Asya imparatorluğu kurmak planıyla dolaşıyordu. Enver Paşa bu amacına erişmek için bir "İslam Ordusu" kurmak niyetindeydi. Bu tasarısını maskeleyerek için de "komünizm yanlısı" olarak görünmeye çalışmış ve doğrusu başarısız olmuştu. 1920 yılı Eylül ayının ilk günlerinde Bakû'de toplanan Doğu Halkları Kongresi'nde, Enver Paşa'nın isteği üzerine, kendisinin kaleme aldığı bir "deklarasyon" okunmuştu. Enver Paşa bu deklarasyonda, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'dan yana katılmasını haklı göstermeye çalışıyordu. Deklarasyonda ileri sürülen iddialara göre İngiltere, Fransa ve Çarlık Rus-

ya'nın Türkiye'yi tamamıyla esaret altına almak, mahvetmek isteklerine karşı, Almanya hiç değilse Türkiye'ye yaşama hakkı tanıyacaktı. Enver Paşa, kongrede, Sovyet Rusya'nın dostu olduğuna yeminler etmişti.

Bu azılı maceracı, isteyerek veya istemeyerek, “deklarasyon”unda Türkiye'nin emperyalizmle savaşmak zorunda olduğu, Doğu halklarının Sovyet Rusya'ya umutla baktıkları gerçeğini söylemişti. Ama, Bakû kongresi delegelerinin anlattıklarına göre, Enver Paşa, gerçekte Biçerahov⁴ Kazaklarının ve çarlık generallerinin yardımıyla, Sovyet iktidarını devirmek için Dağıstan'da karşı-devrimci bir ayaklanma örgütlüyordu. Enver'in arkadaşları Jön Türklerden İzzet Paşa⁵ ve Halil Paşa, Taman emekçilerine karşı harekâta bulunmak için Dağıstan'a girmişler, Bolşevikleri tutuklayıp aul'ları (mezraları) ve köyleri yakmışlardı. Ama, dağlı yoksul köylüler, Biçerahovcularla Türk karşı-devrimcilerinin saldırısını püskürttüler, Dağıstan şehirlerini kurtardılar ve Kızıl Ordu ile birleştiler.

Sultan'ın hükümeti ve İtilaf Devletleri yeni Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan ayırmaya çalışıyorlar

Padişah hükümetinin, Almanya'nın, sonraları İngiltere ve Fransa'nın gerici güçleri, daha 1918-1921 yıllarında, Gürcistan'da, Ermenistan'da, Azerbaycan'da sınır olayları çıkarmışlardı. Sonraları, Batum'un, Bakû'nün, Ermenistan'ın işgali bunu izledi.

İngiliz ve Fransız emperyalistleri, yeni Türkiye ile Sovyet Rusya arasında doğrudan bir bağlantıyı önlemek için Kırım

⁴ L. Biçerahov: İngilizlerin emrinde bulunan Beyaz SR Partisi Kazak Birliği elebaşısı. 1918 yılı Temmuzunda İngilizlerin Bakû'yü işgal hareketine katıldı. Denikin'in emriyle Petrovsk'u ele geçirdi, Zakaspiyskaya (Hazar ötesi -ç.n.) ve Terek *oblast*'ları karşı-devrimci hükümetini kurdu. Biçerahov ordusu dağlı köylülerin darbeleriyle bozguna uğradı ve Kızıl Ordu birliklerince imha edildi. Biçerahov İngiltere'ye kaçtı (S.İ. Aralov).

⁵ Yusuf İzzet Paşa.

ile Güney Kafkasya'yı ellerinde bulundurmaya büyük önem veriyorlardı. Kırım'da General Vrangel, Güney Kafkasya'da Gürcü Menşevikleri, Ermeni Taşnakları, Azerbaycan Müsavatçıları bu amaca hizmet ediyorlardı. Yunanlıların Trakya'yı, Edirne'yi, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmeleri de Sovyet Rusya'nın Türkiye ile bağlantı yollarını kapamaktaydı.

Menşeviklerin Kafkasya'daki haince faaliyetleri hakkında

Lenin, daha 1918 yılı Haziranı'nda, Güney Kafkasya Menşeviklerinin Türk emperyalistleriyle⁶ bir anlaşma imzaladıklarını söylemişti. Bir ay sonra ise Menşevikler, İngiliz emperyalistlerinden yana olmuşlardı: Bakû Sovyeti'nin 25 Temmuz 1918 tarihli toplantısında Bolşeviklerle sol SR'lerin (Sosyalist Revolüsyoner – ç.n.) 236 oyuna karşı, sağ SR'lerin, Taşnakların ve Menşeviklerin 259 oyu ile, İngilizlerin Bakû'ye çağrılmaları karar altına alındı. Stepan Şaumyan,⁷ kabul edilen bu kararın, işçi ve köylülere karşı utanç verici bir ihanet olduğunu bildirdi.

Stalin, 26 Ekim 1920 tarihinde, Vladikafkas'tan Lenin'e çektiği telgrafta şöyle diyordu: "Vandervelde'in Gürcistan'a gelişi boşuna değildir. Gürcistan, Batum'u İtilaf Devletlerine vermeye ve belki de Vrangel'e geri çekilme, ayrıca, Bakû'ye doğru taarruz yolunu açmaya hazırlanıyor..."

29 Ekim'de Lenin, Stalin'e şu cevabı verdi: "Gürcistan'ın Batum'u İtilaf Devletlerine muhtemelen gizlice vereceğine ve İtilaf Devletlerinin Bakû üzerine yürüyeceklerine hiç şüphe etmiyorum. Acele savunma önlemleri düşününüz ve alınız..."

⁶ Enver Paşa ve takımı kastediliyor.

⁷ Stepan Georgiyeviç Şaumyan (1878-1918). Ermeni Sovyet devlet adamı. 1914'ten itibaren Bakû'deki Bolşeviklerin lideri. 1917'de Bakû Sovyeti başkanı. 1918'de Bakû komünü başkanı. 20 Eylül 1918'de İngiliz işgalciler tarafından kurşuna dizilen 26 Bakûlü halk komiserinin lideri (C.B.).

F. Maharadze,⁸ Gürcü Menşeviklerinin haince davranışlarının karakterini çizerken, onların, Kemalist Türkiye ile Sovyet Rusya'nın arasını açmaya çalıştıklarını ve Batum şehri ile birlikte Ardahan, Artvin, Batum kazalarını Türkiye'ye vermek istediklerini anılarında yazmaktadır.⁹

Özünde bu, Sovyet ülkesine karşı kurulmuş devrim aleyhtarı bir cepheydi. Ama bu birleşik cephede bazı çatlaklar vardı. Siyasal etkiler, ekonomik pozisyon, Güney Kafkasya zenginliklerinin elde edilmesi uğruna perde arkasında bir mücadele sürüyordu. Burjuva milliyetçilerinin ve Menşeviklerin yardımıyla İngiltere, Fransa, ABD, Bakû petrollerini ele geçirmeye, Çiatur manganezlerine ve Güney Kafkasya'nın öteki doğal zenginliklerine el atmaya çalışıyorlardı.

Batılı emperyalistler Güney Kafkasya'da

İngiltere, 1918 yılı sonlarından 1919 yılı ortalarına kadar Güney Kafkasya'da, Türk-Alman ordularının yenilgisinden sonra onların yerini alan kendi ordularını bulundurmuydu. İngiliz işgali Batum'da hatta 1920 yılı ortalarına kadar sürdü. Fransa da, Batum bölgesinde bir etki alanı kurmak sevasındaydı. Fransız Amiralî Dumenil, Gürcü Menşeviklerine, Fransız savaş filosunun yardımını teklif etmişti. İtalyan savaş gemileri de, bir şeyler kapabilir miyiz diye, Batum limanını ziyaret etmekten geri kalmıyorlardı. Fransız destroyerleri Karadeniz'de Rus gemilerine saldırıyorlardı.

Güney Kafkasya'da İngiltere ile Birleşik Amerika arasında bir rekabet gelişmekteydi. Nitekim, 1919 yılında, Ortadoğu'daki Amerikan misyonu başkanı Harbord, hükümetine, yalnız Ermenistan'ın değil, bütün Güney Kafkasya'nın mandaterliğini almasını teklif etmişti.

⁸ Filip İyeseyeviç Maharadze (1868-1941). Gürcü Sovyet devlet adamı ve edebiyatçı. 1903'ten itibaren Bolşevik parti üyesi. 1921 yılında Gürcistan devrim komitesi (*Revkom*) başkanı (C.B.).

⁹ Bkz. F.İ. Maharadze, *Soveti i bor'ba za Sovetskuyu vlast' v Gruzii, 1917-1921*, Tiflis, 1928, s. 260-261. (S. İ. Aralov). Türk-Gürcü ilişkilerine burada tek yönlü bir görüşle değinilmiştir (y.h.n.).

Öte yandan İngilizler de ABD'nin ve öteki müttefiklerinin bu bölgedeki nüfuzunu zayıflatmaya çalışıyorlardı. İngiltere, Amerikan "Standard Oil" şirketinin, petrol satın alma konusunda Azerbaycan petrol sanayicileriyle yaptığı anlaşmayı bozdurmayı başardı. Yine İngiltere, Fransa'nın, kendi savaş filosu için petrol satın almasına engel oldu. Bu durumu ele alan Fransız gazeteleri, "İngiliz dostlarımız, petrol borularını, petrol vagonlarını, petrol tankerlerini kontrol ederek, onların rızası olmadan petrol ihracına izin vermemektedirler, rıza gösterdikleri de hiçbir zaman görülmemiştir" diye sitemli yazılar yazmışlardır. Buna karşılık İngilizler vakitlerini hiç de boş geçirmemişlerdir. Britanya centilmenlerinin, yarım milyon ton petrol, bir o kadar da manganez alıp götürdüklerini söylemek yeter. Tütüne ve başka mallara da el atmaktan çekinmediler, bütün bunların üstüne, devlet bankasının Bakû şubesini soyup tamtakır bir hale getirdiler.

Emperyalist devletlerin idarecileri, Menşevik Güney Kafkasya cumhuriyetlerini kendi sömürgeleri gibi kullanıyorlardı. Onlardan Sovyet Rusya'ya karşı savaşan Beyaz generallerle yardım etmelerini düpedüz istiyorlardı.

2 Ocak 1920 tarihinde G.V. Çiçerin, Sovyet hükümeti adına, Azerbaycan Müsavat hükümetine ve Gürcistan Menşevik hükümetine, Denikin'e karşı, RSFSC ile bir askeri ittifak yapmalarını teklif etti. Böyle bir teklife fena halde şaşırın Menşeviklerle Müsavatçılar, ne yapmaları gerektiğini öğrenmek için İtilaf emperyalistlerine başvurdular. İtilaf Devletlerinin yüksek konseyi, Curzon'un teklifi üzerine, 12 Ocak 1920 tarihinde, acele olarak Gürcistan hükümetiyle Azerbaycan hükümetini fiilen tanıdı. Ermenistan'la ilgili kararını da, Türk sorununun görüşülmesine kadar erteledi. Bu "tanıma", Güney Kafkasya cumhuriyetlerini Rusya'dan koparmak ve hukuken bu devletlerin iç işlerine açıkça karışmak hakkını kazanmak için yapılmıştı.

19 Ocak 1920 tarihinde, Paris'te, Churchill'in, Wilson'un, Menşeviklerden Tseretelli ile Çkheidze'nin, Azer-

baycan Müsavatçılarında Topçibaşev ile Maheramov'un katılmasıyla yapılan bir toplantıda Güney Kafkasya'ya silah, cephane, erzak yardımıyla bulunulmasına karar verildi. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletlerine, Sovyet Rusya ile Denikin arasındaki savaşta resmen tarafsızlıklarını ilan etmeleri, ama el altından da, Dağıstan'la Kuzey Kafkasya'yı işgal etmeleri için Çarlık generallerine yardım etmeleri teklif edildi. Gürcistan Menşevikleri emperyalistlerin isteklerini yerine getirdiler. Denikin Kızıl Ordu tarafından bozguna uğratılınca, tümenlerinin artıklarını kendi top raklarında barındırdılar ve Kırım'da General Vrangeli ordusuna katılmalarına yardım ettiler.

Gürcistan'ın Menşevik liderlerinden Noy Jordaniya, Gürcistan'ın sözümlerine ona "Kurucu Meclis"inde Batılı emperyalistleri Doğulu fanatiklere tercih ettiğini söylemek suretiyle Menşeviklerin durumunu açıkça ve küstahça belirtmişti.

Azerbaycan Müsavatçıları da bunlardan iyi davranmış değillerdi. 1920 yılı Ocak ayında, RKP(b) MK¹⁰ Politbüro toplantısında, Çiçerin'in, Müsavat hükümetiyle alıp verilen notaların sonuçlarıyla ilgili raporu görüşülürken, Lenin'in teklif ettiği aşağıdaki karar sureti kabul edilmiştir:

"Denikin'e karşı birlikte askeri harekâta bulunmak teklifimizi reddettiği ve Hazar Denizi'nde bize karşı harekâta bulunan İngiliz birliklerine yardım ettiği için, Azerbaycan hükümetine karşı güdülecek politikada büyük bir dikkat ve güvensizlik göstermesi konusunda Dışişleri Halk Komiserliği görevlendirilmelidir. Dışişleri Halk Komiserliği, her ulusun emekçi kitlelerinin kendi kaderlerini tayin haklarını tanıdığımızı dair değişmez görüşümüze bütün kesinliğiyle işaret ederek, Azerbaycan hükümetinin bu çeşit davranışını şiddetle protesto etmelidir."¹¹

¹⁰ Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi (H.A. Ediz).

¹¹ *Leninskiy sbornik* XXXVI, Gospolitizdat, 1959, s. 91.

Güney Kafkasya komünistlerinin Sovyet iktidarı için mücadelesi

Güney Kafkasya'da emperyalistlere karşı, Sovyet iktidarı mücadelesi için işçi ve köylüleri örgütleyen komünistler duruyorlardı yalnızca. Ama onlar gizli çalışmak zorundaydılar. Güney Kafkasya gizli bölge komitesi (F. Maharadze, A. Mikoyan, M. Orahelaşvili, M. Tskhakaya ve başkaları) kuruldu. 11. Kızıl Ordu'nun askeri devrim komitesi üyesi S.M. Kirov,¹² bu bölge komitesiyle sıkı sıkıya bağlıydı. Kirov'un aracılığıyla RKP(b) MK Güney Kafkasya Bolşeviklerine yardım etmekteydi.

Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin emekçileri, kendi Bolşevik örgütlerinin önderliği altında, Menşevik, Müsavatçı, Taşnak hainlerine karşı başkaldırarak ve Kızıl Ordu'dan da yardım görek kendi cumhuriyetlerini kurtardılar ve Sovyet idaresini ilan ettiler. İlk isyan edenler, Azerbaycan emekçileri oldu. Bu isyanı teşkilatlandırma rolünü, Bakû işçileri oynamışlardır.

Kızıl Hazar Filosu gemilerinden *Kars* ve *Ardahan*, İngiliz birliklerinin elinde bulunan Enzeli (Pehlevi) limanına karşı kahramanca bir sefer yaptılar ve İngiliz Generali Shampaign'i, Sovyet Rusya'ya ait olan savaş gemilerini teslim etmek ve Enzeli'yi boşaltmak zorunda bıraktılar.

Azerbaycan işçi ve köylüsünün bu zaferi, bu sıralarda İtilaf Devletlerinin birleşik güçlerine karşı yiğitçe mücadele etmekte olan komşu Türk halkının, emperyalistlere karşı mücadelesinde başarı umudunu güçlendirdi.

Ama Müsavatçılar yatışmadılar, 1920 yılı Mayıs ve Haziran aylarında, yukarıda sözünü ettiğimiz Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) ile birlikte Gence'de (Kirovabad) isyan ettiler. Şiddetli mücadeleden sonra isyan bastırıldı. Nuri Paşa ve öteki elebaşılar, İran'a kaçtılar.

¹² Sergey Mironoviç Kirov (1886-1934). Sovyet devlet adamı. 1920 yılında Bakû'ye 11. Kızıl Ordu ile girdi (C.B.).

Yeni Türkiye'nin, kendilerinden ilerde söz edeceğimiz Kâzım Karabekir, Refet Paşalarla Rauf Bey ve diğerleri samimi davranmıyorlardı. Onların politikaları ile Sovyet Rusya politikası arasındaki farklılıklar birlikte çalışmayı güçleştiriyordu.

Taşnak Ermenistanı ile Türkiye arasında savaş

24 Eylül 1920 tarihinde Ermeni burjuva Taşnak hükümeti, Türkiye'ye karşı savaşı başlattı. Ama birkaç gün sonra Türkler taarruza geçti ve 30 Ekim'de Kars'ı işgal ettiler. Taşnaklar, yardım isteğiyle İtilaf Devletlerine başvurdular. Birleşik Amerika, kendisinin böyle bir yükümlülüğü üzerine almamış olduğu gerekçesiyle Ermenistan'a yardım edemeyeceğini bildirdi. Kendileri Ermeni hükümetini Türkiye'ye saldırmaya teşvik ettikleri halde, İngiltere ile Fransa da Ermenilere yardım etmeyi reddettiler. Türk birlikleri 7 Kasım'da Gümrü'yü işgal etti. Taşnaklar bozguna uğradılar ve Türkiye'nin ultimatomunu kabul etmek zorunda kaldılar. Türkiye hükümeti Kars ilini (*oblast*) onlardan istedi. Taşnak hükümetine, iç güvenliğini sağlamak için ancak 1500 kişilik bir askeri birlik, 8 top ve 24 makineli tüfek bulundurma izni verildi. Türkiye'ye, Ermenistan'ın bütün hayatını kontrol etme hakkı tanındı. Bu koşullara uyularak önce bir bırakışma, sonra da bir barış antlaşması imzalandı. General Kâzım Karabekir Paşa'nın komutasındaki Türk birlikleri Ermenilere karşı çok sert tedbirlere başvuruyordu.

Ermeni halkı isyan etti. Bunun sonucu olarak 29 Kasım 1920 tarihinde Taşnak hükümeti devrildi. Ermenistan devrim komitesinin isteği ve Sovyet hükümetinin izin vermesi üzerine 11. Kızıl Ordu, isyancıların yardımına geldi. 2 Aralık 1920 tarihinde RSFSC hükümeti, Ermenistan'ı savunacağını ve Gümrü Antlaşması'nı tanımadığını bildirdi.

Aynı gün Lenin, emperyalizm boyunduruğundan kurtulmuş olan Ermenistan'ı kutladı: "Ermenistan, Türkiye, Azerbaycan emekçileri arasında kardeşçe bir dayanışma yaratmak

için bütün gücünüzü harcayacağınıza hiç şüphe etmiyorum” dedi.

İngilizlerin işgali altındaki Batum’da da halkın emperyalist istilacılara karşı öfke ve hoşnutsuzluğu gittikçe artıyordu. 1920 yılında burada çok gaddarlık gösteren Beyaz general-lerden Lyahov¹³ öldürüldü. Buna bir karşılık olmak üzere, İngilizler, Batum’daki Bolşevik örgütü yöneticilerinden yoldaş Gubeli’yi tutukladılar. 1 Mayıs’ta Batum emekçileri büyük bir miting düzenlediler ve İngilizlerden Gubeli’nin bırakılmasını istediler. İngilizler Gubeli’yi serbest bırakmak zorunda kaldılar. Temmuz başlarında Kızıl Ordu’nun kazandığı zaferlerin, İngiliz işçileri arasındaki devrimci ruh halinin ve İngiltere’nin emperyalist politikasına karşı yöneltilen protestoların artması üzerine İngiltere, Batum’daki askeri birliklerini geri çekmek zorunda kaldı.

7 Mayıs 1920’de, RSFSC ile Menşevik Gürcistan hükümeti arasında bir barış antlaşması imzalandı. Ama, Gürcü Menşevik hükümeti, ikili oyununa devam etti ve antlaşma şartlarını ihlal etti. Böylece 1920 yılı sonlarında Noy Jordaniya, Batum oblastını 12-15 yıl süreyle İngilizlere kiraya vermeyi teklif etti ve Menşevik Gegeçkori’yi, bu konuyu görüşmek üzere Londra’ya gönderdi. Daha önce ifade edildiği üzere, Gürcistan Menşevikleri, Batum ve öteki bitişik bölgelerin (*rayon*’ların) Türkiye’ye verilmesi için gizli bir antlaşma imzalamışlardı. Bunu yapmaktaki amaç, Kızıl Ordu’nun Kemalist Türkiye ile çatışmasını sağlamaktı. Bu işte, Kemalist Türkiye ile Gürcü Menşevikler arasında bir blok meydana getirmeye çalışan Fransa, kışkırtıcı bir rol oynuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Fransa’nın bu teklifini reddetti. Türkiye’nin ulusal çıkarlarını çok iyi anlayan Mustafa Kemal, başlıca görevin Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerini güçlendirmek olduğu kanısındaydı.

¹³ General Vladimir Platonoviç Lyahov (1869-30.6.1920). Kuban Kazaklarından, çarlık generali, Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas cephesinde Osmanlı ordularına karşı savaştı. Ekim Devriminden sonra Beyaz orduya katıldı (C.B.).

25 Şubat 1921 tarihinde ayaklanan Gürcistan işçi ve köylüleri, Menşevikleri devirdiler ve Gürcistan bir Sovyet cumhuriyeti oldu.

G. K. Orconikidze'nin D. P. Jloba'ya telgrafı

11 Mart 1921 tarihinde, G. K. Orconikidze,¹⁴ 18. Kafkas Süvari Tümeni Komutanı D. P. Jloba'ya¹⁵ gönderdiği bir telgrafta, cebri yürüyüşle Batum'a hareket etmesi ve şehri işgal etmesi emrini verdi. Orconikidze, telgrafında, "Ne gibi engeller olursa olsun, hepsinin üstesinden gelerek üç gün içinde Batum'a varılmalıdır" diyordu, "Batum büyük şehirdir. Orada bilgi ve sağduyunuzu kullanmak zorundasınız. Gececeğiniz yollardaki Müslüman halka karşı en üst derecede doğru davranmalı ve ihtiyatlı olmalısınız. Türk birlikleriyle müttefik gibi olunuz. Moskova'da toplanan Türk-Rus konferansında varılan anlaşma gereğince, Batum, Ahıska, Ahılkelek Sovyet Gürcistanı'na bırakılmış bulunuyor. Batum'dan telgraf bekliyorum. Şanlı 18. Tümen'e selamlar. Seni kuvvetle öperim."¹⁶

18. Kafkas Tümeni'nin seferi ve Batum'un kurtuluşu

18. Kafkas Tümeni, Batum'a doğru çekilen Menşevik ordu-suna yetişmek ve onların Türklerle bir savaşa girmelerini önlemek için, aşılması zor Godar geçidinden Batum üzerine yürüdü. Atlılar, kar fırtınalarına aldırmadan, kalın kar tabakalarını aşarak 19 Mart'ta Batum kapılarına dayandılar. Yolda D. P. Jloba, 11. Kızıl Ordu Komutanı A.İ. Gekker'den yeni direktifler aldı. Hekker bu direktifinde, Türklerle iyi ilişkiler kurması ve hiçbir çatışmaya yer vermemesi gerektiğini bildiriyordu.

¹⁴ Grigoriy Konstantinoviç Orconikidze (1886 Kutaisi, Gürcistan - 1937 Moskova). 1903'ten itibaren Bolşevik parti üyesi. 1921-27 arası MK ve 1930-37 arası Politbüro üyesi. Parti içindeki adı Sergo (C.B.).

¹⁵ Dmitriy Petroviç Jloba (1887-1938) (C.B.).

¹⁶ İMEL arşivi, f. 85, op. 15, d. 146. (Aralov).

Ama, Türk birliklerinin komutası böyle davranmadı. Kordunun başında, Kemalistlere karşı gizlice mücadele eden, Sovyet Rusya'ya karşı büyük bir düşmanlık besleyen, Türkiye'nin doğu *vilayet*'lerinde¹⁷ gerıcilere yardım eden aynı Kâzım Karabekir Paşa bulunuyordu.¹⁸

Jloba'nın tümenine bağılı öncü birlikler geçitten aşığı inerken, bir Türk süvari keşif kolu ile karşılaştılar. Türk subayı, tümenin hemen hareketini durdurmasını istedi.

Jloba nezaketle, "Ben asker bir adamım" dedi. "Komutanlığımın emrini yerine getiriyorum. Bunun için yoluma devam etmek zorundayım. Komutanlığınıza kişisel saygılarımı iletmenizi rica ederim."

Birkaç kilometre sonra, tümeni bir albay karşıladı. Jloba'ya tepeden baktı ve tehdit edici bir tavırla elini kaldırarak, "Birliklerinizin Batum üzerine yürüyüşünü protesto ederim" dedi. "Gürcü hükümetiyle bizim bir anlaşmamız vardır. Bir adım daha atarsanız, silah gücüyle birliğinizi durdururum."

Jloba sükûnetle cevap verdi: "Kızıl Ordu'nun bir komutanı olarak Türk hükümetine ve Türk ordusuna karşı düşmanca hiçbir duygu beslemiyorum" dedi. "Ama, Batum'da Gürcü karşı-devrimciler var. Onun için, ordumun emrini yerine getirerek şehre girmekte acele ediyorum."

Türklerle Kızıl Ordu arasında silahlı bir çatışmaya yol açmak için Gürcü Menşevikleri Türklere ateş açtılar. Türkler Batum çevresinden taze kuvvetler getirdiler ve Menşevikleri sıkıştırmaya başladılar. Bu sırada Jloba'nın süvari birlikleri şehre girdiler. Jloba'nın birlikleri Türk cephe gerisinin bulunduğu güneydoğu kesiminden şehre girmişlerdi. Süvariler Batum limanını işgal ettiler. Kâzım Karabekir Paşa, Türklerin şehri daha önce işgal etmiş oldukları iddiasıyla Jloba'ya bir ultimatö gönderdi.

¹⁷ Orijinal metinde vilayet deniyor (H.A. Ediz).

¹⁸ Aralov, Kâzım Karabekir Paşa hakkındaki bu yargısında öznel ölçüler kullanmıştır (y.h.n.).

Karabekir Paşa, ultiimatomunda, “Batum’un bir zamanlar Türklere ait olduğunu bilmeniz gerek” diye yazıyordu, “Menşevik Gürcü hükümeti, bütün bu toprakları bize bıraktı.”

Jloba, nazik bir mektupla bu ultiimatoma cevap vererek, Türk komutanıyla şahsen tanışmak isteğini ifade etti. İki komutan buluştular. Jloba, Kâzım Karabekir Paşa’ya, büyük Kızıl Ordu birliklerinin yaklaşmakta olduğundan söz etti ve Türk komuta heyetine ve Kemalist Türkiye’ye karşı derin dostluk duyguları beslediğini, bundan ötürü de Türk ordusuna karşı elinde tuttuğu elverişli durumdan yararlanmadığını söyledi. Jloba ayrıca Sovyet hükümetinin ve Lenin’in, genç Türkiye devletine dostça duygular beslediklerini de sözlerine ekledi...¹⁹

19 Mart 1921 günü olup bitenler üzerine Kızıl Ordu’nun, 98. Avcı Tugayı’na bağlı 292. Alay Komutanı İ.N. Zolotov’un anıları ilgi çekici niteliktedir. Zolotov, bu konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

“Karadeniz’de, Fransız bayrağını taşıyan bir destroyer göründü ve birliklerimize ateş açtı... Kâzım Karabekir birlikleri de bizimle savaşıyorlardı. Birinci ve ikinci taburların ortaklaşa baskısı işi çabucak çözüldü: Bartshana ve Küçük Samebi istihkâmları bölgesindeki Türk kuvvetleri karargâhlarıyla birlikte esir edildiler. Bartshana istihkâmlarındaki kışlaları ele geçirince, Batum yönünden ateş kesildi. Ama Menşevikler (General Mazniyev) Ankara hükümetine karşı savaşacaklarını bildirdiler. Kâzım Karabekir Paşa, şehrin teslimini elden geldiğince geciktirmeye çalışıyordu. Batum’un askeri devrim sovyeti, yeni bir ultiimatom verdi. Kâzım Karabekir de karakollarını çekmeye razı oldu.”²⁰

¹⁹ Bkz. İMEL arşivi, f. 5, op. 9, d. 2 ve D.P. Jloba’nın yavcri Martinenko’nun Batum’da Acara Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Müzesi’nde saklanan kişisel anıları. (S.İ. Aralov). Bu olaylar hakkında Kâzım Karabekir Paşa’nın anıları için bkz. *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: 1960, s. 927 vd. (y.h.n.)

²⁰ İ. N. Zolotov’un anıları, Batum’da Acara Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Müzesi’ndedir.

Bütün bu tarihi olaylar, Kemalist Türkiye'deki gerici güçlerin, Gürcü Menşeviklerle işbirliği ederek, her ne pahasına olursa olsun Sovyet Rusya ile Türkiye'nin arasını açmaya çalıştıklarını göstermektedir. Elbette ki bu davranışlara, Batılı emperyalistlerin de katıldığını söylemek doğru olur.

Yeni Türkiye ile RSFSC arasındaki ilk antlaşma

28 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanan Türk parlamentosu, ayrıca aşağıda kendisinden söz edeceğim, Misak-ı Milli'yi kabul etti. Bu belgenin başlıca maddelerinden biri, Türkiye'nin varlığının temel şartı olarak, kayıtsız şartsız bağımsızlığı ile memleketin özgür bir milli ve ekonomik gelişmesi üzerine olan maddeydi. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hükümetinin durumunu kuvvetlendiren bu çok önemli belgeden sonra Mustafa Kemal Paşa gerici iç ve dış güçlerin engellemesine rağmen, Sovyet Rusya ile görüşmelerin yapılmasında direndi. Bu görüşmeler, 16 Mart 1921 tarihinde Rus-Türk Antlaşması'nın imzasıyla sonuçlandı. Bu antlaşma Doğu halklarına bağımsızlık ve özgürlük, isteklerine göre bir idare biçimi seçme hakkını kabul etti. Sovyet Rusya, Türkiye'de kapitülasyonlar rejimini tanımamayı üstlendi, Çarlık Rusyası'na verilmiş olan bütün özel imtiyazlardan, Çarlık hükümetinin bütün alacaklarından vazgeçti. Boğazlar sorunu, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce ele alınacaktı. Antlaşmada, ayrıca Türk Misak-ı Millisi'nin geçerliliği de kabul edilmekteydi.

Antlaşma gereğince Kars, Ardahan, Artvin Türkiye'ye bırakılıyordu. Batum'da özerk bir idare kurulacak, Türk malları, gümrük ödenmeden transit olarak oradan geçebilecekti. Yine bu antlaşma gereğince, Nahçıvan Azerbaycan'ın himayesine verilmekteydi.

Antlaşmayı RSFSC adına Çiçerin, Türkiye adına da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey imzalamışlardı.

Şunu da kaydetmeliyiz ki, aynı zamanda Londra'da İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında yapılmakta olan görüşmeler

başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, yeni Türkiye'nin kabul edemeyeceği gerici padişah hükümetinin imzaladığı Sevr Antlaşması'ndan vazgeçilmesini istiyordu. Ama o sıralarda İtilaf Devletleri elbette bu isteği kabule yatkın değillerdi.

Türkiye ile RSFSC arasında karşılıklı ilişkilerin gelişmesi

Türkiye Moskova büyükelçisi olarak Ali Fuat Paşa'yı atadı. Sovyet hükümeti, 29 Mart 1921 tarihinde yoldaş Natsarenus'u Türkiye'ye siyasi temsilci olarak atadı. Bu olaydan daha birkaç ay önce, bir heyetimiz Ankara'ya gönderilmişti. Anlaşmazlık niteliğini taşıyan sorunlar yavaş yavaş çözülmüyordu. Doğu vilayetlerindeki askeri komutanlık (Kâzım Karabekir Paşa), Ermenistan bütün silahlarını teslim etmedikçe, Gümrü bölgesini boşaltmamakta direniyordu. Sovyet hükümeti ile Türkiye arasında bu konudaki yazışmalar, Türk ordusunun Gümrü'den çekilmesiyle sonuçlandı. Kâzım Karabekir Paşa, o bölgeden çekilmeden önce cephanelikleri havaya uçurdu. Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği bunu protesto etti. Moskova'daki Türk elçisi Ali Fuat Paşa, suçlu Ermeni Taşnaklarına yükledi.

26 Eylül 1921 tarihinde Kars'ta, RSFSC temsilcisinin de katılmasıyla, Türkiye ve üç Güney Kafkasya cumhuriyeti arasında görüşmelere başlandı. 13 Ekim 1921 tarihinde, bir yanda Türkiye, öte yanda da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan olmak üzere bir antlaşma imzalandı.

Ukrayna SSC hükümeti, Türkiye ile Ukrayna arasında bir antlaşma imzalamak için görüşmelerde bulunmak üzere, Ukrayna Kızıl Ordusu Başkomutanı M.V. Frunze'yi²¹ göndermeyi teklif ettiği zaman Türkiye hükümeti bu teklifi

²¹ Mihail Vasilyeviç Frunze (1885 Bişkek -1925 Moskova). İç savaş döneminin en tanınmış Kızıl Ordu komutanı. 1924'te Kızıl Ordu genelkurmay başkanı ve 1925'te Lev Trotskiy'in yerine SSCB askeri devrimci sovyeti başkanı, harbiye ve bahriye halk komiseri (C.B.).

memnurlukla karşıladı. Frunze'nin, 1921 yılı sonlarında Ankara'da bulunuşu, Türkiye ile Ukrayna SSC arasında bir dostluk antlaşmasının imzalanması, Türkiye ile Sovyet Rusya'nın bundan sonraki yakınlaşması, bu iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerinin gelişmesi bakımından büyük bir önem taşıyordu.

Ekim sosyalist devriminin güçlü yankıları Türk halkını uyandırmış, onu coşturmuştu. Türk halkı bağımsızlık için mücadeleye atılmıştı.

Milli Kurtuluş Savaşı'nın başına, İç Anadolu burjuvazisi ile, özellikle askerler arasından olmak üzere, ilerici aydınlar geçmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu ilerici aydın askerler içinden çıkmıştı.

İtilaf Devletleri kapitalistleri Türkiye'de, İstanbul'daki padişah hükümetinden yana olan, gerici, İstanbul ve İzmir büyük komprador burjuvazisine sırtlarını dayamışlardı. Türk burjuvazisinin bu bölümü, yabancı sermayeyle, özellikle İngiliz ve Fransız sermayesiyle sıkı sıkıya bağlı olduğu için, yabancı kapitalistlerin ve tacirlerin Türk pazarlarına sızmasına ve Anadolu'daki küçük ve orta tacirlerin silinip süpürülmesine yardım etmiş oluyordu.

İtilaf Devletlerinin Türkiye ile ilgili tasarıları

Emperyalistlerin Türkiye ile ilgili tasarıları çok genişti: İngilizler Musul petrollerine uzanmışlar ve petrolce çok zengin olan bu bölgeyi işgal etmişlerdi. Fransızlar, Suriye'nin kuzeyindeki büyük bir toprak parçasını (Çukurova'yı ve başka yerleri), İtalyanlar Konya'ya kadar uzanmak üzere Antalya'yı ellerine geçirmişlerdi. Doğuda İngilizler, Türkiye'nin güneydoğu bölgesini ayırmayı düşünüyorlardı. Nihayet Batılı emperyalistler, Samsun'dan Trabzon'a kadar uzanan zengin bölgeyi ellerine geçirmeyi ve orada sözümlerine bir "Pontus Devleti" kurmayı tasarlıyorlardı.

Emperyalistlerin bu "antikite sevgisi" üzerine Frunze'nin söylediklerini hatırlamak yerinde bir davranış olur: "İstanbul

ve Atina ajanlarının planlı bir biçimde, “Pontus-Yunan Devleti” kurmak gibi fanatik bir sloganla hazırladıkları isyan, 1921 yılı başlarında patlak verdi. Yunan filosunun Anadolu kıyılarında görünmesi ve bu filo aracılığıyla askeri donatımın elde edilmesi sonucunda isyan bir boğazlaşma halini alıncaya kadar gittikçe büyüdü.”²²

Anadolu’daki Milli Kurtuluş Savaşı’nın ilk ayları, milli çete birliklerinin ortaya çıkışıyla dikkati çekmektedir. Bu çeteler, henüz düzenli bir ordu değildiler. Askeri bilgileri yoktu, ama bilinçliydi, savaş moralleri yüksekti. Bunlar kıyasıya savaşıyor, düşmana başarılı darbeler indiriyorlardı. Padişah ajanları, dinin ve halifenin korunması sloganıyla Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar düzenlediler; bunlar, eski ordunun kalıntılarıyla bir ordu kurmuşlardı.²³ Ama köylülerin kurdukları çeteler, bu padişah ordusunu bozguna uğrattılar ve gerici ayaklanmaları bastırdılar. Mustafa Kemal Paşa ile ona bağlı dostları İsmet ve Fevzi Paşalar ve ötekileri bu çeteleri birleştirip düzenli bir ordu kurdular.

Türkiye’ye gitmeden önce Lenin’le görüşme

Bir gece, Çiçerin beni Dışişleri Halk Komiserliği’ne çağırdı. Onu çalışır bir halde buldum. Masasının üzerinde bir yığın evrak ve kitap vardı.

“Vladimir İlyiç sizi görmek ve Türkiye işleri üzerine sizinle konuşmak istiyor” dedi Georgiy Vasilyeviç. “Artık siz işleri, yazışmaları, antlaşmaları, Türkiye tarihini öğrenmiş bulunuyorsunuz. 13 Ekim’de Türkiye’nin Güney Kafkasya cumhuriyetleriyle imzalamış olduğu antlaşmayı, mutlaka dikkatle okuyunuz. Bu antlaşmayı Sergey Konstantinoviç Pastuhov’da bulabilirsiniz. Yarın Vladimir İlyiç’e gideceğiz. Hazır olunuz.”

Vladimir İlyiç’le bu yeni buluşmayı heyecanla bekliyordum. Nihayet bu saat gelip çattı.

²² M.V. Frunze, *Soçineniya*, t. 1, Moskova-Leningrad, 1929, s. 34.

²³ Kuva-yı İnzibatiye (H.A. Ediz).

Lenin'in çalışma odasında hiçbir şey değişmemişti. Hatta iç savaş yıllarında cephedeki durumu Vladimir İlyiç'e anlattığım harita bile aynıydı. Yazı masasının üstü tam bir düzen içindeydi... Kitaplar, gerektiği an alınabilecek bir yerde ve durumda bulunuyordu... Büyük çiçek buketi yine aynı yerdedi...

Vladimir İlyiç yerinden kalktı, masasının arkasından çıktı, Çiçerin'le dostça selamlaştı, hal hatır sordu. Sorgu dolu gözlerle bana baktı, elimi sıktı, cesaretlendirici sıcak bir bakışla ve sempati okunan bir gülümseyişle, "Demek böyle, azizim," dedi, "savaşı bitirdiniz, diplomat oldunuz, âlâ! Kılıcı saban haline getirdiniz! İyi ve gerekli bir iş. Lütfen oturunuz. 17. Ordu'yu hatırlıyorum. Ordunuz fena dövüşmedi. şimdi size büyük bir iş veriliyor. Türkiye'de yararlı çalışacağımızı umuyorum. Türkler, ulusal kurtuluşları için savaşıyorlar. Bunun için Merkez Komite, askerlik işlerini bilen birisi olarak sizi oraya gönderiyor. Emperyalistler Türkiye'yi soyup soğana çevirdiler, hâlâ da soyuyorlar. Köylüler ve işçiler buna katlanamadılar ve başkaldırdılar. Sabır bardağı taştı; gerek Doğu halkları gerek biz emperyalist kurtlara karşı savaşıyoruz. Sovyet Rusya emperyalistlerin işini bitirdi, onları bozguna uğrattı ve memleketten kovdu. Onların dişlerini söktük, keskin tırnaklarını vücudumuza geçirmelerine izin vermedik."

Lenin Türkiye'de olup bitenleri çok iyi biliyordu:

"Mustafa Kemal Paşa, tabii ki sosyalist değildir," diyordu Lenin, "ama görölüyor ki, iyi bir örgütçü, yetenekli bir komutan, burjuva-ulusal devrimini yürütüyor, ilerici bir insan, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin önemini anlamış olup, Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yordakçılılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona yardım etmek, yani Türk halkına yardım etmek gerekiyor. İşte, sizin işiniz budur. Türk hükümetine, Türk halkına sayęı gösteriniz. Büyüklük taslamayınız. Onların işlerine karışmayınız. İngiltere onların üzerine Yunanistan'ı saldırttı. İn-

giltere ile Amerika bizim üzerimize de sürü ile memleket saldırttı. Sizi ciddi işler bekliyor. Yoldaş Frunze bu günlerde Ukrayna Cumhuriyeti adına Ankara'ya gidecektir. Herhalde onunla Türkiye'de karşılaşacaksınız.

Gerçi kendimiz de yoksul isek de Türkiye'ye maddi yardımda bulunabiliriz. Bunu yapmamız gereklidir. Moral yardımı, yakınlık, dostluk, üç kat değeri olan bir yardımdır. Böylece, Türk halkı yalnız olmadığını hissetmiş olacaktır. İngiliz işçileri ve öteki ülkelerin işçileri bize yakınlık gösterdikleri, grev yaptıkları, bizimle savaşan Polonya'ya gönderilmekte olan silahları gemilere yüklemedikleri zaman, bu bizim için büyük bir yardımdı. Bu bize mücadelemizde büyük bir güç katmıştır. Bundan işçilerimiz büyük bir moral güç kazanmışlardır.”

Lenin, sözlerine devam ederek, “Çarlık Rusyası, yüz yıllar boyunca Türkiye ile savaşmıştır,” dedi, “bu elbette halkın belleğinde derin izler bırakmıştır, bu halkın içinde Rusya'nın, Türkiye'nin amansız düşmanı olduğuna ilişkin propaganda yapılmıştır. Bütün bunlar, Türk köylüsünde, küçük ve orta mal sahiplerinde, tüccarlarda, aydınlarda ve idareci çevrelerde Ruslara karşı dostça olmayan duygular ve güvensizlik uyandırmıştır. Bilirsiniz ki, güvensizlik yavaş geçer. Bunun için de sabırlı, dikkatli, ihtiyatlı bir çalışma gerekmektedir. Eski Çarlık Rusyası ile Sovyet Rusya arasındaki ayrımı, sözle değil işle göstermek ve anlatmak gerekmektedir. Bu bizim ödevimizdir. Siz de bir elçi olarak, Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin işlerine karışmamak politikasının, halklarımız arasında samimi bir dostluğun savunucusu olmak zorundasınız. Türkiye, bir köylü, bir küçük burjuva ülkesidir. Sanayisi çok azdır. Olanı da Avrupalı kapitalistlerin elindedir. İşçisi çok azdır. Bunu dikkate almak gerekmektedir. Bir kez daha tekrar ediyorum, dikkatli ve sabırlı olunuz! Hükümet temsilcileriyle, halkla konuşmalarınızda her zaman nazik ve güler yüzlü olunuz! Tanrı sizi kibirden korusun!”

Lenin bu sözleri söyleyince gülümsedi, Tanrı'nın elbette bu işle bir ilgisi olmadığını ekledi ve sözlerine şöyle devam et-

ti, “En önemlisi halka saygı göstermektir. Emperyalistlerin yağmacı, istilacı politikalarına karşılık bizim, hiçbir çıkara dayanmayan dostluk ve memleketin iç yaşamına karışmama durumumuzu açıklayınız! İşte sizin ödeviniz!... Ne gibi yardımlarda bulunacağımızı da bildirelim; en kuvvetli bir olasılıkla silah yardımında bulunacağız. Gerekirse başka şeyler de veririz.

Dil öğreniniz. Basit insanlarla, toplumda tanınan insanlarla görüşünüz, Çarlık rejiminin elçileri gibi kendinizi, çitlerle, kale duvarlarıyla emekçi halktan ayırmayınız! Çarlık elçileri, büyük vezirleri, memurları rüşvetle satın alıyorlardı. Bu, bizim işimiz değildir. Biz halkla dostluk kurmalıyız.”

Lenin bir aralık, “Ailenizle mi gidiyorsunuz?” diye sordu. “Bu çok iyi. Çocuklarınıza Türkçe öğretiniz, sizin de öğrenmeniz gerek... Bu çok önemlidir.”

Lenin veda sırasında elimi sıktı, bana iyi yolculuklar diledi.

Bu, Lenin’le son karşılaşmamdı. Bir daha onu görmek kısmet olmadı.

Çiçerin üzerine başkaca birkaç söz

Çiçerin, uluslararası işlerde, Lenin politikasının sadık bir uygulayıcısıydı. Çiçerin, kendine acımadan, dinlenmek nedir bilmeden büyük bir özveriyle, derin bir sevgiyle uluslararası cephede çalışmaktaydı. Oysa sağlığı hiç de yerinde değildi. Şeker hastalığı ona hiç rahat vermiyordu.

Georgiy Vasilyeviç Çiçerin’in, diploması tarihi ve uluslararası ilişkiler konusunda derin bir bilgisi vardı. Yeni dilleri anlatılamayacak bir çabuklukla kavlıyor, çabucak öğreniyordu. Müzikten çok iyi anlıyor, kendisi de mükemmel piyano çalıyordu. Beethoven’ın, Mozart’ın, Çaykovski’nin sonatlarını çalışındaki büyük ustalıkla Çin delegasyonunu nasıl şaşırttığını çok iyi hatırlıyorum. Delegasyonun kimlerden kurulu olduğunu şimdi pek hatırlamıyorum. O sıralarda Çin’de iktidar sık sık değişmekteydi. Bu şöyle olmuştu: Çin elçiliğinde bir ziyafet verilmişti. Yabancı konukların hemen

hepsi gitmişti. Çiğerin piyanonun başına geçip oturdu. Pek de rahat olmayan, yüksek tavanlı salon yarı karanlıktı. Çiğerin, Beethoven'ın sonatlarından birini, notasız ezbere çalışıyordu. Duyarak çalışıyor, melodiler insanın yüreğine işleyen bir biçimde kâh yavaş, tatlı, hazin, kâh insanı mücadeleye, fedakârlıklarda bulunmaya çağırarak uzun, ince parmaklarından dökülüyordu.

Ali Fuat Paşa'yı ziyaret

Moskova'dan hareketimden önce Türk elçisi Ali Fuat Paşa'yı ziyaret ettim. Türk elçisi beni güler yüzle, nezaketle karşıladı. Bir koltuğa oturttu. Sigara dolu bir kutu uzattı. Bunu yaparken de, sigaraların en iyi Samsun tütününden, Fransız "Reji" firması tarafından yapıldığını söylemeyi de ihmal etmedi.

Bu arada, "Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyete başladığı yer olan Samsun şehrini de göreceksiniz" dedi.

Küçük fincanlarla kahve getirdiler. Ali Fuat Paşa, Milli Kurtuluş Savaşı'ndan ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu savaşta oynadığı rolden söz açtı.

Tıknaz vücutlu, açık renk saçlı, nispeten genç olan Ali Fuat Paşa, savaşımaya alışık bir general olarak çok iyi koşullar altında olmasına rağmen, şimdi sorumlu diplomatik bir kariyerde bulunuşundan yakındı. Ortak düşmanlarımız olan emperyalistlerle vuruşmayı tercih ettiğini söyledi.

Biraz geçmişinden söz etti: Roma'da ataşemiliterlik etmiş, çeşitli askeri görevlerde bulunmuş, 1912 yılında Arnavutluk İsyanı'nı bastırılmış. Birinci Dünya Savaşı'nda, Ruslara karşı Erzurum kesiminde savaşmıştı.

"Almanlardan yana savaşa katılmaları, İttihatçılar hesabına büyük bir hatadır" dedi. "Almanlar düpedüz memleketi soydular, Türk ekonomisini harap ettiler, ordumuzu mahvettiler. Askerler boyuna firar ediyordu, görmek insanın ağrına gidiyordu. Gerçi ben de İttihat ve Terakki Partisi'ndendim, ama onların politikasını yeriyorum. Onlar Türkiye'yi mah-

vettiler. Artık hepsini anladım ve 1919 yılından beri Mustafa Kemal ile birlikte milletin kurtuluşu için savaşıyorum.”

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'i övüyordu. Özellikle ona olan derin bağlılığı üzerine parmak basıyordu, ancak heyecan dolu bu sözlerine rağmen, içimde öyle bir izlenim vardı ki, Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı değildi, ama farkına varmadan, dostları olan Refet ile Kâzım Karabekir Paşalardan, daha candan daha gönülünden söz ediyordu. “Refet Paşa ile tanışacaksınız,” diyordu, “ne sevimli, ne akıllı, ne kültürlü bir adam olduğunu göreceksiniz.”

Sonraları Ankara'ya gidince, Refet Paşa'nın bir kolordu-yu başarısızca komuta ettiğini, kendisini övmesini seven, beceriksiz bir kişi olduğunu öğrendim.

Ali Fuat Paşa, Enver Paşa'nın büyük politik hatalar işlediğini söylemekle beraber, ondan olumlu olarak söz etti.

Konuşmamız bir saatten fazla sürdü. Vedalaşırken, A. Fuat Paşa bana iyi yolculuklar diledi, Türkiye'de dostluk ve ilgi göreceğimi temin etti.

Tiflis'ten Ankara'ya Yolculuk

Yolun başlangıcı

1921 yılı Aralık ayının sonunda, elçiliğimizin bütün kadrosu yola çıktı. O sıralarda Gürcistan'da, Türkiye'nin Güney Kafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti nezdindeki elçisi bulunuyordu. Yine o sıralarda, İttihatçıların ünlü lideri Enver Paşa da Tiflis'teydi. Yaveri büyük bir ısrarla davet ettiği halde onunla karşılaşmayı reddetmek zorunda kaldım. Reddedişim tamamıyla bilinen bir sebepten ileri geliyordu. Enver Paşa, eski Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir rol oynamıştı. Aynı zamanda Anadolu'daki milli hareketin ve şahsen Mustafa Kemal Paşa'nın amansız düşmanıydı. Şayet onunla görüşseydim, daha baştan, Büyük Millet Meclisi hükümetinde, Rusya SFSC hükümetine ve şahsen bana karşı bir güvensizlik uyanmasına sebep olabilirdi. Görünüşe göre, Enver Paşa da bunu istiyordu.

Tiflis'te Gürcü yoldaşlarla ve RSFSC'nin Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan temsilcisi B.V. Legran ile görüşmem sırasında, Gürcü halkının Menşevik hükümetine karşı yaptığı savaşın, Jloba tümeni seferinin, Türkiye ile karşılıklı ilişkilerin ayrıntılarını öğrendim. Türkiye temsilcisi Ahmet Muhtar Bey'i resmi olarak ziyaret ettim. Muhtar Bey Rusya ile Ukrayna'daki durumu biliyordu. Kendisi 1918 yılında Kiev'de konsolos olarak bulunuyordu. Sonraları Muhtar Bey Moskova elçiliğine tayin edilmişti. Tiflis'te bana Mustafa Kemal Paşa'yı, Ali Fuat Paşa'nın anlattığından çok daha candan ve yürekten anlattı.

İnsanı okşayan harikulade bir rüzgâr, yumuşak, ılık bir güneş... Mavi denizin birbirini kovalayan çırpıntılı dalgaları... Batum bizi böyle karşıladı... Aralık ayında Rusya'nın olağanüstü soğukları ile, Moskova'nın karı ile göze çarpan bir çelişkiydi bu.

Elçiliğimizin bütün kadrosuyla Yeşilburun'u ziyaret ettik. Botanik bahçesinde muhteşem tropikal bitkileri ve çiçekleri hayran hayran seyrettik... Çakva plantasyonlarındaki genç çay fidelerini gördük. Uzun yıllar süren eziyetli askerlik hayatından sonra güney çiçeklerinin hafif kokularıyla dolu ılık deniz havasını solumak ne kadar güzeldi!

Yola çıkan elçilik kadrosu kalabalıktı. Hepsinden söz etmek elde olmasa bile, olağanüstü insanlar ve memurlar olarak onları anmak isterim. Bunların birkaçından, anılarımı anlattıkça söz edeceğim.

A.N. Golub, eski bir Bolşevik'ti. Bu yerlere daha önce gelmiş ve Trabzon konsoloslugu yapmıştı. Sonraları elçilikte konsolosluk işlerini idare etti. Bir süre birinci sekreter olarak çalıştı. Yaradılıştan yumuşak, ama prensip sahibi bir adam olan Golub, bu ilkeli tavrını Türk idarecilerine karşı takındığı kıvrak davranışıyla çok iyi bağdaştırmasını biliyordu. Türklerle hiçbir zaman bir anlaşmazlığa düşmemiş, ciddiye, önemliye, değersiz şeylerden ayırt etmesini bilmiştir. Türkler ondan, Türk halkının milli menfaatlerini çok iyi bilen bir insan olarak söz etmişlerdir.

Elçilik kadrosunda, K.İ. Prjebelskiy, Y.D. Kapşukova (elçiliğin ekonomik işlerine bakıyordu), kendi iş arkadaşlarıyla birlikte, K.K. Zvonaryev (askeri ataşe), A.N. Lyahov (ekonomist), A.G. Kotelnikov (sekreter), F.İ. Valiyev, N.İ. Uspenskaya, R.L. Ginzburg, Yuriy Maltsev, Y.K. Dimitriyevskaya ve daha başkaları. Bizi vali ile birlikte Trabzon'da karşılayan Golub dışında, bütün bu arkadaşlar, Batum'da eski, yandan çarklı *Feliks Dzerjinskiy* gemisine bindiler.

Aynı gemide, bizimle birlikte, Türkiye Matbuat Bürosu Müdürü Ağaoğlu Ahmet Bey (Agayev) de Türkiye'ye gitmekteydi. Ağaoğlu çok güzel Rusça konuşuyordu. Kendisi Azeri

asılıydı. 1908 yılında meşrutiyet ilanı sıralarında, devrimin çekimine kapılarak Çarlık Rusyası'ndan Türkiye'ye gelmiş, Türk tabiyetine geçerek Türkiye'de kalmıştı. Sonraları İttihatçıların halk yığınlarını, köylüleri aldattıklarına, işçi hareketlerini ezdiklerine inanç getirerek hayal kırıklığına uğramıştı. Ağaoğlu Ahmet Bey Anadolu'daki Milli Kurtuluş hareketine katılmıştı. Rusya'yı iyi tanıyan biri ve deneyimli bir gazeteci olarak, Mustafa Kemal Paşa onu Türk basınına idare etmeye memur etmişti.

Rize'den geçerken, kayıklarla bizi karşılamaya çıkan Türklerin dostça saldırısına uğradık. Vapurumuz, kayıklardan kurulu bir filo tarafından çevrildi ve durdu. Bizi adeta çiçek yağmuruna tuttular. Her yandan dostça haykırışlar yükseliyordu. Birkaç sepet portakal hediye edildi. Buna karşılık vermek istediğimiz parayı kesin olarak reddettiler. Her yandan, "Dostluk, Rusya ile dostluk!" sesleri yükseliyordu. Halk ellerini ve feslerini sallıyordu.

Trabzon'da, vali tarafından törenle kabul edildik. Devlet ve şehir temsilcilerinin hazır bulunduğu öğle yemeğinde nutuklar söylendi ve karşılıklı olarak halklarımızın şerefine kadehler kaldırıldı.

Trabzon'un önde gelenleri Sovyet Rusya elçisi Aralov'u karşılıyor.

Dış görünüşünü çok iyi hatırladığım valinin adını unutmş bulunuyorum. Pek de genç olmayan kibar davranışlı vali, Sovyet Rusya'dan candan ve minnet dolu duygularla söz etti.

Deniz dalgalıydı, uzun süre de durulmadı. Ama bizim *Feliks Dzerjinskiy*, fırtınanın saldırılarına başarıyla dayandı ve hepimizi sağlıklı Samsun limanına getirdi.

Frunze ile karşılaşma

Samsun'da, Frunze ile, benim için unutulmaz bir karşılaşma oldu.

Lenin, Frunze'nin Türkiye'de bulunuşuna büyük bir önem veriyordu. Frunze'nin memleket içinde yaptığı geziler, köylülerle, kentlilerle yaptığı sayısız konuşmalar, Ankara'da oturuşu, Mustafa Kemal Paşa ile ve öteki devlet adamlarıyla karşılaşmaları... Bütün bunlar Türk kamuoyunda derin izler bırakmıştı. Frunze'yi karşılamak üzere Askeri Ataşe Zvonaryev'le birlikte şehrin dışına gittik. Daha uzaktan bizi gördü, elini salladı, yanımıza gelince kolaylıkla attan atladı. Uzun bir yolculuğun sağladığı canlı izlenimlerle dolu olan Frunze, hemen gördüklerini, izlenimlerini, görüştüğü kişileri, canlı, güzel sözlerle anlatmaya koyuldu.

Atını dizgininden tutarak kendisine eşlik eden Türk askerlerinden biraz uzaklaştı ve büyük bir öfkeyle, öldürülmüş Rumların yollarda yatan cesetleriyle karşılaştığını söyledi.

"Bölgedeki Rumlar yerlerinden edilmiş veya öldürülmüştür. Bu yapılanları görmek beni çok etkiledi. Sizler de yolda ilerlerken göreceksiniz. Korkunç bir manzara! At üstünde gitmenizi öneririm, giderken arada bir mutlaka sağınıza solunuza bakın, bu korkunç rezaleti göreceksiniz. Benim büyük üzüntümü Mustafa Kemal Paşa'dan saklamayınız. Mustafa Kemal'in bu işle bir ilgisi yok. Tam tersine onun, tehcir edilenlere ve esirlere insanca davranılması için kesin emirler verdiğini biliyorum. Bu cinayetler, bu zorbalıklar, suçsuz insanlara karşı yapılan işkencelere karşı gösterilen bu ilgisizlik, em-

peryalist zulmünden kurtulmakta olan bir ülke için hoş görülemez. Kamuoyu bunu mahkûm edecektir. Hiç şüphe yok ki bunun başlıca sorumluları İngiltere ve Fransız emperyalistleriyle padişah hükümetidir. Bu karışıklığı burada onlar yarattı. 'Pontus Devleti' kurmak gibi budalaca bir düşünceyi onlar ileri sürdüler ve Rum halkım bu isyana kıışkırttılar. Yalnız, milli duyguları incitmemek için bu konular üzerine çok ihtiyatlı konuşmak gerekiyor. Lenin'in, hakarete uğramış milli duyguların korkunç bir hastalık olduğu konusundaki uyarısını hatırlayınız."

Frunze, "Serbest kalınca başlıca meseleler üzerinde uzun uzun konuşuruz" diyerek konuşmasını kesti. Ustaca ata atladı. Birkaç dakika sonra Samsun'a döndük. Vali, Frunze'ye büyük bir karşılama töreni düzenlemişti.

Samsun'da bulunduğumuz sürece, Anadolu'daki siyasi durum üzerine ayrıntılı olarak düşüncelerimizi birbirimize söyledik. Frunze, Mustafa Kemal Paşa ile olan görüşme ve konuşmalarını anlattı.

Frunze, "Türkiye, ilerici burjuva-demokratik gelişme yolundadır" dedi. "Ağır bir kurtuluş savaşı sürüp gidiyor. Feo-

M.V. Frunze 1921 yılında Ankara'da

dal gelenekler, özellikle dinsel gelenekler hâlâ güçlü. Emperyalist devletlerin ajanları, padişahın yardakçıları dinsel bir fanatizmi körükleyip duruyorlar... Düzenli bir ordu henüz tamamiyle kurulmamış, ilk zamanlar bizde olduğu gibi, birbirinden ayrı birtakım çeteler faaliyet göstermekte. Sık sık başkaldırmalar, ayaklanmalar oluyor. Mustafa Kemal güç bir durumda... Çevresinde henüz pek çok hoşnutsuzlar, düşmanlar var. Birleşik, kaynaşmış bir parti yok. Baş olmak isteyen birçok paşalar var. Kemal Paşa, millete dayandığını söylüyor, ama bu millet bir bütün değil ki... İçinde köylüsü, işçisi, burjuvası var. Üstelik burjuvazinin çıkarları da başka başkadır. Bir komprador burjuvazi var ki, tümüyle emperyalistlerden yana. Aydınların çoğu Mustafa Kemal'den yana. Ama işin esası apaçıktır; halk, emperyalist boyunduruğundan ve soygunundan kurtulmak, başındaki Sultan'ı, halifeyi ve iliklerine kadar çürümüş olan feodal beyleri atmak için savaşıyor. Halk başarıya ulaşacaktır. Bu şimdi apaçık görülüyor. Mustafa Kemal Paşa güçlü, iradeli bir örgütçü, olağanüstü bir komutan. İnönü ve Sakarya muharebelerinde kendini gösterdi. Akıllı bir devlet adamı, yalnız yabancılara karşı değil, kendi çevresine karşı da büyük bir diplomat. Herkese inanmaz, sık sık onun yüzüne karşı yalan söylüyorlar, Mustafa Kemal de bunu anlıyor. Okumuş, kültürlü insanlar az, bunları hesaplı kullanmak zorunda. Mustafa Kemal, bir gün çok akıllıca, halkın yücelttiği ve güvenine layık gördüğü kişilerin sık sık, dikkatle, moral dayanıklılığını sınamak gerektiğini söyledi. Cephede bile sağlam olmayan komutanlara rastlanmaktadır. Zaman zaman bunların ihaneti görüldüğü halde Mustafa Kemal şimdilik bunlara katlanmaktadır. Bunları inandırmaya ve idare etmeye çalışmaktadır. Fakat millete karşı olanlara acımasızca davranmaktadır.”

Mihail Vasilyeviç Frunze, sözlerine devam ederek, “Onun iyi yardımcıları var,” dedi. “Fevzi Paşa ile Kâzım Paşa'ya¹ dikkatinizi çekerim. Bence bunlar, sadık, fedakâr yardımcı-

¹ Kâzım Özalp.

lardır, özellikle İsmet Paşa dikkatimi çekti. Askerlik işinde çok usta bir adam, iyi bir kurmay. Türklerin bu mücadelesinde birçok şeyler bana Kızıl Ordu birliklerini düzenli ordu haline getirdiğimiz, iç savaşın ilk yıllarını hatırlattı. Bizim deneyimlerimizden yararlanması için yeni, genç Türkiye'ye yardım etmemiz gerek, öyle sanıyorum ki bu konuda işleriniz iyi gidecektir.”

M.V. Frunze tatlı tatlı gülümseyerek, “Sizin buraya atanmanızda benim de biraz suçum var” dedi. “Neyse, öyle sanıyorum ki, herhalde benden şikâyetçi değilsiniz.”

Türkiye ile Sovyet Ukrayna arasında dostluk antlaşması

M.V. Frunze, Türkiye ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanan dostluk ve kardeşlik antlaşması üzerinde ayrıntılı olarak durdu. Bu antlaşma, gerek karakter, gerek ruh bakımından Moskova'da imzalanan antlaşmaya benziyordu.

Mihail Vasilyeviç, kendi notları bulunan antlaşmanın bir kopyasını bana gösterdi ve yüksek sesle okudu:

“Emperyalizme karşı mücadelede aramızda bulunan dayanışmaya işaret ederek...’ Nasıl?” – Mihail Vasilyeviç neşeli neşeli antlaşmayı salladı– “Emperyalizme karşı birlikte savaşıyoruz. Bu çok önemli bir şey... Demek ki biz yalnız değiliz... Sayımız arttı. Dahası var: ‘Ayrıca, Karadeniz’deki yakın komşuluklarını dikkate alıp, aralarında en iyi ve yürekten gelen ilişkileri ve gerçek dostluğu, bütün samimiyet ve açıklığıyla ebedi olarak güçlendirmeye karar verdiler...’ Nasıl hoşunuza gitti mi? *Ebedi olarak!*”

Frunze bir süre sustuktan sonra, “Biliyor musunuz,” dedi, “bizim kuşak büyük işler yaratıyor. Biz çocuklarımıza ve torunlarımıza öyle bir miras bırakmalıyız ki, güç ve bilgi edinmiş olan onlar, kolayca bunu ileri götürebilsinler ve komünist bir toplum kurabilsinler, yeryüzünde ebedi bir barış doğabilsin... Doğru değil mi? Mustafa Kemal bizim yardımımıza çok

güveniyor. Biz ona bazı şeyler gönderdik ve gönderiyoruz. Siz bu işi devam ettiriniz...”

Mihail Vasilyeviç, hareketinden önce vapurda, yerel yöneticilere bir veda ziyafeti verdi. Ziyafet ve uğurlama çok dostça oldu.

M.V. Frunze, neşeli neşeli kasketini salladı. Onun güzel gülümsemesini hiç unutmam.

1925 yılında artık onu tabutunda gördüm. Derin bir acı benliğimi sardı. Samsun’da bize nasıl neşeli neşeli gülümsediğini hatırladım. Olağanüstü bir insan... Eziyetli, ağır bir yaşam sürmüştü. Emekçi halkın mutluluğu için mücadele dolu bir yaşayış... O yaşamamış, bütün halkla birlikte acı çekmiş, kendi kişiliğinde, sosyalizm için yiğit bir savaşçı, büyük bir lider yaratmıştı. Şimdi hâlâ içimde o zamanki bu onarılmaz kaybın duyguları yaşamaktadır.

Samsun Mutasarrıfı ile görüşme

Frunze’nin gidişinden sonra, yolumuza devam hazırlıklarına başladık. Samsun hükümet adamlarına veda ziyareti yaptım. Samsun Mutasarrıfı ile, şehir üzerine, idaresi altındaki sancak üzerine, Mustafa Kemal Paşa üzerine uzun uzun konuştuk. Mutasarrıf² canlı, konuşkan bir adamdı. Samsun ile Havza’nın tarihi birer şehir haline geldiklerini söyledi. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’dan ayrılmak zorunda kalışından sonra, onu ölümle tehdit eden gerici idarecilerden saklanarak, burada, Samsun’da karaya ayak basmıştı. Bu, 1919 yılında olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, ilerici güçleri birleştirmek ve Milli Kurtuluş Savaşı’nı geliştirmek için Samsun’dan, Havza’dan işe başlamıştı. Mustafa Kemal’in Samsun’a gelişi sırasında, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri” kurulmuştu. Mustafa Kemal, bunları birleştirmek işini üzerine aldı. Buradan Türk halkına genelgeler, beyannameler gönderdi. O kendi arkadaşlarını Samsun’a topluyordu.

² O dönemdeki idari yapılanmada, kaza ile vilayet arasındaki idari birime sancak, bu birimin yöneticisine de mutasarrıf adı verildi (e.n.).

Mutasarrıf, “Biz Samsun halkı, Mustafa Kemal’in çalışmalarına Samsun’dan başlaması ile övünüyoruz” dedi. “Mustafa Kemal, kutsal Anadolu topraklarına ayak basar basmaz, hemen eski düzenle savaşımaya ve halkı birleştirmeye başladı. Mustafa Kemal’in gelişi sıralarında Türk halkı istilacılara karşı ayaklanmaya ve çeteler kurmaya başlamış bulunuyordu.”

Mutasarrıf anlatmasına devam ederek, “Buralarda da huzursuzluk vardı” dedi, “Mustafa Kemal, burada güvenilir bir durum sağlamadıkça Samsun’dan ayrılmadı. 1919 yılında İngilizler Samsun’a asker çıkardılar. Emperyalistler Samsun’u ele geçirmekle, Sovyet Rusya’ya karşı bir saldırı üssü hazırlıklarına girişmiş oluyorlardı. Burada Rumlar Müslüman halka saldırıyorlardı. Yöneticiler şaşkındı. Ellerinde insan gücü yoktu. Vasıtaları istilacılar tarafından ellerinden alınmıştı. Mustafa Kemal, birkaç gün içinde Samsun’da işleri yoluna koydu. Hükümet idaresini kurdu. En iyi milli güçler onun çevresinde toplandı. Mustafa Kemal Paşa, buradan kolordu komutanlarına telgraflar çekiyor, askeri birliklerin ve vilayetlerin durumu üzerine onlardan ayrıntılı bilgiler istiyordu. En çok yazıştığı yerler Ankara, Erzurum, Sivas’tı. İzmir’in durumunu buradan öğreniyordu. O zamanlar ülkede haberleşme son derece zordu. Alınan haberlerin çoğu rastlantı eseri idi. Mesela telgraf memurlarından biri şöyle bir haber veriyordu: ‘İşgal orduları Manisa’yı aldılar, 20. Kolordu birlikleri trenle sevk edilemedi, yaya olarak gidiyorlar, nerede buldukları da belli değil.’ Ya da, gericilerin Kastamonu’da ve Kayseri’de ayaklandıklarına ilişkin bir haber alınıyordu. Mustafa Kemal Paşa, burada, Samsun’da bu ayaklanmaların bastırılması için önlemler alıyordu.

Şimdi, Mustafa Kemal’in anılarını okurken, Ankara yolunda bölge idarecilerinin bana anlattıkları şeylerin belgelere dayanan tanıklarını bulmuş oluyordum. Mesela, Mustafa Kemal, Samsun’dan Erzurum’daki 15. Kolordu komutanına şöyle bir telgraf çekiyor: ‘Samsun’da ve Samsun bölgesinde

durum öylesine karışık ki, kötü birtakım sonuçlar doğmasından korkulabilir, onun için burada kalmak zorundayım’.”

Mutasarrıf benimle vedalaşırken şunları söyledi, “Havza’dan geçeceksiniz... Orada da size Mustafa Kemal’in işlerinden söz edeceklerdir. O, Havza’da burada kaldığından daha çok kaldı. O sıralarda, padişaha bağlı birtakım subayların Samsun’a çıkarılması söz konusuydu. Mustafa Kemal bunu haber aldı ve subayları yakaladı.”

Mutasarrıf bize, izleyeceğimiz yolu ayrıntılı olarak çizdi. Geceleyeceğimiz ve gündüzleri mola vereceğimiz yerler tavsiye etti. (Ne yazık ki, gerek mutasarrıfın gidiş yolumuzu gösteren bu çizelgesi, gerek yolda karşılaştığımız kişilerin adlarını yazdığım listeler kaybolmuş bulunuyor). Mutasarrıf bizimle candan vedalaştı.

Anadolu yollarında

Frunze’yi uğurladığımızın ertesi günü, bizim heyet atla ve yaylı denilen arabalarla Anadolu’nun içlerine doğru hareket etti. Hepimiz 25 kişiydik... Samsun’dan, Anadolu’nun tam ortasında bulunan Ankara’ya kadar olan yolumuz 400 kilometre tutuyordu. Yolumuz dağlardan, boğazlardan, açık te-

Samsun’dan Ankara’ya işte böyle arabalarla (yaylılarla) gittik.

pelerden, sık sık aşmak zorunda kaldığımız dere boylarından geçiyordu. Bu yol dar, çukurlarla, çöküntülerle kaplı kötü bir yoldu. Birçok köylerden ve kasabalardan geçtik. Bir Türk süvari birliği bize eşlik ediyordu. Dağlarda çarpışmalar henüz tamamıyla sona ermemişti. Yolculara saldırılar da eksik olmuyordu. “Pontus Devleti” safsatası sürüp gidiyordu. Uzaklardan tüfek sesleri geldiği zaman, yanımızdaki erlerden bir veya ikisi, bu seslerin nedenini anlamak için hemen dağlara koşup gidiyorlardı.

Yolda köylülerle konuşmalar

Zor koşullar altındaki yolculuğumuzun en ilgi çekici yanı, köylülerle, kasaba halkıyla tanışmamız, onlarla ülkenin politik durumu üzerine, Mustafa Kemal’e, Büyük Millet Meclisi hükümetine, padişaha ve Sovyet Rusya’ya karşı davranışları üzerine konuşmamızdır. Tabii ki, çeşitli görüşler ileri sürülüyordu. Köylüler, düşüncelerini kasabalılardan daha açık, daha sade, daha büyük bir cesaretle ileri sürüyorlardı.

Sovyet Rusya’ya karşı hepsi de dostluk duygusu besliyorlardı. Köylüler şöyle diyorlardı: “Rusya’dan top getiriyorlar (bunları cepheye götürüyorlardı), bize yardım ediyorlar...” Halkta, Sovyet ülkesinin yardımına olan inanç güçleniyordu.

Köylüler, kendi ağır durumlarını anlatıyorlardı: “Toprağımız az, onu karasabanla sürüyoruz. Tarlalardan geçerseniz, gözlemlenizle görürsünüz. Savaşlar bizi mahvetti... Savaş demek, köylünün toprağını, ailesini bırakarak silaha sarılması demektir. Söylediklerine göre Kemal Paşa toprak için uğraşmış, ama padişah vermiyormuş... Genç köylüler Kemal Paşa’ya yardıma gittiler.”

Köylülerin birçoğu, padişah yardakçılarının çevirdiği dolaplardan söz ediyordu: “Buralarda çeşitli insanlar dolaşiyor. Bizi Mustafa Kemal Paşa’ya karşı ayaklandırmak istiyorlar... Diyorlar ki; Halifeyi, ehl-i müslimi savunmak gerekiyor... Meclis’e daha çok zenginleri seçiyorlar... Bizim köylülerden kimsecikler orada görülüyor.”

Konuştuklarımızın hemen hepsi büyük bir merakla Sovyet Rusya'yı soruyorlardı. Rusya'da çarın devrildiğine, derebeylerinin kovulduğuna, toprakların paylaşıldığına, şimdi memleketi halkın idare ettiğine ilişkin söylentiler buraya kadar gelmiş. Lenin'i anlatmamızı rica ediyorlardı. Onun halktan yana, zenginlere karşı olduğu ve yoksullara yardım ettiği doğru muydu?

Köylüler, "Yüzyıllar boyunca Ruslarla savaştık," diyorlardı, "oysaki Rus halkı bize karşı hiçbir kötülük beslemiyor. Rus köylüsü de bizim köylüler de toprağı ekip biçiyorlar. Ne diye dövüşsünler? Çarlar ve padişahlar köylüleri savaşa gönderiyorlardı. Biz budalalar da gidiyorduk. Geri döndüğümüz zaman da ortalığı harap buluyorduk. Sefalet içinde yaşıyoruz. Hocalar da çok toprağımızı aldılar. Paramızı da aldılar... Biz onlar için çalışıyoruz. Almanlar memlekete komuta ettikleri zaman az çekmedik. Bizi düpedüz soydular... Ekmeğimizi, tahılımızı elimizden aldılar... Halk açlıktan ölüyordu. Korkunç hastalıklar da caba. O zamanın büyükleri, Almanların bizi soymasına yardım ediyorlardı. Aym şeyi kendileri de yapıyorlardı."

Buna benzer konuşmaları, çeşitli yerlerde başka başka biçimlerde işitmek zorunda kalıyorduk.

Şöyle bir olay hatırlıyorum:

Yorulmuştuk... Ama, belirtilen mola yerine kadar daha epay yolumuz vardı. Arabalar taşların ve çukurların üzerinden geçerken zıplayıp duruyordu. At üzerinde gidenlerimiz ise, kâh patikalardan dağlara tırmanmak, kâh dik yamaçlardan aşağı inmek zorunda kalıyordu. Taşlar, atların nalları altından yağmur taneleri gibi etrafa saçılıyordu. Yolda, bir çay kenarında, dağa yaslanmış bir evle bir bahçeye rastladık. Evin bacasından kıvrıla kıvrıla dumanlar çıkıyordu. Meğer burası bir kahvehane ile küçük bir fırınmış. Bizim uzun kafilemiz burada mola verdi. Hepimiz keyifli bir soluk aldık. Hiç değilse bir saat için sarsıntıdan kurtulacaktık. Harikulade güzel kızarmış çörekleri çabucak paylaştık. Küçük fincanlardaki kahveleri nöbetleşe içtik. Çevredeki dağlardan ve ovalar-

dan köylüler geldi. Güneşten yanmış yüzleri esmer, gözleri sorgu doluydu. Bellerine kocaman, geniş kuşaklar sarmışlardı. Ayaklarında eski, delik deşik çarıklar vardı. Kimisinin başında başlık vardı. Kimisi de atkı ile ya da düpedüz mendille başını sarmıştı.

Bunlardan birine, ne kadar toprağı olduğunu, ailesini, kazancını sordum. Yirmi dönüm³ toprağı varmış.

“Çavdar, buğday ekiyoruz,” diye anlattı, “ama hasatın aşağı yukarı yarısı vergiye gidiyor, bizde buna aşar diyorlar. Köyümüzde bir ağa var ki onun 2000 dönüm toprağı var, tabii o varlıklı yaşıyor. Irgat kiralyor.”

Öteki köylülerle yaptığımız konuşmalardan, Türk köyünün sınıflara ayrılma tablosu keskin çizgileriyle belirmiş oldu. Köy ağalarının 2000’den 3000 dönüme kadar toprakları var. Orta halli köylülerin toprakları 100 ile 200, bazen de 300 dönüm arasında oynuyor. Yirmi dönüm toprağı olan köylü ise, tipik bir yoksul köylü... Irgatların durumu hepsinden kötü. Bunlar ağaların, çiftlik sahiplerinin, dini vakıfların ya da camilerin topraklarında çalışıyorlar, ayda topu topu üç lira alıyorlar, yiyeceklerini kendileri sağlamaktadırlar. Çobanlara ise iki çift çarık ile ayda –o da her zaman değıl– dört kilo un verilmektedir.

Bazen, dedi sohbet ettiğimiz köylülerden biri ve üç parmağını gösterdi.

Masa başında eşlerimiz oturuyordu. Türk kadınları bunlardan gözlerini ayırmıyorlardı. İlk korka korka, sonra daha cesur yaklaştılar. İçlerinden bazıları, bunların gerçekten de kendileri gibi bir kadın olup olmadığını anlamak ister gibi, kürklerini, paltolarını ellediler. Küçük oğlum ilgilerini çekti. Onunla birlikte, elçilik memurlarından birinin eşi olan bir Tatar kadını oturuyordu. Türk kadınlarıyla konuşmaya başladı. Türk köylü kadınları, çocuk üzerine sorular sordular ve kendilerine yöneltilen sorulara da seve seve cevaplar verdiler. Genç bir Türk kadını, benim çocuğuma doğru eğildi. Ansızın onu öptü ve sırtını okşadı.

³ Orijinal metinde dönüm geçiyor (H.A. Ediz).

Türk köylülerine, daha yakınımıza gelip oturmalarını söyledim. Hemen oracıkta yere oturdular. Onlara kahve ikram ettik. Bir tercüman aracılığıyla onlarla konuşmaya başladık. Köylüler tekrar tekrar Sovyet Rusya, Lenin, ihtilal ve Rus köylüsünün yaşayışı üzerine sorular sordular, toprakların derebeylerinden nasıl alındığını, nasıl paylaşıldığını öğrenmeye çalıştılar. Verdiğimiz cevapları dinlerken, köylüler birbirlerine bakıyor, aralarında yavaşça fısıldaşüyor, birbirlerini dürtüyorlardı. Rusya’da olup bitenleri, inceden inceye her şeyi öğrenmek istedikleri anlaşılıyordu.

Mustafa Kemal üzerine olan düşünceleri çok iyiydi. Onun Rusya ile dostluk politikasını beğeniyorlardı. Ona mı geldiğimizi soruyorlardı. “Çok iyi, çok iyi öyleyse” diyorlardı.

Cesur ama güvensiz bakışlı bir delikanlı yanımıza yaklaştı. Başını güzel bir başlıkla sarmalamış, başlığın püskülleri, zarif bir biçimde sağ kulağının arkasına sarkmıştı. Geniş kuşağının üzerine bir kayış ve bir fişeklik dolamıştı. Elinde bir tüfek vardı. Köylülerin ona saygı gösterdikleri hemen göze çarpıyordu. Kahvehanenin sahibi ona kahve ikram etti ve koşup evinden bir iskemle getirdi. Delikanlı iskemleye oturmak istemedi. Hemen oracıkta, herkes gibi otların üstüne oturdu. Kendisine sunulan kahveyi aldı ve kahveciye teşekkür etti. Artık öğrenmiş bulunduğum ‘çok çok teşekkür ederim’ sözlerini ben de anladım.

Bu genç köylünün, köyü ve yolu saldırıdan koruyan bir partizan birliğine bağlı olduğu anlaşıldı. Bu birlik, kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa’nın ulusal ordusuna katılacaktı. Partizan (çeteci – ç.n.), söz arasında Rus elçinin geldiğini Ankara’dan haber verdiklerini, yolu dikkatle korumaları gerektiği konusunda kendilerine emir verildiğini söyledi.

Bir kadın grubu daha yaklaştı. Ayaklarında çoraplar ve geniş şalvarlar vardı. Kimisinin ayakları çaputla bağlı ve çamur içindeydi. Bunların yüzleri açıktı. Ancak bize yaklaştıkları zaman, ağızlarını yemenileriyle örttüler. Köylü kadınlardan birisi, daha cesaretlisi, konuşmamızla ilgilendi, hemen yam başında durdu. Gözleri kocaman kocaman, kara ve es-

rarlı, biraz da alaycıydı. Ona, hayatını sormak istedim. Ama, Müslüman geleneklerine aykırı bir iş yapmaktan korktuğum için, bu merakımı gidermeyi, ülkeyi daha iyi tanıdığım bir zamana bırakmayı uygun buldum.

Köylü kadınlardan çoğunun yüzleri mutsuz ve ağır yaşantılarının hikâyesini yansıtmış gibi yıpranmış, sarı ve kırışık içindəydi. Kadınlar, konuşulanları dikkatle dinleyerek, sessizce duruyorlardı.

Başka bir karşılaşma da ovada oldu. İki öküz, ucunda çapa ya da ilkel sabana benzer bir şeyin bulunduğu bir sırtı çekmekteydi. Bir köylü bunun ardından gidiyor ve bu basit aracı idare ediyordu. Onun yanında durduk.

Köylü, “Şurada, yolda toprak götürüyorlar” diye söz başladı. “Söylediklerine göre, düşmanlarını öldürsün ve toprağı köylüye versin diye Rus Lenin bunları bizim Mustafa Kemal’e hediye etmiş.”

Bu köylü de yoksulluğundan yakındı. Barış içinde yaşadığından daha çok savaş içinde yaşanan padişahlık devrinde, ürününün yarısını elinden alırlarmış. Geri kalan yarısının içinden de vergisini öder, bir bölümünü de hocaya verirmiş.

“Artık bununla yaşayabilirsen yaşa...”

İki öküzün çektiği ve ucunda sabana benzer bir şey bulunan uzun sırık.

“Peki, ya şimdi nasıl?”

“Şimdi de kötü... Gerçi Mustafa Kemal durumumuzu iyileştireceğini vaat ediyor. Allah yardımcısı olsun...”

“Ne kadar toprağınız var?” diye sorduk.

Eliyle göstererek, “İşte şu gördüğünüz topraklar... Zor bir toprak. Bir yokuş, bir iniş...” diye cevap verdi.

“Yalnız siz mi çalışıyorsunuz?”

“Hayır, ailece çalışıyoruz. Karım, çocuklarım, çok sıkıştığım zaman yardımcı tutuyorum. Ürünün yarısı onun, yarısı benim oluyor... Toprağımın hepsi 100 dönüm tutuyor. Hocalara da para veriyoruz... Oysa ellerinde alabildiğine vakıf toprakları var. Toprak çok verimsiz. Ne ile sürdürdüğümüzü görüyorsunuz... Karasabanla... Bununla derin sürülmez ki... öküzleri beslemek gerek... Pulluk olmalı. Ama onu nereden bulacağız?”

Bir süre sustuktan sonra, “Ruslar iyi insanlar,” dedi, “çarı kovdular, derebeyini de kovdular. Bize yardım ediyorlar...”

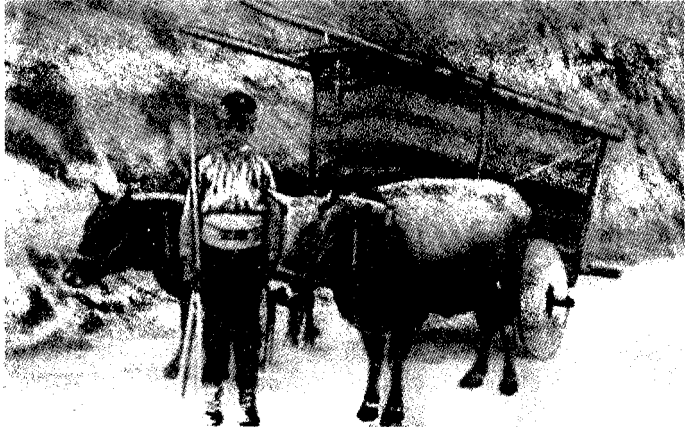
Bu bizi duygulandırdı. Türk köyünde ne gazete var, ne propagandacılar var, ama köylüler bütün temel meselelerimizi biliyorlar. Lenin’i biliyorlar, işçi ve köylü iktidarını biliyorlar...

Dik bir bayırdan inmekte ve taşların üzerinde sekmekte olan bir arabaya rastladık. Bayırın sağında dereye bakan, derin bir uçurum, solunda ise yüksek kayalar vardı. Yol daracıktı. Arabayı, on on iki yaşlarında bir Türk çocuğu sürüyordu. Arabayı durdurdu... Öküzleri de kayalara yanaştırdı. Kendisi ise, elinde uzun bir sopa olduğu halde, öküzlerin arasında durdu. Yan yan bize bakıyordu. Sırtında, geniş bir kuşağın içine sokulmuş, temiz bir gömlek vardı. Ayaklarını çaputla sarmıştı.

Tercümanımızla onun yanında durduk. Buğdayları nereden getirdiğini, köyünün nerede olduğunu, bir başına korkup korkmadığını, adının ne olduğunu sorduk. Sorularımıza birer sözcükle cevap veriyor ve bu yabancılara ürkek ürkek bakıyordu. Tercümanımıza, ona Rus olduğumuzu söylemesini ve Sovyet Rusya üzerine bir şeyler bilip bilmediğini sormasını ri-

ca ettim. Çocuk gülümsedi ve şimdi Rusların, Türklerin dostu olduğunu bildiğini, kendi köylerinde yüzü ışıklı iyi bir Rus gördüğünü söyledi. Birkaç gün önce bu adam bunların evinde gecelemiş... “Herhalde Frunze olacak” diye düşündük. Çocuk, bu iyi Rus’un nasıl kendisine hediyeler verdiğini, babasına nasıl Rus topraklarından, Rus köylüsünden söz ettiğini, nasıl Rus askerinin şapkalarında bir kızıl yıldız taşıdıklarını, şapkalarında kızıl yıldız bulunan bu askerlerin nasıl 14 devleti kovduklarını söylediğini anlattı. Çocuk, yüzü ışıklı demekle, ne kadar da doğru ve canlı bir biçimde anlatmıştı Frunze’yi.

Konaklamak için kaldığımız köyde bizi varlıklı, orta yaşlı bir köylünün büyük köy evine yerleştirdiler. Köylü ile işleri üzerinde konuşmaya başladık. Üç bin dönüm toprağı, çok sayıda, galiba 2000 kadar davarı, 100 kadar da büyük baş hayvanı, değirmeni varmış. Bu zengin köylü de İngilizleri, Fransızları ve Yunanlıları memleketten kovduğu için Mustafa Kemal’i övüyordu. Köylü, yalnız Kemal Paşa’nın Sultan’la barışması gerekir diye ekledi. Bu köylünün sofı olduğu anlaşılıyordu. Namaz vakti gelince, bizimle olan konuşmalarını kesiyordu.

“Yüzü ışıklı iyi Rus” Frunze ile karşılaşmasını anlatan çocuk.

Yerel koşullara, özellikle köylerde uymak zorunda kalıyorduk. Her yerde masa, iskemle bulunmuyordu. Çoğu zaman yerlerde, halıların üzerinde bağdaş kuruyorduk. Köy evlerine girerken mutlaka ayakkabılarımızı çıkarmamız gerekiyordu.

İlk misafir kaldığımız kasaba, Samsun'dan 25-30 kilometre uzaklıktaki Kavak'tı. Kasabaya akşamüzeri vardık. Hemen geceleyeceğimiz yere bizi götürmelerini rica ettik. Ama oranın idare amirleri, ricalarımıza kulak asmadılar. Uzun nutukların çekildiği, soruların sorulduğu bol yemekli bir akşam yemeğine çağrıldık. Şafakla kasabadan çıktık ve ortalık kararmadan Havza'ya geldik. Yolda yavaş gidiyorduk. Aramızda çeşitli yaşlarda kimseler, kadınlar ve çocuklar vardı. Bunları hesaba katmak zorundaydık.

Havza kasabasında

Havza, Mustafa Kemal Paşa'nın iki hafta kadar çalıştığı ve Frunze'nin, Yunan esirlerine karşı çok kötü davranıldığının izlerine tanık olduğu bir kasabadır. Frunze, sonraları bütün bunları, *Ankara'ya Yolculuk* adlı anılarında yazmıştır.⁴ Şunu da kaydetmeliyim ki, gerek bana, gerek Frunze'ye köylüler, kasabanın mülki amirleri, kısacası konuşma fırsatını bulduğumuz herkes, eskiden Hıristiyan Rumlarla, onları çevreleyen Müslüman halk arasında çok iyi ilişkiler bulunduğunu söylemekten geri kalmamışlardı. Şimdi ise, Türkiye'nin bu zengin ve nüfusça kalabalık köşesi tamamıyla mahvolmuş. Samsun, Sinop ve Amasya sancaklarının Rum halkından geriye, dağlarda dolaşan birkaç çeteden başka bir şey kalmamış. Özellikle Laz çetebaşlarından Osman Ağa, canavarca davranışlarıyla ün salmış. Osman Ağa, vahşi çetesiyle bütün bölgelerde taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmamış. Yerli halk onun gaddarca davranışlarını dehşetle hatırlıyor.

⁴ M.V. Frunze, *Soçineniya*, t. 1, s. 274-351.

M.V. Frunze, anılarında Havza'dan on kilometre kadar uzaklıkta gördüğü bir tabloyu şöyle anlatmaktadır:

“Silahlarını henüz teslim etmiş 60-70 kişilik küçük bir Rum grubuna rastladık. Hepsi de son derece bitkindi... Kimisi, düpedüz bir iskelete benziyordu. Üzerlerinde elbise yerine birtakım paçavralar vardı. Çoğunun ayaklarında çaput bile yoktu. Grubun ortasında, başında papaz şapkası bulunan, uzun boylu zayıf bir papaz vardı... Soğuk bir rüzgâr esiyordu. Muhafız erlerin götürdüğü bu kalabalık, Havza'ya gidiyordu. Bizi görünce, içlerinden bazıları yüksek sesle ağlamaya, daha doğrusu göğüslerinden çıkan sesler yaralı bir yırtıcı hayvanın ulumasını andırdığı için, ulumaya başladı. Grubu bir süre durdurdum. Bana eşlik eden er, adamları dövmemelerini tembih etti ve hazin yürüyüş yine başladı...”

Havza'ya birkaç kilometre kala bizi kaymakam, askeri bir birlik ve şehir temsilcileri karşıladı.

Günün kalan bölümüyle geceyi Havza'da geçirdik. Belediye reisinin evinde geceledik. Kasabada şerefimize öğle ve akşam yemeği verdiler, kasabayı gezdirdiler... Nüfusu birkaç bini geçmeyen kasaba küçük, sokakları dardı. Evlerin çoğu ahşaptı. Taş evler de vardı. Kaymakam, büyük bir özenle elçilik memurlarını yerleştirdi. Belediye reisi şerefimize bir öğle yemeği verdi. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluğun ebediliği üzerine nutuklar çekildi. Kaymakam, olağanüstü duygulu bir insan olarak Frunze'den büyük bir övgüyle söz etti:

“Hem de bu bir Rus generali” dedi, “Öylesine sade ve cana yakın ki tıpkı bizim Mustafa Kemal Paşa gibi...”

Mustafa Kemal üzerine anlatılanlar

Kaymakama ve öteki konuşuklarıma, Mustafa Kemal'i şahsen görüp görmediklerini sordum. Böylece Mustafa Kemal üzerine konuşmalar başladı. Bunlardan çoğu Mustafa Kemal'le konuşmuşlardı. Mustafa Kemal onlara çok nazik, çok alçakgönüllü davranmış. Paşa burada uzun bir süre çalış-

mış... Hepsi de onun, kendini tamamıyla Türkiye'nin kurtuluşuna adanmış olduğunu görmüşler. Mustafa Kemal onları ulusal örgütler kurmaya davet etmiş... Doğrudan doğruya halkın içinden çıkan birleşik bir güce dayanmak gerektiğini onlara anlatmış. Ülkenin her yanına birçok telgraflar çekmiş, ona da kucak dolusu cevap telgrafları gelmiş... Havza'da yapılan toplantılarda, konuşan Mustafa Kemal şunları söylemiş: "Yurdumuzun tam bağımsızlığını sağlayıncaya kadar, halkla birlikte büyük bir özveriyle çalışacağıma, bütün kutsal saydıklarım üzerine yemin ettim." Bu sözler herkesin moralini yükseltmişti.

Havza'da konuştuğum kişilerden öğrendiğime göre, Mustafa Kemal'in sözlerinden, onun halkla yaptığı konuşmalardan sonra gençler orduya katılmaya başlamış. Gençler yurtları için dövüşeceğine, düşmanları yurttan kovacağına dair Mustafa Kemal'e söz vermişler. Gençlerin, çocuklarını Sultan'a karşı savaşmaya göndermek istemeyen babalarıyla, yaşlılarla anlaşmazlığa düştükleri de olmuş... Mustafa Kemal buradan, Havza'dan bütün komutanlara, yüksek memurlara gönderdiği mesajlarda yurdun her yanından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk teşkilatları kurmaya onları davet etmiş. Havzalılar, böylesine büyük bir hareketin onların küçük kasabasından başlamış olmasından gurur duyuyorlar.

Kaymakam, "Emperyalistlerin: Fransızların, İngilizlerin, Yunanlıların yaptıkları zulüm ve gaddarlığı bütün halkın öğrenmesi gerekir" diyordu. "Halkın korkmadan, açıkça nefretini göstermesi, mitingler, gösteriler düzenlemesi lazımdır. Halkı uyandırmak, İstanbul'un gerici hükümetinden ne gibi tehlikeler geldiğini ona göstermek gerekir, bizim görevimiz bütün halkı ayaklandırmaktır. Mustafa Kemal, İngilizlerin Samsun'dan ayrılmak zorunda kalmaları üzerine Amasya'da ve öteki şehirlerde yapılan gösterilerden çok mutlu olmuştu."

Dinlenmek için henüz yerleşmeye fırsat bulamadan, bana ayrılan evin kapısı çalındı. Gelen Türk vatandaşlarıydı. İstirahat etmeme engel oldukları için özür dilediler ve çevreme dizilerek, Rusya'da olup bitenler üzerine bana sorular sor-

maya başladılar. Tercümanı çağırarak ve konuşmalarımızda bize yardım etmesini Ağaoğlu Ahmet Bey'den rica etmek zorunda kaldım. Canlı konuşmalarımız, gece yarısından çok sonraya kadar sürdü. Her şey sade ve candan oluyordu. Lenin'in görüşüne uygun olarak sıradan halkla aramızda bir ilişki kuruluyordu.

Ertesi gün, Merzifon şehrine doğru yolumuza devam ettik. Kısa bir süre sonra, bir Yunan esirleri kafilesine yetiştik. Askeri Ataşe Zvonaryev'le yanlarından geçerken, Rusça bazı bağırılmalar kulağıma çalındı. Bize yöneltilen bu sesler hiç de dostça değildi. Zvonaryev kafileye yaklaşarak, muhafızların izniyle, ne istediklerini sordu. Cevap olarak şunu duyduk:

“Ben hiçbir şey istemiyorum. Bolşeviklerden nefret ediyorum. Burada da size karşı, Türklere karşı, Mustafa Kemal'e karşı savaşacağım. Mustafa Kemal, Bolşeviklerle birlik oldu.”

Öfkelenmiş, kendinden geçmiş olan bu adam, herhalde çiftliğini, servetini kaybederek devrimden zarar görmüş olacaktı. Zvonaryev birkaç adım ilerleyerek, Türkiye'de özgürlük için kurtuluş savaşı yapıldığını ona anlatmaya çalıştı. Ama, onun seslendiği adam öfkeli öfkeli bağırıyordu:

“Siz Türklere elbirliği ettiniz... Çar Müslümanlarla savaşmıştı. Siz Bolşevikler ise onlara yardım ediyorsunuz.”

Zvonaryev'i yanıma çağırdım. Sonradan öğrendiğimize göre, Yunan istila ordusunda, Karadeniz kıyılarından askere alınmış beyaz Ruslar da varmış. Bunlar, hayali “Pontus Devleti” kurulması için savaşmak üzere Samsun bölgesine gönderilmişlerdi. Onları buraya Fransızların emriyle, çeşitli beyaz Rus ve Yunan örgütleri göndermişlerdi.

Konakladığımız şehir ve kasabalarda idare amirleri bize pilav ve ince belli bardaklarla çay, küçük fincanlarla da kahve ikram ediyorlardı. Konuşmalar, emperyalistler, Türk-Yunan savaşı ve Mustafa Kemal'in başarıları üzerine geçiyordu. Sovyet Rusya üzerine, ardı arkası kesilmeyen sorular soruyorlardı. Lenin herkesin dilindeydi.

Mustafa Kemal'in, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Lenin'in, Rusya SFSC hükümetinin, valinin, belediye reisinin

ve Sovyet Rusya'nın Türkiye elçisinin şerefine kadehler kaldırılıyordu. Fotoğraf çekmeyi ihmal etmiyorlardı. Resimler kalite bakımından ilkeldi, ama ben onları bugüne kadar sakladım. Havza'da sokakta resmimizi çektiler. Kalabalık bir halk yığını ve kasaba idarecileriyle, kaymakamla birlikte resimlerinin çekilmesini isteyen çocuklar toplanmıştı. Sanki kasabada yalnız erkekler varmış gibi fotoğraflarda hiç kadın görülüyordu. Köyle kasabalar arasındaki ayırım burada kendini gösteriyordu.

Merzifon

Milek köyünden Merzifon şehrine yöneldik. Merzifon şehrinde Hoca Ömer Efendi bizi öğle yemeğine davet etti. Hoca Ömer Efendi çok yaşlı bir adamdı. Herkes onu saygı belirtisi olarak "Baba" diye çağırıyordu. Yemekte Kaymakam Mustafa Rasim Bey ve birçok hatırlı kasabalı vardı. Yemekten sonra kaymakam bizi şehri görmeye davet etti. Pazarı gezdik. Doğrudan doğruya yere yığılmış birçok mal, ayakkabılar, elbiseler, giyecek eşyası göze çarpıyordu.

Karacatepe, Alacık köylerinden geçtik. Yollarda yüklü eşeklere, develere, kağrı arabalarına, bizde olduğu gibi kuru ot yüklü arabalara rastlıyorduk. İki tekerlekli kağrı arabalarının kenarlarına, diklemesine sopalar sokulmuş, bunların arasına kalın bezler gerilmişti. Buğday taşıyorlardı. Bütün rastladığımız Türkler bize selam veriyorlardı.

Alacık'tan, sabahın 7'sinde hareket ettik ve bir günde 40 kilometre yol aldık. Akşamleyin çok yorgun bir halde Dimin-hacı'ya geldik.

Çorum, Alaca, Yozgat

En duygulu karşılama Çorum şehrinde oldu. Daha şehre beş kilometre kala, bizi yalnız belediye reisi ve vali temsilcisi değil, ellerinde bayraklar, koro halinde marşlar söyleyen okul öğrencileri de karşıladı. Onlara teşekkür ettik ve Rus çocuk-

larının selamlarını getirdiğimizi söyledik. Bir otelde bize yer ayırmışlardı. Mutasarrıf Vehbi Bey’le Belediye Reisi Nuri Efendi bize bir öğle yemeği verdiler. Yemekte konuşmalar yaptılar.

Çorum’da bir hamalla konuştum. Hamal sırtımı okşadı ve gülümseyerek, “Ruslar iyi insanlar, yiğit insanlar” dedi.

21 Ocak 1922 tarihinde Çorum’dan Alaca’ya doğru yola çıktık. Yol uzundu. Bir ırmağın kıyısında mola verdik. Burada, civar köylerin köylüleri hemen etrafımızı sardılar. Büyük bir nezaketle ve güler yüzle bize hizmet ettiler. Süt ikram ettiler. Ve yeniden Rusya üzerine bitmez tükenmez sorular ve Türk köy hayatını anlatmalar...

Alaca’dan başlayarak yolumuz çok zahmetliydi ve hep yokuş idi. Akşama doğru Yozgat şehrine geldik. Bütün elçilik memurlarımızı lise binasına yerleştirdiler. Öğle yemeği, konuşmalar... Özellikle okul müdürü Ali Fuat Bey’le tarih öğretmeni çok ateşli birer konuşma yaptılar. Onlar, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğun büyük öneminden söz ettiler. Vali Hilmi Bey bizi, Türk halkı adına selamladı. Sabahleyin okul öğrencileri, kız ve oğlan çocukları toplandılar. Şiirler ve Mustafa Kemal üzerine yazılmış şarkılar okudular.

Ailemle bana ayrı bir yer gösterdiler. Evin hanımı temiz bir Rusça ile konuşmaya başlayınca çok şaşırdık. Hanımın çocukları da –biri kız, öteki oğlan çocuğu– Rusça konuşuyorlardı. Meğer hanımın kocası doktormuş, esir olarak Ukrayna’da bulunmuş... Orada, evlerinde oturduğu Ukraynalı bir kızla tanışmış, sevişmişler, evlenmişler, kız da onunla Türkiye’ye gelmiş... Kadın Türkçe öğrenmiş, çok da iyi geçiniyorlarmış... Bize çok candan ikramlarda bulundular. Soru yağmurları bütün gece sürdü. Karı koca, Rus devrimi ve Lenin üzerine birinci elden bilgi edinmek istiyorlardı. Biz de kendi payımıza, Türk milli hareketine, Kemalist orduya, doğrudan doğruya Mustafa Kemal’e aynı ilgiyi gösteriyorduk.

Sonraları, bizim konuksever ev sahiplerimiz Ankara’ya geldiler ve bana bir aile fotoğrafı hediye ettiler. Fotoğrafın

üzerine şunu yazmışlardı: ‘Rus halkının sayın temsilcisine... Onu candan sevmiş olan bir Türk ailesinden hatıra’.

Konuşmamız sırasında, evin sahibi hanıma, “Yurdunuzu, Ukrayna’yı özlüyor musunuz?” diye sordum.

“Özlüyorum,” dedi, “anamı, babamı görmek isterdim. Gerçi onlardan mektup alıyorum ama, seyrek... Gitmek zor. Çocuklarla böylesine uzak bir yere, hele böyle bir zamanda nasıl gidilir? Burada bir savaş var, ortalık karışık... Kocam askeri doktor, ona izin vermezler... Kocam olmadan da ben gitmem. Artık Türkiye benim vatanım oldu. Halkı çok iyi, bana da çok iyi davranıyor.”

Ankara’ya kadar bize eşlik etmek üzere Yozgat’ta yanımıza bir subay verdiler. Onunla aramızda çok dikkate değer bir konuşma geçti. Bu konuşma, Yozgat’tan Yahşihan’a kadar sürdü. Yahşihan, bir tren istasyonudur. Oradan Ankara’ya kadar trenle gidecektik. Dinlenmek için Başbüyük, Ali Elma, Hacılar köylerinde mola verdik.

Türk subayı ile konuşma

Subay bize hayatta çektiklerinden söz etti. Yunanlıların 1919 yılında İzmir’i işgal edişlerini görmüş, bu çok korkunç bir sahneymiş. Yunan işgal ordusuna, şehri ve dolaylarını zaptetmek için İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan gemileri yardım etmiş.

Türk subayı, “Türk kışlarını topa tuttular” diye anlattı. “Oysa ateş etmeye hiç lüzum yoktu. Çünkü biz Türklerin zaten silahları alınmıştı. Bu ‘medeni’ yırtıcı hayvanların bize reva gördükleri vahşice zorbalıkları anlatmak zordur. Bizi dövdüler, bize hakaret ettiler. Birçok Türk öldürüldü. Bunların içinde 30-40 kadar subay vardı. Yaralılar ise 500’ü geçiyordu. Bizi esir olarak götürürlerken Yunan gemisi *Paris* sahile yanaşarak kafileye ateş etti. Ben kaçma fırsatını buldum. Bu canavarlıkları, pek tabii olarak bütün Anadolu Türkleri öğrendi.”

Subay sözlerine devam etti, “Şimdi bize kur yapan İngiltere ile Fransa, gemilerle silah ve cephane getirerek, mavnalarla

bütün Karadeniz kıyısındaki Rumlara dağıttılar. Bu silah dağıtımını işini Yunanlıların 'Pont' teşkilatı idare etti. Hiç şüphe yok ki suçları olmayan sivil Rumları, esirleri, göçmenleri vahşice vurmak hiç de iyi bir şey değil. Eskiden onlar bizimle dostça yaşıyor, kendi işleri güçleriyle uğraşıyorlardı. Şimdi onları dağlarda öldürüyorlar. Onlar da bizim yolcuları öldürüyorlar.”

Subay çok açık konuşuyordu, “Şimdi Türklerin silahı var. Köylüler de silahlanıyor; hayatımızı, haklarımızı koruyacağız, sonuna kadar dövüşeceğiz, bizi esaret altına almalarına izin vermeyeceğiz! Artık yeter!”

İngilizlerin, İstanbul'u işgal ettikleri zaman nasıl davrandıklarını, yine bu yolculuğum sırasında öğrendim. Samsun'da mutasarrıf ve Türk subayları bunu büyük bir öfke içinde anlatmışlardı. İstanbul'daki Mebuslar Meclisi dağıtılmış, mebusları tutuklayarak Malta Adası'na sürmüşlerdi. Bütün ileri düşünceli aydınlar bir bir tutuklanıyor, hapse atılıyor ya da sürgüne gönderiliyorlardı.

Yanımdaki subay, “Sizinle birlikte yolculuk eden sayın Ağaoglu da Malta'ya gönderilenlerden biridir” dedi. “Kışla ve cephanelikleri koruyan Türk erleri öldürülüyorlardı. Minarelere makineli tüfekler ve İngiliz nöbetçileri konuyordu. Bu, bizim yurtseverlik ve dinsel duygularımıza büyük bir hakaretti. Biz Türkler bunu hiçbir zaman unutmayacağız! Ancak vatan hainleri İngiliz emperyalistlerini destekleyebilirler.”

Çok ağır ilerliyorduk. Samsun'dan hükümet merkezi Ankara'ya kadar olan 400 kilometrelik yolu, yaklaşık olarak iki haftada aldık. Ama bu durumdan yine de biz yararlandık. Duraklamalı geçen bu uzun yolculuk ülkenin yaşantısını, gelenek ve göreneklerini, köylünün, kentlinin, idare amirlerinin ruh halini, halkın kurtuluş savaşına olan davranışını, İtilaf Devletlerinin istilacı emellerini, toprak sorununu öğrenmemize olanak sağladı.

Yolculuğumuz sırasında hava çoğunlukla bize pek de güller yüz göstermedi. Hava soğuk ve yağışlıydı. Dağlarda sulu kar yağdı. Buna karşılık, çevreleri dağlarla kapalı olan vadi-

lerde ılık rüzgârlar sanki bahar gelmiş gibi bize taze ot, kır çiçekleri kokusunu getirdi.

Yolculuk izlenimleri

Türk Milli Kurtuluş hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa, sömürgecilik düzeni ile esaret altına alınmış geri bir doğu ülkesi için işitilmemiş derecede büyük bir politik iş, büyük bir örgütlenme işi başardı. Köylüler, şehir burjuvazisi ve askerler arasındaki etkisi, ünü, ona olan güven ve inanç çok büyüktü. Ama bununla birlikte halk arasında birlik yoktu. En zavallı durumda olan yoksul köylüler lidersizdi. Oysaki nüfusun çoğunluğunu onlar oluşturuyordu. Bu göze çarpıyordu. Yolda konuşmak fırsatını bulduğum bütün köylüler, adeta bir ağızdan, derebeylerinin, zenginlerin baskısından kurtulmaktan, hocaların, mollaların sömürmelerinden söz ediyorlardı. Büyük Millet Meclisi'nin ve Mustafa Kemal'in direktiflerini tutmayan hiçbir köy halkı yoktu. Ama ortada somut bir sonuç da yoktu. Topraklar hâlâ zenginlerin elindeydi, yürürlükte olan feodal vergiler, köylünün son lokma ekmeğim de elinden alıyordu.

Türkiye'de işçiler azdı. Bunlar sadece İstanbul'da, Zonguldak'ta, tütün şirketlerinde toplanmıştı.

Türk halkının milli kurtuluş çabaları, daha çok kendiliğinden, çeteler kurmak biçiminde ortaya çıkmaktaydı. Pek çok köylü Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu orduya seve seve, gönüllü olarak katılmaktaydı. Onlar bu ordunun kişiliğinde kendi koruyucularını görüyorlar, onun yardımıyla, değil yalnız yabancı boyunduruğundan, aym zamanda iç zalimlerden kurtulmayı ve en önemlisi, toprağa kavuşmayı ve vergilerden yakayı sıyırmayı da umuyorlardı.

Şehirlerde ve kasabalarda küçük burjuvazi, zanaatkâr, esnaf ve tüccarlar daha iyi bir yaşantının özlemi içinde, ama kararsız bir haldeydiler. Halk, padişaha ve halifeye olan inancını hızla yitiriyor, emperyalistlerin haris emellerini anlamaya başlıyordu. Türk burjuvazisine gelince, yeni akımların, cesur

davranışların ve pek de yabana atılmayacak, köylülerin tarımsal hareketlerinin doğurduğu korku onu sarmıştı.

Gittikçe daha yüksek sesle sözü edilen Türk kadınlarının kurtuluşu düşüncesi, hele gericiliğin en örgütlü bir gücü olan gerici hocaların propagandaları için bir besin oluşturuyordu. Dini duygular, halifeye bağlılık, Türkiye'nin bütün katlarında, bütün sınıfları arasında hâlâ çok güçlüydü. Ama toprak ağalarının, burjuvazinin, eski memurların başlıca korktuğu şey, toprak reformuydu. Gericiliğin bu güçleri daha o zaman, köylülerin, toprak konusunda vergilere ve hoca baskısına karşı mücadele etme üzere birleşmelerine engel olmak için ellerinden geleni yapmaktaydılar.

Kimi yerlerde valiler, mutasarrıflar ve öteki idare amirleri, eski dönemin adamlarıydı. Mustafa Kemal yavaş yavaş bunları kendinden yana olanlarla değiştiriyordu. Yeni düşünceler toplum düzeninde, şehir işlerinin idaresinde gittikçe kendini duyurmaya başlamıştı. Ama toplum adamları da her zaman davranışlarında kesinlik gösteremiyor, kuşkulu adımlar atıyorlardı.

Yurtsever milli örgütlerin, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin işleri de her zaman düzgün gitmiyordu. Mesela Trabzon'da, Fransızların ve Rumların icadı olan 'Pontus Devleti'nden Türkleri korumak için bir cemiyet kurulmuştu. Ama bu cemiyet 'Trabzon İli Muhtariyeti Cemiyeti' adını almış, yani bu vilayetin, merkezi hükümetten ayrılma programını ileri sürmüştü. Başka yerlerde, Konya'da, batı bölgelerinde, amaçları hiç belli olmayan, çoğu milli harekete karşı düşmanca nitelik taşıyan birtakım sosyal örgütler kurulmuştu. Harekete 'yardım' bahanesiyle, bu örgütlere padişahın gerici ajanları sızıyorlardı. Bunlar düşmanca gösteriler düzenliyor, çetelere sızıyorlardı. Mustafa Kemal ve ondan yana olanlar bu çeşit örgütleri dikkatle izliyor, bunların düşmanca davranışlarını fark eder etmez bunları dağıtıyorlardı.

Çoğu başıboş olan çeteler, gerici padişah-halifenin etkisine kapılmakta, Mustafa Kemal bunlarla savaşmak zorunda bile kalmaktaydı.

Elçilik heyetimizin geçtiği Anadolu'nun Samsun-Ankara bölgesinde bütün yurtsever güçleri birbirine bağlayan başlıca halka, başta komutanlar olmak üzere askeri birliklerdi. Kendi bölgelerinde politik önderlikleri de bunlar yapmaktaydılar. Mustafa Kemal'in, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin emirleri, genelgesi, kararları Ankara'dan bunların aracılığıyla çevreye yayılmaktaydı. Öğretmenler, doktorlar, gazeteci, esnaf, tüccar gibi ilerici demokratik güçler, askerlerin çevresinde toplanmaktaydılar. Resmi ya da resmi olmayan bütün görüşme ve konuşmalarda bu göze çarpmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın asker arasındaki ünü çok büyüktü. Mustafa Kemal, taşradaki işlerle ve halkın morali ile ilgili haberleri bunların aracılığıyla alıyordu. Azınlık halinde kalmakla birlikte generaller (paşalar) arasında, yeni idareye düşman, padişaha ve halifeye bağlı kişilere de rastlanmaktaydı.

Bütün tümenlerin, bütün alayların, milli harekettten ve Mustafa Kemal'den yana olduklarını söylemek yanlış bir davranış olurdu. Böyle düşünmek, her şeyi bir renge boyamak demek olurdu. Hayır, çoğu zaman şu veya bu askeri birlik için, şu veya bu tümen ya da alay için mücadele edildiği oluyordu. Nitekim 1920 yılında, Samsun'da, 15. Tümen'in padişah yanlısı bazı subayları, Büyük Millet Meclisi'ne karşı yıkıcı propagandalara girişmişlerdi. Buna benzer durumlar, başka yerlerde de görülmüştü. Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı, bu çeşit davranışların önüne geçmek, bu gibi subayları uzaklaştırmak zorunda kalmıştı.

Türk ordusunun zaferi

Çetelerden oluşturulmuş genç Türk ordusunun, Yunanlılarla ilk karşılaşması, 10 Ocak 1921 tarihinde İnönü mevkiinde oldu. Yunan ordusu 60.000, Türk ordusu ise 15.000 kişiydi. Ama yine de Yunan saldırıları durdurulmuştu. Bu olayın, Türk ordusunun moralini kuvvetlendirmek, Milli Kurtuluş hareketinin lideri olarak Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesini yükseltmek bakımından büyük bir etkisi oldu.

İnönü mevkiindeki ikinci savaş, 31 Mart 1921 tarihinde oldu. Yunanlılar ikinci kez yenilgiye uğradılar. Ama bu olay İngiliz emperyalistlerini durdurmadı. Onlar Yunanlılardan askeri harekete devam etmelerini istediler. Onlara tank, top ve İngiliz subayları gönderdiler. Yunan ordusu 100.000 sün güye çıktı. Makineli tüfek sayısı 5600'ü, top sayısı ise 350'y buldu. Bütün Türk ordusu ise ancak 51.000 süngüden, 440 makineli tüfekten ve 162 toptan ibaretti.

1921 yılı yazında büyük muharebeler oldu. Türk ordusu Sakarya Irmağı'nın gerisine çekilmek zorunda kaldı. Cephe Ankara'ya yaklaştı. Eskişehir ve Afyonkarahisar şehirler düşman eline geçti.

Lloyd George sevindi ve genç Türk ordusunun tam bir bozguna uğrayacağı kehanetinde bulundu. Ama onun bu sevinci vakitsizdi.

23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar, İngiliz maddi yardımına dayanan çok iyi donatılmış Yunan ordusuyla, ondan sayıca iki kat küçük, ama yurt savunması gibi bir düşünceyle canlanmış, morali yüksek Türk ordusu arasında çok çetin muharebeler oldu. Bu savaşlar, Sakarya Meydan Savaşı adı ile ürkazaştır. Yunanlılar bu savaşta tam bir bozguna uğradılar. Yunan generallerinin ve Yunan Kralı Konstantin'in büyük bir gürültüyle dünyaya ilan ettikleri Yunan ordusunun Ankara üzerine yürüyüşü, böylece kesin olarak suya düştü.

Türk ordusunun Sakarya Meydan Savaşı'ndaki bu parlak zaferi, Büyük Millet Meclisi'nin ve Başkomutan olarak Mustafa Kemal Paşa'nın durumunu daha da güçlendirdi. Mustafa Kemal'e 'Gazi' unvanı verildi.⁵

Bu zaferin sonucu olarak Türk-Fransız anlaşması imzalandı ve İtalyanlar Antalya'dan çekildi.

Başında Franklin Bouillon'un⁶ bulunduğu Fransız heyetiyle yapılan antlaşma, bizim Sovyet elçilik heyeti Anadolu'da

⁵ Yazarı mareşallik rütbesini unutmuş olacak.

⁶ Franklin Bouillon: Fransız Radikal-Sosyalist Partisi'nden bir Fransız millet vekilidir. Birinci Dünya Savaşı'nda, Çekoslovakya'da, Balkanlar'da ve Türkiye'de Fransız propaganda işlerini idare etmişti (H.A. Ediz).

yolda bulunduğu sırada, Ankara'da imzalanmıştı. Fransa, bu antlaşma gereğince, Kilikya'daki ordusunu çekmiş, Türkiye ile savaştan vazgeçmiş ve Sevr antlaşması altındaki imzasını kaldırmıştı. İngiltere, bu antlaşmayı protesto etti.

Yunan ordusunun yenilgisinden sonra Büyük Millet Meclisi temsilcileri Londra Konferansı'na çağrılınca, halk bunu Türk milletinin büyük bir başarısı olarak değerlendirdi. Bu olay, Türkiye'nin her yanında, Mustafa Kemal politikasının kesin başarısının bir belirtisi olarak kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın idaresi altında halkın, Yunanlılara ve İngilizlere öldürücü bir darbe indirdiği, ağızdan ağıza yurdun her yanına yayılıyordu.

Dışışleri Bakanı ile karşılaşma

Ankara'ya 30 kilometre kala, dar hatlı küçük bir tren istasyonu olan Yahşıhan'da, bizim için özel bir tören hazırlanmıştı. Bizi, Dışışleri Bakanlığı temsilcileriyle, Ankara'dan gelmiş olan elçiliğimiz memurları karşıladılar. Tren bizi gündüz saat 4'te Ankara'ya ulaştırdı. Bizi törenle, bandoyla karşıladılar. Dışışleri Bakanı (*vekili*) Yusuf Kemal Bey bizi selamladı.

29 Ocak 1922 tarihinde Yusuf Kemal Bey'i resni olarak ziyaret ettim.

Yusuf Kemal Bey'in dış görünüşünde gözüme çarpan ilk şey kapkara ve gür bir top sakalla, sağ elinde iki parmağının eksikliği oldu. Kendisi çok nazik ve sevimli bir adamdı, sözlerimi dikkatle dinledi. Manalı, kara gözleri, her hareketimi dikkatle izlemekteydi.

İlkin, yerleşmemizle ilgili birkaç soruyla beraber yorucu yolculuktan sonra eşimin sağlığını sordu. Ankara'da konforun eksikliğinden yakındı. "Elçiliğiniz, kötü, köhne bir bina da bulunuyor" dedi. "Hoş bir şey değil, ama elden ne gelir? Hele savaşı bir kazanalım, Ankara'yı yeniden yapacağız! Moskova'daki Türk elçiliği çok konforludur."

Konuşmalarımız daha sonra son politik olaylara, askeri duruma döküldü. En sonra da, Mustafa Kemal Paşa ile gö-

rüşme işine, protokol bölümüne geçtik. Yusuf Kemal Bey'i ziyaretim iki saat sürmüştü.

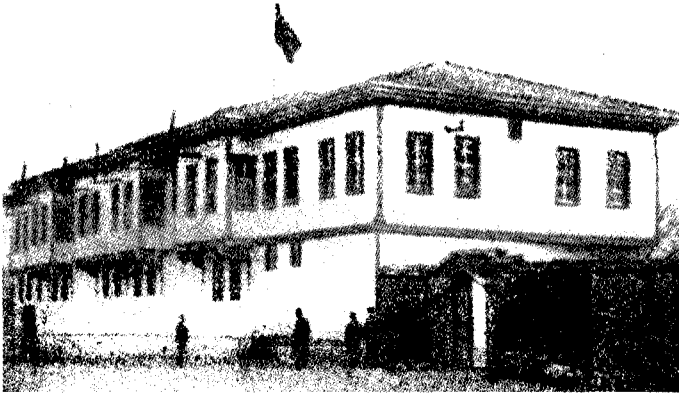
Dışişleri Bakanlığı'ndaki görüşmeden sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubumu sunacağım gün ve saat bildirildi. Ankara'ya geldiğim gün Afganistan, Buhara ve Azerbaycan elçilerini ziyaret ettim. Sonra da, Yusuf Kemal Bey ziyaretimi iade etti.

Ankara

Ankara şehrinde kısa bir gezinti

Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaretimle Mustafa Kemal Paşa'ya resmi olarak tanıtılmam arasında geçen kısa süre içinde, üstün-körü Ankara'yı dolaştım. Ankara, daracık sokaklı, köhne ahşap evli, bol minareli bir şehir. Yarı harap olmuş surları ve I. Beyazıt'ın sarayı ile eski kale, şehre hâkim bir mevkide.

XIV. yüzyılda Yıldırım Beyazıt'la Timurlenk arasında geçen olayın izleri bulunan Türkiye tarihini hatırlamak zorunda kaldım. Burada, Ankara'da Timurlenk'le Osmanlılar arasında büyük bir meydan savaşı olmuştu. Yıldırım Beya-

Sovyet Rusya siyasal temsilciliğinin (elçiliğinin) Ankara'da 1922-23'te hizmet verdiği ve bir yangınla yok olan binası.

zıt bu savaşta esir olmuş ve anayurdu Türkiye’den dışarıya götürülmüştü.

Kaleyi, bizden önce General Frunze de ziyaret etmişti.

Kaleden bakılınca şehrin geniş bir manzarası açılıyordu. Şehir sıkışık gibi görünüyordu. Ankara, etrafı tepelerle çevrili bir şehir. Uzaklarda, ayrı ayrı yüksek dağlar ve dağ grupları göze çarpıyor. Timurlenk’in kalesini gözden geçirdim. Mimarlık bakımından olağanüstü güzel olan kemerin kalıntılarını ve eski Roma köprüleriyle, Roma imparatorlarından Augustus zamanından kalma tapmağı seyrettim.

Bizim elçilik şehrin merkezinde, iki arabanın yan yana geçemeyeceği kadar dar bir sokakta, iki katlı, küçük ahşap bir evdi. Sokağımız yüksek minareli bir cami ile son buluyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile ilk karşılaşma

Gazi Mustafa Kemal ile ilk karşılaşmamız 30 Ocak 1922 tarihinde oldu ve çok dostça geçti. Yeni Türkiye’nin lideri beni çok sade bir biçimde kabul etti. Sovyet hükümetinin bir elçisi olarak, iki tarafın halkları arasında, Sovyet işçi-köylü hükümetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti arasında anlaşmalar yoluyla, dostluk ilişkilerini geliştirmek ve güçlendirmek konusunda bana yüklediği ödevle ilgili sözlerimi; nihayet yeni, genç Türkiye’nin gelişmesi ve emperyalistlere karşı kesin zaferler kazanması dileğimi büyük bir dikkat ve ciddilikle dinledi.

Daha sonra ben, Sovyet hükümetinin ve Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Lenin’in, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ve gerek Mustafa Kemal Paşa’ya olan başarı dileklerini ilettim.

Mustafa Kemal Paşa, bu iyi dileklerimden ötürü teşekkür ettikten sonra, iki ülke arasındaki, iki devletin ve iki milletin böylesine muhtaç olduğu büyük dostluğu güçlendirmek konusunda bana verilen ödevi yerine getirmem için, gerek Büyük Millet Meclisi hükümetinin, gerek kendisinin ellerinden gelen yardım ve kolaylığı esirgemeyeceğini söyledi.

Mustafa Kemal Paşa, “Ortak amacımız, emperyalizmle savaşmak, Doğu halklarını sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmaktır” dedi. “Ortak çabalarımızla başarıya ulaşacağımıza inanıyorum. Rusya’nın ve büyük lider Lenin’in Türkiye’ye yaptığı yardımlar için teşekkür ederim.”

Bu karşılıklı sözlerden sonra Mustafa Kemal beni masaya davet etti. Kahve, çay getirdiler. Aramızda bir buçuk saat süren teklifsizce, resmi olmayan bir konuşma başladı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, hâlâ Frunze’nin ziyaretinin ve onunla yaptığı konuşmaların etkisindeydi.

“Frunze çok sevimli bir insan,” dedi, “büyük bir komutan olarak ondan çok söz edildiğini işitmiştim. Ama genel bilgisiyle, kültürüyle karşısındakini büyülediğini bilmiyordum. Frunze ile konuşmaktan büyük bir zevk duydum. Herhalde biliyorsunuzdur; biz Frunze ile, bize yapılacak askeri yardım konusunda anlaşmaya vardık. Şimdi iş bunun gerçekleşmesinde. Bu anlaşmamızın kısa bir zamanda yerine getireceğini umuyorum.”

Sonra Mustafa Kemal, cephedeki duruma geçti. Bizim askeri işlerimiz üzerine sorular sordu. Mustafa Kemal’in, Kızıl Ordu’nun kuruluşu ve örgütlenmesi, iç savaş sırasındaki savaş durumu, hatta bazı özel savaşlar üzerine esaslı bilgisi olduğu anlaşılıyordu, özellikle Perekop destanını ve bu destanda Frunze’nin oynadığı rolü çok iyi biliyordu.¹

Böylesine ayrıntılı bir bilgiyi nasıl elde ettiğini sordum.

“Biz subaylar, hatta değil yalnız subaylar, bütün ilerici aydınlarımız, büyük Ekim Devrimi’nin ilk günlerinden beri Bolşeviklerin izledikleri politikaya büyük bir ilgi gösterdik. Biz Lenin’in, Rusya’nın ezilmiş halklarının kurtuluşunu sağlayacak bir politika güttüğünü biliyorduk. Zaten onun büyük gücü buradadır. Umutlarımız doğru çıktı. Beyaz orduların iç savaşta yenileceğine inanıyorduk. Buna neden inanıyorduk? Çünkü, Bolşeviklerin derebeyi topraklarını köylülere verdiği-

¹ Perekop’ta Kızıl Ordu’nun kazandığı bu zafer, Beyaz Ordu’nun çözülme sürecini de başlatmıştı (e.n.).

ni, bütün emekçi halkın Bolşeviklerden yana olduğunu, Lenin'in barış için savaştığını biliyorduk. Bolşeviklerin kusursuz önderliği ve disiplini altındaki yüz elli milyonluk bir halk yığınının, hiçbir istilacı ordunun yenemeyeceği bir güç olduğunu da biliyorduk.”

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, bütün enerjisini orduya, onun donatımına, örgütlenmesine, Yunanlıları yenmeye, milli harekete karşı şurada burada patlak veren isyanları bastırmaya yöneltmiş bulunuyordu. Bunun için, bizim ilk görüşmemiz; bunu izleyen bundan sonraki görüşmelerimiz gibi, askeri işlerin ve askeri taahhütlerin konuşulmasıyla geçti.

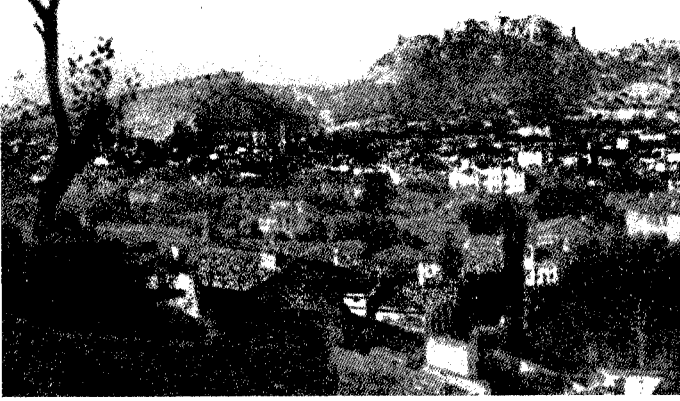
Günlük işleri, konsolosluk işleri gibi konuları dışişleri bakanıyla konuşmamı rica etti ve “Tabii, benim yardımım gerekirse, her zaman sizinle görüşmekten büyük bir memnunluk duyacağım” diye ekledi.

Mustafa Kemal Paşa üzerimde nasıl bir izlenim bırakmıştı? Birisi ile ilk tanıştığımız zaman, her şeyden önce onun dış görünüşüne bakar, elinizde olmayarak karşınızdakini inceler, onun jestlerine, gözlerinin, yüzünün anlatımına dikkat edersiniz!

Mustafa Kemal'in saçları sarı ve seyrek, bıyıkları kırmızı zımtırak ve kırpıktı. Bütün dış görünüşüne tonunu veren ve güçlü iradesini gösteren gözleri çeliktendi. Benim ilk konuşmamı dinlerken onları böyle görmüştüm. Masanın başına geçip küçük fincanlarla koyu kahvemizi içerken gözleri biraz koyulaştı, daha yumuşak, daha tatlı bir hal aldı. Bu ayırımı bundan sonraki karşılaşma ve konuşmalarımızda da, hem yalnız benimle değil, onun yakın çevresindeki kişilerle, İsmet ve Fevzi Paşalarla olan konuşmalarında da gördüm. Savaş sorunlarını çözerken yanında bulunduğum anlar olmuştur. Bu sıralarda gözleri, karşısındakini görmüyor izlenimini verirdi.

Mustafa Kemal Paşa ortadan biraz uzun boylu, dolgun vücutluydu. Yanakları çökükçe, kaşları sık ve genişti.

Beni ilk kez kabul ettiği zaman ceketinin yakasında, dört bir yanı defne dalı ile çevrilmiş bir yıldız vardı. Başında kah-

Aralov'un görev yaptığı 1922-23 döneminde Ankara'dan bir görünüm.

verengi yüksek bir astragan kalpak bulunuyordu. Odasında da çoğu zaman başında kalpakla oturuyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile görüşükten sonra, Azerbaycan'ın Türkiye sefiri İbrahim Abilov'u görmeye gittim. Abilov, Türkçe'yi çok iyi bilen eski bir Bolşevik'ti. Türk ilerici toplumu ve Mustafa Kemal ona büyük bir saygı göstermekteydi. Mustafa Kemal Paşa ile olan önemli konuşmalarımıza, Abilov yoldaş her zaman aktif olarak katılırdı.

Abilov'un yanında Büyük Millet Meclisi'nin üç üyesine rastladım. Bunlar, Reşat, Tefvik Rüştü ve Cemal Nuri Beylerdi.² Böylece Türkiye'nin ileri gelen toplum adamlarıyla ilişki kurmaya başladım.

Mustafa Kemal Paşa ile görüşükten sonra bütün bakanları, Genelkurmay başkanını, şehrin idarecilerini, meclisin ileri gelen milletvekillerini ziyaret ettim. Bakanlıklar büyük bir taş binada toplanmıştı. Bakanların çalışma odaları yarı karanlık bir koridor üzerinde bulunuyordu. Bir günde birkaç bakanı ziyaret etme fırsatını buldum. Bakanlarla görüşmeler

² Herhalde, o dönemde Gelibolu milletvekili olarak BMM'de bulunan Celal Nuri İleri ile 1920'de Türkiye Komünist Fırkası kurucuları arasında yer alan Muğla milletvekili Tefvik Rüştü Aras (e.n.).

samimi bir hava içinde ve içilmesi zorunlu olan bir fincan kahve başında geçiyordu. Bundan sonra bana yapılan karşı ziyaretler başladı. Bunlar birkaç gün sürdü.

Fabriye Hanım³

Mustafa Kemal Paşa'nın evinde ev işlerini, paşanın kuzini Fahriye Hanım idare etmekteydi. Karımla onun ziyaretine girdik. Uzun boylu, düzgün vücutlu, kestane saçlı Fahriye Hanım, kara gözlerinin tatlı, yumuşak bakışıyla bende, konuşmalarından zevk duyulan zeki bir insan izlenimi bıraktı. Biz ona yolculuğumuzdan, Ankara'daki yaşantımızdan söz ederdik. O da, kuzenin her zaman meşgul oluşundan, çok çalışmasından ve az dinlenmesinden söz eder, "Sağlık durumu pek de iyi değil, o ise bu çalışmalarıyla kendini harap ediyor" diye yakını ve bu durum onu çok üzerti. Fahriye Hanım, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında, paşanın işlerinin çokluğundan ve sağlığından söz etmeye kalkıştığı zaman paşanın can sıkıntısıyla yüzünü buruşturduğunu, Fahriye Hanım'ın konuşmasını kestiğini fark ettik. Fahriye Hanım eşim Sofiya İlyiniçna ile arkadaş oldu ve birkaç kez yalnız başına bize geldi. Fahriye Hanım şehirde yüzü kapalı dolaşırdı. Ama elçiliğe gelince çarşafını çıkarırdı. Kendisi biraz Fransızca bilirdi. Elçiliğe çevirmensiz gelirdi. Mustafa Kemal ona nazik davranır ve güler yüz gösterirdi.

Toplum kadını Halide Edip

Bir gün eşimle beni, Büyük Millet Meclisi ikinci başkanı Adnan Bey'le eşi, yazar ve toplum kadını Halide Edip Hanım ziyaret etti. Benim Türkiye'de bulunduğum yıllarda Adnan Bey'in önemli bir rolü yoktu. Sorumlu bakanlıklarda (İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı) bulunmuş olmasına rağmen oldukça renksiz bir kişiliği vardı.

³ 'Fahriye' değil 'Fikriye' olacak (H.A. Ediz).

Orta yaşlı, kültürlü, enerjik bir kadın olan eşi Halide Edip Hanım'ın hayatı oldukça ilginçtir. Halide Edip, kızıla çalan saçları ve koyu gri gözleriyle, dış görünüşünde çekici bir kadındı. Halide Edip, bir toplum örgütü olan 'Türk Ocakları'na üye seçilmiş ilk Türk kadınıydı. Kendisi pedagojik çalışmaları olan yetenekli bir yazardı. Birinci Dünya Savaşı'nda hemşirelik yapmıştı. Politik görüşleri bakımından, Jön Türklerin partisi İttihat ve Terakki'nin liderlerine, özellikle Cemal Paşa ile Talat Paşa'ya yakındı. Milliyetçi fanatizme, Ermeni kırımına aktif olarak karşı koymuştu. Daha ilk gününden beri Türkiye'nin bağımsızlığı için yapılan mücadeleye katılmış, emperyalizme karşı olan görüşlerini açıkça savunmuştu. Yabancı istilacılara ve padişah idaresine karşı yaptığı şiddetli mücadeleden ötürü, İngilizlerin ısrarıyla, padişah mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştı. İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmak zorunda kaldı. Orada gönüllü olarak Mustafa Kemal'in ordusuna katıldı. Ve Yunanlılara karşı savaştı.

Karşılıklı iltifatlardan ve hal hatır sormanın ardından politik konulara geçtik. Adnan Bey daha çok susuyordu. Biz Halide Edip'le konuşuyorduk. Sovyet Rusya üzerine oldukça bilgisi vardı. Emperyalistler üzerine aramızda tartışma başladı. Halide Edip, Birleşik Amerika'nın, hiçbir art düşünce beslemeden, herhangi bir politik ve ekonomik baskıya başvurmadan Türkiye'ye yardım edebileceğini, bunun için de, Türkiye'nin Amerikan mandasını sağlamaya çalışması gerektiğini ileri sürdü. Halide Edip, Birleşik Amerika mandası sağlandığı takdirde, ABD'nin Türkiye'yi İngiliz baskısına karşı savunacağını da söyledi. Ben, Amerikan emperyalistlerinin Türkiye'yi, en aşağı Avrupa emperyalistleri kadar esaret altına almaya yetenekli olduklarını söyleyerek onunla tartıştım. Bunun üzerine Halide Edip, Birleşik Amerika'nın Filipinler'e yardımını örnek olarak ileri sürdü. Ben de kendisine tarihin bu yardımın bedelini gösterdiğini ve Filipinler'in tamamıyla Amerika'nın boyunduruğu altına girdiğini söyledim.

Halide Edip Hanım, tipik bir burjuva siyasetçisiydi. Zaman sınavını veremedi; Milli Kurtuluş hareketi, derebeylikle ve emperyalizmle savaş, onun gücünün dışındaydı. Kocasıyla birlikte, İngiliz liberalizminin kanatları altına sığındı.

Türkiye üzerinde Amerikan mandası fikri

Türkiye üzerinde bir Amerikan mandası kurulması tartışmaları, daha ‘Müdafaa-i Hukuk’ Sivas Kongresi’nde ortaya çıkmıştı. İtilaf Devletlerine karşı galip gelme umutlarını yitiren Sivas Kongresi’nin, içlerinde Refet Paşa, Bekir Sami Bey de bulunan bazı delegeleri, Amerikan mandasını ‘kötünün iyisi’ sayarak bu görüşü ortaya atmışlardı. Onlar bu görüşü savunurlarken, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarının yedinci maddesine dayanmaktaydılar. Mustafa Kemal Paşa hemen o zaman bu paragrafın, Türkiye’nin, hangi devletten gelirse gelsin sadece bilimsel, endüstriyel ve ekonomik yardımları kabule hazır olduğunu, ama bunun politik ve milli bağımsızlık, toprak bütünlüğü vazgeçilmez koşuluna bağlılık anlamını taşıdığını ileri sürdü. Mustafa Kemal o zaman yabancı Amerikan mandasına olan bu eğilimle alay etti ve bu teklifleri şiddetle reddetti. Mustafa Kemal Paşa’nın o zamanki düşüncelerini bugün hatırlatmamız, yerinde bir davranış olacaktır.

Ben şimdiye kadar, yalnız burjuva aydınlarının elçiliğimize yaptıkları ziyaretlerden söz ettim. Türkiye’nin sıradan insanları da elçiliğimizi ziyaret ederlerdi. Birkaç sefer elçiliğimize savaşçı kadınlardan çeteci Fatma Çavuş da geldi. Fatma Çavuş bir çetenin başında bulunuyordu. Yunanlılarla ve asilerle dövüşmüştü. Fatma Çavuş kısa boylu, zayıf, enerjik yüzlü, kara gözlü, yaşlıca bir kadındı. Bir defasında, yine bir çeteci olan ve annesiyle birlikte savaflara katılan oğlu ile elçiliğe geldi. Fatma’nın sırtında siyah bir ceket, ayağında çizgili bir eteklik vardı. Belindeki geniş kuşağında tüfek mermileri, kama, omzunda da kayış görünüyordu. Başını bir yemeni ile sarmıştı. Fatma Çavuş, Sovyet Rusya’ya olan

sempatisini belirtmek, ayrıca bizim askerlik işlerimiz ve Rus kadınlarının iç savaşa katılmaları konusu üzerine ayrıntılı bilgi almak için gelmişti.

Elçiliğimize uzun boylu, düzgün vücutlu bir çeteci de gelirdi. O sıralarda misafirimiz bulunan ünlü Rus resim sanatçısı Y.Y. Lansere'den bu çeteci ile Fatma Çavuş'un portrelerini yapmasını rica ettim. Çeteciler resimlerinin yapılmasına razı oldular. Yevgeniy Yevgenyeviç Lansere

*Kurtuluş mücadelesi çetecilerinden
Fatma Çavuş*

de büyük bir memnunlukla bunların portrelerini yaptı. Ben ancak bu çeşit ziyaretlerin birkaçından söz ediyorum.

Sovyet elçisine gösterilen ilgi

Şehre her çıkışında tüccar, esnaf, beni dükkânlarına, mağazalarına, imalathanelerine davet ederek kendileriyle birer bardak çay ya da birer fincan kahve içme teklifinde bulunurlardı. Çarşıda görünmemle birlikte tüccarlar ellerini göğüslerine bastırarak beni selamlar ve söyleşmek için içeri buyur ederlerdi. Eğer çevirmensiz sokağa çıkmış bulunuyorsam konuşmamız selamlaşmakla, gülümsemekle ve Türkçe bildiğim birkaç sözle kalırdı.

Lenin adı ve onun yaptıkları Anadolu'da da biliniyordu.

Bir gün elçiliğe, uzak Suriye köylerinden birinden bir mektup geldi.

Suriye köylüsünün mektubu

Bu mektubun hikâyesini anlatmak gerek. Elçiliğimiz bu mektubu 1922 yılı sonlarında ya da 1923 yılı başlarında almıştı. Uzak ve ücra Suriye köylerinden birinde yaşayan Suriye köylüsü, köylerinde benim Lenin'in temsilcisi olduğumu duyduklarım, köyde çok kötü bir yaşam sürdüklerini, çok eziyet çektiklerini, Lenin'in bütün fakir fukaranın koruyucusu olduğunu ve kendi ülkesini zalimlerden kurtardığını bildiklerini yazıyordu.

Şimdi bu mektubu kelimesi kelimesine anlatmak çok zor, çünkü mektup bu satırların kaleme alınmasından 38 yıl önce yazılmıştı. Ama mektubun ana düşüncesini çok iyi hatırlıyorum; sanki şimdi önümdeymiş gibi çok iyi görüyorum, Arapça yazılmıştı.

Mektup, elçilik personeli üzerinde büyük bir etki yaptı. Bütün engellere, Sovyetler'e karşı yapılan bütün düşmanca propagandalara rağmen Lenin'le, Sovyet ülkesi ile ilgili gerçekler, ağızdan ağıza bütün Doğu emekçileri arasında yayılmıştı. Mektuba, Ekim Sosyalist devriminin büyük tarihsel etkisi, emekçilerin Lenin'e olan sonsuz sevgi ve saygıları açık seçik yansımıştı.

Elçilik bu mektubu Moskova'ya, Dışişleri Halk Komiserliği'ne gönderdi.

Mustafa Kemal ile cephede karşılaşmalar

Bir buçuk yıl boyunca Mustafa Kemal Paşa'yla bizim elçilikte, onun evinde, mecliste, cephede karşılaştım. Mustafa Kemal Paşa uzun, ciddi konuşmalardan sonra müzik dinlemeyi, dans etmeyi severdi. Yanında müzisyenler olduğu halde, elçiliğimize geldiği geceler olmuştu. Halk müziği çalgılarının eşliğinde koro Türkçe şarkılar söylerdi. Mustafa Kemal'in kendisi de koroyla şarkı söylemeyi severdi. O zaman gözleri koyulaşır, kederli bir hal alırdı. Bu şarkılarda keder, halkın bitmez tükenmez savaşlardan duyduğu acılar, köylünün acı

düşünceleri okunuyordu. “Nasıl ki güzel bir günde insanın yüreği hayat zor da olsa yaşama sevinciyle dolarsa, şarkı söylediğin ya da dinlediğin zaman da öyledir” diyordu Kemal Paşa.

Mustafa Kemal Sovyet elçiliğinde

Hatırlıyorum, bir gün Mustafa Kemal’in sekreteri telefon ederek, “Paşa bugün çok çalıştı,” dedi, “sizi ziyaret etmek, biraz dinlenmek istiyor, yanında müzisyenler de olacak... Biraz neşelenmek, dans etmek için kadınlı erkekli elçilik memurlarını toplamanızı rica ediyor.”

Gerçekten de akşama Mustafa Kemal geldi. Hem yalnız da değildi. Yaverlerini, yakın arkadaşlarını da getirmişti. Onunla birlikte, elçiliğin devamlı misafirlerinden, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa da vardı. Kemal Paşa vaktini masa başında dost konuşmaları arasında geçirmeyi severdi. Her zaman Narzan ya da Kafkasya’nın başka maden sularını isterdi. Pek tabii olarak masada şarap da bulunurdu.

Bu ziyaretinde Mustafa Kemal, Türk klasiklerinden, İran şairlerinden, özellikle Firdevsi’den birçok şiirler okudu. Türk şairi Necati’nin lirik şiirlerini severdi. Bunları okurken sesinde yeni birtakım notalar duyulurdu.

Mustafa Kemal milli şiiri çok iyi bilirdi. Yurdunu, onun tarihini, onun şarkılarını, ruhunun bütün derinliğiyle severdi. Özellikle Selçuk şiirlerinin güzelliği ve tınısı onu esir ederdi.

Üzgün Türk melodilerinden sonra, Mustafa Kemal, eşimden ve elçilik sekreterinden, piyanonun eşliğinde Rus şarkıları söylemelerini rica etti. Mustafa Kemal, büyük bir memnunlukla onları dinledi, kendisi de şarkıya katıldı. Sonra ‘Kamarinskaya’ adlı halk şarkısını çaldılar. Elçiliğin kadın memurları dansa kalktılar. Mustafa Kemal el çırpıyor, ayaklarıyla tempo tutuyordu. Vals ve başka danslar oynandı. Eğlence faslı bittikten sonra Mustafa Kemal beni ve Abilov’u ellerimizden tutarak bizimle bazı konuları konuşmak istediğini söyledi.

“Aziz dostlar, yoldaşlar, –Mustafa Kemal sık sık benimle Abilov’u yoldaş⁴ diye çağırırdı– cephedeki durum çok gergin: Yunanlılar, Eskişehir doğrultusunda altı tümenlik bir kuvvet yığılmış bulunuyorlar. Önümüzdeki hafta içinde onlardan bir saldırı bekliyoruz. Yakında toplanacak olan Cenevre Konferansı üzerinde bir etki yapmak istiyorlar. Taşıtımız, atımız, eşeğimiz yok. Biricik taşıtımız devedir. Develer bizde savaş kahramanıdır. Oysaki mermi götürmek zorundayız. Bize nakliye aracı ve at yardımında bulunmanızı rica ederim. Rusya’nın da güç durumda olduğunu biliyorum; Rusya da zengin değil, ama rica ediyorum, yardımcı olunuz. Top, tüfek, mermi ve para yardımından ötürü hükümetinize ve Lenin’e teşekkür ederim.”

Kısa bir süre sonra Mustafa Kemal, bir elçi olarak bana cepheden şöyle bir mektup gönderdi: “Ordu birliklerimizin, dostlarımızın memnurluğunu ve övgüsünü kazanacak bir durumda olduğunu bildirmekte acele ediyorum.”

⁴ Aralov burada parantez içinde Türkçe “yoldaş” sözcüğünü aynen veriyor (H.A. Ediz).

Cephe Gerisinde

Beni, Abilov'u, Askeri Ataşe Zvonaryev'i cepheye, bizzat Mustafa Kemal çağırıldı. Cepheyi dolaştık, altı piyade, üç süvari tümenini ziyaret ettik. Yeni ordunun kuruluşunun yıldönümünü kutlama töreninde bulunduk. İki ordunun ve iki kolordunun karargâhlarını ziyaret ettik. Konya'da, cephe gerisindeki askeri kuruluşları gezdik. Askeri birliklerden edindiğimiz izlenimler iyiydi. Bu, düzenli, disiplinli, çok iyi örgütlenmiş, büyük inisiyatif sahibi, strateji ve taktiğe yaratıcı bir yaklaşımı olan bir orduydü. Ne var ki, ordunun giyim ve kuşama, özellikle ayakkabıları pek kötü durumdaydı.

Cephede bulunduğumuz günler, Türk ordusunun büyük taarruz hareketlerine (Mart, Nisan 1922) rastlamıştı. Cepheye hareketimizden önce elçiliğin kadın memurları, erlere götüreceğimiz hediyeler için küçük torbalar diktiler. Torbalara, erlerin en çok ihtiyaç duyabilecekleri iğne, iplik, düğme, tütün, şeker gibi şeyler doldurdük. Torbaların üzerine de Türkçe olarak şöyle bir yazı bastırdık: 'Sovyet Rusya Kızıl Ordusundan Türk Erlerine'. Hediyeleri, geçit töreninden ve toplantılardan sonra alaylarda kendimiz dağıttık. Hediyeler çok maktüle geçti...

Cepheye gidişimle ilgili notlarımı saklamıştım. O dönemde gördüklerimi ve duyduklarımı yansıtan belgeler olarak bunları aktarmaktan kendimi alamayacağım.

Mustafa Kemal'in savaş karargâhını ziyaret etmemizin üç sebebi vardı: Mustafa Kemal'in uzun süren ayrılığı dolayısıyla bizzat onun çözmesini gerektiren bir yığın sorun bi-

rikmişti. İtilaf Devletlerinin silah bırakışma teklifini konuşmamız gerekiyordu. Bu durum, onunla bir görüşmeyi kaçınılmaz kılıyordu. Üstelik Mustafa Kemal'in kendisi de bu konuda bizim düşüncelerimizi almak istiyordu. Nihayet, bu ziyaretle yeni Türk ordusunu tanıma fırsatını da elde etmiş olacaktım.

27 Mart günü, sabah saat 7'de, özel bir vagonla, Ankara istasyonundan yaklaşık olarak 50 kilometre uzaklıkta olan Biçer¹ istasyonuna doğru hareket ettik.

Polatlı-Biçer

Polatlı istasyonunda uzunca bir süre mola verdik. Bulduğumuz yeri tanımak için vagondan çıktık. Bir çayhaneye girdik. Orada bir tarihte Kırım'dan gelerek buraya yerleşmiş ve Rus dilini hâlâ unutmamış olan Tatarlara beklenmedik bir biçimde rastladık. Gerçi kimliğimizi gizlemiştik, ama yöre halkı Sovyet Rusyalı olduğumuzu hemen anladı. Bizi belediyeye davet ettiler. Konuşmalarımızdan, kasaba halkının, İtilaf Devletleriyle yapılmakta olan savaşın anlamını çok iyi anladıkları meydana çıktı. Konuşmalarımızdan sonra Kırım Tatarları bize, kasabanın görülecek yerlerini gezdirdiler. Askeri fırını gördük. Fırının düzeni ve lezzetli ekmeği özellikle dikkatimizi çekti.

Akşamın beşine doğru Biçer istasyonuna geldik. Demiryolu, vagonlar ve lokomotifler, özellikle bir aralık Yunanlıların elinde kalmış olanlar çok acınacak bir durumdaydı. Ünlü Sakarya Irmağı üzerindeki köprü, tahta ayaklar üzerine kurulmuştu. Trenler bu köprünün üzerinden, hemen hemen bir yaya hızıyla geçiyordu. Vagonların çoğunda camlar kırıktı. Trenlerde üçüncü mevki vagonlardan meydana getirilmiş 'salonlar' da vardı. Vagonların üzerinde, Anadolu-Bağdat kumpanyasının işaretleri görülüyordu.

¹ Burada bir yanlışlık olsa gerek, çünkü Polatlı Ankara'dan 90 kilometre uzaklıktadır. Biçer'den sonra gelir.

Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla buluşma

Abilov'la birlikte Biçer istasyonundan Sivrihisar'a otomobille gittik. Yüz kilometreyi aşkın yol katettik. Yolda, İtilaf Devletleri tarafından teklif edilen silah bırakışması konusunu konuşmak üzere tam kadro halinde Mustafa Kemal'e giden Türk hükümetine rastladık. Sivrihisar'a akşam² saat 8'de vardık. Resmî bir törenle karşılandık. Şeref kıtası, bando, halk topluluğu, meşaleler vardı. Sivrihisar'da, Albay Arif Bey komutasındaki kolordunun karargâhı bulunuyordu.

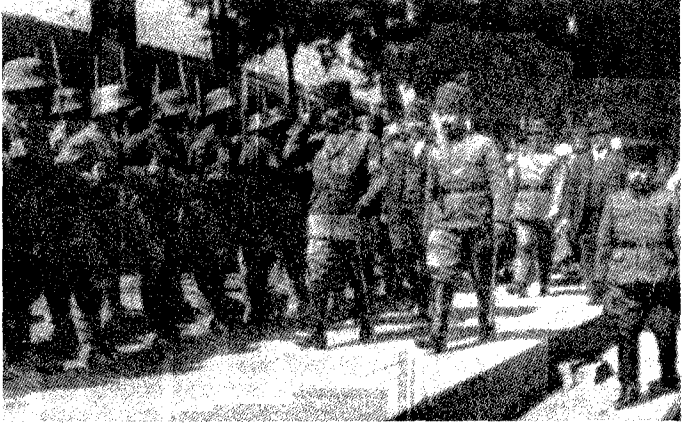
Mustafa Kemal Paşa ile Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa buradaydılar. Bizi hemen kabul ettiler. İkramda bulunup, akşam yemeğine çağırdılar. Konuşmamız, Batılı devletlerin teklif ettiği silah bırakışması üzerine oldu. Paşaların ikisi de, teklif edilen koşulları çok olumsuz karşıladılar. Daha sonra Rusya ile karşılıklı ilişkiler, bizim iç savaş sorunları konuşuldu.

İç savaşlara katıldığımı bildikleri için beni soru yağmuruna tuttular. Konuşmalarımız, gece yarısından çok sonraya kadar sürdü.

İstilacılara ve beyaz ordulara karşı çok ağır koşullar altında, birçok cepheelerde yaptığımız dört yıllık savaşın ayrıntılı bir tablosunu çizdim. Kızıl Ordu'nun zaferlerini anlattım. Komuta kadromuz, silahlarımız, haberleşme yollarımız, askeri nakliyemiz, Kızıl Ordu'nun donatımı üzerine verdiğim bilgiler, özellikle büyük bir ilgi uyandırdı. Israrla Kızıl Ordu'daki siyasi komiserlerle ilgili sorular sordular: Komutanlar savaşla ilgili emirler verirken, bu siyasi komiserler işi bozmuyorlar mıydı? Lenin ve Frunze üzerine de birçok sorular soruldu. Yanıtlarım özünde, genç Sovyetler ülkesinin hayatı ve mücadelesi hakkında bir rapor gibiydi.

Şu anda, anılarımı yazarken Mustafa Kemal Paşa canlı haliyle gözlerimin önüne gelmektedir. Onun dikkatli bakışla-

² Özgün metinde sabah diye geçiyor. Ancak bu bir hata olmalı. Çünkü akşam saat 5'te Biçer'den hareket edildiğine ve Sivrihisar'da meşaleler ve akşam yemeğinden söz edildiğine göre akşam olmalı (C.B.).

Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar birlikleri teftiş ediyorlar

rmı görüyor, anlamadığı bir noktayı açıklamamı rica ederken, elinin dokunuşunu hissediyorum. Mustafa Kemal Paşa, kimi zaman Abilov'a da sorular soruyordu.

Onlara bütün anlattıklarımı burada tekrarlamaya gerek görmüyorum. Çünkü bunlar, Sovyet okurları için bilinen şeylerdir. Ben özellikle ordu içindeki siyasal çalışmanın büyük önemi üzerinde durdum. Kendilerine, askerlerin siyasal eğitiminin zafer meselesini çözdüğünü söyledim. Kızıl Ordu'nun sevk ve idaresinde, çarlık generallerine ve dış müdahalecilere karşı kazanılan zaferin öyküsünü ve Lenin'in rolünü anlattım.³

Sivrihisar kasabası

Ertesi sabah, Sivrihisar kasabasıyla tanışmaya gittik. İlkokulu gezdik, derslerinde bulunduk. Manzara oldukça can sıkıcı-

³ Lenin askeri stratejist değildi ve böyle bir iddiası da yoktu. Kızıl Ordu'nun yöneticileri Trotskiy, Stalin, Frunze, Voroşilov gibi Bolşevik partililer ve siyasi komiserlerin denetimindeki çarlık generalleri idi. Ancak Hruşçov döneminde Trotskiy gibi Stalin de resmi politika açısından gözden düşmüş olduğu için Aralov burada sadece Lenin'in adını anmaktadır (C.B.).

di. Çocuklar doğrudan doğruya yerlerde oturuyorlardı. Sıra falan yoktu. Müzik dersinde çocuklar Mustafa Kemal ile ilgili şarkılar söylediler ve şiirler okudular. Okuldan ayrılırken, çocuklara gerekli hediyelerin alınması için öğretmen-mollaya Sovyet Rusya adına biraz para verdik, çok uygulanan öğretmenin gözleri yaşardı. Boynuma sarıldı. Okulda kitap ve ders aracı yokluğundan uzun uzun yakındı.

Sivrihisar kasabasının Milli Kurtuluş Savaşı'nda hizmetleri dokunmuştur. Halkın topladığı parayla bir uçak satın alınmış ve cepheye gönderilmiştir. Kasabayı ziyaretimiz sırasında, uçak kasabanın göklerinde uçuyordu.

1921 yılında Yunanlıların yaptığı taarruz sonucunda Sivrihisar Yunanlıların eline geçmişti. Ama kasabanın çilesi çok sürmemiş, Türk ordusunun baskısı altında Yunanlılar kasabayı bırakmak zorunda kalmışlardı.

Sivrihisar, çok eski, Ankara'dan da eski bir kasabadır. Sultanlardan birinin mezarı da buradaymış. Eski cami tamamıyla ihmal edilmiş, harap bir durumdaydı. Eski bir caminin neden böylesine ihmal edildiğini sorduğumuzda, caminin imamı, devletin yardım etmediğini, ödenek vermediğini söyledi. Kendisine, caminin bakımının müminlerin işi olduğunu söyledik; imam buna cevap vermedi.

Bitik köyünde 41. Tümen karargâhı

Öğlene doğru otomobille, Akşehir'de bulunan Batı Cephesi karargâhına yollandık. Otomobillerden birinde Mustafa Kemal Paşa vardı. İkinci otomobilde, benden başka çevirmenim, bir de Türk subayı bulunuyordu. Üçüncü otomobilde Abilov yolculuk ediyordu. Cephe boyunca ihtiyat tümenlerinin yanından geçerek gidiyorduk. Bitik köyünde, Yarbay Mutad⁴ Bey'in komutasında olan 41. Tümen'in karargâhı bulunuyordu. Yine törenle karşılanma, bando, ikramlar... Subaylarla konuşmalar, pek doğal olarak aynı konu üzerin-

⁴ Mithat ya da Murat olmalı (C.B.)

*Cephede. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve
Sovyet elçisi S.İ. Aralov (soldan altıncı).*

de, yani silah bırakışması teklifi üzerinde geçiyordu. Tümen komutanı, bütün subaylar ve askerlerin,⁵ Türkiye'yi İtilaf Devletlerinin saldırısına karşı savunma arzusunun ateşiyle yandıklarını, hepsinin silah bırakışmasına karşı olduklarını söyledi.

Söleşiden sonra yolumuza devam ettik. Yolda, tümen birliklerinin eğitimlerini seyrettik. Genel olarak ordunun görünüşü fena değildi. Erlerin kılığı fazla kötü olmamakla birlikte ayaklarında postallar yok gibiydi. Askerler⁶ çarık giyorlardı. Teftiştten sonra Aziziye kasabasına geldik. Burada, Selâhaddin Adil Paşa komutasındaki 2. Kolordu'nun karargâhı bulunuyordu.

Bolvadin. 2. Ordu karargâhını ziyaret

Bundan sonraki durağımız Bolvadin oldu. Bizi, 16. müstakil tümen temsilcileri karşıladı. Erlerin eğitiminde bulunduk.

⁵ Aralov burada aynen Türkçe "asker" sözcüğünü kullanıyor (C.B.).

⁶ Aralov burada aynen Türkçe "asker" sözcüğünü kullanıyor (C.B.).

Mustafa Kemal'in emriyle, saldırı manevraları yapıldı. Burada da, erlerin ayağında postal bulunmadığı gözüme çarptı. Erlerin elbiseleri de, 41. Tümen'e göre çok daha kötü durumdaydı. Birlikleri denetlerken 4. Kolordu Komutanı Kemal Bey'le ve öteki yüksek rütbeli subaylarla tanıştık.

Biçer istasyonundan, Bağdat Demiryolu'nun bir kolunun geçtiği Çay mevkiine kadar olan şose, ancak kurak havalarda otomobillerin geçmesine elverişliydi. Yağmurlu havalarda bu yol tam bir bataklık halini alıyordu. Çoğunlukla toprak yollardan gitmek zorunda kalıyorduk.

Yollarda kervanlara seyrek rastlıyorduk. Rastladıklarımızın uzunluğu ise bir kilometreyi aşıyordu. Uzun bir iple birbirine bağlanmış olan develer ağır ağır yürüyorlardı. Develerin hepsine mermi dolu küfeler yüklenmişti.

Mustafa Kemal Paşa, "İşte bizim askeri taşıtlarımız" dedi. "Yunanlıların tam tersi... İngilizler onları, gerekli olan bütün askeri taşıtlarla donatıyorlar. Ama yine de biz onları yeniyoruz ve yeneceğiz!"

Yollarda hiçbir işaret levhası yoktu. Gerektiği zaman nöbetçiler bize yönümüzü gösteriyorlardı. Yollar, şiddetli savaşların izlerini taşıyordu. Yunanlıların yakıp yıktığı birkaç Müslüman köyünden geçtik.

1. Ordu karargâhı

Birinci Ordu karargâhının bulunduğu Çay mevki, Sultandağ sırtlarının eteğindeydi. Burada bizi özel bir saygıyla karşıladılar. Köy bayraklarla donatılmıştı. Köylüler bize candan sevgi gösterdiler.

En iyi komutanlardan biri olarak ün salan 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa,⁷ bizi kendi çalışma odasında kabul etti. Bildiğime göre, kendisi eskiden Enver Paşa yanlısıymış. Ali İhsan Paşa ince, zarif bir adamdı. Boyalı bıyıklarıyla, bir salon generali izlenimini veriyordu. Dış görünüşüyle zarif,

⁷ Ali İhsan Sabis (1882-1957) (e.n.).

güler yüzlü bir general olmasına rağmen Ali İhsan Paşa, kendini beğenmiş davranışlarıyla, kurnazlık okunan gözleriyle, kibirli bakışlarıyla hiç de sempati uyandırmıyordu. Birkaç gün sonra, çok dikkate değer bir olay geçti. Birliklerin denetlenmesinden sonra oyunlar düzenlendi. Bu sırada bir er ilerleyerek, Mustafa Kemal'e hoş geldin anlamında, Arapça yazılmış bir şeyler okumaya başladı. Ali İhsan, bir kırbaç vuruşuyla eri uzaklaştırdı. Bu olay hepimizde kötü bir izlenim bırakmıştı. Mustafa Kemal Paşa da bunu fark etmişti. Sonraları, Ali İhsan Paşa'nın gerici muhalefetle ilişkisi olduğu anlaşıldı. Biz cepheden ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, Ali İhsan'ı 1. Ordu Komutanlığı'ndan uzaklaştırdığını bana söylediler.

Akşam yemeğine bütün subaylar davet edilmişti. Bu kez konuşmalar yapılmadı. Yemekten sonra askeri bando bir konser verdi. Subaylar milli Türk çalgılarıyla konsere katıldılar. Her misafirin önünde, mөнünün ve konser programının yazılı olduğu bir liste vardı.

Başkomutanlık kararğâhı

Çay istasyonuna döndük, oradan da trenle Akşehir'e geldik. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile Batı Cephesi Komutanlığı'nın kararğâhları burada bulunuyordu. İstasyondan Mustafa Kemal'in evine kadar uzanan bir kilometreyi aşkın, iki yanı ağaçlı yol boyunca erler dizilmişti. İstasyondaki törenli karşılanmadan sonra kararğâha uğradık, bizim için hazırlanmış olan eve gittik.

Akşehir küçük, rahat, yeşillikler içinde bir kasaba. Kararğâh, kasabanın en iyi evlerinden birinde olup, bütün konforuyla, Avrupa usulünce döşenmişti.

Akşehir Yunanlılar tarafından işgal edilmemişti. Ama, kenar mahallelerdeki evlerin çoğu, topçu ateşiyle yıkılmıştı.

Sabahleyin Akşehir mezarlığına gittik. Türk halk hicivcisi Nasrettin Hoca'mn mezarı da orada bulunmaktadır. Hocanın mezarı büyük bir saygı görmekte, çevresinde her

zaman bir kalabalık görül-
mekte, burası bir çeşit zi-
yaret yeri sayılmaktadır.
Mezarı ziyaretimiz sırasın-
da, mezarın çevresinde
çarşafı Türk kadınları,
birçok da subay bulun-
yordu. Subaylar ateşli ateş-
li konuşuyorlardı. Mezar
taşında bir çukur oluştu-
ğunu bize gösterdiler. Me-
zarın sonunda yıkılacağı-
ndan korkan şehir idaresi
mezarın çevresine parmak-
lıklar yaptırmıştı.

Mezarın üzerinde, çoğu
Nasrettin Hoca'nın fıkrala-
rından alınmış yazılar var-
dı. Bazılarını bizim için ter-
cüme ettiler: "Yalan hiçbir
zaman halka hâkim ola-
maz, hakikat üstün gelir";
"Halkın belleğine hüküm
geçmez". Bize eşlik eden

Türk, sonuncu söze şunu ekledi: "Ne Sultan'm ne emirin ne
de zenginlerin hükmü geçer". Bazılarının söylediklerine gö-
re, bu mezarda kimse yokmuş. Kurnaz Nasrettin Hoca bu
mezarı kendisi yaptırmış ve öldüğünü etrafa yayarak, bir
yerlere çekip gitmiş.

Gece Mustafa Kemal, Nasrettin Hoca'nın serüvenleriyle,
onun padişahların, hocaların, zenginlerin hileciliklerini mey-
dana vuran davranışlarıyla ilgili fıkralar anlattı. Bütün bunlar
çok ilginçti.

İsmet Paşa'yı da ziyaret ettik. Geri kalan zamanımızı,
Mustafa Kemal'in karargâhında geçirdik. Akşama doğru,
Rumların yaşadığı yakındaki bir köye gittik.

*Çarşafı bir Türk kadını
(Y.Y. Lansere'nin çizimi).*

Köyde Rum erkekleri çok az kalmıştı. Köy halkının çoğunluğunu kadınlar oluşturuyordu. Gelişimiz büyük bir ilgi uyandırdı. Bütün köy halkı sokaklara döküldü. Otomobilimiz, kalabalık bir topluluk tarafından kuşatıldı. Köyün ileri gelenleri bizi evlerine davet ettiler. Ateşkesten söz açıp bu konuda köyde toplantı yapıp yapmadıklarını sorduğumuz zaman toplantı olmadığını söylediler. Kendi inisiyatifleriyle toplanmaktan korkmuşlardı.

Mustafa Kemal'in ateşkes hakkındaki düşünceleri

Akşam yemeğinden önce, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma odasında Türkiye'nin politik durumu, İtilaf Devletlerinin teklif ettikleri ateşkes koşulları ve bu teklife verilmesi düşünülen cevap üzerine uzun uzun konuşuldu. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nun⁸ ve kendisinin hazırladığı cevap tasarısını okudu. Karargâha gelen bakanlardan bazılarının, özellikle Trabzon milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Bey'in, Türk maliyesinin içinde bulunduğu ağır durum dolayısıyla, İtilaf Devletlerinin tekliflerine boyun eğmek gerektiği düşüncesini savunduğunu anlattı. Mustafa Kemal, Türk halkının emperyalistlere boyun eğmeye karşı olduğunu, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yardım ettiğini, ilerde de yardım edeceğini, o nedenle emperyalistlere ödün vermemek gerektiğini ileri sürerek itiraz etmişti. Türk ordusunun gücünün artması, zaferleri, emperyalistler arasındaki anlaşmazlıklar –işte İtilaf Devletlerini böyle bir teklifte bulunmaya zorlayan sebepler bunlardı. İşin sonuna kadar gitmek ve emperyalistleri yurdun topraklarından kovmak gerekmektedir. İşte Mustafa Kemal'in çıkarıldığı sonuçlar bunlardı.

Ateşkese yanıt, Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü düşüncelere uygun bir ruhta hazırlanmış idi. Böyle bir teklifte bulunduğu için teşekkür edilerek, nazik bir tonla kaleme alınan Türk cevabında, üç büyük devletin teklifinden çok uzaklaşan koşullar ileri sürülmüştü.

⁸ O dönemde "İcra Vekilleri Heyeti" (c.n.).

Mustafa Kemal Paşa ile dostça konuşmalarımız arasında, Türkiye'nin iç durumuna da değindik. Reformların, Suriye ve Mezopotamya'da çalışmanın gereğinden söz ettik. Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi karargâhındaki konuşmamız sırasında, beklenmedik bir anda Sovyet Rusya'da Komünist Parti'nin rolü ve önemine geçti:

“Sizin Rusya'da, mücadeleciler, emektar bir işçi sınıfı var” dedi. “Ona dayanmak mümkündür ve dayanmalıdır. Bizde ise işçi sınıfı yoktur, köylüye göre ağırlığı çok azdır. Sizde endüstri gelişmiştir. Bizde ise yok gibidir. Fabrikalarımız, parmakla sayılacak kadar azdır.”

Ertesi gün ordu, kuruluşunun ve zaferlerinin yıldönümünü kutladı. Mustafa Kemal'e hitaben bir kutlama yazısı yazıp gönderdim. Abilov yoldaş da aynı şeyi yaptı. Yıldönümü ile ilgili olarak, Ankara'daki Buhara ve Afganistan temsilcilerine de bir mesaj gönderdik.

Mustafa Kemal Paşa, İşçi-Köylü Kızıl Ordusu'na hitaben yazdığı selamlama mesajıyla cevap verdi. Sonra, Türk Başkomutanlık karargâhı kurmay başkanının, yanımızda okuduğu bir raporunu dinledik. Kürt liderlerinin birinden bağlılığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın bütün emirlerini yerine getirmeye hazır olduğunu bildiren bir telgraf alınmıştı.

Mustafa Kemal Paşa bize bu Kürt lideriyle nasıl tanıştığını, düşmanını nasıl dost hale getirdiğini ve şimdi özellikle Güneydoğu'da ondan nasıl yararlandığını anlattı. Genel olarak Mustafa Kemal, ister Anadolu'daki, ister Arabistan'daki göçer aşiretler arasında, bu reislerle nerede rastlarsa rastlasın her yerde akıllıca davranışlarıyla onları kazanmakta büyük bir başarı göstermiştir.

1. Ordu'nun geçit töreni

Ertesi gün otomobille Çay köyüne, I. Ordu karargâhına hareket ettik. Burada ordu, büyük bir geçit töreni yapacaktı. Devamlı olarak Sultandağ sırtlarının etekleri boyunca yol aldık. Yolumuz meyve bahçeleri arasından geçiyordu. Köye birkaç kilometre kala, bizi, I. Ordu komutanı karşıladı.

Ordu karargâhına gelince, kıyafetimizi değiştirdik ve geçit törenine gittik. Hepimize birer at verdiler. Yanımda bizim askeri ataşe vardı. Beni, Türk erlerine hediyelerini vermek için gittiği Akşehir’de beklemişti.

Geçit törenine çıkan birliklere doğru giderken yolda Mustafa Kemal Paşa’ya, ordunun önemi üzerine bir konuşma yapıp yapmayacağını, eğer böyle bir konuşma yapacaksa, Türk ordusunu, Sovyet Rusya adına kutlamak için benim de bir konuşma yapmama razı olup olmayacağını sordum. Şu anda orduya politika sokmaktan, ordu içinde politik ihtirasları kö-rüklemekten çekindiği ve orduda konuşmalar yapılmadığı cevabını verdi. Ben de ona Kızıl Ordu’yu daha bilinçli, böylelikle de daha güçlü ve daha disiplinli bir hale getiren politik eğitimi konusunda söylediklerimi hatırlattım:

“Ordu,” dedim, “ne olursa olsun, şu ya da bu politikanın ordusudur. Bundan ötürü onu buna hazırlamak, belli bir siyasal ve eğitsel çaba harcamak gerekir.”

Cepheye gelince Mustafa Kemal Paşa bütün yüksek rütbeli subayları çağırmalarını emretti. Yapılan törenin önemini belirten bir konuşma yaptı ve daha küçük rütbeli subaylara, onlar da erlere iletmek üzere benim ve Abilov’un da kutlamalarımızı bildirdi. Bu bir başlangıçtı. Bundan sonraki ordu denetlemelerinde, artık Mustafa Kemal’in kendisi erlere nutuklar çekiyor, bizim de konuşmalar yapmamızı rica ediyordu. Bundan sonra Mustafa Kemal’e 57., 15. ve 23. tümenler takdim edildi. Tümenlerin genel görünüşü iyiydi. Kılık kıyafetleri pek alacalı fakat düzgün idi. Bunların da postalları yoktu. İki tümenin silahları Alman, birinin Rus yapısıydı. Üç tümenin topyekûn insan sayısı 15.000’di. Erlerin yüzleri yorgundu. Gelişimizi uzun bir süreden beri bekliyorlardı. Hepsi de törene uzak köylerden gelmişti. Mustafa Kemal birlikleri dolaştı, onlarla selamlaştı. Erler hepsi bir ağızdan ve güvenli bir eda ile ona cevap veriyorlardı. Piyade tümenlerinin gerisinde hafif toplar, dağ topları ve ağır toplar olmak üzere topçu yer almış bulunuyordu. Denetleme sona erince, birlikler resmi yürüyüşle önümüz-

den geçtiler. Bütün bunlar iki saatten fazla sürmüştü. Geçit töreni bittikten sonra, birlikler hemen oracıkta, ovada istirahat ettiler.

Geçit töreni bitince bizi özel olarak hazırlanmış bir barakaya götürdüler, çay ve kahve ikram ettiler.

Asker oyunları ve temsil

Erlere için oyunlar, şarkılar, danslar, güreşler, ödüllü çeşitli yarışmalar başladı, ip çekişildi. Ekmeği kimin çabuk yiyeceği; kimin çabuk soyunup giyineceği yarışmaları yapıldı. Koşular düzenlendi. Oyunlar başlamadan önce bir hoca çıkıp dua etti, bundan sonra on koç kurban kesildi. Koçları bizim çadırın önünde hocanın kendisi kesti. Er oyunlarından ve istirahatten sonra bizi ordu karargâhına, akşam yemeğine davet ettiler. Yemekte bütün yüksek rütbeli subaylar da vardı. Yemek masası büyük bir ambarın içine kurulmuş, yeşil otlarla ve ulusal bayraklarla süslenmişti. İki orkestra vardı. Biri askeri bandoydu, ötekisi de milli Türk sazlarından kurulmuştu. Yemekte, karşılıklı dostça konuşmalar yapıldı.

Yemekten sonra, elektrikle aydınlatılmış ambarda bir temsil verildi. Elektriği otomobil motorundan elde etmişlerdi. Bütün bunlar bana, bizim Kızıl Ordu'daki temsilleri hatırlatıyordu. Erler burada kendilerini daha özgür hissediyorlardı. Bütün temsiller, bugünün konuları üzerine yazılmış küçük yurtsever nitelikte piyeslerdi. Halkın, Türkiye'nin bağımsızlığı için yaptığı savaşı öven şiirler okundu. Bir sıra komik numaralar ve sahneler de vardı. En sonunda, iki mollanın cahilliğiyle ve açgözlülüğü ile alay eden bir piyes oynandı. Bu piyes çok beğenildi, erler arasında bitmez tükenmez gülüşmelere yol açtı. Bu olay, subayların mollalara karşı olan olumsuz tutumunu çok açık olarak ortaya koyuyordu.

Sonra erler, yurtsever şarkılar söylediler. Mustafa Kemal'e sevgi gösterileri yapıldı. Orada bulunanların coşkulu ruh ha-

lini hissederek fakat önceden anlaşmaya varılmamış bir konuşma yapmaktan kaçınarak biz de Abilov ile birlikte Mustafa Kemal'e dönüp onu alkışladık. Bu olay, büyük bir heyecanın ve alkış tufanının kopmasına sebep oldu. Eğlenceler, gece yarısına kadar sürdü.

Öksüzler yurdu

Ertesi gün birkaç öksüz yurdunu ziyaret ettik. Bu ziyaretimiz, beş altı yaşlarındaki çocukların sünnet edildiği bir zamana rastlamıştı. Bizi, çocukların yerlerde yattığı bir odaya aldılar. Çocukların görünümü pek acıklıydı. Kimisi inliyordu. Bunlar kaderine terk edilmiş öksüz çocuklardı. Sünnet olma fırsatını bile bulamamışlardı. Mollaların eline düşmüşlerdi, onlar da bu ameliyatı yapmakta acele etmişti.

Buradan Çay istasyonuna hareket ettik ve trenle Akşehir'e döndük. Yolda, Mustafa Kemal'le konuşmamız sırasında tekrar Türk ordusunda kültürel ve siyasal çalışmanın yokluğu söz konusu oldu. Biz, orduda gazete bulunmadığına işaret ettik. Mustafa Kemal Paşa, bu iş için kendilerinde ödenek olmadığını, hatta subay ve erlerin birkaç aydan beri maaş bile alamadıklarını, sonra ülkede serbest bir matbaa bulunmadığını da söyledi ve "Bu konuda bize yardım ederseniz, yardımınızı büyük bir memnunlukla kabul ederiz" diye ekledi.

Sonra kurmay başkanını çağırttı ve orduda siyasal aydınlanma çalışması için ne kadar paraya ihtiyaç bulunduğunu onunla birlikte hesaplamaya koyuldu. Gazete ve dergi çıkarmak için hiç değilse iki tane gezici, bir tane de Batı Cephesi için büyük matbaaya ihtiyaç vardı. Bir sinema makinesi de edinmek gerekiyordu. Bütün bunların yıllık masrafı 100.000 lira kadar tutuyordu.

Bu kadar çok bir paranın bende bulunmadığını, daha mütevazı bir tutarı, mesela 20.000 lira kadar bir para verebileceğimi bildirdim.

Harp Akademisi konusu da görüldü. Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay'da buna benzer küçük bir örgüt bulunduğunu, burada subaylara ders verildiğini söyledi. Burada, cephede, bir kurmay akademisi kurulmasının, İstanbul'a karşı iyi bir gösteri olacağı düşüncesini ileri sürdüm. Bu düşünce Mustafa Kemal'in çok hoşuna gitti, İsmet Paşa'ya bununla ilgili bazı emirler verdi.

Mustafa Kemal Paşa cepheden dönünce bana kendi imzasını taşıyan ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya, bir matbaa kurması için vermeyi vaat ettiğim parayı hatırlatan bir mektup gönderdi. Mektubu aynen şöyleydi:

BMM Başkanı
Özel Kalem

Sayı 6/187
Ankara, 20 Nisan 1922

Rusya Sovyet Cumhuriyeti Temsilcisi
Aralov Yoldaş'a

Orduya bir matbaa almak için Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya bağışladığınız paranın bir bölümü olan on bin lirayı, İsmet Paşa'ya iletmek üzere Milli Savunma Bakanlığı'nca gönderilen subaya vermenizi rica ederim.

BMM Reisi ve Başkomutan
Mustafa Kemal

Anadolu'daki Rus köyü Cigidiya

Bir gün Mustafa Kemal'le konuşurken, paşa bana ve Abilov'a dönerek, "Akşehir'den pek de uzak olmayan bir yerde, Cigidiya adlı bir Rus köyü olduğunu biliyor musunuz?" dedi. "Oraya gitmek ister misiniz? Size bir kılavuz veririm."

"Nasıl Rus köyü? Nereden gelmişler?"

“Çok basit... Sizin Birinci Nikola zamanında tarikatlar takip ediliyormuş. Tarikata bağlı olanları asıyor, hapse atıyor, sürgüne gönderiyorlarmış. Rusya'nın güneyinde de tarikatlar varmış. Çarlık hükümetinin takibatından kaçan tarikat mensupları Romanya'ya, oradan da Türkiye'ye sığınmışlar. Müslüman Türkiye onları barındırmış, kendilerine toprak vermiş.”

Cigidiya'da geniş sokaklar, ahşap ve sac kaplı damların da, eski bacalarının üzerinde leylekler bulunan, yüksek damlı güzel köy evleri gördük. İki otomobilin gelişi, köy halkı arasında bir şaşkınlık yarattı. Halkın çoğu evlerine saklandı. Köyün tam ortasında durduk. Kocaman kızıl sakallı yaşlıca iki köylü yanımıza yaklaştı.

Rusya'dan bir elçinin geldiğini öğrendikleri zaman, önümüzde saygıyla eğildiler. Onlardan biri, orada toplanmış olan çocuklara seslenerek, “Koşun, babalarınızı buraya çağırın!” dedi. Bütün evlerden insanlar çıkmaya başladı. Yalnızca erkekler değil kadınlar da çıktı, bunlar renkli süslemelerle kaplı bluzlar, bordürlü eteklikler giymişti.

Bizi büyük bir köy evine, muhtara götürdüler, oturtular. Aramızda, eski Rus şivesi kokan, gerçek Rus dili ile bir konuşma başladı. Muhtar, burada Rusların çok eskiden beri oturduğunu bildirdi. Bunlar Nekrasov⁹ tarikatına bağlıymışlar... Bunların söylediğine göre, deniz kıyısı köylerinde yerleşen daha başka Ruslar da varmış. Bunlar balıkçılıkla geçiniyorlarmış. Türkler bunlara kötü davranmıyorlarmış. Nekrasovcular, bütün Rus gelenek ve göreneklerini korumuşlar. Köy kızlarından yalnız bir tanesi bir Müslüman'la evlenerek köyden gitmiş...

Bütün Cigidiya köylüleri dinde eski düzen yanlısı, oruç tutuyorlar. Rusça'yı Türkçe'den iyi bilmekle birlikte Rusya'yı hatırlamıyorlar. Rus biçimi giyiniyor, sakallarını kesmiyorlar-

⁹ Nekrasov tarikatı: Don ve Kuban Kazakları arasında yaygın bir tarikattı. Bulavin isyanının (1708) bastırılışından sonra, tarikat mensupları İgnatiy Nekrasov'un başkanlığında, Kuban'a, 1827 yılında da Türkiye'ye göç etmişlerdir. Puşkin'in “Kırcalı” hikâyesinde Nekrasovculardan söz edilir. (S.İ. Aralov)

dı. Babaları ve dedeleri Kubanlı, Donlu ya da kısmen Samaralı. Bazıları kendilerine doğrudan Nekrasovcu diyorlar. Yalnızca eski Slav yazısını okuyorlar, içlerinde, çağdaş alfabeyi bilenler çok az. Köyde, eski ikonalarla süslü bir dua yeri ile, çok eski devirlerden kalma, çok değerli ikonaların bulunduğu küçük bir kilise vardı. Kilisede seçimle iş başına gelen Klim Yakovlev adlı bir papaz hizmet vermekteydi. O sıralarda köyde 60 kadar ev vardı.

Nekrasovcular, Sovyet Rusya'daki yaşantı üzerine sorular sordular. Anayurda dönmek istediklerini ifade ettiler.

Köyde ilginç bir olay geçti. Sokağa çıktığımız zaman bizim askeri ataşe, köylülere birlikte bir fotoğraf çekmeyi teklif etti. Fotoğraf makinesini hazırladı. İşte bu sırada bütün köy kadınları, "Çekiyor! Çekiyor!" diye çılgınlık atarak çil yavrusu gibi dağıldılar. Onlar şimdiye dek ne bir fotoğraf makinesi, ne de bir fotoğraf görmüşlerdi. Askeri Ataşe Zvonaryev'in bir borudan baktığını ve elleriyle bir şeyler yaptığını görünce kendilerini bu üç ayaklı araca çekeceğini sanmışlar...

Nekrasovcular, 18. yüzyıl başlarındaki gelenek ve geleneklere göre yaşıyorlardı. Okulda öğrenim Zebur üzerinden yapılıyordu. Çocuklar, sırtında uzun siyah bir kaftan olan öğretmenin söylediklerini bir ağızdan, koro halinde tekrarlıyorlardı. Öğretmenleri gözlerini kitaplardan ayırmaya izin vermediği halde, cin gibi çocuklar bize büyük bir ilgiyle gizli gizli bakıyorlardı.

Konuştığımız kişilerin anlattıklarına göre köylülerden bazıları, adamakıllı rakı içiyorlarmış. Şimdi artık Nekrasovcu Türk uyruklu gençler Türk ordusunda askerliklerini yapıyorlar. Buraya ilk yerleştikleri zaman toprakları pek çokmuş, ama zamanla Türkler topraklarını ellerinden almışlar. Mahkeme Türklerden yana olmuş. Civarlarında bulunan göçer aşiretler, asker kaçakları köylerine saldırır, mallarını ellerinden alırlar, zorbalık ederlmiş. Padişahlık zamanında atları, arabaları ordu için ellerinden alınmış. Bütün bunlar, köyde oldukça zor koşullara sebep olmuş ve Cigidiya sakinlerinde

büyük bir hayal –yurda dönme hayali– uyanmış. Bizim köye gelişimiz Nekrasovcularda bu hayalin gerçekleşebileceği umudunu uyandırdı.

Bir süre sonra elçiliğe, Rusya'ya dönme konusunu görüşmek üzere köyce seçilmiş bir heyet geldi. Sovyet hükümeti Nekrasovcuların yurda dönmelerine izin verdi. Onlara Kuban'da toprak dağıtıldı. Ancak varlıklı köylülerden küçük bir azınlık Türkiye'de kaldı.¹⁰

İsmet Paşa'nın ziyafeti

Batı Cephesi karargâhına gelişimizin şerefine İsmet Paşa akşam 8'de bir ziyafet verdi. Mönü listeleri resimlerle süslenmişti. Resimleri yapanlar da subaylardı. Mustafa Kemal Paşa ile Fahri Paşa, Sovyet Rusya, Lenin ve Kızıl Ordu şerefine kadeh kaldırılmasını teklif ettiler. Ben de Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusu ve İsmet Paşa şerefine kadeh kaldırılmasını teklif ettim.

Geceyi yine Mustafa Kemal'in yanında geçirdik. Yusuf Kemal Bey'in Ankara'ya dönmek üzere Avrupa'dan ayrıldığı haberi alındı. İtilaf Devletlerinin Türkiye'ye yaptıkları yeni bir teklifin metni Ankara'dan geldi. Bu yeni barış teklifi Sevr Antlaşması ruhuna uygundu. Mustafa Kemal Paşa, bu yeni teklif metnini, benimle Abilov'a verdi, "İlkin silah bırakılması üzerine olan teklife genel bir cevap veririz," dedi, "sonra da bu kürek mahkûmiyeti teklifine cevap veririz."

Sohbet esnasında, Türk ordusunun kuruluş yıldönümü ile ilgili olarak Buhara ve Afganistan elçiliklerinden birer kutlama telgrafı geldi. Afgan elçisinin telgrafı panislamizm ruhunda yazılmış olup, 'Bütün Müslüman halkları adına' ve 'Hıristiyan kâfirlere karşı son savaş' gibi cümleleri taşıyordu. Bu kutlama telgrafı Mustafa Kemal'in hoşuna gitmedi, geri çevirmek istedi. Biz kendisine bunu kısaltılmış bir

¹⁰ Akşehir ve Manyas gölü civarındaki son Nekrasov Kazakları 1960'larda Sovyetler Birliği'ne göç etmişlerdir (C.B.).

halde gazetelere vermesini söyledik, ama biraz geç kalmıştık. Çünkü kutlama, bütünüyle gazetelerde çıktı.

Mustafa Kemal'in konuşması

Ordunun kuruluşunun yıldönümü ile ilgili olarak subay ziyaretlerinden birinde, Mustafa Kemal Paşa uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasında, cephedeki durumu çözümledikten sonra, Türkiye'deki reformlar, Sevr Antlaşması'nın tasfiyesi, geri padişah hükümetiyle mücadele üzerinde durdu.

Mustafa Kemal bu konuşmasında, iyi bir biçimde gelişen Türk-Rus ilişkilerinden ve Sovyet Rusya'nın Türk ordusuna yaptığı yardımlardan birçok kez söz etti.

Bu arada, "Yunanlılarla İtilaf Devletlerinin silah bırakması üzerinde böylesine ısrar etmeleri, Türk ordusunun başarılarının bir belirtisidir" dedi ve "İnönü'de ve Sakarya'da kazandığımız zaferler, yeni milli Türkiye'nin gücünü göstermektedir. Cephe gerisinde -kuzeyde ve doğuda- hüküm süren sükûnet, tamamıyla Sovyet Rusya'nın dostluğu ile onun hiçbir çıkar gözetmeden cömertçe yardımlarıyla sağlanmıştır. Bunlar da bizim, dayanıklılık ve güç kaynaklarımızdır. Elbette bu, İngiltere ile öteki emperyalist devletlerin hiç de hoşuna gitmiyor. Onlar Rusya ile aramızı bozmak için birçok kez ajanlarını aramıza sokmuşlardır. Ancak bu emellerine hiçbir zaman erişemeyeceklerdir. Bizim özgürlüğümüz ve gücümüz Sovyet Rusya ile dostluğa bağlıdır. Bunu daima hatırlamamız gerekir" diye vurguladı Mustafa Kemal Paşa. "İngiltere, Yunanlıların tam bir bozguna uğramalarından korkuyor. Lord Curzon, her şey olup bitmeden bizi Yunanlılarla bir silah bırakması anlaşmasına kandırmaya çalışıyor. Hatta daha ileri giderek, Anadolu'nun işgal altındaki bazı öteki bölgelerini boşaltmayı bile vaat ediyor. Ama biz, yurdumuzun her bölgesindeki düşmanlarımızı kovacağız. Bütün ülkenin, bütün milletin başlıca ödevi olduğu gibi, bizim de başlıca ödevimiz, henüz Türk topraklarında bulunan düşmanlarımızı, elde silah dağıtmak ve yurdumuzdan kovmaktır."

Mustafa Kemal Paşa, sözlerine şöyle devam etti:

“Bazı düşman ve zayıf kişiler paniğe kapılarak güya ordumuzun taarruz yeteneğinden yoksun olduğunu, taarruz edemeyeceğini söylüyorlar. Ama biz, Türk ordusunun güçlü olduğunu ve düşmanı yeneceğini biliyoruz. Biz bunu İnönü’de, Sakarya’da gösterdik. Türk ordusunun ilerde özgürlüğümüzü savunmaya yeterli olduğunu göstereceğiz.”

Mustafa Kemal Paşa, yeni Türkiye’nin ulusal örgütlerini güçlendirmek için bütün ülkede, büyük bir enerji ile çalışıldığını söyledi. Ama İstanbul’da, “Padişah hükümeti ve onun yardakçıları, ahlaksızlıklarıyla, çapulculuklarıyla, milli zenginliği çalmalarıyla ün yapmış insan türünün seyrek rastlanır örnekleridir. Bunlar, kirli işleriyle milleti bölmek ve onu yırtıcı emperyalistlerin dişleri arasına atmak istiyorlar.” Bunlar Mustafa Kemal’in kendi sözleridir.

Mustafa Kemal, sözlerine devam ederek, “Sultanın bakanları satılık kişiler” dedi. “Onlar, İngiliz sterlininin, Amerikan dolarının hatırı için milli bağımsızlığımızı ve Türklerin hayatını emperyalistlerin çıkarları uğruna satmaya hazırdılar.”

Gazi Mustafa Kemal Paşa bu meşhur konuşmasını çok sakın ve kendine güvenir bir eda ile yapmış, ama millet düşmanlarına ve özellikle İngiliz emperyalistlerine karşı ağır deyimler kullanmaktan çekinmemiştir.

Cepheden ayrıldıktan sonra Piyade Kolordusu Komutanı Kâzım Paşa’yu da ziyaret ettik. Kâzım Paşa bizi büyük bir sevinçle karşıladı ve ordu içindeki çalışmalarını anlattı.

“Orduyu kurarken büyük güçlüklerle karşılaştık” dedi. “Ortada dağınık, düzensiz birliklerden başka bir şey yoktu. Bu konuda Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın hakkını vermek gerekir. Başlarında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde bizim subay grubumuzun istilacıları ülkemizden kovacaklarına, halkın tam bağımsızlığını ve Türkiye’nin milli sınırları içinde bütünlüğünü sağlayacaklarına birçokları inanmıyordu. Biz ise, bağımsız bir Türkiye’nin kurulmasına hiç kimsenin engel olmayacağına inanıyorduk.”

Süvari Kolordusu'nun teftişi

Yalık kasabasında bulunan Süvari Kolordusu'nun teftişini görmek üzere 1 Nisan günü sabah erken hareket ettik. Vardığımızda kolordu düzene girmişti. Kolordu 2., 4. ve 14. Süvari tümenlerinden oluşmuştu. Kolordunun Komutanı Fahri Paşa, işinin ehli, cesur bir süvari idi. Türkler onu bizim S.M. Budyonny'e¹¹ benzetiyorlardı. Ovaya gelince bize verilen binnek atlarına bindik ve cepheyi dolaştık. Süvarilerin görünüşü piyadelerden çok daha canlıydı. Üniformaları bir örnekti. Çoğunun ayakkabısı vardı. Atlar iyi, ama farklı donlardaydı. Kolordunun mevcudu 6000 kılıçtı (aşlında kılıç burada mecazi, çünkü yeterli sayıda kılıç da yoktu). Topçu ve makineli tüfekçiler dahil 8000 kadar at vardı.

Süvari kolordusunun komutanı Fahri Paşa, Mustafa Kemal yaklaşınca yalın kılıç paşanın yanına koştu ve tekmil haberini verdi. Kolordu, Mustafa Kemal Paşa'nın önünden süratle geçti. Geçit töreninden ve küçük bir manevradan sonra, Mustafa Kemal Paşa alayları topladı ve bir konuşma yaptı:

“Askerler,” dedi, “savaş artık Türkiye'nin lehine döndü. İngilizlerin boğazlanmak üzere gönderdiği Yunanlıları yenisiyoruz. İngiliz emperyalistleri bizi yok etmek istiyorlar, ama bunu başaramayacaklardır. Türk halkı ve Türk ordusu, kendi bağımsızlığı için savaşa girişmiş bulunuyor ve düşmanları, tıpkı Rusların yaptığı gibi kutsal topraklarımızdan atacaktır. Sovyet Rusya'nın elçisi de burada, bizimle birlikte bulunuyor. Kendisinden birkaç söz söylemesini rica ediyoruz.”

Eyerin üstünde binicilik kurallarına göre doğru oturup oturmadığımı bilmiyorum. Ama atım rahat duruyordu. Bütün gözler bana dönmüştü. Yanımda İ. Abilov vardı.

¹¹ Semyon Mihayloviç Budyonny (1883-1973). Çarlık ordusunda süvari astsubayı olarak Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Ekim Devrimi'nden sonraki iç savaş sırasında kurduğu süvari birliğini süvari tümenine kadar büyüterek beyaz orduya (Vrangel ve Denikin'e) karşı zaferler kazandı. 1919'da 1. Süvari Ordusu'nun komutanı oldu. 1935'te mareşal ünvanı verildi (C.B.).

“Yiğit ve cesur *askerler*,¹²” diye söze başladım, “size Kızıl Ordu erlerinin savaş selamını getirdim.”

Mustafa Kemal, Fahri Paşa’ya bir şeyler söyledi. O da elini salladı. Bunun üzerine Türk süvarileri, Kızıl Ordu şerefine ‘Çok yaşa!’ diye bağıldılar. Ben sözüme devam ettim:

“Gazi Mustafa Kemal Paşanız, Rus askerlerinin ve Sovyet halkının, topraklarından 14 ülkenin emperyalistlerini, bu arada Ukrayna’dan da Yunanlıları attığını ve kendi yurdunu kurtardığım söyledi. Rus işçileri ve köylüleri iktidarı ellerine aldılar ve yeni bir devlet kuruyorlar. Değerli dostlarım, sizin de yeni Türkiye’nin düşmanlarını yenmenizi, aziz yurdunuzu kurtarmanızı, İzmir ve İstanbul şehirlerini geri almanızı dilerim. Kızıl Ordu sizin de yiğitliğinizle orduya ve bağımsız Türkiye’ye şeref kazandıracığınıza inanmaktadır.”

Konuşmam yeniden, ‘Yaşa!’ sözleriyle kesildi. Fahri Paşa, selamlarının S.M. Budyonny’ye iletilmesini rica etti.

Geçit töreninden sonra kolordu komutanı bir öğle yemeği verdi. Sonra biz trenle Konya’ya hareket ettik. İsmet Paşa ile candan vedalaştık. Paşa, cepheden fazla uzaklaşmamak geleneğine sadık kalarak, bütün ricalarımıza rağmen, bizimle birlikte Konya’ya gelmeye razı olmadı.

Konya’ya geliş

Mustafa Kemal Paşa, “İşte Konya!” diye bağırды. Paşanın biraz heyecanlandığı görülüyordu. Bu hal, bundan bir yıl önce Konya’da Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı baş gösteren ayaklanma ile açıklanabilirdi. Bu isyana yerli hocalar, özellikle Mevleviler katılmıştı. Mustafa Kemal, Konya’daki bu isyanı bize anlattı. İsyanın elebaşısı, eşkıya bozması Delibaş adlı biriymiş. Beş yüz asker kaçağının başına geçerek Konya’yı işgal etmiş ve iktidarı eline geçirmiş. Ho-

¹² Aralov burada aynen Türkçe “asker” sözcüğünü kullanıyor (C.B.).

calar ona yardım etmişler. Gönderilen süvari birlikleri Konya'yı kurtarmış, eşkıyalar kaçmış. Delibaş Fransızlara sığınmış.

Trenden indiğimiz zaman artık ortalık kararmıştı. Bizi karşılamaya gönderilen çeşitli birliklere bağlı erlerin ellerinde meşaleler vardı. İstasyonun önündeki meydan baştan başa halkla dolmuştu. Mustafa Kemal vagondan indiği zaman bir alkış tufanı koptu. Mustafa Kemal ağır ağır askeri birlikleri denetledi, onlarla selamlaştı.

Askeri birliklerden başka bizi, ellerinde meşalelerle kız ve erkek öğretmen okulları öğrencileri, hatta medrese öğrencileri bile karşıladılar. İstasyondan çıktığımız zaman muhafız kordonunu yaran halk bizi kuşattı. Mustafa Kemal'in muhafızlarından Lazlar yolu açmak, kalabalığı dağıtmak istediler. Ama Mustafa Kemal buna itiraz etti. Alkış sesleri ve 'Mustafa Kemal Paşa çok yaşa!' haykırırları dinmiyordu.

Bizi arabaya bindirdiler, zorlukla yol alabiliyorduk. Çünkü istasyon caddesi de halkla doluydu. Kalabalık uzun bir süre dağılmadı. Bize ayrılan binaya geçtikten sonra ısrarla Mustafa Kemal'in çıkıp görünmesini istediler. Mustafa Kemal çıkıp birkaç söz söyledi. Paşanın bu sözleri sevinçle karşılandı. Bana da, Sovyet Rusya'nın selamlarım ve Türkiye'ye başarı ve bağımsızlık dileklerini iletme fırsatını verdi.

Abilov yoldaş da konuştu. Konuşmalarımızda, şimdiki Türk hükümetiyle İtilaf Devletlerinin elinde bir oyuncak olan eski padişah hükümeti arasındaki farkları belirttik. Konuşmalarımız sıcak bir ilgiyle karşılandı.

Akşam yemeğinden sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve Sovyet elçisine hoş geldiniz demek üzere, sivil ve asker birçok kişi geldi. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin ayrıntılı olarak iki notasını hektograf ile bastırıldı ve bir süre sonra, notalar üzerine ne düşündüklerini söylemeleri için bizi ziyarete gelen sivil ve askeri büyüklere verdi.

Medreseler

O gece iki medreseyi ziyaret ettik. Sağlıklı, güçlü, gençcik öğrenciler, geleceğin mollaları medresenin avlusunda dizilmişlerdi. Bunların yanında geniş cüppeli, beyaz ve yeşil sarıklı mollalar ve hocalar da yer almıştı. Hepsi de yerlere kadar eğilerek Mustafa Kemal Paşa'yı selamlıyorlardı. Bunların içinden biri, bunların başı ve en nüfuzlusu, Mustafa Kemal Paşa'dan, medrese sayısını artırmasını rica etti. Bu zat ayrıca, medrese öğrencilerinin askere alınmamalarını da rica etti.

Hoca konuşurken Mustafa Kemal'in kendini tuttuğu belli oluyordu. Ama medrese öğrencilerinin askere alınmamaları söz konusu olunca artık kendini tutamadı ve yüksek bir sesle, sertçe, "Ne o," dedi, "yoksa sizin için medrese, Yunanlıları yenmekten, halkı zulümden kurtarmaktan daha mı değerlidir? Millet kan içinde yüzerken, halkın en iyi çocukları cep-helerde dövüşür, yurt için canlarını feda ederken siz burada genç, sapasağlam delikanlıları besiyeye çekmişsiniz!"

Mustafa Kemal konuştuğu gözleri daha korkunç bir hal alıyordu:

"Bu besili delikanlılarımızın askere alınmaları için hemen yarın emir vereceğim!"

Hocalar sindiler, ama yüzleri öfkeden kıpkırmızı kesildi, yabancıların, Rusların yanında hükümet başkanı onları paylamıştı.

Mustafa Kemal Paşa bize dönerek, "Haydi gidelim," dedi, "artık burada bizim için yapılacak bir şey kalmadı." Ve şöyle bir selam vererek oradan ayrıldı.

Mustafa Kemal Paşa otomobilde uzun bir süre yatışmadı:

"Savaş sona erince onlarla daha ciddi konuşacağız! Her şeyden önce onları mali dayanaklarından, vakıflardan yoksun etmek lazım. Yurt topraklarının büyük bir parçası, nerede ise üçte ikisi, belki de daha çoğu vakıftır. Bu topraklar mollaların varlık kaynaklarıdır. Bunların çoğu köylülerin elinden alınmış topraklardır. Buna son vereceğiz. Bir de utanmadan hükümetten yardım istiyorlar."

Mustafa Kemal Anadolu topraklarında şimdi gördüğümüz dinç, sağlam delikanlıları askerden kaçıran 17.000 medrese bulunduğunu söyledi. Bu tam bir kolordu demekti. Medrese öğrencilerinin şimdiye kadar niçin askere alınmadıklarını sormam üzerine Mustafa Kemal, bunların askere alınmaları için gerekli emrin verilmiş olduğunu söyledi. Bu devrimci adım, subaylar arasında büyük bir sevinç yaratmış ve bu olay son günlerin en çok üzerinde durulan konusu haline gelmişti.

Nalbantlık okulu

Mustafa Kemal bana dönerek, “Şimdi sizinle çok iyi bir iş yapacağız” dedi, “Kalkıp bir başka okula, nalbantlık okuluna gideceğiz! Oraya gitmeye söz verdim. Bugün okul ilk Türk nalbantlarını mezun ediyor. Şimdi size meseleyi anlatacağım.”

Şoförüne eve gitmesini emretti. Bir saat içinde okulda olmalydık.

Nalbantlık okulu nedir? Mustafa Kemal heyecanla bunu anlatmaya başladı. O dönemde Anadolu’da, Türkler arasında nalbant bulunmaması tuhaf görülecektir. Atları Rum, Ermeni gibi zanaatkârlar nallıyorlarmış. Şimdi Rumlar Türklerle savaş halindeydiler. Ermenilerle de dostluk ilişkileri kalmamıştı. Atlar acemice çakılmış nallardan acı çekiyordu. Bu durum karşısında orduda kısa süreli nalbantlık kursları açılmıştı.

Okul binası nal biçimindeydi. Okulun içinde birkaç nalbantlık atölyesi kurulmuştu. Okul öğrencilerinin çoğunluğunu cepheden getirilmiş erler oluşturuyordu. Öğrenciler arasında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden getirilmiş öksüz çocuklar da vardı. Okulun duvarlarında şöyle yazılar okunuyordu: “İşçinin teri kutsaldır”, “Çelik ordunun gücü üretici emektedir”, “Çalışanı Allah sever”, “Çalışmak ibadettir!”, “İlkin çekiç ve alınteri, sonra eğlence”, “Sanayi ve zanaat halkın belkemiğidir”.

İlk Türk nalbantlarının mezuniyet töreni. Masada oturan Mustafa Kemal Paşa; Konuşan Sovyet Rusya elçisi S.İ. Aralov.

Okulun avlusunda bizim için bir çadır kurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın, benim ve Abilov'un önüne süslü masalar konmuştu. İlk konuşmayı yapan okul müdürü bir yüzbaşı oldu. Yüzbaşı konuşmasında okulun ordu için, özellikle süvari birlikleri için bilgili nalbantlar yetiştirdiğini söyledi. Bugün ilk 30 öğrenci mezun oluyordu.

Daha sonra, Batı Cephesi levazım müdürü Kâzım Bey konuştu. Kâzım Bey Menşevikler zamanında Türkiye'nin Gürcistan elçiliğini yapmıştı. Kâzım Bey, ordu levazımınca kurulan okulun tarihçesinden söz etti ve okula onur veren konuklara teşekkür etti.

Sonra Mustafa Kemal söz aldı. Mustafa Kemal eski Türkiye ile yeni Türkiye arasındaki derin ayrımlardan söz etti, eski padişah idaresinin emeği küçümsediğini, her şeyi hazır olarak Batı'dan aldığını, halkta çalışma sevgisini geliştirmeyi adi bir iş saydığını anlattı. Misal olarak da, Osmanlı padişahlarından birinin, atını Türk nalbantının değil de Avusturyalı bir nalbantın nallamasını istediğini söyledi.

Okul görüldükten sonra söz bana, daha sonra da Abilov'a verildi. Konuşmamda nalbantlık okulunun, bağımsızlığını isteyen ve İtilaf Devletlerine boyun eğmeyen yeni Türkiye'yi simgeleştirdiğini söyledim. Daha sonra diplomaların verilmesine geçildi. Bu iş için beni çağırdılar. Bizim Sovyet geleneklerine göre her diploma sahibine diplomasını verirken birkaç söz söylüyordum. Öğrencilerden birine, "Senin nalladığın at, kahraman devrimci Türk ordusuyla birlikte İstanbul'a ilk giren at olsun!" dileğinde bulundum. Bir başka öğrenciye de, "Güzel nallanmış hızlı atın, İzmir'e giren ilk at olsun!" dileğini tekrarladım. Bu sözlerim herkesin çok hoşuna gitti ve çabucak bütün şehre yayıldı.

İmalât-ı Harbiye Fabrikası ve atölyeleri

Harp sanayii fabrikasında ve otomobil tamir atölyelerinde çalışan işçi, subay ve erlerin gösterdikleri enerji ve fedakârlıkların hakkını vermek gerekir. Korkunç yoksulluklarına ve en gerekli şeylerin eksikliğine rağmen bu kurumlar postal, elbise, tüfek, kılıç yapımında orduya elle tutulur bir yardım yapmaktaydılar.

Üç balkonlu olan Konya tiyatrosu imalathaneye çevrilmişti. Birinci balkonda dokumacılar; üçüncü galeride, dokunan kumaşlardan elbise dikenler; ikinci balkonda çizmecilerle saraçlar bulunuyordu. Bütün işçilerin sayısı 150'yi buluyordu. Gerek imalathane müdürü gerek işçiler ordu için seve seve her şeyi yapıyorlar, ihtiyaçlarından, başarılarından, çalışmalarından, çabalarından dokunaklı bir dille söz ediyorlardı.

İmalât-ı Harbiye Fabrikası'nda ordu için çok gerekli olan top, tüfekleri onarıyor, süngüleri biliyor, kılıç yapıyorlardı. Bize imalatta bir örnek olarak kullanılmak üzere Kâzım Karabekir tarafından gönderilen bir Rus kılıcı gösterdiler. Elbette, her şey çok ilkel olarak yapılmaktaydı. Otomobil parkında, Almanlar tarafından bırakılmış veya atılmış otomobiller duruyordu. Bunların en gerekli bölümlerini alıyorlardı. Yine burada, şoför okulu da bulunuyordu.

Topçu Okulu ve Askeri Lise

Topçu Okulu genç subayları yetiştiriyordu. Oraya ders zamanında gittik. Mustafa Kemal öğrencilere birkaç ödev verdi, onlar da yaptılar. Yunanlıların işgali altındaki bölge halkı çocuklarının okuduğu askeri lise bizde çok iyi izlenimler bıraktı. Matematik, Fransızca, Türkçe, coğrafya, tarih derslerinde bulunduk. Konya’da bulunuşumuzun son günü, askeri lise öğrencileri kötü havaya rağmen kendi inisiyatifleriyle bando ve şarkılarla bizi selamlamak üzere oturduğumuz evin önüne geldiler.

Konya’da hastane ve sahra hastaneleri araç gereç bakımından yetersiz, ama temizdiler. Yaralıların bakımı ve beslenmesi çok dikkatli düzenlenmişti. Türk er ve subaylara ikramlarda bulunmak üzere Kızıl Ordu adına birkaç yüz lira bağışta bulunduk. Ertesi gün öğretmen okulunu, öksüz yurdunu, kız eğitim kurumlarını ziyaret ettik. Konya şehrinde ilkokul tipinde bir öğretim kurumunu gezdik. Derslerde bulunduk, öğretmen bir mollaydı. Bize saygı göstermek amacıyla öğrencilerden birine tahtaya Arapça olarak bizi övücü birkaç söz yazdırdı. Mustafa Kemal sert bir dille, Arapça saçmalarla uğraşacak yerde Türkçe olarak birkaç söz yazmasını emretti.

Mustafa Kemal Paşa’dan bu öğrenciye, “Şu anda Türkiye’nin sahibi kimdir?” diye sorulmasına izin vermelerini rica ettim. Çocuğun ağzından birdenbire, “Padişah!”¹³ sözü çıkıverdi. Çocuk orada bulunanların yüzünde bir şaşkınlık görünce anlamsız bazı sözler geveledi. Mustafa Kemal öfkelenildi. Çocuklara, ‘Arapça saçmalar’ öğretecek yerde Türkiye’nin bugünkü gerçek durumunu öğretmenin gerektiğini söyleyerek okuldan ayrıldı. Başka okullarda buna benzer bir olayla karşılaşmadığımızı söylemek doğru olur.

¹³ Aralov padişah yerine hep “sultan” sözcüğünü kullanıyor, çünkü Rusça’da “sultan” sözcüğü bilinmekle birlikte “padişah” sözcüğü bilinmez. Bu nedenle padişahı sultan diye çevirmiş olması muhtemeldir (C.B.).

Kadınların durumu

Gördüğümüz kadarıyla Konya’da kadınlar kendilerini Ankara’dan daha serbest hissediyorlardı. Sokaklarda yüzleri açık kadınlara rastlıyorduk. Bunların birçoğu Mustafa Kemal’i ve bizi ziyarete geliyor, Türk kadınının zor durumundan, kadınları özgürleştirmenin, cehaletle mücadele etmenin gereğinden söz ediyorlardı.

Kız öksüz yurdunda bizi çok dokunaklı bir biçimde karşıladılar. Küçük bir konser düzenleyerek Sovyet Rusya’yı selamlayan şiirler okudular. Kız öğretmen okulunda öğrenciler bana küçük bir kart verdiler. Kartta şunlar yazılıydı: “RSFSC Büyükelçisi Beyefendi! Okulumuzu ziyaretinizden ötürü, biz Konyalı Türk kızları size teşekkür eder, Rus kız kardeşlerimize samimi selamlarımızı iletmenizi rica ederiz. Konya Öğretmen Okulu Öğrencileri. 30 Mart 1922”.

Mevlevi tarikatı

Konya, eski bir tarikat olan Mevleviliğin merkezidir. Tarikatın şeyhi olan Çelebi de burada yaşıyordu. Bu tarikat Türkiye’de 700 yıl önce ortaya çıkmıştı. Tarikatın kurucusu, 1207-1273 yılları arasında yaşayan ve Selçuklu hanedanından gelen Celaleddin Rumi’nin sultanın tahtında ve halifelikte gözü vardı.¹⁴ Konya şehrinde bu tarikata bağlı 300 kişi kadar vardı. Bunlar siyah ipekli cüppeler ve kahverengi külahlar giiyorlardı. Mevleviler daha çok halkın zengin çevrelerine bağlı kişilerdi. 1921 yılında Mustafa Kemal’e karşı olan ayaklanmaya bunlar da katılmışlardı. Mevlevi ayinlerine kadınlar da katılıyor. Konya’daki Mevlevi Tekkesi çok güzeldir. Bu tekkenin bir kafesle ayrılan bölümünde, Mevlana Celaleddin Rumi’nin türbesi de bulunmaktadır. Mevlana’nın mezarı üstün-

¹⁴ Aralov bu konuda yanlış bilgiler aktarmıştır: Mevlana Selçuklu hanedanından değildi ve tahta da halifelikte de gözü yoktu. Ancak Osmanlı geleneğine göre Osmanlı soyu kesilirse Konya’daki Mevlevi çelebisi de tahta oturabilirdi (C.B.).

deki sanduka, altın işlemeli zengin örtülerle örtülüdür. Bu tarikata bağlı bir sultanın mezarı da buradadır.¹⁵ Tekke saydam camlardan yapılmış lambalarla süslüdür.

Tekkenin öbür bölümünde ayinler yapılıyordu. Zamansız olmasına rağmen bizim için özel bir ayin yapıldı. Celaleddin Rumi'nin mezarı önünde teganni edildikten sonra, 13 Mevlevi ortaya çıkararak rebap, ney ve kudümlerin hazin ahengi altında ağır adımlarla mezarın etrafını dolaştılar. Sonra cüppelerini çıkararak ortaya çıktılar ve daha yürük nağmeler altında raksa¹⁶ başladılar. Bu raks aralıksız olarak yarım saat sürdü. Bu biraz eski Rusya'daki *hlist*'lerin ayinlerini hatırlatıyordu.¹⁷ Bu tekkedeki kapalı ayinlerde kadınların da raks ettiğini anlattılar.

Daha sonra Selçuklular döneminden kalma eski camiye gittik.¹⁸ Bu olağanüstü güzel yapıt, savaşlardan zarar görmüş olup hemen hemen harap bir haldeydi. O zamanlar bunu onarmaya hazırlanıyorlardı. İkinci bir cami ise askeri depo haline getirilmişti. Genel olarak bina kıtlığı yüzünden bazı camiler, depo olarak kullanılmaktaydı. Camilerden biri, su-bay hazırlama kursu olarak kullanılıyordu. Camilerin bazı minareleri radyo için kullanılıyordu.

O gün Mustafa Kemal Paşa'yı Rum adında¹⁹ bir Yunan ziyaret etti. Rum, Yunan zulmüne karşı Türkleri savunmuştu, özellikle Aziziye kasabasında çok iş başarmıştı. Mustafa Kemal onu özel bir saygıyla karşıladı.

¹⁵ Aralov burada da hatalı bir bilgi aktarıyor. Hata muhtemelen Mevlana'nın oğlu Sultan Vele'd'i sultan zannetmesinden kaynaklanmıştır. Mevlana Türbesi'nde herhangi bir sultan gömülü değildir (e.n.).

¹⁶ Aralov "raks" sözcüğüyle semayı kastetmiştir (C.B.).

¹⁷ 17. yüzyılda Rus-Ortodoks kilisesinden kopan bir dini cemaat. Hlist sözcüğü "Hristoveri", "İsaya inananlar" veya "Hristi" kelimelerinden türetilmiştir. İbadet biçiminde şevk ve kendinden geçmeye yönelik ritüeller vardır. Rus-Ortodoks kilisesi tarafından engellenmiştir. İnançlarına göre ibadet sırasında kendilerini kırbaçlamaları, İsa'yı kendi içlerinde bulmak ve birer İsa olmak amacını taşımaktadır (C.B.).

¹⁸ Muhtemelen Alaaddin Camii (e.n.).

¹⁹ Aralov Rum'un zaten Yunan demek olduğunu anlamamış (C.B.).

Öğretmen okulunda temsil

Akşam öğretmen okulunun temsillerinde hazır bulunduk. Programda bir perdelik çocuk piyesi *Avcı*, Çanakkale'nin İngilizlere karşı savunulmasını canlandıran üç perdelik başka bir piyes, vatan şiiirleri ve Yunan zulmünü anlatan *Bursa Faciası* adlı piyes sahnelendi. Bu son piyeste aşırı bir şövenlik bulunduğu için Mustafa Kemal bunu beğenmedi. Piyesin sonunda Mustafa Kemal İtilaf Devletlerine karşı Anadolu'nun savunucusu olarak övüldüğü halde Mustafa Kemal temsili hazırlayanlara böyle eski bir şeyi hazırladıkları için çıktı.

Mustafa Kemal Paşa'nın halkla sohbeti

Mustafa Kemal Paşa bizi şehirde bir gezintiye çağırdı. Kısa zamanda etrafımızı büyük bir halk kalabalığı çevirdi, kılık kıyafetlerine göre hüküm vermek mümkünse bunlar basit, yoksul insanlardı. Mustafa Kemal durdu. Hemen kalabalığın içinden sorular yağmaya başladı. Mustafa Kemal bunları seve seve cevaplandırdı. Ona Yunanlılarla yapılmakta olan savaş, Sovyet Rusya, toprak, uluslararası durum, erzak, milli eğitim, okullar, hastaneler ve hatta her nedense (Müslüman gelenekleri arasında olmamakla birlikte) anıtlar üzerine bile sorular soruldu. Birçoğu, pek kıt kanaat olan geçimlerinden söz etti. Bu arada kadınların eşitliğine, çarşafın çıkarılmasına, padişaha değinildi.

Sovyet Rusya söz konusu olunca Mustafa Kemal, "Biz onunla dostuz" dedi, "Padişahlara gelince; onlar yanlış bir politika güttüler. İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya'nın teşvikiyle sadece Rusya ile savaştılar" diye ekledi ve "Padişahlar halka acımadılar, Anadolu'ya acımadılar, onu sadece soydular" dedi.

Bu konuşma sırasında Mustafa Kemal'in gözleri bir iyilik ve şefkat pırıltısıyla tutuştu. Kendisine soru soranı dostça elinden tutuyor, yalın, inandırıcı sözlerle ayrıntılı cevaplar veriyordu. Biriken kalabalık bizi tepeden tırnağa kadar süzü-

yor, hatta herkes gibi bir insan olup olmadığımızı anlamak istiyormuş gibi elleriyle bizi yokluyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa gülümseyerek, “Sovyet insanları üzerine sık sık saçma sapan şeyler söylüyorlar...” dedi, “İşte görünüz, onlar burada, sizinle konuşuyorlar, yalnız bir başka dilde... Ama biz, daha söze başlayınca, birbirimizin ne demek istediğini anlıyoruz. Çünkü amacımız birdir: emperyalistleri sırtımızdan atmak!”

Bu çok anlamlı bir konuşmaydı. Türkiye tarihinde ilk kez bir devlet başkanı açıkça ve basitçe, halk iktidarı üzerine, halkı ilgilendiren yaşamsal konular üzerine halkla sohbet ediyordu.

Konya’yı ziyaretimizin resmi bölümü bununla sona erdi ve biz kendi başımıza kaldık. Hemen hemen bütün gün şehirde dolaştık. Tüccarlar bizi dükkânlarına davet ediyor, çay, kahve ikram ediyor, Rusya üzerine sorular soruyorlardı.

Konya, Ankara’dan daha geniş caddeleri ve bulvarı olan, evleri kâgir bir şehir... Şehirde Nuh Nebi’den kalma tek atlı bir dekovil var. Halk, sayıları çok olan medreselerin, hocaların etkisiyle Ankara’ya göre daha tutucu.

Mustafa Kemal, Konya mollalarına çok kızıyor ve öfkeli öfkeli, “Mollalar salt çıkarları bozulmasın diye, İngilizlere itaat etmeye, Türk halkını satmaya, ‘kâfirlerin’ önünde eğilmeye hazır...” diyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile Türk ordusu ve RSFSC’nin yardımı üzerine söyleşi

Aynı gün, İtilaf Devletlerine verilecek kesin yanıtı hazırlamakta olan Mustafa Kemal’le söyleşimize devam ettik. Türk ordusu üzerine olan konuşmamız ilginç geçti. Mustafa Kemal şu anda Türk ordusunun yeteri kadar örgütlü, disiplinli ve güçlü olduğunu, ama donatım bakımından büyük bir yokluk içinde bulunduğunu söyledi. İtilaf Devletleriyle ve Yunanlılarla olan mücadelesinde Türkiye’ye yaptığı yardımdan ötürü Sovyet Rusya’ya yeniden teşekkür etti. Sovyet Rusya’nın bundan böyle de Türk halkına yardım edeceğinden emin ol-

duğunu, Türkiye'nin yardımlarına her zaman ihtiyacı olacağını sözlerine ekledi.

Mustafa Kemal, "İlk başta top ve tüfek mermisine, bir miktar top ve tüfeğe ve her şeyden çok paraya ihtiyacımız var" dedi. Bu ricasını General Frunze'ye de iletmiş olduğunu ekledi.

Mustafa Kemal Paşa, RSFSC'nin büyükelçisi olarak bana birçok defalar şunları söylemişti:

"Biz Türkler sizin ağır durumunuzu hesaba katıyoruz. Rusya'nın kendisi de şu anda zengin değildir. Bunun için, bize neler verip neler veremeyeceğinizi düpedüz ve açıkça söylemenizi rica ederim. Bundan dostluğumuza hiçbir zarar gelmeyeceğine emin olabilirsiniz! Biz Sovyet Rusya'ya aynı şekilde saygı duyacağız. Aramızdaki dostluk, yalnız sizin madde yardımınıza değil, manevi yardımınıza da dayanmaktadır. Sovyet Rusya'nın durumumuzun en ağır olduğu bir sırada yardımımıza koştuğunu, bizi desteklediğini hatırimizden çıkarmıyoruz. Türkiye bunu hiçbir zaman unutmayacaktır. Askeri hesaplar ve taarruz bakımından kaynaklarımızı bilmemiz çok önemlidir. Yardımlarınız hiçbir çıkara dayanmadığı için Sovyet halkına, hükümetine ve Lenin'e değer veriyoruz. Siz bizden boyun eğmemizi, siyasi bağlılık göstermemizi beklemiyorsunuz."

1922 yılı Nisan'ında geçen Konya'daki konuşmalarımız sırasında Mustafa Kemal, M.V. Frunze ile görüşmüş olduğu 10 milyonun gönderilmesi konusunu Moskova'ya hatırlatmamı benden rica etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın rica ettiği şeylerin birçoğu gönderilmiş ve Türk ordusuna verilmişti.²⁰

²⁰ Sovyet ülkesi bundan önce de Türkiye'ye, yalnız manevi bakımdan değil, altın ve daha başka şeyler göndermek suretiyle maddi bakımdan da yardımlarda bulunmuştu. Nitekim Çiçerin 24 Mayıs 1921 tarihli notasında şunları yazmıştı: "...Türkiye Büyük Millet Meclisi delegeleri Yusuf Kemal Bey'le Rıza Nur Bey'in beraberlerinde götürdükleri 4 milyon altını gerçekten de Türk hududundan geçirdiklerine dair yurttaş Orconikidze'den kesin teminat aldım." (*Dokumenti vneşney politiki SSSR* [SSCB dış politika belgeleri], Gospolitizdat, 1960, t. 4, s. 138) (S.İ. Aralov).

Türkiye ile karşılıklı ilişkilerimizin temelinde yatan ortak amaç, emperyalizmle savaş ve Türkiye'nin sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarılması idi. Başında Gazi Mustafa Kemal'in bulunduğu Türk hükümeti, Sovyet Rusya ile olan dostluğu yeni Türkiye'nin milli emellerine erişmek için büyük bir manevi etken sayıyordu.

Afyonkarahisar yakınında yüksek, sarp bir granit dağında eski bir kale var. Tepesine çıkmaya vaktimiz ve gücümüz yoktu, uzaktan baktık. Yolda Yunanlıların yaktığı köylerden erkek ve kadınlardan oluşan büyük bir grup gördük. Mahzun mahzun yerde oturuyorlardı. Kılık kıyafet açısından köylüler bizimkilere şaşılacak ölçüde benziyorlardı; kadınların başlarında tıpkı bizdeki gibi bağlanmış beyaz başörtüleri vardı. Yanlarına yaklaştık, başlarına ne geldiğini sorduk. "Alçaklar saldırdı" diye üzüntülü sesler çıktı. "Yaktılar... çok çok öldürdüler... Bazılarını alıp götürdüler, nereye bilmiyoruz. Çocukları da öldürdüler..."

Akşehir yöresinde bana dar bir vadi gösterdiler, burada bazen öyle güçlü bir rüzgâr esiyormuş ki süvariye sağa sola savuruyormuş, sırayı korumak mümkün olmuyormuş.

Akşehir'de ve cephenin ön hattıyla doğrudan bağlantılı başka şehirlerde karargâhlar, depolar vardı. Akşehir'in görünümü pek hoştu: düz çatılı evler, her taraf yeşillik.

Türk subayları ile söyleşiler

Mustafa Kemal Paşa toplantılarda bulunduğu ya da emirler vermekle uğraştığı sıralarda cephede ordu, kolordu, tümen komutanlarıyla, alay ve karargâh subaylarıyla yaptığım özel konuşmalardan, yeni Türk ordusunun kuruluş tablosu meydana çıkmış oldu.

Subaylar, padişah-halifenin ihanetini önceleri belli belirsiz anladıklarını, ama kökleşmiş gelenekler yüzünden padişahsız, dini bir baş olan halifesiz bir Türkiye olabileceğini akıllarının bir türlü almadığını anlatıyorlardı. İngiltere ile öteki büyük devletleri gücendirmekten de korkmuşlardı.

Mustafa Kemal harekete geçtiği zaman millet düşmanları kurtuluş ordusunu çökertmek, subaylar arasında kuşku uyandırmak için kendi ajanlarını göndermişlerdi. Ama Mustafa Kemal'in büyük bir Türk olduğu meydana çıktı. Mustafa Kemal İngiltere'den, Yunanlılardan korkmak için bir sebep olmadığını, bunlarla mutlaka savaşmak gerektiğini anlamıştı. Başarıya ulaşmak için milletin birleşmesine ihtiyaç vardı.

Subaylar Mustafa Kemal'in her subayın, her erin disiplini, cesur ve ilerisini gören bir insan olmasını istediğini anlatıyorlardı. Mustafa Kemal her zaman, ülkede olup bitenler üzerine subaylara bilgi veriyordu.

Yine subaylarla yaptığım konuşmalardan, Rusya üzerine, proleter devrimi üzerine ilk defa onların dikkatini çekenin Mustafa Kemal olduğu meydana çıkmaktadır. Mustafa Kemal yeni Rusya'dan korkmamak gerektiğine, yeni Rusya'nın hiçbir çıkar gözetmeden Türkiye'ye yardım ettiğine, Türkiye'nin dostu olduğuna onları inandırmaya ısrarla çalışmıştır.

Genellikle cephedekilerin savaş morali, milli kurtuluş ülkesüyle, istila ordularıyla savaşmak gerektiği kesin inancıyla dolu olarak, yüksekti. Subaylar, padişahın önünde yerlerde sürünmekle, emperyalistlerden merhamet dilenmekle Türkiye'nin çıkarlarının kurtulabileceğine inanan Türkleri şiddetle suçluyorlardı.

Cephedeki subaylar bu çeşit insanların inançsız, korkak ve hain olduğunu birçok kez söylemişlerdir.

Subaylardan biri, bir subay toplantısında Mustafa Kemal'in söylediği sözleri hatırlattı. Mustafa Kemal o zaman ABD Başkanı Wilson'un vaatleri ve onun 14 maddesi ile gerçekler arasındaki derin aykırılıklara işaret etmişti.

“Wilson ilkelerinin 12. maddesi Türkiye'nin egemenliğini güven altına almıştı. Peki ne oldu?” diye sordu Mustafa Kemal. “İngiltere Musul ile İstanbul'u; Fransızlar Adana'yı, Urfa'yı ve diğer bölgeleri; İtalyanlar Antalya'yı; Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler. Emperyalistler Maraş'ta katliam yaptılar, bu eski Müslüman şehri yakıp yıktılar ve hiç suçu olmayan binlerce insanı öldürdüler.”

Bir gün subaylarla yaptığım konuşmalar sırasında içeriye Mustafa Kemal Paşa girdi. Bir kenara oturup konuşmaları dinlemeye başladı. Subayların sözlerinden hoşnut kaldığı belliydi. Sonra bana şunları söyledi:

“Subayların söylediklerini duydunuz ya? Onların hepsi de milletin birliği büyük idealini benimsemiş, devrimci eğilim taşıyan kişilerdir, emperyalistlere karşıdır. İtilaf Devletlerinin maşalarına karşı yapılan savaşı halk benimsemiş bulunuyor. Bu, haklı bir savaştır, Türk halkını emperyalist boyunduruktan kurtaracaktır.”

Türk erlerinin siyasi eğitimi

Bundan önce de yazdığım gibi, birlikte cepheye gittiğimiz zaman Türk ordusunun siyasi eğitimi üzerine Mustafa Kemal Paşa ile birçok kez konuşmuştuk. Paşa, siyasi komiserlerin ve siyasi şubelerin rolü üzerine bana sorular sormuştu. Ben, bu konuda ona ayrıntılı bilgiler vermiş, Türk ordusunda buna benzer bir örgüt kurmanın mümkün olup olmadığını kendisine sormuştum.

Mustafa Kemal Türk ordusunda şu siyasi ilkenin geçerli olduğu cevabını verdi: milli sınırlar içinde Türkiye'nin bağımsızlığını savunmak. Türk hükümeti ülkeyi emperyalistlere, hainlere karşı savunmaktadır, ordu da böyle bir hükümete itaat etmek zorundadır.

Mustafa Kemal düşüncelerini şöyle açıkladı:

“Sizin Rusya’da durum başka türlüydü. Generaller ve subaylar çoğunlukla Çarlık hükümetinden, sonra da Kerenski’den yanaydı. Er kitlesi ve subayların küçük bir bölümü ise Bolşeviklerden yanaydı. Türkiye’de durum başka türüdür. Türk ordusu bütünüyle milli bağımsızlık ülküsüne sadık, devrimci ve disiplinli bir ordudur. Politika ile ordunun başında bulunan bizler uğraşyoruz. Bizim politikamız nedir? Her şeyden önce tümenlerin, kolorduların başına sadık, namuslu, dürüst komutanlar getirmektir. Sizin gibi biz de onları kontrol ederiz. Genç subay kadrosunu ve erleri, biz büyüklerin

güttüğü milli ruhta eğitiriz. Bizim erlerimiz niçin savaştıklarını bilirler. Sizinle birlikte birkaç piyade tümenini, süvari kordusunu dolaştık. Bunlardaki disiplini fark ettiğinize eminim. Sizin ve Abilov yoldaşın konuşmalarınıza çok memnun olduk. Subayların, hükümetin ve yüksek komuta heyetinin çalışmalarına aykırı bir politika gütmemelerine çok dikkat ederiz.” Mustafa Kemal, sonuç olarak, “Ordumuz apolitik değildir” dedi.

Mustafa Kemal ve Kürt sorunu

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye’nin komşularıyla dostça geçinmesi, onların özgürlüğüne kastetmemesi gerektiğini bize birçok kez söylemiştir. “Eskiden Türk sultanının idaresinde bulunan Suriye, Mısır şimdi onun boyundurğundan kurtulmuş bulunuyorlar ve Türkiye hiçbir zaman onların özgürlüğüne kastetmeyecektir. Tam tersine, Sovyet Rusya bize nasıl yardım ediyorsa Türkiye de onlara öyle yardım etmelidir. Türkiye İran’la dostluk ilişkileri içindedir” demiştir.

Mustafa Kemal sık sık Kürt sorunu üzerinde durmuştur. Urmiye Gölü çevresinde yaşayan Kürtler, Türkiye ile birlikte hareket etmek istediğini göstermişlerdi. Onların silahları, paraları vardı. İngiliz emperyalizmine karşı harekete geçmeye hazır dılar.

Mustafa Kemal, “Kürt sorunu karışık, çetin bir konudur” demişti. “Şunu dikkate almalısınız ki; Kürtlerin yaşadığı bazı yerler petrol, bakır, kömür, demir ve daha başka madenler bakımından zengindir. Başta, başlıca düşmanımız İngiltere olmak üzere birçokları bu bölgeye göz koymuş bulunuyorlar. Burada stratejinin, İran’a, Kafkasya’ya, Irak’a giden ticaret yollarının da etkisi vardır. İngiltere, Kürtlerin iki devlete –Türkiye ve İran’a– ait olmasından yararlanmakta, bunu da bir koz olarak kullanmaktadır. İngiltere, kendi egemenliği altında bir Kürt devleti kurmak ve bu sayede bize, İran’a, Güney Kafkasya’ya kumanda etmek istemektedir. İngilizler eski-

den beri Kürt liderlerini satın almaktadır. Şimdi Kürt liderleri bölünmüş bulunuyor: Kimisi İran'a, kimisi İngiltere'ye, kimisi de bize meylediyor. İngiliz ajanları Wool, Nowill ve başkaları bağımsız bir Kürdistan'dan dem vurmaktadırlar. Süleymaniye'de İngilizler Şeyh Mahmud'u Türkiye'ye karşı harekete geçmeye zorlamışlardır.”

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi sıralarında, İngilizlerin hain padişahla birlikte bu kongreyi başarısızlığa uğratmak ve delegeleri tutuklamak için nasıl Kürtleri ayaklandırdıklarını hatırlattı.

Mustafa Kemal gülümseyerek, “Biz Türkler borç altında kalmayız” dedi, “Güneyde Kürt Fettah'a ve diğerlerine İngilizlere karşı başkaldırmaları için yardım ettik. *Yoldaş*,²¹ siz herhalde biliyorsunuzdur ki, hain Sadrazam Damat Ferit Paşa İngilizlerle bir anlaşmaya varmıştır ve bu anlaşma gereğince Türkiye'den ayrı bir Kürdistan devletinin kurulmasını kabul etmiştir. Bu anlaşma Fransız gazetelerinde yayımlandı: Bu anlaşmanın imzalanıp imzalanmadığını bilmiyorum. Padişahla Damat Ferit'in, vicdanlarının elvermediğini sanmıyorum. Çünkü onlarda ne vicdan, ne de memleket sevgisi var. Ama uluslararası durum ve bizim zaferlerimiz İngilizleri böyle bir anlaşmayı imzalamaktan alıkoydu. Sonra Fransa da bu anlaşmayı protesto ederdi.”

Mustafa Kemal ve Arap ülkeleri

Mustafa Kemal, Arap gruplarına karşı ihtiyatlı bir politika götüğünü söyledi. Çünkü bu konuda birçok belirsiz nokta vardı. Arabistan'dan ona bir heyet gelmişti. Bu heyet, Arabistan sultanı Emir Faysal'ı temsil ettiğini söylemişti. Mustafa Kemal onlara, “Ben sultan değilim” diye cevap vermişti, “Ben sadece halkın seçtiği bir insanım. Bir halk meclisi topla-
yın o zaman biz halkın temsilcileriyle anlaşırız.”

²¹ Aralov Türkçe “yoldaş” yazıyor (C.B.).

Daha birçok şüpheli heyet gelmiş, Mustafa Kemal onları kabul etmemişti. Osmanlı İmparatorluğu'na en çok sadık kalan Yemen'den bir heyet gelmişti. Yemen ordusu sultan Türkiye'siyle birleşmek için savaşmış ve bağımsızlık için uğraşmamıştı. Bağdat da yardım için Türkiye'ye başvurmuştu.

Mustafa Kemal, "Fazladan boş kuvvetlerimiz yoktu. Ama onları cesaretlendirmek için, moral yardımı anlamında olmak üzere Musul'a küçük bir birlik gönderdik" demişti.

Mustafa Kemal, İngilizlerin Bağdat'ta kurdukları satılık hükümeti her ne pahasına olursa olsun devirmeleri için Arap önde gelenlerine bir mesaj gönderdiğini bildirdi.

Mustafa Kemal –kendi sözlerine göre– Arap ülkelerine yardımı, bunların Türkiye'ye dönüşü biçiminde değil, onların emperyalist boyunduruğundan kurtuluşu olarak anlıyordu. Mustafa Kemal, "Arap ülkelerinin, İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin vaatlerine kanmalarını önlemek, bağımsızlık ve özgürlüklerini elde etmelerini sağlamak için onlara yardım etmeye çalışıyorduk" diyordu.

Mustafa Kemal, "Biz Türkler, bizim Misak-ı Milli'de Arap ülkelerine sahip olmaktan vazgeçtik" diye işaret etti. "Araplar, kendi kaderlerini kendileri belirleyebilir ve belirlemelidir. Sivas Kongresi'nde pantürkizm, panislamizm, Osmanlıcılık konularında tartışmalar oldu. Bu miadını doldurmuş ilkelerin yandaşları, ağızları köpürerek bunları savundular. Ama akli başında çoğunluk başka türlü karar verdi. Bu bizim işimiz değildi, bizim amacımız Türklerin oturduğu toprakların çerçevesi içinde milli bir Türkiye kurmaktır. Arap topraklarına sahip olmak, bizim için uluslararası anlaşmazlıklara yol açacak korkunç bir yük olurdu."

Mustafa Kemal'e Fas'tan, Cezayir'den ve başka yerlerden mektuplar geliyordu. Bu mektuplarda, Ankara'da genel bir Müslüman kongresinin toplantıya çağırılması teklif edilmekteydi. Mustafa Kemal'in görüşüne göre bu hareket panislamist bir karakter taşıyordu, Doğu halklarının sömürgeciliğe, emperyalizme karşı mücadelesinin belirtilerinden birisiydi.

Şeyh Senusi'den Mustafa Kemal'e mektup

Mustafa Kemal bir gün bana, Afrika'nın büyük devlet adamlarından birinin, kendisine Şeyh Senusi'nin bir mektubunu getirdiğini söyledi. Mektupta şunlar yazılıydı: "Afrika Arapları, rahman ve rahim olan Allah'ın adına sizden silah yardımında bulunmanızı rica ediyorlar. Onlar, mazlum Afrika halklarının esaret zincirinden kurtulması ve Afrikalılara özgür bir hayat sağlanması için, Batılı devletlere ve emperyalizme karşı yaptıkları mücadeleyi genişletmek istiyorlar..."

Mustafa Kemal, "Bu lider, emperyalizmle savaşıyor Sovyet Rusya'ya da başvurmak niyetinde olduğunu yazıyor" dedi.

Gerçekten de böyle oldu. Cephedeki gezintiden dönünce elçilikte Afrikalı liderden gelmiş bir mesaj buldum. Bu mesajdan ilerde söz edeceğim.

Konuşmalarımızdan birinde Mustafa Kemal Paşa bana, "Bu Arap ülkelerine yardım etmek için, Sovyet Rusya ile manevi çabalarımızı birleştirmek çok iyi bir şey olurdu" dedi.

Bu sözler Mustafa Kemal'in, Sovyetler ülkesinin bütün mazlum milletlerin samimi ve çıkar gözetmeyen bir dostu olduğunu çok doğru anladığını gösteriyordu.

Gezimizin sona erışı

Cephedeki gezimiz sona eriyordu. Türk ordusu birliklerini dolaşma, komutanlarla tanışma, onlarla konuşma, Mustafa Kemal'le askeri ve uluslararası sorunları, Türkiye'nin iç politika meselelerini görüşmeler, nihayet Konya şehrinin yaşantısıyla, şehir halkıyla, toplumun önde gelen temsilcileriyle, kurumlarıyla ayrıntılı olarak tanışmamız, Türkiye'deki durumu ve Türk halkının yaşantısını öğrenmemiz için bize çok şeyler verdi.

Mustafa Kemal Paşa ve yakın mücadele arkadaşları, orduyu ziyaret etmemizden ötürü bana ve İbrahim Abilov'a çok çok teşekkür ettiler. Akşama uğurlama töreni düzenlendi.

Mustafa Kemal Paşa Konya’da kaldı. Biz ise Abilov ve Zvo-
naryev yoldaşlarla gerisingeriye hareket ederek 6 Nisan’da
Ankara’ya vardık. Gezimiz on gün sürmüştü.

Türk halkının Sovyet Rusya’ya sempati duyguları

Türk toplumu, memleketlerimiz arasındaki karşılıklı dostluk ilişkilerinin gelişmesini büyük bir ilgi ve sempatiyle izliyordu. Sabahın erken saatlerinden akşamın geç vakitlerine kadar el-çiliğimizin konukları hiç eksik olmazdı. Gruplar halinde gelenler olurdu. Büyük Millet Meclisi üyeleri, bakanlar, toplum örgütleri, kooperatif temsilcileri, tüccarlar sık sık elçiliğimizi ziyaret ederlerdi. Onların hepsi de Sovyet Rusya’ya olan saygı ve sempatilerini belirtmekteydiler.

Basit halk adamları, çoğu zaman adlarını söylemeden basit hediyeler getirirlerdi. Bunlar bizim için çok değerliydi. Çünkü Sovyet halkına olan dostluk duygularını belirtmekteydiler. Çoğu zaman Anadolu’nun ücra köşelerinden çeşitli hayvanlar getirip hediye ediyorlardı. Elçiliğimizde adeta koca bir hayvanat bahçesi meydana gelmişti. Bunların arasında ayı yavruları, kanatları kırılmış kartallar, keklikler, cins cins kediler, köpekler vardı.

Elçiliğin idare amiri ayı yavrularını, kiler odasına bitişik tahta bir kulübeye yerleştirmişti. Aşçı kadın, 1 Mayıs bayramı için hazırlanan pasta ve çörekleri kiler odasına koyduğu zaman, bunların kokusunu alan ayı yavruları tahta bölmeyi kırarak oraya girmişler, büyük bir iştahla pasta ve çörekleri yemişler, birçoğunu da ayaklarıyla ezmişler, yüzlerini gözlerini kremaya bulamışlar, bu durumlarıyla gülünç bir hal almışlardı. Bir ayı yavrusu sokağa fırlamış ve gezip eğlenmeye karar vermişti. Elçiliğin yakınlarında yüksek minareli bir cami vardı. Ayıcık camiye girmiş, merdivenleri tırmanmış. Bu sırada minarenin şerefesinde müezzin müminleri namaza çağırıyormuş. Neşesi yerinde ve karnı tok olan ayıcık molla ile oynamak istemiş. Arkadan pençeleriyle onu yakalamış ve burununu sırtına sürmüştü. Müezzin arkasına dönmüş ve dehşet

içinde bağırmış. Korkusundan yavru ayıcık ona dev bir ayı gibi görünmüş ve ezan yerine “*Aman aman şeytan!*”²² diye bağırmış. Millet kaçışmış...

Ertesi gün Ankara gazeteleri bu olayı şakacı bir tonda anlattılar. Fakat birkaç gün sonra İstanbul gazeteleri geldi. Orada bu olay büyütülmüş, siyasi bir karakter vermeye çalışılmıştı. Bu gazetelerden biri şöyle yazmıştı: “Sovyet elçisi Rusya’dan özel olarak mollaları ve hocaları yakalamak için eğitilmiş aylar getirmiş...”

Mustafa Kemal Paşa içten güldü ve bu konuda birçok kez şakalar yaptı.

Elçilikte 1 Mayıs’ın kutlanması

1 Mayıs bayramında elçiliğimizi iki yüzden fazla kişi ziyaret etti. Elçilik binasını içerden ve dışardan bayraklarla, çiçeklerle, portrelerle süsledik. Ankara İmalât-ı Harbiye işçileri ve başka atölye temsilcileri bizi kutlamak üzere ziyaretimize geldiler. Düzenlenen kabul töreninde işçiler ve işçi temsilcileri, Sağlık Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Büyük Millet Meclisi üyeleri, öğretmenler, doktorlar, gazeteciler, subaylar da vardı. 1 Mayıs bayramı ile ilgili olarak elçilikte konuklarla birlikte çekilen fotoğrafları bir hatıra olarak saklamaktayım.

Elçilik binası küçüktü. Ama konuklar doğu usulünce seve seve yerlere oturmuşlardı. Küçük fincanlarla ağır ağır kahveler içilirken samimi konuşmalar yapıldı. Ziyaretçiler bize “efendi, yoldaş” diye hitap ediyorlardı.

“*Yoldaş*”²³ Aralov, Rusya’da 1 Mayıs bayramı nasıl kutlanır anlatır mısınız?” diye sordu Ankara İmalât-ı Harbiye işçilerinden biri. Ona, 1 Mayıs bayramının tarihçesini, mitingleri, Çarlık döneminde Rusya’da ormanlarda yapılan gizli toplantıları, Çarlık düzeni yıkıldıktan sonra bütün yurttan kutlanmakta olan 1 Mayıs bayramını anlattım.

²² Tırnak içindeki ifade özgün metinde de Türkçe’dir (C.B.).

²³ Aralov burada yine yoldaş sözcüğünün Rusçasını değil Türkçesini kullanıyor (C.B.).

Ankara'da İmalât-ı Harbiye işçileri 1 Mayıs'ı kutluyorlar.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa ve öteki devlet adamları, 1 Mayıs bayramıyla ilgili olarak elçiliğimize birer kutlama mesajı gönderdiler. Bütün konuklarımızı birden kabul etmemize olanak yoktu. Ziyaretçiler tebriklerini sunmak için aralıksız geliyorlardı.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın yardımcıları ve Milli Kurtuluş Savaşı'na candan bağlı kişilerdi. Mustafa Kemal Paşa'ya sonuna kadar sadık kalmış yurtseverler içinde gazeteci Yunus Nadi, Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçura Beylerin ve daha başkalarının adını sayabiliriz.

Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde bulunan askerler içinde, eski ordu müfettişi, sonraları İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırı Fevzi Paşa özellikle göze çarpmaktaydı. İstanbul'dan Ankara'ya 1920 yılında kaçıyordu. Fevzi Paşa İstanbul'dan kaçışının sebeplerini bize kısaca şöyle anlatmıştı:

“Durum artık dayanılmaz bir hal almıştı. Halka ihanet eden, onu İngilizlere ve öteki emperyalistlere satan kokuşmuş İstanbul hükümetini görmek beni tiksindiriyordu. Padişahın çevresindeki hizip halkı değil, yalnız kendi çıkarını düşünüyordu. Artık buna katlanamadım.”

Fevzi Paşa'nın görünüşü çok iyi hatırımdadır: Uzun boylu, uzun siyah bıyıklı, kalın kaşlı, kara gözlüydü. Üst göz kapakları biraz inikti; derin derin bir şeyler düşünüyor da sanki sizi görmüyor izlenimini veriyordu. Aslında çok sakin, hatta biraz yavaştı. Her zaman, her kelime üstünde durarak dikkatle dinlerdi. Fevzi Paşa az konuşurdu. Sözlerini dikkatle seçerdi. Onunla konuşmak hoştu. Her kelimesinde bir önemlilik vardı. İnsanlarla konuşurken sözlerinde dürüstlük ve keskinlik hissedilirdi. Fevzi Paşa, askeri durumu nesnel olarak değerlendirmesini bilirdi. O, basit ve yiğit bir asker simgesiydi. Bununla birlikte Fevzi Paşa, samimi olarak dindardı.

Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa

Benim sık sık görüştüğüm kişilerden biri de Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa'ydı. Kocaman açılmış iri gri gözlü, sevimli güleç yüzlü, ciddi, çalışkan, daima düşünceli bir askerdi Kâzım Paşa. Bende, Mustafa Kemal Paşa'nın onu çok sevdiği, Fevzi Paşa gibi ona da çok inandığı ve güvendiği izlenimi vardı.

Kâzım Paşa'nın Sovyet Rusya'ya büyük bir güveni vardı. Sık sık Mustafa Kemal'le birlikte Türk ordusuna yardım konusunda benimle konuşmalar yapardı. Kâzım Paşa her zaman şu veya bu malzemenin alınmasının büyük zorunluluğunu ispat etmeye çalışırdı. Kâzım Paşa'nın hesaplarına inanırdım. O, her zaman rahatlamış ve yardımlarımızdan emin bir halde yanımızdan ayrılırdı.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa

Ordunun büyük temsilcilerinden biri, İsmet Paşa bize daha seyrek gelirdi. Sürekli olarak cephede çalışıyordu. Zaferden

sonra da uluslararası konferanslarla uğraştı. Fevzi ve Kâzım gibi o da, Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın silah arkadaşlarından biriydi. Mustafa Kemal Paşa, bütün uluslararası önemli konularda onun fikrini alırdı. Cephe işleri, gergin bir çalışma, başarılar ve başarısızlıklar, İsmet Paşa'nın yüzüne özel bir ciddiyet damgası vurmuştu. Ordunun her davranışından, her zaman büyük bir kişisel sorumluluk duyardı. İnönü mevkiinde Yunanlılara karşı ilk zaferler onun komutası altında kazanılmıştı ve halk ona şükranının bir işareti olarak 'İnönü' soyadını vermişti. İngiliz-Yunan istilacılarına karşı yapılan son kesin taarruzun bütün hazırlıkları, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın omuzlarına yüklenmişti.

Batı cephesi komutanı İsmet Paşa.

Türklerin Sakarya zaferini, ağır toplarının üstünlüğü ile açıklayan Yunan Generali Papulas'a İnönü'nün verdiği cevabı buraya nakletmekten kendimi alamayacağım. İsmet Paşa alaycı bir edayla şöyle demişti:

“Türkler bu ağır topları herhalde kendi fabrikalarında yapmadılar. Türklerin bütün silahları ellerinden alınmıştı. Buna karşılık bütün dünyanın silah fabrikaları Yunanlıların siparişine açıldı. Yunanlılar istedikleri her şeyi satın alabilir ve bu satın aldıkları şeyleri de istedikleri yere götürebilirlerdi. Bu durum Yunan komutanlığının, zaferin sırrını anlamakta Türk komutanlığından çok aşağı olduğunu göstermektedir.”

Refet Paşa

Yukarda kendilerinden söz ettiğim kişilerden bambaşka amaçlarla elçiliğimize gelen sivil ve askerler de vardı. Bunlardan biri Refet Paşa idi.

Refet Paşa kısa boylu, zayıfça, aşağıdan kesilmiş sarı bıyıklı, kurlaşmaya yüz tutmuş seyrek saçlı bir kişiydi.

Refet Paşa dış görünüşünde kibar, zarif, davranışlarında Avrupalı idi. Ama ona inanılmazdı; samimi değildi. Mustafa Kemal'in arkasından, doğu vilayetlerinin naibi Kâzım Karabekir Paşa ve Rauf Beylerle entrikalar çevirdiği konuşulurdu. Kısacası Milli Kurtuluş Savaşı'na sinsice karşıydı. Refet Paşa'nın, dini-feodal unsurlarla ve komprador burjuvazinin temsilcileriyle bağlantısı vardı. Yeni Türkiye'yi desteklemiş olan Sovyet ülkesine düşmanca davranıyordu.

Refet Paşa çeşitli görevlerde bulunmuştu: Savunma Bakanlığı, Dumlupınar muharebelerinde kolordu komutanlığı etmiş, Konya isyanını bastırmıştı. Refet Paşa'nın birliklere komutası başarılı değildi. Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiğine göre Milli Savunma Bakanlığı'nda da olumlu iş görememiş, 1922 yılı Ocak ayında bu görevden alınmıştı. Ama bu, onun kendi kahramanlıklarıyla övünmesine engel olmuyordu. Sözde Rusya'ya sempatisi olduğuna dair beni temin ediyordu, eğer Rusya komünistleri kovarsa onun için "kanını dökmeye" hazırmış. Konuşmalarımızda, M.V. Frunze'nin güya onun, Refet'in değerini anlamadığından, kendisini emperyalist saydığından sık sık yakınırdı.

Rauf Bey

Heyet-i Vekile Reisi (Başbakan) bulunduğu sıralarda Rauf Bey'le birçok kez konuşmuşumdur. Kendisi Sovyet Rusya'nın azgın düşmanı olduğunu göstermişti, Ankara'daki elçilik binamızın yakılışında onun parmağı vardı. A. G. Kotelnikov (elçiliğimizin eski sekreteri) anılarında yangının Albay Mougin'in²⁴ kışkırtmasıyla çıkarıldığını yazmaktadır.

²⁴ Albay Mougin: Fransa'nın Ankara'daki resmi olmayan temsilcisi (S.İ. Aralov).

Mustafa Kemal Paşa'nın anılarından bilindiği gibi Rauf Bey daha sonra 10 yıllık bir süre için yurtdışında sürgüne mahkum olmuştur.

Mustafa Kemal, Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın ve başkalarının ikili oyunlarını görüyor ve anlıyordu. Ama daha geniş bir hoşnutsuzluğa meydan vermemek için, şimdilik buna katlanıyordu. Çünkü Refet Paşa'nın, Rauf Bey'in ve öteki muhaliflerin büyük komprador burjuvazi, feodal askeri gruplar, hocalar ve büyük toprak sahipleri arasında dayanakları vardı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da ve Anadolu'nun bazı çevrelerinde kendisini asi bir asker saydıklarını söylüyordu. Feodal çevreler çeşitli oyunlara başvurarak halkı Mustafa Kemal'e, Büyük Millet Meclisi'ne ve öteki Türk yurtseverlerine karşı ayaklandırmaya çalışıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin ulusal uyanışını anlatıyor

Ben burada, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda elçiliğimizde, birlikte yaptığımız gezilerde, aramızda geçen özel konuşmalarda bana anlattıklarını nakledeceğim. Mustafa Kemal, mücadele hikâyesini çeşitli zamanlarda anlattıysa da, bunları kolaylık olsun diye hepsini bir arada nakledeceğim.

Mustafa Kemal'in söylediğine göre, Büyük Millet Meclisi'nin amacı, Türkiye'yi ve bütün Türk milletini istilacılardan kurtarmak için mücadele eden ulusal örgütlenmeyi genişletmektir. Bu, başlıca ödevdi ve şimdilik muhalefete katlanmak gerekiyordu.

Mustafa Kemal, "Hedefimize, ikna ve cephelelerde kazanılan pratik zaferler yoluyla ulaşıyoruz" dedi, "Biz, Refet Paşa'ya, Rauf Bey'e ve diğerlerine tutumlarının yanlış olduğunu gösterdik ve gösteriyoruz. Biz bir Halk Partisi kuruyoruz. Bu partinin yardımı ile de halk düşmanlarını yenmeyi umut ediyoruz. Partimize düşmanlarımız da sızıyor, ama bunlar meydana çıkarılacak ve maskeleri yüzlerinden indirilecektir. Gericiler milli hareketin temelini bomba koymak istiyorlar, ama bunu başaramayacaklardır. Feodaller nice çeteler, nice isyan-

lar örgütlediler! Bütün bunlar İttihat ve Terakki Partisi'nin artıkları, İngiliz Muhipleri Cemiyeti²⁵ ve daha başka gerici örgütler aracılığıyla iş gören Curzon, Lloyd George ve öteki emperyalistlerin önderliği ile yapılmaktadır. Ama halk, gericiliği frenlemekte bize yardım etti. Bütün Anadolu ateşler içinde yandığı zaman siz henüz burada değildiniz. İngiltere'nin çeşitli ajanları, Enver Paşa'nın ve padişahın adamları, yer yer ayaklanmalar çıkarıyorlardı. İngiliz hükümeti Yunan ordusuna, Anadolu'nun şu ya da bu bölgesini işgal emrini veriyordu. Her yanda çeteler kuruluyordu. Bunların en büyüğü Çerkez Anzavur çetesiydi. İngiltere, Rusya'da başarısızlığa uğrayan yöntemleri burada, bizde uygulamak istiyordu. İngiltere Kolçak'ı, Yudenic'i, Denikin'i²⁶ desteklemek için yüzlerce milyon harcamıştı. Padişahın ve İngiliz emperyalistlerinin adamı ve milli kurtuluş hareketinin en büyük düşmanı olan hain Anzavur, Bandırma bölgesinde yıkıcı çalışmalarına başlamıştı. Ona verilen ödev, milli cepheyi arkadan vurmaktı. Anzavur, etrafına büyük kuvvetler toplamayı başardı. Biga'da kanlı bir muharebe oldu. Anzavur galip oldu, milli kuvvetleri dağıttı, eline birçok silah geçirdi, birçok kişiyi esir aldı ve yok etti. O Kuvayı Milliye'nin dağıtılmasını, Yunanlıların İzmir ve Adana'yı işgal etmesinin sağlanmasını, İstanbul'da bir yüksek hilafet heyetinin kurulmasını, Bolşevizme karşı bir fetva ilanını talep ediyordu. Ama Anzavur sonunda yenildi ve kaçtı.

“Türk milleti gelecekte bunu bir an bile unutmamalıdır” dedi Mustafa Kemal.

Mustafa Kemal Paşa, emperyalistlerin hileciliğini hatırladı. Fransız Başbakanı Clemenceau'nun şu sözlerini öfkeyle

²⁵ İngiliz Muhipleri Cemiyeti, İstanbul'da, Sultan-Halife Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit Paşa ve İngiliz Rahip Frew tarafından kuruldu. Derneğin amacı Türkiye üzerinde İngiltere mandasını kabul ettirmektir. İngiliz Muhipleri Cemiyeti BMM'ye, kurtuluş hareketine karşı yıkıcı faaliyet yürütüyor, ajanlar, casuslar yolluyor, isyanlar örgütleyordu (S.İ. Aralov).

Derneğin başında, o zamanlar İstanbul'da çıkmakta olan gerici *Yeni İstanbul* gazetesinin sahibi Sait Molla bulunmaktaydı (H.A. Ediz).

²⁶ İç savaşta Kızıl Ordu'ya karşı savaşan Beyaz Ordu komutanları, Amiral Kolçak, General Yudenic ve General Denikin (C.B.).

nakletti: “Evet, ben Kilikya’yı, Suriye’yi, Şam’ı, Halep’i, Beyrut’u ve Musul petrolünün akacağı İskenderun limanını alabilmek için bir yem olarak Musul’u İngilizlere verdim. Eğer sonraları Türkler bizi Kilikya’dan kovdularsa benim bunda ne suçum var?”

Mustafa Kemal biraz susup yatıştıktan sonra sözlerine devam etti:

“Zehir, ağı henüz dağılmadı. Bunun panzehiri bütün halkın uyanması, aktif bir hale gelmesidir... Halkın Mondros Mütarekesi’ne, Sevr Antlaşması’na, padişahın ihanetine cevabı, uyanışımın başlangıcı oldu. Sabır bardağı taşıtı. Bizim Sivas ve Erzurum Kongrelerimiz, Mondros’a, Sevr’e ve İtilaf Devletlerinin başka hareketlerine verilen cevaplardır. Çağrımız bütün Anadolu’yu dolaştı, hatta İstanbul’a kadar ulaştı. Türk kamuoyu, halk, Misak-ı Milli’yi yarattı...”

“İşimiz çok idi” dedi Mustafa Kemal. “Meclisteki her milletvekili ile ayrı ayrı konuşmam gerekti. Her birine Kurtuluş Savaşı’nın önemini anlatmak, pasif davranmakla hiçbir şey elde edilemeyeceğini kanıtlamak gerekiyordu.”

Bir gün Mustafa Kemal Paşa bana dönerek, “Aralov yoldaş,” dedi, “siz ülkenizde eski çarlığın satrapları ile, dış müdahalecilerin orduları ile korkunç, ölümüne mücadeleyi biliyorsunuz. Biz Türkler 1920 yılında size yardım etme fırsatını bulduk. Herhalde siz bunu bilmiyorsunuz. Anlatayım. Gelibolu’ya yakın Akbaş iskelesinde, daha Birinci Dünya Savaşı’ndan kalma bir silah ve cephane deposu vardı. Bu depoyu Fransız askerleri koruyordu. Fransızlarla İngilizler bu silahları General Vrangel’e vermeye karar vermişlerdi. Beyazlara ait bir Rus gemisi, silah ve cephaneleri almak üzere Akbaş’a gelmişti. Biz bu silah deposunu biliyor, İtilaf Devletlerinin niyetlerini seziyorduk. Bu deponun korunmasında, Osmanlı hükümeti de Fransızlara yardım ediyordu. Cesaretli ve fedakâr arkadaşımız Köprülülü Hamdi Bey bu silahları ele geçirme işini düzenledi. Telgraf ve telefon kablolarını kesti. Kendisi gibi cesur ve fedakâr arkadaşlarıyla, 1920 yılı 26/27 Şubat gecesi, sallarla yavaşça Boğaz’ı geçerek Fransız askerlerinin silahlarını aldı. Çabucak silah ve cephaneleri yükleyerek on-

ları Lapseki'ye getirdiler. Köprülülü, silahlarını aldığı Fransız askerlerini de birlikte getirmeyi unutmadı. Silah ve cephaneler hemen memleket içine gönderildi. Böylece biz 8000 Rus tüfeği ve 40 Rus makineli tüfeği almış olduk. Bu, çok işimize yarayan, çok güzel bir hediyeydi. Böylece, siz bize, biz de size yardım etmiş olduk. Bunu haber alan İngiliz emperyalistleri deliye döndüler, hemen bu işin peşine düştüler, ama tabii hava aldılar.”

Mustafa Kemal Paşa, “Bana ve arkadaşlarıma karşı korkunç bir propaganda yürütülüyordu” dedi. “Olmayacak günahlar işlemekle beni suçluyorlardı. Bütün bunlara dayanmak, mevzileri terk etmemek gerekiyordu. Ama millet beni meclis reisi ve başkomutan seçti. Bu İngilizlere ve Sultan’a verilmiş bir cevaptı.”

“Karşılaştığımız en büyük zorluk,” dedi Mustafa Kemal, “subay ve silah eksikliğiydi. Ama Sovyet Rusya bize dostça yardım etti. Tüfek, top ve cephane verdi. Bizim milletimiz bunu asla unutmamalıdır. Bağımsızlık mücadelemizin en zor günlerindeki çikarsız yardımınızı unutursa bu bir suç olur. Biliyor musunuz başlangıçta kaç askerim vardı? – 5000. Şimdi ise koskoca bir ordu var. Bunu halkın desteklediği kurtuluş mücadelesi kazandırdı.”

Bir gün Mustafa Kemal Paşa'ya, Samsun'dan Ankara'ya gelirken yolda rastladığım köylülerden, onların ağır durumundan söz ettim.

“Evet, evet,” dedi Mustafa Kemal, “orası doğru. BMM'nin ödevi, köylüyü ağır aşar vergisinden kurtarmak, ona başka kolaylıklar sağlamaktır. Ama şu anda biz bunu yapamayız. Birçok zümrelerin kinini üzerimize çekmiş oluruz. Onlar bizden uzaklaşır ve istilacıları kovmak, halkın kurtuluşunu ve ülkenin bağımsızlığını sağlamak gibi başlıca görevimizi yapmaya engel olurlar. Milli davamızı çözdükten sonra köylü ile uğraşabiliriz.”

Mustafa Kemal'le bu konuşmayı birlikte yaptığımız İ. Abilov yoldaş, milyonlarca köylü ekonomik baskıdan kurtulduğu takdirde, onların, feodalleri yenmekte yardım edecekleri-

rini, Büyük Millet Meclisi iktidarını güçlendireceklerini, Türkiye'yi yenilmez bir hale getireceklerini, emperyalistlerin ileride yapacağı bütün saldırıları püskürteceklerini anlattı.

Mustafa Kemal, Abilov'u elinden tutarak, "Şimdi olmaz," dedi, "ama bu olacak."

Mustafa Kemal'in tuttuğu yol, Türkiye'yi emperyalist boyunduruğundan kurtarmak, topraklarının bölüşülmesine engel olmak yolu, halkın büyük bir çoğunluğunca anlaşılmiş bulunuyordu. Bu durum, derebeylerinin, toprak ağalarının, büyük komprador burjuvazinin, mollaların ve maddi bakımdan gericilerle bağlantılı bir kısım aydınların korkunç düşmanlığını doğurdu. Önceleri Mustafa Kemal'le birlik olan bazı aydınlar, sonraları Milli Kurtuluş hareketinden ayrılarak padişahın tarafını tuttular ya da tamamen mücadeleden vazgeçtiler.

Cephe gezintisinden dönünce izlenimlerimi Dışişleri Bakanını Çiçerin'e ve Dışişleri Bakanlığı'nın öteki sorumlu memurlarına bildirdim. Sovyet Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiğim raporunun, Türk halkının yaşantısından, Mustafa Kemal'in eskinin her türlü kalıntılarıyla yaptığı mücadelesinden söz eden bölümün bir yankısı olmak üzere, G.V. Çiçerin'in eğitim halk komiseri A.V. Lunaçarskiy'e yazdığı mektubun bir suretini aldım. Çiçerin mektubunda şunları yazıyordu:

Mustafa Kemal, Türk kadınının kurtuluşunu ve ona bütün haklarda ve toplum yaşantısında erkeklerle eşitlik isteyen ilerici bir hareketin başındadır. Mesela kendisi eşiyile birlikte, hem de eşinin yüzü açık olarak Büyük Millet Meclisi toplantılarına gelmektedir. Mustafa Kemal eşiyile birlikte Aralov yoldaşı da ziyaret etti. Genel olarak Mustafa Kemal, bütün toplum ilişkilerini çok enerjik olarak ileriye doğru itmektedir. Mustafa Kemal'in son derece ilgi çekici bir kişiliği vardır. Günlerce Türk şehirlerinin sokaklarında dolaşmakta, kendisini çevreleyen kalabalıkla parlamentarizmden, kadının özgürlüğünden, milli eğitimin ve bütün kültürün modernleştirilmesinden söz etmektedir. Gerek Mustafa Kemal'in gerek onun ölkü arkadaşlarının, Türk toplum ilişkilerinin modernleştirilmesi konusundaki çalışmalarını kolaylaştırıcı materyal gönderilmesi çok yerinde bir davranış olurdu.

Çalışmalarını kolaylaştırmak üzere Mustafa Kemal'e gönderebilmem için, kadın konusuyla ilgili materyalleri ya da daha doğrusu kadının tüm özgürlüğünü sağlamak için bizim uyguladıklarımıza ilişkin materyalleri toplayıp bana gönderecek birini görevlendiremez misiniz?

Eğer Türkler tekrar, özellikle teknik alanda öğrenim yapmak üzere birkaç on ya da birkaç yüz genç göndermeyi teklif ederlerse ne yapabileceğimizi lütfen bildiriniz. Hatırladığıma göre bu konu bundan önce ortaya atıldığı zaman, Türkler hepsinden çok tarımsal öğrenimle ilgilenmişlerdi. Bunun mümkün olup olmayacağını ve bu çeşit planların hangi ölçülerde ve boyutlarda uygulanabileceğini bildirmenizi rica ederim.

Daha sonra, 1923 yılında Çiçerin, Ankara'daki temsilcimize şunları yazmıştı:

Mustafa Kemal Paşa'ya verilerek üzere toplum yaşantısının modernleştirilmesi, özellikle çocukların korunması ve sosyal güvenlikle ilgili yeni materyaller gönderilmektedir. Onun, Nuh Nebi'den kalma yaşantıya, bütün kör inançlara ve ortaçağ kalıntılarına karşı mücadelesinde, elimden geldiğince ona yararlı olmaktan çok kıvanç duyacağım. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün isteklerini hemen bana bildiriniz. Bu isteklerinin yerine getirilmesi için her şeyi yapacağım.

Cenevre Konferansı ve Rapallo Antlaşması

Cenevre Konferansı²⁷ toplandığı ve İtilaf Devletleri için beklenmedik bir olay olan Rapallo²⁸ fırtınası koptuğu zaman Mustafa Kemal, birkaç kez bizimle Cenevre Konferansı üzerine konuşma yaptı. Ben de ona Çiçerin'in İtilaf Devletlerine,

²⁷ Cenevre Konferansı, 10 Mayıs 1922 tarihinde açılmıştır. Savaş sonrası Avrupası'nın gittikçe ağırlaşan ekonomik durumu dolayısıyla İtilaf Devletleri böyle bir konferans toplama gereğini duymuşlardı. Sovyet Rusya'nın iç savaşlardan galip çıkması, doğuda etki yapmaya başlaması ve İtilaf Devletlerinin SSCB ile ticaretlerini genişletmek zorunluğunu duymaları, konferansın toplanmasında büyük rol oynamıştır (S.İ. Aralov).

²⁸ SSCB ile Almanya arasında Rapallo Antlaşması, Cenevre Konferansı sırasında 16 Nisan 1922 tarihinde imzalanmış ve İtilaf Devletlerinin Rusya'ya karşı kurmay düşündükleri ortak cepheyi suya düşürmüştür (S.İ. Aralov).

Türkiye'nin de konferansa çağrılmasını teklif ettiğini, ama onların Türkiye'nin bir Küçük Asya devleti, konferansın ise Avrupa konferansı olduğu gerekçesiyle bu teklifi reddettiklerini bildirdim.

Cenevre Konferansı'nda, Batı devletleri Sovyet Rusya'dan, "barışın ve tarafsızlığın korunması..." için Ortadoğu'ya etki yapmasını istediler. Çiçerin Sovyet delegasyonu adına bu talepten dolayı hayretini belirtti. Zaten Türkiye'nin Cenevre Konferansı'na katılmasını isteyen Sovyet Rusya değil miydi? Çünkü Türkiye'nin bu konferansa katılması, en yakın zamanda Anadolu'da barışın kurulmasını sağlayabilirdi. Türkiye'de yapılmakta olan savaşta tarafsız kalmaya gelince, bu tarafsızlık uluslararası antlaşmalar ve uluslararası hukukun bütün devletlerden istediği bir tarafsızlık olmalıydı.

Çiçerin'in bu konuşmasını Mustafa Kemal'e bildirdiğim zaman, Mustafa Kemal, Çiçerin'e teşekkürlerini iletmemi benden rica etti.

Sovyet Rusya ile Almanya arasında imzalanan Rapallo Antlaşması Mustafa Kemal Paşa'nın hoşuna gitti ve şöyle dedi: "Bu sizin delegasyonun İngilizlere karşı kazandığı parlak bir zaferdir. Bu beni çok sevindiriyor."

Bir başka konuşmamızda Mustafa Kemal, Cenevre Konferansı'nın genel değerlendirmesini yaparak, görüşmelerin kesilmesine rağmen Cenevre Konferansı'nın Sovyet diplomasisinin bir zaferi olduğunu söyledi ve "Cenevre Konferansı'm bir muharebeye benzetecek olursak, muharebeye komuta eden Çiçerin ne Lloyd George'un, ne Barthou'nun fark ettiği harikulade güzel bir çevirme hareketi yaptı ve Almanlarla Rapallo Antlaşması'nı imzalamak suretiyle emperyalist saflarda bir gedik açtı" diye ekledi.

Mustafa Kemal'e Lenin'in Cenevre Konferansı hakkındaki konuşmasından birkaç satır okudum:

"Bizlere mağluplar gibi şartlar dayatma yolundaki bütün girişimler cevap vermeye bile değmeyen boş laflardır.

*Biz tıpkı tüccarlar gibi, ilişkileri bağlarız ve sen bize ne kadar borçlusun, biz sana ne kadar borçluyuz biliriz... Birçok teklifler görüyoruz, yaptığımız sözleşmelerin sayısı artıyor ve artacak, üç dört galip devletin beli nasıl bükülürse bükülsün...”*²⁹

1922 Haziranı'nda Ankara'ya Fransa temsilcisi Albay Mougin geldi. Türklerin düşüncesine göre Mougin kaba saba, hamhalat bir askermiş. Mougin, Ankara Antlaşması'nın³⁰ uygulanması konusunda ilgili olarak Ankara'ya gelmişti. Bununla birlikte Mougin, Mustafa Kemal'e, Fransa ile Türkiye arasında askeri bir ittifak imzalamayı, İngiltere ile uzlaşıcı bir barış antlaşması imzalamayı ve Sovyet Rusya ile ilişkileri kesmeyi teklif ederek, temsilcilik yetkilerini genişletti. Mougin amacına erişemedi, Mustafa Kemal onun tekliflerini reddetti.

Bu meselede, İngiltere'nin aksine Fransa'nın Türkiye'ye silah yardımında bulunduğunu dikkate almak gerekiyordu. Hiç şüphe yok ki bu yardım Türkiye'ye olağanüstü pahalıya mal olmuştu ve Mustafa Kemal, bu yardımı kabule yanaşmadan önce çok tereddüt etmişti. Türkiye için kritik olan bu anlarda yardımımızı genişletememiştik. Ekonomik ve mali bunalım içinde kıvranan Türkiye için Fransa'nın silah yardımını kabul etmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Doğal olarak Fransa bu durumdan Türkiye ile aramızı açmakta yararlanmaya çalışıyordu. Sovyetler'e karşı şiddetli bir propaganda girişmişti.

Biz, Fransızlarla bizim yardımımız arasındaki farkları Türklere anlattık, Fransa'nın emperyalist planlarını açığa vurduk. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları bu farkı gördüler. Demokratik aydınlarla halk, bütünüyle Sovyet Rus-

²⁹ V.İ. Lenin, O mejdunarodnom i vnutrennem polojenii Sovetskoy respubliki. Reç' na zasedanii kommunističeskoj fraktsii Vserossiyskogo s"yezda metallistov 6 marta 1922 g., *Soçineniya*, t. 33, s. 192 (S.İ. Aralov).

³⁰ 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da Yusuf Kemal Bey'le Franklin Bouillon arasında imzalanan bu antlaşma, Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılmasıyla ilgilidir (S.İ. Aralov).

ya ile dostluğun pekiştirilmesinden yanaydı. Fransızların anti-Sovyet ajistasyonu, özellikle muhalefet çevrelerinde etkili oldu.

General Townshend'in Türkiye'yi ziyareti

Söyleşilerimizden birinde, Mustafa Kemal, "İngiltere'ye gelince," dedi, "bizimle uzlaşmak ve barışmak için, onun tarafından atılmış ciddi hiçbir adım göremiyorum. General Townshend'in gelişinin politik bir önemi yoktur."

General Townshend 22 Temmuz 1922'de Konya'ya geldi. İki gün sonra da, Mustafa Kemal'le aralarında bir görüşme oldu. Bundan sonra da İngiliz generali Ankara'ya geldi ve Refet Paşa ile uzun uzun görüştü. Mustafa Kemal, Townshend ile yaptığı görüşme ve konuşmalar üzerine hiçbir şey söylemedi.

Bütün bu olaylar, yani Albay Mougin'in gelişi ve onun geliştirdiği faaliyet; Townshend'in ziyareti; Mustafa Kemal'in Konya'ya ve İzmir'e gidişi; ayaklanmalar, Enver Paşa'nın 1922 yılı Ağustosundaki ölümü Ankara'nın toplum çevrelerinde ve mecliste gergin bir durum yaratmış ve muhalefetin yıkıcı çalışmalarını güçlendirmişti. Muhalefet Sovyet Rusya temsilciliğini de kendi entrikalarına sürüklemeye, böylece bizi lekelemeye çalışmıştı.

Elçiliğe sık sık her yandan, İçişleri Bakanı Fethi Bey'in tatile çıktığı ve Beyrut'ta Townshend'le buluştuğu ve uzun uzun görüştüğü; Mustafa Kemal Haziran 1922'de İzmir'e gittiği sırada³¹ İngiliz temsilcilerinin de orada buldukları ve güya barış görüşmelerine başlamak için anlaşmaya vardıkları yollu 'dokunaklı imalar' yağıp duruyordu.

Mustafa Kemal bana bu tür olaylardan söz etmedi. Bu görüşmeler yapılmış olsaydı, Mustafa Kemal'in bunu benden gizleyeceğini sanmıyorum. Türkiye'nin bunu Sovyet Rus-

³¹ Burada Aralov, şehirleri birbirine karıştırmış olsa gerek. Çünkü 1922 yılı Haziran'ında İzmir, henüz Yunan işgalinde bulunuyordu (H.A. Ediz).

ya'dan gizlemesinin hiçbir anlamı yoktu. Bu çeşit söylentiler Mustafa Kemal'in düşmanları tarafından yayılıyor ve bizim ona olan inancımızı sarsmak amacını güdüyordu. Ortadoğu'da barış gerçekleşseydi ve İngiltere ile Türkiye arasında normal, eşit haklara dayanan ilişkiler kurulsaydı Sovyet hükümeti kendi payına bunu selamlardı.

Esas itibarıyla Türk-Rus ilişkileri normal olarak geliyordu. Gerçi Moskova Antlaşması'nın kararlarına her zaman harfi harfine uyulmuyordu. Ama görüşmelerden, yazışmalardan sonra bu sorunlar çözüme ulaştırılıyordu. Çeşitli Türk devlet kurumlarına sızmış olan gerici unsurlar, kasıtlı olarak zorluklar çıkarıyorlardı. Güney Kafkasya ulaşım kurumları işini bu çeşit olaylara sokabiliriz. Mesela antlaşma gereği, topların Doğu Cephesi'nden (Kars), Batı Yunan cephesine, Batum üzerinden taşınmasına engel olunması, ancak Menşeviklerin ve burjuva milliyetçilerin sabotajlarıyla açıklanabilir.

Ben, muhalefetin temsilcileriyle hangi konu üzerinde olursa olsun görüşmeyi reddediyordum. Kaçınılmaz karşılaşmalarda ise, onların haksızlığını gösteriyor, onların ulusal kurtuluş hareketine, Mustafa Kemal'e karşı mücadelelerinin Türkiye'nin düşmanlarına yardım ettiğini söylüyordum.

İngiltere ve Türk basını

Türk basını, 1922 yılı Haziranı'na kadar her gün Lloyd George'a çatıyor, İngiltere'nin Türkiye ile ilgili saldırgan politikasını açığa vuruyordu. Townshend'in gelişiyle, basındaki sertlik durdu. Mustafa Kemal ve Türk hükümeti barışı sağlamaya çalışıyorlardı ve basının daha ihtiyatlı tutumunun ilk tedbirlerden biri olması anlaşılır bir şeydi.

Türkiye'nin bize karşı olan politikasında herhangi bir değişiklik yoktu. Türk hükümetinin ana politikası, eskisi gibi devam ediyordu: Türkiye'nin bağımsızlığı, Sovyet Rusya ile dostluk.

Mersin’de RSFSC konsolosluğu sorunu

Fransızların etkisiyle, Mersin’de Sovyet konsolosluğunun açılışına türlü türlü engeller çıkarılıyordu. Bizim Mersin konsolosumuz olarak tayin edilen S.M. Gornıy, Ali Fuat Paşa olayının³² en ateşli bir zamanında Ankara’ya gelmişti. Bu sırada Güney Kafkasya örgütüne sızmayı başaran Menşevikler ve burjuva milliyetçiler, Batum’da ve sınırda Türk temsilcilerini tutuklayarak üzerlerini aramışlardı. Bu olayın Türk çevrelerinde bir tedirginlik yaratmaması mümkün değildi. Türk hükümeti Dışişleri Bakanlığı, kâh konsolosluk mukavelesinin bulunmadığı yollu biçimsel bahanelerle, kâh izin verilmiş olduğu halde Ahıska konsolosluğunun açılışım gündeme getirecek, kâh düpedüz bu konu üzerine karar vermeyi birkaç gün sonraya bırakmakla, Mersin konsolosluğu işini savsaklamaya başlamıştı.

Bütün bunlar, Fransızlarla başlayan flörtün sonucuuydu. Çünkü Fransızlar, bizim Suriye üzerinde bir etki yapmamızdan korkuyorlardı. İran elçisinin gelişiyle ilgili olarak verilen bir ziyafette Mustafa Kemal Paşa, Mersin’de bir konsolosluk açılması için olumlu bir cevap verilmesini emrettiğini söyledi.

Seçimler sırasında mecliste benimle karşılaşan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal ise koluma girdi ve gülümseyerek, “Siz, Mersin konsolosluğunun açılmasıyla ilgileniyorsunuz” dedi, “Seçimlerden sonra size gelip, cevabın gecikmesindeki sebepleri anlatacağım ve izni de kendim getireceğim.”

Sorunun çözüme bağlanması yine de iki ay sürdü.

Mustafa Kemal’in Doğu halkları kongresi toplanması hakkındaki teklifi

Ankara’ya İran elçisinin gelişiyle ilgili olarak verilen ziyafetten söz ederken, orada ilginç konuşmalar yapıldığını hatırlı-

³² Ali Fuat Paşa, Türkiye’nin RSFSC’deki büyükelçisi olup, bir Türk casusu ve bir İngiliz ajanını himayesine almıştı. Bunlar Moskova’da gizli bir dairede bir İngiliz ajanına casuslukla ilgili belgeler verirken yakalanmıştı. Bu olay üzerine Ali Fuat Paşa Türk hükümetince geri çağırılmıştı (S.İ. Aralov).

yorum. Bu konuşmalarda Sovyet Rusya'nın doğu ülkeleriyle olan dostça ilişkisi ile İtilaf Devletlerinin emperyalist politikası karşılaştırılmıştı. Doğu halkları kongresinin ve doğulu bağımsız hükümetlerin temsilcilerinin iktisat konferansının toplanması gereğinden söz edildi. İnisiyatif Mustafa Kemal'den geldi. Mustafa Kemal'in görüşüne göre, kongrede Sovyet Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, İran, Afganistan, Mısır, Mezopotamya, Suriye, Hindistan ve Türkiye temsilcileri olmalıydı. Birkaç gün sonra kongre toplanması fikri İran tarafından desteklendi. *Yeni Gün* ve *Taksisi Güit* ("Doğu'nun Sesi") gazeteleri bu konuda olumlu makaleler yayınladı.

Türk Ordusunun Taarruzu

Enver Paşa isyanının bastırılması

Ağaoğlu Ahmet Bey ve öteki toplum adamları bana, Enver'in Buhara destanının kendileri için pek açık olmadığını söylediler. Ağaoğlu, "Enver Buhara'ya nasıl gidebilir, sonra av esnasında esrarlı bir biçimde kaybolup asilerin başına nasıl geçebilir?" diye sordu. Bu onun nesine gerekti? İngilizlerden, güya çok nefret ettiğine göre onlarla anlaşamazdı. Belki de bu bir maskeleydi. Belki de panislamist fikirleri ve gerici görüşleri ve her şeyden önce Sovyet Rusya'nın Türkiye ile, esas olarak da Mustafa Kemal Paşa ile arasını açma çabası onu böyle kanlı bir serüvene itmiş olabilirdi. En muhtemeli, onu bu işe birtakım kişiler aracılığıyla İngiliz ajanları sürüklemiş olacaktı. Ben bir röportaj hazırlamıştım, ama Enver çetesinin bozguna uğradığını öğrendim. Enver'in yenilgisi Ankara'yı çok güçlü bir etki altında bırakmıştı.

Kemalistlerin muhalefetle mücadelesi

Muhalefetin, 300 kişilik Büyük Millet Meclisi'nde 88 üyesi vardı. Muhalefet, bakanların meclisçe seçilmesi yarasını çıkarmayı başarmıştı. Bundan önce, bakan adayını Meclis Reisi, yani Mustafa Kemal seçerdi. Yeni yasanın kabulünden sonra muhalefet güçlü ve iyi örgütlenmiş olduğunu, mecliste de 120 üyesi bulunduğunu söyleyerek övünmeye başladı. Gerçekten de muhalefete koyu gericilerden, molla

ve hocalardan bir grup katılmıştı. Bunlardan bazıları şeriat yasalarını uygulamayan ve devamlı olarak mollalarla ve padişahla mücadele eden bir insan olarak Mustafa Kemal'in kişiliğinden hoşlanmadıkları için muhalefet saflarına katılmışlardı.

Ancak muhalefetin hesapları doğru çıkmadı. Hükümet seçiminde muhalefet tam bir yenilgiye uğradı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, kısa bir süre içinde büyük bir politik çaba harcamışlardı. Müdafaa-i Hukuk Grubu adına, başında Rauf Bey'in bulunduğu bir kabine üyeleri listesi ileri sürülmüştü. (Bundan önce Başbakan, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa idi.) Liste, Adalet Bakanı dışında tam kadro halinde kazanmıştı.

Rauf Bey'in başbakan olarak ileri sürülmesi, Mustafa Kemal'in diplomatik bir hamlesiydi. O, Rauf Bey'in gizli muhalifliğini biliyordu. Ama muhalefeti felce uğratmak ve Rauf Bey'i kendi tarafına çekmek için böyle davranmıştı. Muhalefet, kendi adaylarından hiçbirini kabineye sokmadı. Oysa muhalefet listesinde Refet Paşa, Cemal Paşa¹ (Isparta mebusu) gibi kodamanlar vardı.

Öyle veya böyle, Türkiye'de siyasetçilerin yolları ayrılma-ya başlamıştı. Bunu bizim de, Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki diplomatik temsilcilerinin de dikkate almamız gerekiyordu.

Türk ordusunun taarruz hazırlığı

1922 yılının yaz ayları Türkiye'de, Türk ordusunun İngiliz-Yunan istilacılarına karşı geniş bir genel taarruz hazırlığıyla geçti.

Abilov'la ve askeri ataşe ile cepheye gidişimiz, Mustafa Kemal'in düşüncesine göre, bu hazırlık işinin bir bölümüydü. Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusu erlerine Kızıl Ordu'dan hediyeler verme konusundaki teklifimize sarılmıştı. Kendisi o günlerdeki konuşmalarında Sovyet Rusya'nın ve Kızıl Or-

¹ Mersinli Cemal Paşa ya da Küçük Cemal Paşa (H.A. Ediz).

Ankara'da bir mitingde Meclis üyelerinden biri konuşuyor.

du'nun, genç Türkiye'den yana olduğunu, artık bundan böyle Türkiye'nin doğusundaki cephe gerisinden korkmak için bir sebep bulunmadığını, Türk ordusunun yalnız olmadığını özellikle belirtiyordu. Bütün Türk milleti, kendi kurtuluş ordusunun zafer hazırlıklarına katılıyordu. Erlerin eşleri, kızları, kız kardeşleri cepheye erzak, cephane, silah taşıyorlardı. Taarruzdan önce, Temmuz ve Ağustos aylarında bütün Anadolu'yu miting dalgaları sarmıştı. Bu mitinglerde halk, elinden gelen her şeyle; elbiseyle, erzakla, cephane taşımak için taşıtlarıyla orduya yardıma çağırılıyordu. Mitinglerde meclis üyeleri, basit vatandaşlar, hatta çocuklar bile ateşli konuşmalar yapıyorlardı. Bu mitinglerden birçoğunda bulunma fırsatım oldu.

Ankara'da meclis yakınlarındaki büyük bir miting belleğimde kalmış. Bu genel taarruzdan az önceydi. Mustafa Kemal kendisi başkanlık ediyordu. Meclis üyelerinden biri başını dikerek ve kolunu uzatarak İtilaf Devletleri hakkında sert

hükümler verdi ve İngiltere'ye karşı diplomatik olmayan ifadeler kullandı. Mitinge katılanlar onun sözlerine tezahüratla tepki verdiler.

Bir yerden bir masa getirdiler, halk yol açtı. Masaya 10-12 yaşlarında beyaz şapkalı, siyah takım elbiseli bir oğlan çıktı. Yetişkinleri taklit ederek o da Türkiye'yi savunma çağrısı yaptı. Kollarını genişçe açarak halkın gücünü gösterdi.

“Kazanacağız” diye bitirdi. “Türk askerleri düşmanları kovacak ve biz çocuklara gün doğacak!”

Türk ordusunun taarruzu

Taarruz büyük bir gizlilik içinde hazırlanıyordu. Abilov yoldaşla ben de bu gizliliğe biraz katıldık. *Diplomasi Tarihi*'nde (C. III, s. 207) Kemal Paşa'nın cepheye giderken, köşkünde meclis üyelerine bir çay partisi vereceğini etrafa yaydığı ve bu durumun gazetelerde resmi olarak ilan edildiği yazılmaktadır. Bu doğrudur. Ama bundan başka Mustafa Kemal Paşa, elçiliğimizde onun da katılacağı büyük bir kabul töreni düzenlememizi, bunu bütün Ankara'ya yaymamızı, öteki devlet elçilerini de kabul törenine çağırmamızı benden rica etti. Herkes toplanıp Mustafa Kemal'in gelişini beklediği sırada yaveri gelerek Mustafa Kemal'in biraz rahatsız olduğunu ve gelemeyeceğinden ötürü özür dilediğini haber verdi. Mustafa Kemal ise bu sırada gizlice cepheye, Konya'ya hareket etmişti. Mustafa Kemal sonraları, bu gezisi ile ilgili olarak şunları söylemişti:

“Ankara'dan ayrılışımı gizlemiştim. Planlarımı bilenler, sanki ben Ankara'da bulunuyormuşum gibi davranmalıydılar. Hatta bunlar gazetelere benim Çankaya'da bir çay partisi düzenlediğimi bile söyleyeceklerdi. Ben geceleyin, otomobille tuz çölünden geçerek Konya'ya geldim. Telgrafhane kontrol altına alınmıştı.”

Sonraları, bazı kuşkuçulara şöyle dedim, “Görüyor musunuz, Mustafa Kemal bize, Sovyet temsilcilerine ne büyük bir güven gösterdi.”

Türk çeteci. (Y.Y. Lansere'nin çizimi)

Mustafa Kemal'in cepheye gidişi, 1922 yılı 15 ya da 16 Ağustosunda olmuştur.²

İstilacıların bozguna uğratılma operasyonu planı Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın katılımıyla, Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar tarafından hazırlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın bana sonradan anlattığına göre kendisi plan hazırlama işine taarruzdan çok önce başlamıştı. Orduyu hem moral bakımından hem maddi bakımından büyük bir dikkatle hazırlamışlardı. Yukarıda, Türk ordusunun 1921 yılı başlarında, insan ve teknik gücü üzerine bazı sayılar vermiştim (İnönü Muhare-

besi). O zamanki Türk ordusunu 1922 yılının Türk ordusuyla karşılaştırmak ilginç olur. Kesin taarruz sırasında Türk ordusunun süngü sayısı 100.000'di. Yunan ordusu sayıca Türk ordusundan biraz üstündü (130.000). Türk ordusu makineli tüfek bakımından zenginleşmişti (2800). Top sayısı bakımından Yunan ordusuna denkti: Türklerin 327 topuna karşılık Yunanlıların 348 topu vardı. Türkler 5000 kişilik bir süvari kolordusu kurmuşlardı. Yunanlıların süvari sayısı 1300'dü. Türk Genelkurmayı bu konuda bizim süvari ordusunun iç savaşlardaki deneyiminden yararlanmıştı. Fahri Paşa'nın süvarileri büyük bir rol oynamıştı: Türk sü-

² *Türk İnkılap Tarihi Kronolojisi*'ne göre Mustafa Kemal'in cepheye hareketi ne 15 ne de 16 Ağustos'tur, doğru tarih 17 Ağustos'tur (H.A. Ediz).

varileri düşman gerilerine sarkmış ve Yunan birliklerini bozguna uğratmıştı. Bundan başka, önceden hazırlanmış çeteciler de düşman gerilerinde çaba göstermişlerdi.

Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar taarruzu idare ediyorlar

Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılı 20 Ağustosunda, Akşehir'de cephe komutanlığı karargâhındaydı. Afyon'a yakın, Kocatepe adını taşıyan yüksek bir tepe vardır. İsmet Paşa'nın karargâhı buradaydı. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar buraya gelmişlerdi.

26 Ağustos sabahı, Türk ordusu bütün cephe boyunca taarruza geçti. Düşmana başlıca darbe, Afyonkarahisar'da indirildi. 27 Ağustos'ta şehir alındı. Çarpışmalarda düşman ordusu tamamıyla imha edildi. Düşman ordusu artıkları, paniğe uğramış bir halde İzmir istikametinde kaçmaya başladı. İngilizler tarafından çok iyi donatılmış büyük bir işgal ordusunun imha edilmesi için topu topu dört gün yetmişti. Kaçmakta olan düşman, yabani bir kudurganlık içinde yolda rastladığı her şeyi yakıp yıkıyordu. Uşak, Aydın, Manisa şehirleri ve köylerin çoğu yakılmıştı.

Büyük Millet Meclisi hükümeti, Yunanlıların savunmasız halka yaptıkları canavarlığı bütün dünyaya seslenerek protesto etti. 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar Muharebesi'nde Yunan ordusu artıkları tamamıyla imha edildi. 18 Eylül'de Anadolu istilacılardan temizlenmişti. Bizzat Yunan askerleri, duvarlara ve tahta perdelere yazdıkları yazılarla onları savaşa sürükleyen İngilizlere ve Yunan gerici idarecilerine lanetler yağdırıyorlardı.

Yunan ordusunun Afyonkarahisar'da uğradığı bozgunu burada bütün ayrıntılarıyla anlatmaya ve yazmaya kalkışmayacağım. Bu konu, askerlik edebiyatında yeteri kadar aydınlatılmış bulunuyor. Yalnız şu kadarını söyleyeceğim ki, Yunan ordusu başkomutanı Generalissimus Trikupis, bütün karargâhıyla birlikte esir edildi. Yunan Kralı Konstantin tahtından çekildi. Türk ordusu, moralleri bozulmuş Yunan ordusu

artıklarının adeta omuzlarında İzmir'e girdi. Yunan istilacılarının hesabı görülmüştü.

Bütün Anadolu büyük bir sevinç içindeydi. Ancak feodal-ler ve onların yordakçıları üzgündüler. İngiltere; Lloyd George'un kişiliğinde, Yunanistan'ın bu savaşa girmesi karşılığı olarak, Yunan hükümetine İstanbul'u vermeyi, Ayasofya Camii üzerindeki hilali haçla değiştirmeyi, bütün Anadolu zenginliğini Yunanistan'a peşkeş çekmeyi vaat etmişti. Bu sarhoşluktan ayılış, Yunanlılar için de, Lloyd George için de çok acı oldu.

Kutlamamıza BMM'nin cevabı

Türk ordusunun kazandığı zaferle ilgili olarak, 14 Eylül 1922 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiğim kutlama mesajına şöyle bir cevap aldım:

Kahraman Türk ordusunun, Yunanlıların geçici olarak işgal ettikleri İzmir'i ve başka bölgeleri alışı ile ilgili olarak göndermiş olduğunuz kutlama mesajınız, Büyük Millet Meclisi toplantısında okunmuş ve alkış tufanı ile karşılanmıştır. Kutlamanıza, Büyük Millet Meclisi adına, size ve sizin kişiliğinizde, milli davamıza her zaman candan bir ilgi gösteren Rusya Sosyalist Federe Sovyet Cumhuriyeti'ne derin teşekkürlerimi arz ederim. Türk ordusunun yakın bir gelecekte İstanbul ve Edirne'yi geri alması dileğinizin Büyük Millet Meclisi'nde özel bir heyecan yaratmıştır. Sayın Büyükelçi, samimi saygılarımın kabulünü rica ederim.

Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi Adnan

Yunan ordusunun bozguna uğratılması üzerine Mustafa Kemal'in anlattıkları

Mustafa Kemal Paşa'nın sonradan bize anlattığına göre, Yunan ordusunun kuşatılmasını sağlayan taarruz planı birdenbire olgunlaşmamıştır. Bu planın hazırlanış ve yürürlüğe konuşu, düşman için tamamıyla beklenmedik bir şey olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, “Biz çok ihtiyatlı davrandık” diye anlattı. “Ordunun yer değiştirmesi, taarruz için yığınak yapması hep geceleri olmuştur. Ordu gündüzleri gizlice köylerde dinleniyordu. Amacımız hazırlıklarımızı ve taarruz başarıımızı belli bir süre için bütün dünyadan gizlemek, böylece İngiltere’nin ve İtilaf Devletlerinin Yunanlıların yardımına gelmesini önlemektir. İtilaf Devletleri İstanbul’daki Rauf Bey aracılığıyla bu tür adımları atmışlardı bile: Bize hemen ateşkes imzalamayı önerdiler.”

Harekâtı idare etmek için Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar Kocatepe’ye gelmişlerdi. 30 Ağustos’ta düşmanın Aslıhanlar bölgesinde kuşatılması tamamlanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa sözüne devam ederek, “Ordularına seslenerek bir an önce Akdeniz’e³ ve Marmara Denizi’ne varmalarını, İzmir’le Doğu Trakya’yı geri alıp anavatana katmalarını istedim” dedi. “Biz ordunun idarecileri, erlerin moralini yükseltiyor, İngiliz-Yunan istilacılarını ve Türkiye’nin öteki düşmanlarını tamamıyla yok edeceğimize dair onların inancını güçlendiriyorduk.”

İtilaf Devletlerinin Türk ordusunun zaferlerini durdurma girişimleri

İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal’le görüşüp onu daha fazla ileri gitmemeye ve Marmara kıyılarıyla İstanbul’a yaklaşmamaya ikna etmek için İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellée’yi, sonra da Franklin Bouillon’u İzmir’e gönderdiler. İtilaf Devletleri bir an önce askeri harekâtın durdurulmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Çünkü, Mustafa Kemal ordusunun Boğazları geçerek İstanbul’u ve Batı Trakya’yı almasından korkuyorlardı. 23 Eylül 1922 tarihinde İtilaf Devletleri askeri harekâtın durdurulması ve barış konferansının toplanması için Mustafa Kemal’e bir nota verdiler.

³ Akdeniz terimi o zaman Ege denizini de içeriyordu (C.B.).

Yunanlıların bozguna uğratılması İngilizleri tam kalbinden vurmuştu. İngiltere Ortadoğu'daki sömürgelerini genişletmeye, Afrika'daki sömürgelerini Asya'daki sömürgeleriyle –Arabistan'la, Suriye'yle, Mezopotamya'yla, Hindistan'la– birleştirmeye çalışıyordu. İngiltere'nin Ortadoğu ve Yakındoğu'daki istilacı planlarını gerçekleştirmesine engel olan Kemalist Türkiye ile Sovyet Rusya, onun önünü kesmekteydi. İngilizler, Kemalistleri bozguna uğratmanın Rusya'yı bozguna uğratmaktan daha kolay olduğunu sanıyorlardı. Ama İngiliz emperyalizmi bu noktada da yanıldı. İngilizler, Fransızların ve İtalyanların yardımına güveniyorlardı. Ama emperyalistler arasındaki anlaşmazlıklar, bu ülkeleri İngiltere'den ayırıyordu.

Türkiye'de büyük sermaye yatırımları olan Fransa, Anadolu'daki savaş yüzünden çok büyük kâr kaybına uğruyor, İngiliz planına göre Türkiye'nin parçalanmasında bir çıkar görmüyordu. İtalya Versailles Antlaşması'ndaki paylaşmada kendisinin aldatıldığını düşünüyor, özellikle İzmir'in Yunanlılara verilmesini hiç de hoş karşılamıyordu. Çünkü müttefikler, Birinci Dünya Savaşı'nda İzmir'i İtalyanlara vermeyi vaat etmişlerdi. İngiltere, zayıf sandığı Türk ordusunu, İngiliz silahlarıyla donatılmış Yunan ordusunun yardımıyla bozguna uğratmak için Yunanistan'ı savaşa sürüklemişti. Ama yurtlarını yabancı istilacılara karşı savunmak ülküsüyle katlanılan muzaffer Türk orduları, İstanbul doğrultusunda ilerliyorlardı.

İngiltere Bakanlar Kurulu panik içinde, yardım etmeleri ricasıyla sömürgelere telgraflar yağdırıyordu. Bu telgraflarda, Mustafa Kemal ordularının hiçbir direnişle karşılaşmadan İstanbul'a doğru ilerledikleri, yenilgi ya da İstanbul'un müttefikleri alçaltıcı bir biçimde boşaltılması halinde Hindistan'da ve Müslüman halklar arasında ciddi sonuçlar doğabileceği yazılmaktaydı.

İngiltere yardım için Fransa'ya, İtalya'ya ve Balkan ülkelerine başvurdu. Ama Fransa ile İtalya, müttefiklerini arkadan hançerlediler. Paris'ten gelen bir emir üzerine Fransız bir-

likleri Çanakkale mevzilerini boşalttılar. İtalyan ordusu da Çanakkale Boğazı'ndan çekildi. İtalya hükümeti, Türkiye'ye karşı hiçbir askeri harekete katılmayacağını bildirdi.

Yunanlıların yenilgisi ve Mustafa Kemal'in zaferi, İngiltere'de hükümet bunalımına yol açtı. Lloyd George kabinesi istifa etti. Yeni İngiliz kabinesinde Dışişleri Bakanlığına, Sovyet Rusya'nın can düşmanı olan Lord Curzon getirildi. İngiliz hükümeti, yeni Türkiye ile görüşmelere başlamak zorunda kaldı. İngiltere, Fransa, İtalya, ortak bir nota ile Türk hükümetine başvurarak, genel barış konferansı için delegelerini göndermesini teklif ettiler. Müttefikler, daha konferans sona ermeden Yunan ordusunun, İtilaf orduları komutanlığınca belirtilecek bir hattın gerisine çekilmesini sağlamayı üstlerine aldılar. Bu sorunu çözmek için de, ilkin Mudanya'da bir askeri toplantı yapılmasını teklif ettiler.

Silah bırakışması üzerine konuşmalar

Mudanya görüşmelerine İsmet Paşa gönderildi. Churchill'in iddiasına göre⁴ Fransızlar, İngilizlerin teklifinden daha çoğunu elde edebileceklerini Türklere aşılıyorlarmış. Türk Heyeti uzlaşmaz bir tutum içindeydi. Mustafa Kemal Paşa Mudanya Konferansı işiyle şahsen uğraşıyor, bütün ayrıntılara giriyordu.

İsmet Paşa ile birlikte Mudanya'da, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da bulunuyordu. Burada karakteristik olan nokta, Türkiye'nin silah bırakışması işini Yunanistan'la değil de İtilaf Devletleriyle konuşmasıydı. İngiltere taleplerini ileri sürdü. İtilaf Devletleri arasında eskiden olduğu gibi birlik yoktu. İngiltere, Fransız temsilcisinin varlığından haberi yokmuş gibi davranıyordu. Gerçekte Fransa Mudanya Konferansı görüşmelerinden uzaklaştırılmış gibiydi.

İsmet Paşa, elbette Mustafa Kemal Paşa'nın rızasıyla, konuşmaları birkaç kez yarıda kesti. Nihayet, Mudanya Müta-

⁴ Bkz. "İstoriya diplomatii", t. III, Gospolitizdat, 1945, s. 208-209.

rekesi imzalandı. İki gün sonra da, İngiltere'nin isteğiyle anlaşmayı Yunanistan da imzaladı.

Mudanya Mütarekesi gereğince Yunanistan Trakya'daki ordularını Meriç Irmağı'nın gerisine çekti. Türkiye, Doğu Trakya'da kendi jandarmasını bulundurma hakkını elde etti. Müttefik devletlerin orduları ise Barış Konferansı'nın kararına kadar, Mudanya Mütarekesi'nin imzasından önce buldukları yerlerde kalacaklardı. Boğazların Asya yakasındaki bölümünde, Türk ordusunun geçmesine yasak edilen bir bölge belirtildi.

Anadolu'da şenlikler

Türk ordusu Yunan istilacılarını bozguna uğrattıktan sonra bütün Anadolu'da, bu arada Ankara'da da gösteriler, mitingler yapıldı, dualar edildi. İstilacılara karşı kazandığı zaferden sonra Mustafa Kemal Ankara'ya dönüşünde büyük törenlerle karşılandı. İstasyonda bir askeri birlik yer almıştı. Bütün hükümet ve meclis üyeleri, milli kahraman Mustafa Kemal'i karşılamaya çıkmıştı. Sovyet temsilciliği, İran ve Afganistan elçilikleri bu karşılamaya tam kadro katılmışlardı. Meclise giden yol boyunca çeşitli sloganlarla süslü taklar kurulmuştu. Mitinglerin, camilerde duaların hesabı yoktu. Bütün Ankara halkı sokaklara ve meydanlara dökülmüştü.

Mitinglerden birinde konuşan Saruhan milletvekilinin sözleri hâlâ hatırımdadır. Konuşmacı edebi bir dille ve çok heyecanlı konuşuyordu. Elini yükseltilerek, emperyalistlerin Doğu'nun karşısında başlarını eğmek zorunda kalacaklarını söylüyordu.

Konuşmacı, "Doğu ayağa kalkıyor" diye bağırды. "Yeni den doğmakta olan genç, yeni Türkiye'nin zaferi, özgürlük, barış bayrağını taşıyor, onu hiçbir kuvvet alt edemez. Buna biz kendimiz, bizim genç ordumuz tanıktır. Ordumuz, Büyük Başkomutanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde, İngilizlerin, Amerikalıların ve öteki emperyalistlerin tepeden turnağa kadar silahlandırdıkları Yunan ordusunu bozguna uğrattı."

Afyonkarahisar zaferinden ve İzmir'in geri alınışından sonra, İtilaf Devletlerince teklif olunan barışla ilgili olarak Millet Meclisi yanındaki meydana bir başka miting düzenlenmişti. Mitinge Mustafa Kemal Paşa reislik ediyordu. Konuşmacıların sesleri meydanın çok uzaklarına kadar yayılıyordu.

Konuşmacılardan biri, "Görüyorsunuz ya," diyordu, "güçlü İngiltere Türkiye'nin önünde eğilmiş bulunuyor. Müttefikleri ona ihanet ediyor. İngiltere Türkiye'yi ele geçirmek, onu esaret altına almak ve kendisine bağlı bir ülke yapmak, bütün Doğu'yu istila etmek ve Sovyet Rusya'ya karşı mücadele etmek üzere savaş üssü haline getirmek istiyor. Rusya, İngiliz müdahalecileri kovdu, Türkiye de İngiliz emperyalistlerinin üzerimizdeki egemenliklerini yeniden kurmak için bir alet olarak kullandığı Yunanistan'ı bozguna uğrattı. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki kahraman ordumuz Yunanlıları darmadağın etti, onları barış istemek zorunda bıraktı. Biraz daha gayret ve İstanbul da bizim olacak!"

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa söz aldı. Gazi sakin, ağır konuştu. Onu gergin bir dikkatle dinlediler.

"Türk milleti," diyordu Mustafa Kemal, "kabul ettiği kutsal Milli Misak'ı yerine getirdi ve kutsal topraklarımızı temizledi. Biz düşmanın önünde baş eğmedik, bize boyun eğmeyi öğütleyen İstanbul'daki hainleri dinlemedik. Hayır, mağrur Türk, emperyalistlere hiçbir zaman baş eğmeyecektir. Büyük ordumuza şan ve selam olsun."

Şehrin birçok yerinde halk oyunlarıyla temsiller ve beden eğitimi gösterileriyle karışık şenlikler düzenlenmişti. Ankara yakınlarındaki geniş ovada da, konuklar için çadırlar kurulmuştu. Bu şenliklere Mustafa Kemal Paşa da katıldı. Lazların oynadığı halk oyunları çok ilgi çekiciydi.

Mustafa Kemal'den Türk ordusu üzerine

Türk ordusu Yunan cephesini yarıp Akdeniz ve Marmara Denizi'ne ve Boğazlara doğru ilerlerken, biz elçilikte Türk ordusunun İstanbul'a gireceğine, Boğaz'ın Anadolu yakasını ve

Doğu Trakya'yı işgal edeceğine inanıyorduk. Ankara'ya dönüşünden sonra Mustafa Kemal Paşa ile karşılaştığım zaman ona bu konuyu sordum ve "Türk zaferi gerek İngiltere, gerek öteki İtilaf Devletleri için beklenmedik bir olaydı, Türkiye İtilaf Devletlerini bir oldubitti karşısında bırakabilirdi" dedim.

Mustafa Kemal, İstanbul'a girmenin olanaksızlığını bana anlatmaya çalıştı: Ordu yorulmuştu. Ayrıca ordunun ana üsle bağlantısının kesilmesi tehlikesi de belirmişti. Sonra, İngilizlerin rakiplerinin durumu da açık değildi.

Mustafa Kemal Paşa, "Mudanya Anlaşması Ankara için stratejik bakımdan olduğu kadar politik bakımdan da bir başarıdır" dedi. "Ankara gerçekten de Boğazlar'ı, İstanbul'u, Doğu Trakya'yı alabilir ve ordularını oraya geçirebilirdi. Ama bu durumda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye savaş açmasını da göze almak gerekirdi. Hatta çok muhtemelen askeri harekât olmasaydı bile, Türkiye belirsiz bir süre için bütün Avrupa ile savaş halinde kalmış olacaktı. Memleket bu durumda, her gün biraz daha takattan düşecekti. Oysa halk yorgun düşmüştü, barışa ihtiyacı vardı. Bu durum uzayabilirdi, çünkü Lloyd George'un istediği de buydu. Öte yandan İstanbul ve Trakya'yı alarak orduyu o yana geçirmek çılgınlık olurdu. Çünkü o zaman ordumuz, düşmanın elinde tuttuğu Boğazlarla Anadolu'dan ayrılmış bulunacaktı. Bundan başka Anadolu'yu ordusuz bırakmak da doğru olmazdı. Biz, ihtiyatlı manevralarımızla Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den koparmış bulunuyoruz; böyle yapmasaydık onları birleştireirdik."

Mustafa Kemal, açıklamasına devam ederek, "İstanbul'la Trakya'yı işgal etmemiz," dedi, "müttefiklerin ekmeğine yağ sürmek demektir, şimdi ise durum tamamıyla Türkiye'den yanadır. Öyle önlemler almış bulunuyoruz ki, bugün bir taarruz emri versem yarın ordumuz İstanbul'u ve Boğazları işgal edebilir. Hatta, Boğazlar arasında bulunan düşman filosu da hapsedilebilir."

Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etti:

"Biz şimdi Trakya'yı savaşız ele geçiriyoruz, oraya 8000 jandarma gönderiyoruz. Bunlar, bugünden yarına kurulabile-

cek olan Trakya ordumuzun çekirdeğini oluşturacaktır. Böylece, Boğaz'ın her iki yakasında ordusu bulunan Türkiye, konferans durumu zorlarsa hemen İstanbul'u ve Boğaz'ı işgal edebilir.”

Boğazlar konusuna gelince, Mustafa Kemal, Misak-ı Milli'de belirtilen formül üzerinde duracağını ekledi. Bu formül, Boğazların serbestliğini, “Marmara Denizi'yle İstanbul'un güvenliğini sağlayacak” biçimde bir serbestlik olarak tanıyordu. Hem İtilaf Devletleri bu güvenliği, Türkiye'yi tamamiyle tatmin edecek birtakım garantilerle sağlamak zorundaydılar. Boğazların istihkâmı meselesi ise ona göre büyük bir rol oynamıyordu, çünkü Boğaz kıyılarını elinde bulunduran Türkiye, bugünkü teknikle gerektiğinde Boğazları daima kapatabilir: Bunun için sadece topa ihtiyaç vardır.

Mustafa Kemal, yakında başlayacak olan barış konferansından ve bir yandan Rusya ile Türkiye arasındaki, öte yandan Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki karşılıklı ilişkilerden söz ederken şu düşünceleri ileri sürdü: Konferansta Türkiye, Misak-ı Milli'de belirtilen başlıca talepleri üzerinde direnecek ve bu konuda hiçbir ödün vermeyecektir. Mustafa Kemal, emperyalist devletlerin Türkiye ile ilgili gerçek niyetlerini tamamiyle anlıyor ve onların Türkiye'ye, samimi ve dostça davranacaklarına güvenemeyeceğini görüyordu. Mustafa Kemal, ilerde imzalanacak olan barış antlaşmasına, Türkiye'ye, emperyalistlerle yapacağı yeni savaşlar için hemen hazırlanma ve gücünü toplama olanağını verecek olan bir silah bırakması, bir dinlenme devresi gözüyle bakıyordu. Barış antlaşmasını imzalamak gerekiyordu. Çünkü halk gerçekten de yorulmuştu ve dinlenmek ihtiyacındaydı. Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilere gelince, her iki ülkenin halkı da ortak birtakım çıkarlarla birbirine bağlıydılar. Türk halkı Sovyet Rusya'nın hiçbir çıkar gözetmeden, kendisine gösterdiği yardımı hiçbir zaman unutmayacaktır. Moskova da, ne olursa olsun, hangi koşullar içinde bulunursa bulunsun Ankara'nın, Sovyet Rusya'ya olan davranışlarını değiştirmeyeceğine, onunla birlikte hareket edeceğine kesin olarak inanmalıdır.

Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etti: “Sakarya zaferinden sonra, Büyük Millet Meclisi’nde söylediğim sözleri tekrarlayabilirim: ‘Biz Rusya ile dostuz. Rusya herkesten önce bizi ve milli haklarımızı tanıdı, bize saygı gösterdi. Bu koşullar altında Rusya, bugün olduğu gibi yarın da ve her zaman Türkiye’nin dostluğuna güvenebilir.’ Bu sözlerim şimdi de yürürlüktedir.”

RSFSC Dışışleri Halk Komiserinin Türkiye’ye notası

Bununla birlikte Türk hükümeti Yunanlılara karşı kazanılan zaferden sonra, bize haber vermeden Karadeniz ülkelerinin çıkarlarına dokunan birçok sorunu İtilaf Devletleriyle görüşmeye başladı.

RSFSC Dışışleri Halk Komiseri’nden aldığım direktif üzerine, 3 Ekim 1922 tarihinde Türkiye Dışışleri Bakanlığı’na aşağıdaki notayı verdim:

RSFSC hükümeti, Türk hükümeti komutanlığı temsilcileriyle, İtilaf Devletleri temsilcileri arasında bir konferans toplanacağını, Türk hükümetinin, Trakya’nın İtilaf kuvvetlerince işgaline razı olduğunu, Bordeaux radyosundan öğrenmiş bulunuyor. Dost RSFSC temsilcisine bu konuda önceden bilgi verilmemiştir.

RSFSC hükümeti, Ortadoğu ile ilgili dış politika sorunlarında, özellikle de Boğazlar sorunundaki ortak kararlarda önceden karşılıklı görüşüp anlaşma yükümlülüğünden söz eden gerek Moskova Dostluk Antlaşması’na, gerek Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’in 4 Ağustos 1921 tarihli, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa’nın 17 Eylül 1921 tarihli notalarına, ayrıca Dışışleri Halk Komiseri Çiçerin’in 10 Ekim 1921 tarihli cevabi notasına ve bundan sonraki bir dizi notalara dayanarak şu andaki dış politikasını Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetiyle uyuşarak yürütmek çabası içindedir.

Hükümetim, Türkiye hükümetinin RSFSC’nin notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansı’na katılmayı kabul ettiğini, Trakya’nın, ayrıca Boğazlarla İstanbul’un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine çok şaşırılmış bulunuyor. Böylece dış politikada uyumlu hare-

ket etme ilkesi yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor.

İtilaf Devletleri bu yoldan yürüyerek Türkiye'yi olduğu kadar Rusya'yı da zayıflatmaya çalışmaktadırlar.

Özellikle, bu önemli anlardaki hareket uyumsuzluğuna şaşmamaktayız. Hükümetim, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardırılmayacağından korkmaktadır.

Hükümetim, aramızdaki Boğazlar Antlaşması gereğince, İtilaf Devletlerinin Türkiye ile ilgili olarak atacağı her adımın ve aynı zamanda Türkiye'nin adımlarının da önceden RSFSC hükümetine bildirilmesini gerekli saymakta; ayrıca karşılıklı olarak birbirimizi desteklediğimizi ve birimiz olmadan ötekini Boğazlar konferansına katılmayacağını bil-diren karşılıklı birer nota vermemizi gerekli saymaktadır.

RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin Karadeniz Devletleri Konferansı önerisi

Mudanya silah bırakışmasının imzalanmasından sonra, RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği, İngiltere, Fransa, İtalya, Mısır ve Balkan devletlerine başvurarak, Ortadoğu bunalımının giderilmesinde çıkarları bulunan, başta Karadeniz devletleri olmak üzere bütün devletlerin katılacağı bir konferans toplanmasını teklif etti. Nota, L.M. Karahan'ın⁵ imzasıyla gönderilmişti. Notada, Ortadoğu'daki olayların temelinde tek bir sorunun yattığı, bu sorunun da Türk halkına, Türk toprakları ve birinci derecede Türkiye'nin başkenti İstanbul ve Boğazlar üzerinde fiili ve tam bir egemenlik kurma hakkının kabulü sorunu olduğu belirtilmekteydi. Notada, Boğazların serbestliğinin, her şeyden önce Karadeniz devletlerine, Rusya'ya, müttefiklerine ve Türkiye'ye gerekli olduğu yazılıyordu. Halbuki, 1914-1918 savaşının galipleri olan devletler,

⁵ Lev Mihayloviç Karahan (Tiflis 1889 – Moskova 1937). Asıl soyadı Karahanyan. Sovyet diplomatı, 1904'ten itibaren Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyesi, 1917'ye dek Menşevik kanatta. 1918'de RSFSC, 1927-34 SSCB dışişleri halk komiseri yardımcısı. 1917-18 Brest Litovsk barış görüşmelerinde bulundu. 1934-37 arası SSCB Türkiye büyükelçisi. 1937'de yargılanıp kurşuna dizildi (C.B.).

Rusya'nın çıkarlarını hiç dikkate almamaktadırlar. Türkiye'ye gelince, ona sadece bir müzakere maddesi gözüyle bakılmaktadır. Notada ayrıca Rusya ve Türkiye'nin Boğazların serbestliğinin uygulama rejimi hakkında mutabık kaldığı ve Rusya'nın Batılı devletleri ilgili ülkelerin hayati çıkarlarını gözardı etmeye dayalı hataları tekrar etmemelerini ihtar ettiği bildiriliyordu.

Sovyet notası Büyük Britanya'nın, öteki devletler için yaşamsal önemi olan yolları, o devletleri devamlı olarak tehdit altında tutmak için, kontrol etmek niyetinde olduğunu vuruluyordu. Bu tehdit her şeyden önce Rusya ve Türkiye'ye karşı yöneltilmiş idi. Nota, RSFSC hükümetinin sesinin, tarafların eşit haklarına dayanan ve Türkiye'nin, bütün Türk toprakları üzerindeki egemenlik haklarına tam bir saygı temelinde gerçek bir barış bekleyen herkesçe işitileceği umudunun ifade edilmesiyle sona eriyordu.

RSFSC hükümetinin teklifini kapitalist devletler desteklemediler. Onlar Ortadoğu sorununu başka bir yoldan çözmek istiyorlardı. Onların istediği, Ortadoğu üzerinde egemenliklerini sürdürmek, eski Türkiye'nin bir dizi topraklarını ele geçirmek, sömürge düzenini güçlendirmek, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluk ilişkilerini bozmak, Boğazları kendi kontrolleri altında tutmaktı. Kamuoyu, Türkiye'nin geniş halk yığınları, mebusların çoğunluğu, RSFSC hükümetinin notasını sempatiyle karşıladı. Türk Başbakanı Rauf Bey için aynı şey söylenemez. Rauf Bey, Türk halkı arasında bir 'ajitasyon' biçimi olarak kabul ettiği bizim notalarımızı hoşnutsuzlukla karşılıyordu. Bu olayda Rauf Bey, gizli bir sultancı ve İngiliz dostu olarak davranıyordu. Onda, burjuva ve derebeyi görüşleri halkın çıkarlarından üstündü.

Mustafa Kemal tarafından meclisteki gerici muhalefetle siyasi mücadele için Başbakanlığa getirilen Rauf Bey, dış politikada ikiyüzlü hareket ediyordu; Sovyet Rusya'ya dostça davranır gibi görünmesine rağmen, Mustafa Kemal'in arkasından entrikalar çeviriyor, İstanbul'daki gerici güçlerle, onların aracılığı ile de İngiltere'nin emperyalist çevreleriyle ilişkilerini sürdürüyordu.

Mustafa Kemal'in Cumhuriyetçi Türkiye Mücadelesi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da gelişen ulusal kurtuluş hareketinin önderi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın oynadığı seçkin rol, herkesçe bilinmektedir. Türkiye'nin yarı sömürge feodal bir ülkeden, özgür, bağımsız bir devlet haline gelmesi için yapılan yiğitçe savaşların bu şanlı yılları üzerine, Türkiye'de bulunduğum sıralarda Mustafa Kemal'le konuşma fırsatını buldum.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni, kurtuluş hareketinin bu ilk ocağını ve 1919 yılında toplanan Erzurum ve Sivas Kongrelerini hatırlarken, daha o zamandan yalnız padişah hükümetinin direnişiyle değil, bizzat hareketin içinde de grupsal ve kişisel anlaşmazlıklarla karşılaşıldığını belirtti.

Mustafa Kemal Paşa, o zaman bana şunları söylemişti:

“Ordu sadece bir isim olarak vardı. Her şeyi, korkunç bir karışıklık içinde yaratmak gerekiyordu. Generaller ve subaylar şaşkın bir haldeydiler. Onlara bir çıkış yolu göstermek, morallerini yükseltmek gerekiyordu. Ne onlar ne de halkın öteki grupları, milleti padişahsız ve halifesiz kurtarmanın mümkün olduğuna inanıyorlardı. Halife ve padişah düşüncesini itibardan düşürmek gerekiyordu. Biz bunu yavaş yavaş yapıyorduk. Bu yüzden bize küfürler yağıyor, dinsiz, vatanısız, hain diyorlardı. Bundan başka, birçoğu İngiltere'den, Fransa'dan, İtalya'dan korkuyorlardı.”

Mustafa Kemal Paşa sözlerine devam etti:

“İşte ülkemiz bu durumdaydı. Ama halk ayaklanıyordu, kurtuluş bundaydı. Önümüzde, milli egemenlik üzerine ku-

rumuş yeni bir Türk devleti oluşturmak görevi duruyordu. Silah arkadaşlarım her zaman benimle aynı düşüncede değildiler. Padişah ve İtilaf Devletleri ajanları, bunlara çeşitli korkular aşıyorlardı, bunlar da muhalefete geçiyorlardı. Zor durumdaydık, ama birçok dost ortaya çıkıyordu ve millet bizi anladı.”

Mustafa Kemal Türkiye'nin öteki devletlerden karşılıklı temeline dayanan, uygar, insanca bir davranış ve dostluk istemek için bütün sebeplere sahip olduğu düşüncesine dayanıyordu. Türkiye'nin iç düzeni konusuna gelince, millî iradenin yasama ve yürütme erkini kendinde birleştiren Büyük Millet Meclisi'nin elinde toplanması gerektiğine inanıyordu.

Gerici güçler, Mustafa Kemal'e karşı çok şiddetli düşmanca bir kampanya açmışlardı. Bununla ilgili olarak kendisi, büyük bir acı ile şunları yazmaktadır:

“Bazıları, başlamış olan milletin birleşmesi hareketine, benim kişisel inisiyatifimin bir sonucu olarak bakıyorlardı. Bunu, halkın siyasal uyanışı olarak açıklamanın daha doğru olacağını anlamıyorlar ve halkın beni lanetleyeceğini umarak, inisiyatifimi göstermek olanağından yoksun etmeye, beni inkâr etmeye, beni yalanlamaya çalışıyorlardı.”

Padişahın devrilmesi ve kovulması

1 Kasım 1922 tarihinde çok önemli bir olay gerçekleşti: Büyük Millet Meclisi, saltanatın kaldırılması yasasını kabul etti. Bu sorunun çözülmesini, Türkiye'nin Lozan Konferansı'na çağırılması hızlandırdı: İtilaf Devletleri Vahdetin hükümetini tanımaya devam ediyorlardı. BMM hükümetiyle birlikte İstanbul hükümetini de konferansa çağırışlardı.

Bu önemli Anayasa girişimiyle ilgili bazı ayrıntılar dikkat çekicidir. 31 Ekim 1922 tarihinde, “Müdafaa-i Hukuk” Meclis grubu toplantısında Mustafa Kemal saltanatın kaldırılması zorunluğunu bildirdi. Ertesi gün de meclis toplantısında büyük bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal Paşa halifelik ve sultanlık konularını birbirinden ayırdı. Halifelik kaldırıl-

ması teklifinin ülkede kötü yankılar uyandırması ihtimali olduğunu dikkate alarak ilkin saltanatın kaldırılması ve son padişah Vahdettin'in kovulması konusunu ileri sürdü. Mustafa Kemal, konuşmasında bütün iktidarın, bütün egemenliğin, Büyük Millet Meclisi'nin elinde toplanması gerektiğini anlattı. Halifelerin öldürülmesi, kovulması üzerine birçok tarihsel örnek verdi.

“Sultan Vahdettin,” dedi Mustafa Kemal, “emperyalistlerle işbirliği yaptığı için bütün halkın gözünde kendini rezil etti ve devrilmesi gerekir.”

Başbakan Rauf Bey'in, yeni Türkiye'nin siyasal sorunlarındaki tutumundan yukarıda söz etmiştim. Saltanatın kaldırılması konusunda Rauf Bey, babasının padişahın iyiliğini gördüğü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yüksek memurlarından olduğu için kendisinin padişaha candan ve yürekten bağlı olduğunu Mustafa Kemal'e bildirmiş ve şunları söylemişti:

“Bu iyiliklerin hatırası hâlâ kanımda yaşıyor. Benim ödevim, halifeye ve sultana sadık kalmaktır. Bunlarsız Türkiye felakete mahkûmdur.”

1 Kasım 1922 tarihinde alınan saltanatın kaldırılması kararından az önce, Mustafa Kemal'in yazdığına göre, muhalefet saltanatın kaldırılması tasarısını şahsen Mustafa Kemal'e mal ederek, Millet Meclisi'nde çok şiddetli bir ajitasyona girişmişti.

Mustafa Kemal, muhalefetin bu konudaki manevralarını zararsız bir hale getirmek için Rauf Bey'i meclisteki odasına davet eder. Başbakanı ayakta karşılayan ve Rauf Bey'in görüş ve inançlarından hiç haberi yokmuş gibi davranan Mustafa Kemal ona şöyle seslenir:

“Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı kaldırıyoruz. Meclis kürsüsünde bu konuyu desteklediğinizi belirten bir konuşma yapmanızı rica ediyorum.”¹

Mustafa Kemal bu konuda başka hiçbir şey söylemez. Rauf Bey, Paşa'nın odasından çıkar. Mustafa Kemal, Kâzım

¹ Bkz. *Nutuk*.

Karabekir Paşa'yı da (o da sultan ve halife yanlısıydı) çağırır. Ondan da benzer bir konuşma yapmasını rica eder.

Rauf Bey, Mustafa Kemal'in ricasını yerine getirir. Hatta, saltanatın kaldırılışı tarihinin milli bayram olarak kabul edilmesini teklif eder. Mustafa Kemal, sonraları, Rauf Bey'in bu davranışına bir hayli şaşığını söylemekten kendini alamamıştır.

Millet Meclisi'ne sunulan yasa tasarısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılığını, yeni Türk devletinin kuruluşunu belirliyor ve egemenlik hakkının millete ait olduğunu doğruluyordu. Yasa tasarısı, aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu 80 milletvekilinin imzasını taşıyordu.

Görüşmelerde, yalnızca iki milletvekili açıkça teklife karşı konuşmuşlardı.

Mustafa Kemal'in meclis toplantısındaki son sözü çok dikkate değer bir anlam taşıyordu. Mustafa Kemal şöyle demişti:

“Hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır... Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir... Memleket ve milletin istiklalini ebediyen mahfuz kılacak esasatı Meclis-i Ali'nin müttefikan kabul edeceğini zannedirim.”²

Padişahın kovulması ve halifeliğin sultanlıktan ayrılması kararı oybirliği ile kabul olundu. Kamuoyu, sultanlığın devrilmesine hazırlandığı için muhalefet karşı oy vermekten korkmuştu. Bununla birlikte Mustafa Kemal, feodal ve dinsel çevrelerden ve bunların geri kalmış, bilinçsiz köylüler üzerindeki etkisinden çekindiği için, o zaman cumhuriyeti ilan etmeye cesaret edememişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Abilov yoldaşla ben de meclisin bu tarihi toplantısında bulunmuştuk. Mustafa Kemal çok ateşli konuştu, onun büyük inancı hissedilmekle birlikte yine de kaygılıydı.

² Bu pasajı tekrar Türkçe'ye çevirmek yerine *Nutuk*'tan aynen aldık (H.A. Ediz).

Salonda bir gürültü koptu, oturdukları yerlerden bağranlar görölüyordu. Yüzyıllar boyunca sürmüş sultanlığın kaldırılması, birçoklarına olanaksız bir iş gibi görölüyordu. Birçok milletvekili, adeta kendi cesaretine kendisi de şaşmış bir haldeydi. Muhalefet liderleri, Refet Paşa, Rauf Bey ve diğerleri, başları eğik bir halde meclis binasından çıkmışlardı.

Ama yine de son nokta henüz koyulmamıştı. Ancak bir yıl sonra, 29 Ekim 1923 tarihinde meclis cumhuriyeti ilan etti. Bir süre sonra da (3 Mart 1924'te) halifelığı kaldırdı. Ancak monarşik düzen özünde ortadan kalkmıştı ve bu olaydan sonra halifenin hiçbir gücü kalmamıştı.

17 Kasım 1922 tarihinde Vahdettin geceleyin sarayından ayrılarak Büyük Britanya devletinin himayesini istemiş ve bir İngiliz gemisine kabul edilmiştir.

Büyük Millet Meclisi kaçan sultanı devrik ilan etti. Veli-aht Abdülmecid halife seçildi. Son halife.

G.V. Çiçerin, saltanat rejiminin kaldırılmasıyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'ya bir kutlama mesajı gönderdi.

Padişahlığın devrilmesini halkın desteklemesi

Din ve dünya iktidarının birbirinden ayrılması, halk yığınları arasında çeşitli yorumlara yol açtı. Elçiliğimize kadar ulaşan yankılardan edindiğimiz izlenimlere göre genel olarak Türk halkı padişahın kovulmasını ve halifelikle padişahlığın birbirinden ayrılmasını sükûnetle hatta olumlu olarak karşılamıştır. Ama yine de gerici muhalefetin ajanları, şehir ve köy halkı arasında ajitasyondan geri kalmıyorlardı. Gazinin, halifenin yerine geçmeye hazırlandığı söylentileri ortalığa yayılıyordu.

Mustafa Kemal'in bu ajitasyondan haberi vardı. Halkla bağlantısını pekiştirmek amacıyla yurt içinde gezilere çıkıyor ve yeni iktidar üzerine konuşmalar yapıyordu. Sonuç olarak kendisine olan sevgi ve saygıyı artırmayı ve muhalefetin düşmanca tasarılarını suya düşürmeyi başardı. Mustafa Kemal, İttihatçılardan bazılarını, özellikle bunların alt sıralarda olan-

larını kazanmaya önem veriyordu. Taşra kasabalarında onlarla konuşuyor, onlardan çoğuna güler yüz gösteriyordu.

Muhalefete karşı gerçek güç, tamamıyla Mustafa Kemal'den yana olan orduydü. Ama Mustafa Kemal bu güçten yararlanmıyor, kendisine düşman olan İttihatçılar ortamındaki kişileri ve meclisteki muhalifleri inandırmaya ve bunların en iyilerini kendi safına çekmeye çalışıyordu.

Yeni Türkiye'nin düşmanları, Mustafa Kemal'in, güya Büyük Millet Meclisi'ni dağıtmaya hazırlandığını etrafa yayıyorlardı. Hiç beklenmedik bir sırada Yunus Nadi'nin yangına körükle gittiği görüldü. Yunus Nadi, kendi gazetesi olan *Yeni Gün*'de, 'Mücadelenin Yeni Safhası' başlıklı yazısında, "Paşa isterse, BMM'yi dağıtabilir..." diyordu. Herhalde Yunus Nadi Bey bunu, muhalefeti korkutmak düşüncesiyle yapmış olacaktı.

Meclis'te muhalefetin büyümesi

Mecliste muhalefet ve Mustafa Kemal'e saldırılar büyüyordu. Gericiler muhalefet hocalara, mollalara, büyük toprak ağalarına, eskiden sarayla sıkı ilişkileri olan kimi memurlara, yüksek generallerden bazılarına, İttihatçıların bir bölümüne dayanıyordu. Gericilerin bir kısmı açıkça mücadele ediyordu, ama bunların çoğunluğu gizli gruplar halinde örgütlenmişti.

Muhalefet tarımsal reformdan, köylünün toprak işgalinden, işçi sınıfı mücadelesinin gelişmesinden, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile sıkı bir yakınlık kurmasından korkuyordu. Muhalefet, Mustafa Kemal'in halk hareketine kolaylık göstermeyeceğinden emin değildi.

Mustafa Kemal'in en yakın yardımcısı, sonraları, Lozan Konferansı'ndaki Türk delegasyonunun başkanı olan İsmet Paşa'ya da saldırıyorlardı. Basın ihtirasları körüklüyordu. Mustafa Kemal Meclis'te çıkışlar yapıyor, muhalif milletvekillerini, İtilaf Devletlerinin düşmanca haberlerine inanmakla suçluyordu. Muhalefet, "Müslümanların Halifesi ve Büyük

Millet Meclisi” adlı bir broşür yayınladı. Burada meclis, millete ve milli çıkarlara karşı gösterilmektedir.

Mustafa Kemal’in yurtiçi gezisinden yararlanan üç milletvekili –Erzurum milletvekili Süleyman Necati Bey, Mersin milletvekili Selâhaddin ve Canik milletvekili Emin Beyler– seçim yasasını değiştiren bir yasa tasarısını Millet Meclisi’ne sundular. Tasarı, Türkiye’nin o günkü milli sınırları dışında doğmuş olanların milletvekili seçilme hakkından yoksun edilmeleri amacını güdüyordu. Ayrıca tasarıda, bir yerden milletvekili seçilebilmek için o seçim bölgesinde en azından beş yıl devamlı olarak kalmış olma koşulu da ileri sürülmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, yeni Türkiye’nin sınırları dışında kalan Selanik’te doğduğuna, bir seçim bölgesinde de devamlı olarak beş yıl kalmadığına göre, milletvekili olma hakkını kaybediyor, demekti.

Mustafa Kemal’in cevabı

Mustafa Kemal Paşa, mecliste bu tasarıya karşı bir konuşma yaptı. Paşa, konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

“Efendiler, beni vatandaşlık hukukundan ıskat etmek salahiyeti bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen, heyet-i âlinize ve bu efendilerin daire-i intihabiyeleri [seçim bölgeleri – ç.n.] halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum.”³

Mustafa Kemal’in konuşması bütün Türk basınında yayınlandı. Meclise, muhalefet milletvekillerinin bu davranışın protesto eden binlerce telgraf çekildi. Meclise gönderilen birçok mektupta, bu milletvekillerinden mebusluk hakkının geri alınması istenmekteydi.

Mustafa Kemal Paşa meclisin bugünkü kadrosuyla, yeni Türkiye’nin kuruluşuna engel olabileceğini anlatmak istemişti. Meclisin dağıtılması ve yeni seçimlere gidilmesi zorunluğu ortaya çıkmıştı.

³ Bu pasaj *Nutuk*’un özgün metninden alınmıştır (C.B.): -

Mustafa Kemal ilkbaharda parlamentodaki Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu, Halk Partisi adını alan bir siyasi parti haline getirdi. Bu partinin inisiyatifi ve meclis oybirliği ile, Büyük Millet Meclisi seçim yasasını kabul etti. Mustafa Kemal, seçim öncesi kampanyasına büyük bir önem veriyordu. Halk Partisi'nin aday listelerinin düzenlenmesine katılıyor, yurt içinde geziler düzenliyor, Türkiye'nin durumu ve Türk hükümetinin amacı üzerine konuşmalar yapıyordu. Bu konuşmalar Mustafa Kemal'in Halk Partisi için hazırlamakta olduğu program bakımından olduğu kadar, onun siyasi görüşlerini açıklamak bakımından da ilginçti. Bu konuşmalar ayrıca, bugünün okurlarının Türkiye'nin o zamanlar yaşadığı tarihsel dönemi doğru olarak anlamaları için de önemlidir.

Mustafa Kemal'in seçim konuşmaları

Mustafa Kemal, 17 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'de bir camide yaptığı konuşmasında şunları söylemişti:

“Peygamberimiz insanlara dinin gerçeklerini aşlamıştı. Dinimizin temel kanunları doğaya, akla ve mantığa uygun olan bütün kuralları içine almaktadır. Şimdi biz peygamberimizin, müminleri topladığı bir yerde bulunuyoruz. Camiler, insanların birbirlerine bakmaları, uyuklamaları ve sonra da kalkıp gitmeleri için yapılmamıştır. Camilerde halkın iktidarı ve bağımsızlık için neler yapmamız gerektiğini görüşmek zorundayız. Burada ulusun toplumsal görüşünü incelemeliyiz.”

Mustafa Kemal'e birçok soru sorulmuştu. Halk Partisi üzerine sorulan bir soruya şöyle cevap verdi:

“Halk Partisi siyasi bir partidir. Bu parti, halk adına ve halk için devleti idare etmek üzere kurulmuştur. Halk Partisi, hiçbir sınıfın partisi değildir. Türkiye köylü ülkesidir. Türk halkının büyük bir çoğunluğu rençber ve çobandır. Bizde zanaatkârlar ve küçük kasaba esnafı vardır. Pek tabii olarak biz bunların çıkarlarını savunmak zorundayız... Nasıl köylü denilince büyük toprak sahiplerini de hatırlamak zorundaysak, tüccar denilince de büyük sermaye sahibi tüccarlar da akla

gelmektedir. Ülkemizde büyük sermayedarlar yoktur, bunun için biz onların düşmanı değiliz. Hatta biz yurdumuzda daha çok milyonerlerin, hatta milyarderlerin türemesine çaba göstereceğiz.”

Mustafa Kemal Paşa sözüne devam ederek, “Sonra işçiler gelir,” dedi, “şu anda Türkiye’de fabrikalar çok azdır. Memleketimizde 20.000’den fazla işçi yoktur. Oysaki, ekonomimizi kalkındırmak için fabrikalara şiddetle ihtiyacımız vardır. Bunun için de işçiye ihtiyaç var. Bu sebepten tarlada çalışanlardan hiç farklı olmayan işçilerimizi savunmak zorundayız. Daha sonra aydınlar gelir. Aydınlar halka düşman olabilir mi? Onun ödevi, halkın içine girerek uygarlık ve ilerleme yolunda ona önderlik etmek değil midir? Bizde, çeşitli sınıfların çıkarları sıkı sıkıya birbirine bağlı olduğu için Halk Partisi bütün halkı temsil edecek ve halka politik eğitim verecek olan bir okul ödevini görecektir. Elde edilen kazançların korunacağına dair güveniniz olmalıdır. Ben henüz kendimi tehlikelerden uzak hissetmiyorum. Sizlerin de ilgisiz olmamanızı tavsiye ederim. Her yerde olduğu gibi bizde de bu yeni harekete karşı bazı güçler türeyebilir. Daima tetikte olmak gerek.”

Mustafa Kemal 17 Mart 1923 tarihinde Tarsus’ta, çiftçilerden Ramazan Ağa’nın kutlama sözlerine karşılık bir konuşma yapmıştır:

“Bu akşam, hayatımın en mutlu gecelerinden birisidir. Çünkü bu akşam, halkımızın çoğunluğunu oluşturan çiftçilerimizle bir masa başında bulunmaktayım. Biz bu masa başında onların emeğiyle elde edilmiş bir ekmeği yiyoruz. Mutluluğu elde etmek için iki vasıta vardır: Biri silah; öteki de sabandır. Yalnız silahla başarıya ulaşan bir millet, günün birinde sefil ve acınacak bir duruma düşer. Ancak sabanla elde edilen başarılar devamlı ve sağlam olabilir. Silah tutan el yorulur, ama sabanı tutan el, gün geçtikçe güçlenir. Saban daima silahı yenmiştir. Bunun için biz her şeyden önce çiftçilerimizi kalkındırmalıyız. Çünkü rençberler ve çobanlar, halkımızın temel direğini meydana getirmektedir.”

Mustafa Kemal sözlerine devam ederek, “Şu anda biz bağımsızlığımızı elde etmiş bulunuyoruz,” dedi, “ama bunu düşmanlarımızın da kabul etmesi gerekmektedir. Sanat, ekonomi ve teknik alanlarında hızlı adımlarla ilerlememiz gereklidir. Padişahlar ve onları çevreleyen satılmışlar, yüzyıllar boyunca Türkiye’yi cehaletin karanlığında tutmuşlardır. Onlar halkı ancak kendilerine asker ve para gerektiği zaman düşünmüşlerdir. Onlar bir elleriyle memleketi soymuşlar, öteki elleriyle de halktan asker toplayarak Mısır’ı, İran’ı zaptetmişlerdir. Onlar parayı sopa gücüyle halktan almışlar, halkı yoksul ve perişan bir hale getirmişlerdir. Böyle bir idare düzenine de ‘padişahlık’ derler. Biz, bir daha geri dönmemecesine bu düzeni yok ettik. Halkı koruyan, onun refahını sağlayan bir hükümete, iyi bir hükümet denilebilir... Ama, eski Osmanlı hükümeti, bunlardan ne birincisini, ne de ikincisini sağlamıştır. Yalnız Yemen’de ölen Türk erlerinin sayısı önemli bir toplam tutmaktadı. Balkanlar’da, Suriye’de ölenlerin sayısını siz düşününüz. Memleket baştan başa harap olmuş bir haldedir. Her şeyi bilirim iddiasında bulunan gerici, eski düzen yandaşları, kötü olarak çizdiğim tabloyu size güzel göstermeye çalışacaklardır. Onlara cevap vermeyi size bırakıyorum.”

Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etti:

“Karşılıklı güvenimizi bozmaya çalışan insanlar vardır. Bilin ki, bunlar millet düşmanlarıdır. Bunlar aralarında fiskos etmeyi tercih ediyorlar. Ama halk bunları bilmeli ve onlara açıkça sormalıdır. Büyük Millet Meclisi tarihsel ödevini yerine getirecektir. Yakında yeni seçimler yapılacaktır. Barış antlaşmasının imzasından sonra önümüzde bir çalışma dönemi açılacaktır.”

Mustafa Kemal esnafın, onuruna verdiği ziyafette zanaatın önemi üzerine bir konuşma yaptı. Bu konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

“Dinimiz, çalışmayanın toplumun üyesi olmadığını söyler. İlerici adamı düşman sayan kişiler var. Bunlar böyle yanlış düşünceler ileri sürmekle, Müslümanların kâfirlere esir olma-

larını ve cahil kalmalarını sağlamaktadırlar. Her sarıklıyı hoca sanmayın. Hoca olmak sarıkla değil, kafa iledir.”

Mustafa Kemal Konya’da tüccarlarla yaptığı bir görüşme sırasında tüccarlardan birinin, hükümetin, ticaretin gelişmesi için ne gibi çareler düşündüğü sorusuna şu karşılığı verdi:

“Şimdi ticareti düşünürken, ister istemez kapitülasyon düzenini hatırladım. Kanımız pahasına kaldırdığımız kapitülasyonların, sonsuza kadar gömülmesini sağlamak gerekir. Ancak o zaman ticaret ve sanayimiz gelişebilir... Bundan sonradır ki, Türk ticaretinin dünya ticaretiyle rekabet edebilmesi için gerekli önlemleri düşünebiliriz. Bunun için de iki şey lazımdır. Birincisi her çeşit malı üretmek, ikincisi de hemen şoseleri ve demiryollarını yapmak.

Tüccarlarımızı kalkındırmak için, ticaret işini yabancı kapitalistlerin ellerinden almak gerekir. Bizim ihraç mallarımız ancak kıyılarımıza kadar ulaşmakta, orada hemen yabancıların eline geçerek yurtdışına gitmektedir. Böylece kârımızın önemli bir bölümü bizden uçup gitmektedir. Bunun için, ihracatımızın çıkış noktaları da tüccarlarımızın elinde olmalıdır.”

Yine Konya’da Türk Ocağı’nın Mustafa Kemal’in onuruna verdiği ziyafette, paşaya şöyle bir soru sorulmuştu:

“Bizde halk devrimine karşı olan bir sınıf var. Bu sınıf, insanları hakiki din yoluna sokmak istemektedir... Bu sınıfa karşı ne gibi önlemler alınıyor?”

Mustafa Kemal bu soruya şu karşılığı verdi:

“Bu soru açık değil. Bizde dini vaaz eden özel bir sınıfın bulunduğunu, geri kalanların da bu haktan yoksun olduğunu söyleyemeyiz. Hoca olmak için mutlaka dini bir kılığa bürünmek şart değildir. Din adamlarımız arasında halkın göğsünü kabartacak kişiler vardır. Ama dini kılık taşıyan kara cahiller de vardır. Bu iki kategoriye birbirine karıştırmamak gerekir. Din maskesi altında halkı aldatanların davranışlarıyla dört halifeden sonra dinimiz politikanın, kişisel entrikaların ve zulmün aleti olmuştur. Abbasiler devrinde, Emeviler devrinde, Osmanlılar zamanında böyle olmuştur.

Ama bu çeşit namussuz insanlar, tarihte daima cezalarını görmüşlerdir. Ben şahsen onların düşmanıyım. Onların olumsuz yönde atacakları bir adım, yalnız benim düşüncelerime değil, yalnız benim ülküme değil, o adım benim milletimin hayatıyla ilgili, o adım milletimin hayatına karşı bir kasıt, o adım milletimin kalbine yöneltilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle hemfikir olanların yapacağı şey, mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir. Ben daha ileri giderek diyeceğim ki: Bunu sağlayacak yasalar olmasa, bunu sağlayacak meclis olmasa, bu çeşit olumsuz adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine de mücadele edeceğim.”

Konya’da Kızılay Kadınlar Kolu’nun düzenlediği bir toplantıda Mustafa Kemal, Türk kadınının ulusal kurtuluş mücadelesindeki ve yeni Türkiye’nin kuruluşundaki rolünü şu sözlerle belirtmişti:

“Milli mücadelede kadınların yaptığı yardım çok büyüktür. Kadınlarımızın bu çeşit çalışmalarının memlekete büyük yararlar sağlayacağına güvenim var. Son yılların devrim yaşamında, Anadolu kadınının gösterdiği yüksek fedakârlığı şükranla anıyoruz. Dünyanın hiçbir yerinde Anadolu köylü kadınının emeğinden daha yüksek bir emek gösterilemez. Erkekler cephede düşmana karşı savaşırken, kadınlar tarlaları sürüp ektiler. Ülkenin ekmeğini sağladılar. Kadınlar bu savaşta ve bundan önceki savaşlarda büyük bir rol oynamışlardır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odun kesip getiren, buğdayı pazara götüren fedakâr Anadolu kadınıdır; kucağındaki yavrusuyla, yağmurda, çamurda, soğukta, sıcakta kağnılarla cephenin cephanesini taşıyan hep onlardır. Hepimiz bu kadınlara daima saygı göstermeliyiz. Kadına saygı gösterdiğimiz için onun giyimini değiştirmeliyiz, yüzünü açmalıyız.”

Mustafa Kemal kadını yeni Türkiye’nin inşasının katılım-cısı yapma çağrısı yaptı.

“Eğer Türk kadınları,” dedi, “halkın bilimsel, ekonomik ve siyasal hayatına katılacak olurlarsa o zaman yobazlar bile buna itiraz etmekten vazgeçmek zorunda kalacaklardır.”

“Aydınlanma yolunda,” dedi Mustafa Kemal, “kadınlarımız erkeklerle birlikte yürüyorlar. Her yerde kadının erkekle yan yana gittiğini görüyorum. Bundan gurur duyabiliriz. Kadınlarımız için gerçek mücadele yolu bilgiyle silahlanmaktır. Kadınlarımızın Avrupa kadınlarından geri kalmamak bir yana, onları geçeceğinden şüphem yoktur.”

Yine bu konuda, yani Türk kadınlarının eşit hakları ve gericilikle mücadele hakkında Mustafa Kemal İzmir’de ve öteki kasabalarda bulunduğu sırada çok sayıda konuşmalar yaptı.

Mustafa Kemal Paşa’nın Adana vilayetine yolculuğu Fransız sömürgecilerine karşı bir gösteriye dönüştü. Adana’da İskenderun’dan gelen, kara bayraklar taşıyan göçmenlerden oluşan büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. Selamlamak için öne çıkan bir kadın şöyle dedi:

“Katledilmiş kocalarımız ve yetim kalmış çocuklarımız gece gündüz vatani kurtarmanız için dua ediyorlar. Yas tutan gözlerimiz sizin üstünüzde.” Bu sözlere Mustafa Kemal’in cevabı şöyle oldu:

“Buralarda Türk ocağı bin yıldır tütüyor. Yabancılar esir düşmeyecek.” Kalabalıktan bunun üzerine şunlar işitildi: “Paşam sözleriniz bizim için kanundur.”

Büyük Millet Meclisi seçimleri, 1923 yılı Haziranı’nda yapıldı. Halk Partisi bu seçimlerde tam bir zafer sağladı. Muhalefetin ileri sürdüğü adaylardan hiçbiri seçilmedi. Birkaç ay sonra Türkiye’nin cumhuriyet olduğu ilan edildi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyetin ilk başbakanı da İsmet Paşa oldu.

Gerici muhalefet ve Türk-Sovyet ilişkileri

Padişahlığın devrilmesi, cumhuriyetin ilanı, kapitülasyon rejimiyle mücadele –bütün bu olaylar, çok parlak olarak kurtuluş karakterini taşıyor ve yığınları devrimleştiriyordu. Türk halkının Milli Kurtuluş Savaşı’nda yeni yeni örgütlenmeye başlayan işçi sınıfı önemli bir rol oynuyordu.

İşçiler Türkiye'nin bağımsızlığını savunarak cephelerde yiğitçe çarpışıyor, top ve tüfek mermileri, süngüler, kılıçlar hazırlayarak fabrikalarda çalışıyorlardı. İstanbul işçileri Anadolu'daki orduya silah götürülmesine yardım ediyorlardı.

Savaş, köylüleri de şiddetle etkilemiş, onları siyasi yaşama hazırlamıştı.

Yunanlılara karşı kazanılan zafer, padişahlığın devrilmesi, köylülerin durumlarını iyileştirme çabalarını kamçulamış, yürürlükteki toprak ilişkilerine karşı hoşnutsuzluklarını artırmış, iş tarımsal devrime doğru yönelmişti. Köylü hareketinden, yalnız feodaller değil, milli kurtuluş zaferinden birçok ayrıcalıklar elde eden, Yunan savaşı sırasında zenginleşen, eskiden yabancıların elinde olan ticari ve ekonomik birçok ilişkileri eline geçiren Türk burjuvazisi de şiddetle korkuyordu. Ülkede galeyen vardı.

Muhalefet tekrar, daha açık olarak mecliste kendini göstermeye başladı.

Öyle zamanlar olmuştu ki muhaliflerin Mustafa Kemal'in eline sarılıp öpmesi için paşanın sertçe bir bakışı yetmişti. Şimdi muhalifler daha cesaretli olmuştu.

Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve öteki bazı muhalifler, Cumhuriyetçi Terakkiperver Fırka adlı yeni bir parti kurmuşlardı. Bu partiye, Halk Partisi'nden ayrılan ve Mustafa Kemal'e karşıt olan bazı generallerle yüksek memurlar ve eski muhaliflerden 'İkinci Müdafaa-i Hukuk grubu' üyeleri girmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın söylediğine göre bu parti, yeni Türk düzenini yok etmek isteyen dış düşmanlarımıza yardım amacıyla kurulmuştu. Terakkiperver Parti yıkıcı çalışmalarında dini sloganlardan yararlanıyor, bu sloganlarla özellikle doğuda ayaklanmalar düzenliyordu. Bu gerici parti, kendi ajanlarını Anadolu'nun dört bir yanına gönderiyordu. Mustafa Kemal, partinin düşmanca niyetlerini biliyordu. Mustafa Kemal notlarında, asilerin vali olarak tanıdıkları asılmış Kadri'nin, Şeyh Said'e şunları yazdığını belirtmektedir: "Millet Meclisi'nde, Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkası, ahkâmı şeri-

yeye riayetkâr ve dindardır. Bize müzaheret edeceklerine şüphelenmem...”

Kemalist hükümet olağanüstü önlemlere başvurdu ve Terakkiperver Parti'nin, devrime ve milletin yararına karşı yöneltmiş çalışmalarına son verdi. Kürtlerin ayaklanması bastırıldı. Kâzım Karabekir'in partisi kapatıldı ve yasaklandı.

Muhalefetin Türk-Sovyet ilişkileriyle ilgili görüşlerini açıklaması bakımından, Rauf Bey'in mecliste sarfettiği şu sözler dikkate değer:

“*Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Türkiye'nin mi, yoksa Rus elçiliğinin mi resmi organıdır?”

Rauf Bey bu sözleri, Sovyet dışişleri halk komiseri yardımcısı Karahan'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi adına gönderdiği bir kutlama telgrafı olayıyla ilgili olarak söylemişti. Bu, şöyle olmuştu: Telgrafı aldığım telgrafhaneden doğru Matbuat Müdürü Ahmet Agayev'e⁴ gittim. Ahmet Bey, hemen benim yanımda telgrafı Türkçe'ye çevirerek matbaaya verdi. Kendisine telgrafı henüz Rauf Bey'e göndermediğimi, ama geceleyin bunu Fransızca'ya çevirerek göndereceğimizi hatırlattım. Dediğim gibi yaptım. Rauf Bey gece 11'de zarfı imzaladı. Ama herhalde Fransızca bilmediği için telgrafın okunmasını sabaha bırakmış olacaktı. Telgraf sabahleyin gazetelerde çıkmıştı. Rauf Bey, telgraf mecliste okunmadan gazetelerde çıktı diye kıyameti kopardı.

Mecliste Matbuat Müdürlüğü⁵ bütçesi görüşülürken, muhalefet Ağaoğlu Ahmet Bey'i suçladı. Ama Meclis'in ilerici bölümü, Ağaoğlu'ndan yanaydı. Mustafa Kemal Paşa da Ağaoğlu'nu destekledi. Ağaoğlu Ahmet Bey'in konuşmasından sonra yandaşları alkışladılar, gösteride bulundular.

Mustafa Kemal, ilk ödevi olan askeri ödevi tamamladığını, ikinci ödevi olan iç reformları ise milli çıkarları doğru anlayan Ağaoğlu Ahmet Bey gibi yardımcılarına dayanarak tamamlamayı umduğunu söyledi. Şunu da söylemeliyiz ki,

⁴ Ahmet Ağaoğlu (H.A. Ediz).

⁵ Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü (H.A. Ediz).

Mustafa Kemal Paşa kendisini savunmaysaydı, Ahmet Bey'i işinden çıkarırlardı.

Ahmet Agayev olayı aslında önemsizdir. Ama Rauf Bey'in önderlik ettiği muhalefetin, Sovyet Rusya ile ilişkiler konusundaki düşünce biçimini açıkça göstermektedir. Bu olay aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden büyük bir çoğunluğun Sovyet Cumhuriyeti'ne olan dostça duygularını da açığa vurdu.

Ağaoğlu Ahmed Bey
(Y.Y. Lansere'nin çizimi).

Toplum insanlarının Sovyet Rusya üzerine düşünceleri

Eski İttihat ve Terakki Partisi'nin tanınmış kişilerinden iken, sonraları partisiyle ilişkisini kesen Muhreddin,⁶ bir süre yeni Türkiye'de kaldıktan sonra Sovyet Rusya'ya gitmişti. 1922 yılı Ocak ayında yazılmış ve Yusuf Kemal Bey'le gönderilmiş bir mektubunu gördüm. Muhreddin, çok ilginç olan mektubunda, Sovyet Rusya üzerine olan izlenimlerini anlatmaktadır.

Muhreddin, Avrupa basınının ve gericî Türk toplum adamlarının, emperyalistlerin etkisi altında bulunan Türk aydınlarından bir bölümünün Bolşevikler üzerine olan dar düşüncelerini eleştirici bir gözle incelemektedir. Muhreddin mektubunda şunları yazmaktadır:

⁶ Bu kişi, Milli Mücadele sıralarında Bakû'ye gitmiş olan eski *Tanin* gazetesi başyazarı Muhittin Birgen olacak (H.A. Ediz).

“Avrupa burjuva basını, Rus devrimcilerini hayalci saymaktadır. Bu yalandır. Tam tersine bence Bolşevikler materyalist, gerçekçi ve düşünce alanında olduğu kadar pratikte de çok güçlüdürler. Bolşevikler kuram ve uygulamada, kendi sistem ve yöntemlerinden asla uzaklaşmamaktadırlar. Bir yanlışlık yapınca da, onu hemen bulup düzeltmektedirler.”

Bolşeviklerin, “Rusya’nın altını üstüne getirdikleri” suçlamalarına karşı da mektup yazarı şunları söylemektedir:

“Böyle bir davranış için muhakkak ki bir zorunluk vardı. Çarizmin devrilmesi ve toplumsal devrim koşullarının ve olanaklarının yaratılması bakımından böyle bir davranış gerekliydi. Rusya Komünistleri büyük bir yaratıcı iş yapmışlar ve büyük başarılar elde etmişlerdir. Bunlardan bir örneğini ben kendim Bakû’de gördüm: Petrol üretimi büyük bir artış göstermişti...”

Rus devriminin niteliğini doğru anlayan Türk ilerici burjuva aydınlarından bir örnek daha vermek istiyorum.

Türk Ocağı’nın Ankara’da açılışı ile ilgili olarak bir konuşma yapan Matbuat Müdürü Ahmet Agayev, Marks ve Lenin’in öğretisinin öneminden söz ettikten sonra sözlerini şöyle bitirdi: “Rusya’da komünizmin inşası pratiği Marks ve Lenin’in öğretisinin doğruluğunu kanıtladı.”

Türkiye’nin, karşılıklı ilişkilerimizin ilk yıllarındaki politik koşullarını, karşılıklı dostluğumuzun havasını, birbirimize gösterdiğimiz saygıyı, her iki devletin emperyalizme karşı güttüğü ortak politikayı hatırlarken, aramızdaki bazı anlaşmazlıkları da suskunlukla geçiştirmemenin doğru olacağını sanıyorum. Bu anlaşmazlıkların içinde Lozan Barış Konferansı gibi büyük meseleler olduğu gibi, küçük memurların ve ilerisini göremeyen bazı devlet adamlarının sebep oldukları ufak tefek anlaşmazlıklar da yer almaktadır.

Bütün bunlar, o zamanlar çok gergin olan uluslararası genel koşullara bağlıydı. Emperyalist devletler, yalnız varlığı bile, sömürge ve yarı sömürgelerdeki kurtuluş mücadelesinin gelişimini etkileyen sosyalist Sovyet Rusya’ya karşı silahlı mücadelelerini sürdürmekteydiler.

İşte o yıllarda, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkileri, bunların nasıl kurulduğunu bu ışık altında incelemek gerekir.

Başlıca emperyalist devletler, bizim Türkiye’de bulunuşumuzu sessizce seyredemezlerdi. İngiliz, Fransız emperyalistleri ve onların Türkiye’deki dayanakları, Sovyet Rusya’nın prestijini kırmaya, Türk kamuoyu gözünde onu küçültmeye çalışıyorlardı. Emperyalistlerin ve eski Osmanlı İmparatorluğu’nun feodallerinin, yalnız bütün Anadolu’da değil, Türk hükümeti içinde de (Rauf Bey, Refet Paşa, Kâzım Karabekir, Ali Fuad Paşa ve başkaları), ayrıca burjuvazi içinde, mecliste ve hatta kısmen Mustafa Kemal’in yandaşları içinde bile paralı parasız birçok ajanı vardı. Birçok Türk siyaset adamı Sovyet Rusya’ya karşı dostluk maskesi altında gizleniyorlardı. Düşmanlarımız, Sovyet elçiliğini yakmak, bize provokatör ve casuslar göndermek, her türden iftiralar yaymak, elçiliğin günlük işlerini engellemek amacıyla Türk memurlarını rüşvetle satın almak, güya parlamentodaki muhalefetle ilişkimiz olduğuna dair yalan söylentiler yaymak, nihayet, yeni Türkiye’nin ve RSFSC’nin düşmanlarının provokatif faaliyetinin doruk noktası olarak, Mustafa Kemal’in otoritesini sarsmaya yöneltilmiş, aslı esası olmayan ‘Bolşevik komploları’ ile korku salmak gibi en iğrenç yöntemlere başvurmaktaydılar.

Bazı makamların teşvikiyle “komünist” kılığı altında elçilikten “para yardımı ve aylık” isteyen ajan-provokatörler gönderilirdi. Biz bu ajanların foyasını meydana çıkarıyor ve kovuyorduk. Provokatör gönderme işi belli ki RSFSC’nin murahhas temsilcisinin itibarını kırmak amacıyla yapılıyordu.

Sovyet elçiliğine yönelik provokasyonlardan gülünç bir olay hatırlıyorum.

Ankara’ya gelişimden kısa bir süre sonraydı. Ziyaretime, Bursa milletvekili Şeyh Servet Efendi⁷ geldi. Beyaz yeşil sarıklı, kır kaba sakallı bir kişiydi. Sırtında ipekli bir cüppe vardı. Şeyh kendisini “inanmış bir komünist” olarak takdim etti.

⁷ Bursa milletvekili ve Nakşibendi tarikatı şeyhi (H. Ali Ediz).

Oturmasını teklif ettim, kahve getirdiler. Gözlerimin içine bakıyor ve yaranmaya çalışan bir tavırla konuşuyordu. Türkiye'nin durumundan söz ettik. Servet Efendi İngilizleri çekti, emperyalizmle savaşmak ve bunun için Türklere yardım etme gereğinden ve bunun için de "güçlü bir komünist partisi" kurmak gerekliliğinden söz etti. Ben susuyordum. Birdenbire şeyh ayağa kalktı. Elini sarığına götürdü. Şaşkın şaşkın ona bakıyordum.

Şeyh, "Büyük dünya lideri Marks'ı selamlıyorum" dedi. "Marks'ın resmini ancak şimdi gördüm. Ona derin saygılarımı sunarım."

Gerçekten de çalışma odamda, masada Marks'ın küçük bir büstü vardı. Şeyh Servet bir süre başı önüne eğik bir halde hareketsiz olarak büstün önünde durdu.

Lozan ve Boğazlar Sorunu

Lozan Konferansı'nda Türkiye

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, doğunun esaret altındaki halkları arasında şimdiye kadar görülmemiş genişlikte bir devrimci-kurtuluşçu hareket doğurdu. Emperyalist devletlerin sömürgelerdeki zulmüne karşı baş gösteren savaş, Türkiye, İran, Afganistan, Çin gibi çeşitli ülkelere yayılmıştı. İngiltere, Fransa ve öteki sömürgeci devletler doğaldır ki bu durumu kabul etmek istemiyorlardı.

Sovyet Rusya'ya ve yeni Türkiye'ye karşı doğrudan silahlı saldırılar bir sonuç vermeyince, Churchill'in, Curzon'un, Lloyd George'un ve Poincare'nin kişiliğindeki emperyalist hükümetler taktiklerini değiştirdiler. Yıkıcı perde arkası faaliyetiyle Sovyet Rusya ile Türkiye'nin arasını açmaya çalıştılar.

Emperyalist ajanlar, Türkiye'de hükümete ve siyasi örgütlere sızmaya başladılar.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında dostça ilişkiler kurulduğu ve geliştiği sırada Türkiye'deki emperyalist ajanların başvurduğu entrikalar ve provokasyonlardan yukarıda söz etmiştim.

Rauf Bey'in gerici hizbi, çeşitli dolambaçlı manevralarla Türkiye ve Sovyet Rusya için yaşamsal olan Boğazlar sorununu karmakarışık bir hale getirmeye çalışıyordu. Ne olursa olsun Sovyet elçiliği ile ilişkilerde bir gerginlik yaratmaya çalışarak Sovyet dış ticaret tekeli sistemi, ticaret temsilciliğimiz, konsolosluklarımız üzerine görüşme konuları ortaya

atıyordu. Lozan Konferansı sıralarında bunu özellikle hissediyorduk.

Ancak, geçmiş zamanı bugünküyle kıyaslayarak, Mustafa Kemal Paşa zamanında “da” SSCB’ye düşmanca saldırılar yapıldığını söyleyenler haklı değildirler. Evet, böyle saldırılar olmuştur, ama saldırılar yeni Türkiye hükümeti ve Türk halkı değil; emperyalist İtilaf Devletleri ve Türk karşıdevrimcileri, İtilaf Devletlerinin gizli ajanları, her türden maceracılar, kendi hasis emelleri için hiçbir engel tanımayan entrikacılar. Ama emperyalistlerin ve Türk gericilerinin bütün çabalarına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasındaki dostça ilişkileri bozmayı başaramamışlardır.

Türkiye’nin Lozan Konferansı’nda Sovyet Rusya’nın yardımına dayanma olanağının olması, tabii ki Batılı emperyalistlerin asla işine gelmiyordu. Bunun için aramıza nifak sokmaya uğraşiyor, Sovyet temsilcileriyle Türk devletinin başı Mustafa Kemal’in arasında “soğuk ilişkiler” olduğu izlenimini yaymaya çalışıyorlardı. Bu durum, Lozan Konferansı’nın hazırlayıcıları olan Batılı devletlerin isteklerine çok uygundu. Rauf Bey’i tutanlar ve gerici basın da bu yönde bir çaba göstermeliydi.

Rauf Bey’le konuşma

Başbakan Rauf Bey’le aramızda geçen, kimi zaman 3-4 saat süren uzun, ateşli tartışmalar belleğimde ve notlarım da saklıdır. Bu konuşmalar, Lozan Konferansı’yla ilgili ve dikkati başka yana çekmek için ortaya atılan çeşitli konular üzerine olurdu. Aramızda geçen bu tartışmaları tamamıyla nakletmeyeceğim. Çünkü bunların çoğu birbirinin aynıydı. Ama kısa da olsa bunlardan söz etmek gerekir.

Yukarıda da söylediğim gibi ‘tartışmalı’ konulardan biri, dış ticarete devlet tekeli ile ilgiliydi. Bu tartışma, İsmet Paşa ile yaptığım konuşmamda da ortaya çıkmıştı. İsmet Paşa, Türkiye’yi şu durumun şaşırttığım söyledi: Vneşorg (Sovyet dış ticaret tekeli –ç.n.) bir devlet kuruluşudur, Türkiye’de bir

temsilciliği vardır ve adeta dışişleri halk komiserliğinin bir şubesi durumundadır. Dış ticaret temsilciliğinin kendi bayrağı ve üzerinde “RSFSC Dış Ticaret Komiserliği Temsilcisi” yazısı bulunan bir de tabelası vardır. Bu çeşit tanıtıcı yazılar bütün Sovyet konsolosluklarında da asılıdır. Bu, Vneşorg’un güya, Türk yasalarına bağlı olmadığı, *ex-territorial* bir durumu olduğu sonucunu çıkarmaya olanak vermektedir, diyerek İsmet Paşa sözlerini bağladı.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı memurlarından Suat Bey de, daha önce bana aynı kanıtları ileri sürmüştü. Suat Bey bizim dış ticarete devlet tekeli sorununda Batılı diplomatların pozisyonunu savunmakta en ısrarlı olan memurdu.

İsmet Paşa cepheden Ankara’ya yeni gelmişti ve Vneşorg meselesini bütün ayrıntılarıyla bilemezdi. Buna rağmen benimle konuşmasında, bu konuda yeteri kadar bilgi edinmiş olduğu izlenimini verdi. Herhalde, Suat Bey’in “argümantasyon” önceden hazırlanmış bir halde İsmet Paşa’ya sunulmuş olacaktı.

Ben, kulaklarından tutulup getirilmiş olan bu argümanlara itiraz ettim. Ticaret temsilciliğinin dışişleri bakanlığının bir şubesi olmadığını, bizim dış ticaret organlarımızın *ex-territorial* olması durumunun söz konusu dahi edilemeyeceğini anlattım. Bu arada İsmet Paşa’ya şunları söyledim:

“Biz Türkiye’ye karşı kapitülasyonlar rejimini kaldıran ilk ülkeyiz. Bu imtiyazların şu veya bu biçimde yeniden konmasını istemek aklımızın kenarından bile geçmez. Bu, her milletin eksiksiz olarak egemenliğini savunan Sovyet iktidarının ruhuyla çelişen bir durum olurdu. Biz sadece her iki tarafın çıkarına olmak üzere, Türkiye ile ekonomik ilişkilerimizi iyileştirmeye çalışıyoruz.”

İsmet Paşa Lozan’a gitmeden önce, vaat ettiği üzere elçiliğimize gelerek, bize gönderilen imzasız nota ile Türkiye’de dış ticaret temsilciliğinin bulundurulması sorununun uzlaşıcı bir biçimde çözüme bağlandığını bildirdi ve notanın şu aşağıdaki yerine işaret etti: “...Ülkenin yasa ve nizamına uygun her türlü ticari işlemlerin serbestçe yapılabileceğini eklemeye

gerek yoktur. Buna karşılık Türkiye Dışişleri Bakanlığı, aynı biçimde Rusya’da Türk vatandaşlarına ticari işlemlerinde aynı kolaylığın gösterileceğini umar.” İsmet Paşa, dış ticaret temsilciliğinin özel bir kuruluş olarak çalışmasıyla ortaya çıkan durum karşısında bunun geçici bir çözüm yolu olduğunu sözlerine ekledi.

İsmet Paşa’dan yana olarak şunu belirtmek doğru olur: Dış ticaret temsilciliğinin görevini anlayan paşa, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında başlayan ekonomik ilişkileri bozmamak için bu geçici çözüm yolunu bulmuştu. Aynı şeyi Rauf Bey ve onun adamı Suat Bey için söylemek mümkün değil.

İsmet Paşa’nın Lozan’a gidişinden sonra Rauf Bey yine bizim dış ticaret temsilciliğimizin peşine düştü. Özellikle Nefteksport’un petrol ihraç işine izin vermedi. Bunun sonucu olarak Türkiye’ye yapılmakta olan Sovyet petrolü ithali durdu.

5 Aralık 1922 tarihinde Rauf Bey özellikle, dış ticaret temsilciliğimiz üzerine yaptığı konuşmalarla canımı sıktı ve Amerikan firması “Standard Oil” ile petrol ticaretini genişletmekle korkuttu. Buna karşılık ben de kendisine, Rusya’da dış ticaretin devlet tekelinde olduğunu ve özel kişilere izin verilmediğini, bundan ötürü Sovyet hükümetinin özel kişiler eliyle ticaret yapamayacağını söyledim. Ayrıca dış ticaret bakanlığının ve ticaret temsilciliğimizin Türk yasalarını çiğnemediklerini, ama buna karşılık ilişkilerimizi bozmaya çalışanların çıkarı için de dış ticaret tekelinden vazgeçmeyeceğimizi kendisine uzun uzadıya anlattım:

“Biz Türk yasalarına saygı besliyoruz,” dedim, “ama Sovyet Rusya yasalarına da aynı biçimde davranılmasını rica ediyoruz. Şunu bilmelisiniz ki Rauf Bey, bizim dış ticaret tekelimiz, kendileriyle ticaret ilişkileri kurduğumuz bütün Doğulu ve Batılı ülkelerde uygulanmaktadır.”

Rauf Bey bu sözlerime karşılık olarak, “her iki ülke için kutsal olan iç mevzuatın birbirine aykırılığı yüzünden” Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ticaret yapılamayacağını söyledi. Ben de, iyi niyet bulunduktan sonra her zaman anlaşmanın mümkün olduğunu söyleyerek bu argümanı temelsiz buldum.

Söyleşi sırasında Rauf Bey cebinden bir kâğıt çıkararak bizim dış ticaret komiserliğinin Türkiye'deki temsilcisinin hakları ve ödevlerinin listesini okumaya başladı. Daha sonra bunun benim eski ruhsatnamem olduğu ortaya çıktı. Ruhsatnamedeki işlevleri sıralarken Vneştorğ temsilcisinin “her şeyi kucaklayan görevleri” hakkında iğneli sözler söyledi.

Ben bu ruhsatnamenin bana Türkiye ile daha önce olmayan ticari ilişkileri kurmak için verildiğini kaydettim; bu ruhsatname, zamanında Türk hükümeti tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştı.

“Biz,” dedim tekrar vurgulayarak, “Türkiye'nin yasaları-na saygılıyız ve onlarla hiçbir sıkıntımız yok. Bu yasalar Türk halkının temsilcileri tarafından yapılmıştır ve bizim için zorunludur. Sovyet Rusya'nın yasaları hakkında iğneleyici biçimde konuşmanız beni şaşırtıyor.”

Rauf Bey, o zaman Vneştorğ vizesi olmadan hiçbir Türk malının Rusya'ya sokulmadığından yakındı. Ben bunun da mevzuatımızın bir gereği olduğu yanıtını verdim. Rauf Bey bu önlemin tüccarları çok rahatsız ettiğini ve Türkiye ile Sovyet Rusya arasında her türlü ticareti olanaksız hale getirebileceğini söyledi.

Türk memurlarının sabotajı bizzat Türk tüccarlarının enerjik müdahalesi ile kesildi. Rauf Bey Nefteeksport'un petrol işlemlerine yeniden izin vermek zorunda kaldı. Ancak bundan sonra da Rauf Bey sakinleşmedi ve Sovyet ticaret temsilciliğine her türlü zorluğu çıkardı.

Bayezit [Ağrı] ve İzmir konsolosluklarımız meselesine gelince, bu konuda da Rauf Bey İsmet Paşa'nın gidişinden sonra tartışma atmosferi yaratmaya çalıştı. İzmir konsolosluğu meselesi sonunda Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in ve kendisiyle önceden görüştüğüm bizzat Gazi Mustafa Kemal'in etkisiyle olumlu biçimde çözüldü.

Bayezit'te sık sık İngiliz ajanlarının kışkırttığı isyanlar patlak veriyordu. Türk hükümeti orada konsolosluğumuzun olmasını istemiyordu. Ne İsmet Paşa ne de Rauf Bey bana bunu doğrudan söylüyordu, bunun yerine esas olarak Baye-

zit'teki Sovyet konsolosu Maltsev hakkında sürekli şikâyet geldiğinden bahsediyorlardı, güya doğru hareket etmiyor- muş, ajistasyon yürütüyormuş vb. Kontrollü, disiplinli, siya- sal olarak iyi hazırlanmış Yuriy Maltsev'den böyle bir şey beklenmezdi.

Türk Dışişleri Bakanlığı ile Lozan üzerine görüşmeler

Lozan Konferansı Türkiye için zor koşullar altında başladı. İngiltere, Fransa ve İtalya ağır isteklerde bulunuyor, özellikle kapitülasyonların korunmasında direniyorlardı. Hemen söy- leyeyim ki Lozan Konferansı genel olarak yine de Türkiye hesabına başarıyla sonuçlandı.¹ Böyle bir sonucun elde edil- mesinde, bir yandan Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluğun, öte yandan İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmazlığın büyük etkisi olmuştur.

27 Eylül 1922 tarihinde Rıza Nur Bey Türk hükümetinin, Sovyet Rusya'nın, Ukrayna'nın ve Kafkas Cumhuriyetleri'nin Lozan Konferansı'na katılmasına karar verdiğini, Sovyet Rusya hükümetine ileilmek üzere bana bildirdi. O sıralarda Rıza Nur Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın davetlisi olarak cep- hede bulunan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e vekâlet et-mekteydi. Rıza Nur Bey'le, konferanstaki ortak diplomatik davranışımızı kararlaştırmak üzere üç gün süren konuşmalar yaptık. Bununla birlikte bende, Rıza Nur Bey'in bizimle or- tak, kesin diplomatik davranışlardan kaçındığı izlenimi uyan- dı. Kendisi ikide bir, Mustafa Kemal Paşa'nın yokluğunu ileri

¹ Bir yandan Türkiye, öte yandan İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya, Ro- manya, Yugoslavya ve Japonya olmak üzere imzalanan Lozan Barış Antlaş- ması'na göre, İtilaf Devletleri Türkiye'deki ordularını çekeceklerdi. Türki- ye'nin başlıca toprakları, bu arada Sevr Antlaşması'yla elinden alınan Doğu Trakya ile İzmir, Türkiye'ye bırakılmaktaydı. Bu arada kapitülasyon düzeni kaldırılmış, Türkiye uluslararası mali kontrolden kurtulmuştur. Bununla bir- likte Türkiye, İtilaf Devletleriyle Birleşik Amerika'nın baskısı altında, Kara- deniz'e kıyısı olan devletlerin çıkarına aykırı olarak Boğazlar üzerine olan İngiliz tasarısını kabul etmiştir (S. İ. Aralov).

sürüyordu. Bunun üzerine ben, cepheye giderek Mustafa Kemal’le görüşme isteğinde bulundum. Mustafa Kemal savaş işleriyle çok meşgul bulunduğunu, onun için ileri sürdüğüm sorunları Ankara’ya hareket eden Yusuf Kemal Bey’le konuşmamı bildirdi.

Yusuf Kemal Bey’le görüştüğümüz zaman bana, “Fransızlar önceden haber bile vermeye gerek görmeden teklifsizce Gazi Mustafa Kemal’in yanına girip çıkıyorlar,” dedi, “hatta Atatürk’ün kabul törenlerine kendi kruvazörleriyle geliyorlar... Geçenlerde General Pellée ile eski dostumuz Franklin Bouillon gelip Gazi ile görüştüler. Ama bu görüşmelerde Türkiye’nin Sovyet Rusya’ya karşı olan tutumunda bir değişiklik görülemez.”

Yusuf Kemal Bey gizli olarak bana Fransızların, Türkiye ile Fransa arasında iyi ekonomik ilişkilerin kurulmasına engel olan İngiliz hükümetinden yakındıklarını ve yakında başlayacak olan Lozan Konferansı’nda Türkiye’ye yardım edeceklerine söz verdiklerini söyledi. Fransızlar her zamanki gibi Türkiye, Sovyet Rusya’dan uzaklaşırsa çok daha iyi olacağını ima etmişler; söz arasında Sovyet hükümetinin açlığa, bozuk ekonomik duruma dayanmasının kuşkulu olduğunu da eklemişler.

Yusuf Kemal Bey, “Gazinin, bu istenmeyen öğütleri şiddetle ve kesin olarak reddettiğini elbette tahmin edersiniz” dedi. “Sovyet ekonomik durumunun bozukluğuna gelince, Gazi, istilacıların Rusya’ya saldırıları süresince, Rusya’nın yakında mahvolacağını yüzlerce kez iddia edip durduklarını hatırlatarak bu sözlerle düpedüz alay etti ve Fransızlara şunları söyledi: ‘Kendi iktidarına destek olan, ona göğsünü siper eden bir halkı yenmek mümkün değildir. Siz buna kendi deneyimlerinle inanmışsınızdır!’ Bu cevaptan sonra Mustafa Kemal’in karşısındakiler sustular.” Yusuf Kemal Bey gülümseyerek, “Bu cevap Fransızları canevinden vurmuştu” dedi.

Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal’in benimle İzmir’de görüşmeyeceği için özür dilediğini, ama Ankara’ya dönünce yine dostça konuşmalara devam edeceğimizi bildirdiğini söyledi.

Gazi ile görüşmemizin Batı'da, aramızdaki dostluğun daha da güçlendiğinin bir belirtisi olarak değerlendirileceğini, bunun ise Türk delegelerinin barış konferansındaki başarılı çalışmalarına yardımcı dokunabileceğini söyledim.

Yusuf Kemal Bey benim bu düşüncelerime katıldı ve Mustafa Kemal'le görüşme fırsatının henüz kaybolmadığını söyledi.

İtilaf Devletleri çevreleriyle ilişkisi olan gerici grubu, Rauf Bey, Kara Vasıf Bey,² Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa'nın idare ettiğini zikretmiştim. Bunlar gizli liderlerdi. Parlamentodaki 'ikinci grup'un açık liderleri ise, Hüseyin Avni Bey ile Hüseyin Selâhaddin Bey idi.³

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de bazen onların etkisinde kalırdı. Ama onun dış politika çizgisini daima Atatürk düzeltirdi.

İtilafçı muhalefet grubu, özellikle bunun gizli olan kısmı daima Mustafa Kemal'i Sovyet Rusya ve onun temsilcisine karşı kışkırtmaya çalışmışlardı. Bunun için onun kulağına her türden hikâyeler ve dedikodular fısıldıyorlar, özel "tartışmalı konularla" dikkatleri esas büyük uluslararası sorunlardan uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Bu konuda gerici muhalefet, emperyalist devletlerin diplomatik temsilcileriyle işbirliği halinde çalışmıştır. Ama Mustafa Kemal Sovyet Rusya ile dostluk ilişkileri konusunda sınımsız direnmiş ve Rauf Bey'le başkalarının Türkiye ile Sovyet Rusya'nın arasını açma çabalarını daima suya düşürmüştü.

Türkiye, Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasında barış antlaşmasının imzalanacağı Lozan Konferansı, doğal olarak, Türk başkenti kamuoyunun, meclis üyelerinin, gazetecilerin

² Kara Vasıf Bey. Sivas milletvekili, Sovyet Rusya'nın ateşli düşmanı. Jön Türk hareketinde önde gelen bir rol oynadı. Mecliste saltanatın ilgası aleyhine oy verdi. Fransa temsilcisi Albay Mougın ile yakın ilişkisi vardı (S. İ. Aralov).

³ Hüseyin Selâhaddin Bey. Adanalı büyük toprak sahibi, Mersin milletvekili. Mustafa Kemal'e karşı muhalefet mücadelesi yürüttü. İttihatçılarla bağı vardı. 1922 sonunda saltanatın kaldırılmasına karşı idi. Frankofil, açıkça Sovyet Rusya aleyhtarı (S. İ. Aralov).

ve diplomatik çevrelerin dikkat merkezini oluşturmaktaydı. Lozan Konferansı'nın toplanması, genç Türkiye'nin İtilaf Devletlerine karşı kazandığı parlak zaferin bir sonucuydu ve bütün halk bu konferansın akıbetiyle ilgileniyordu. Uzun bir süre Mustafa Kemal Paşa'nın hükümetini tanımayan İtilaf Devletleri yöneticileri, Sultan'ın feodal hükümetine ve halkın dinsel geleneklerine bel bağlamışlardı.

Kendi kibirleriyle kör olan İtilaf Devletlerinin emperyalistleri, açıkça Türk halkını küçümsemiş, onu çabucak bozguna uğratacaklarını hesaplayarak, Mustafa Kemal'e tepeden bakmışlardı. Ama bu hesaplar, sahibine sorulmadan yapılmıştı. Yunan ordusunun parlak ve kesin bir biçimde bozguna uğratılması ve Türk halkının Mustafa Kemal'in etrafında kenetlenmesi, büyük devletlerin emperyalist çevreleri için hiç beklenmedik bir olay olmuştu. Kemalist Türkiye'nin Sovyet Rusya ile yakınlık kurması; Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Mustafa Kemal'in büyük Ekim Sosyalist Devriminin, Türkiye ve esaret altındaki Doğu halkları için taşıdığı tarihsel önemi kavramaları; ayrıca burjuva diplomatlarının kudurmuş anti-Sovyet propagandalarına ve karşı çalışmalarına rağmen RSFSR ile bir dostluk antlaşması imzalamaları da emperyalist devletler için büyük bir darbe olmuştu.

İtilaf Devletleri, Sovyet Rusya'yı Lozan Konferansı'na çağırarak zorunda kaldılar. Bu çağrı istemeyerek yapılmış, bizim ısrarlı isteyişimiz kadar Türk hükümetinin arzusu ve dünya kamuoyunun baskısıyla olmuştur. Gerçi Sovyet Rusya yalnız Boğazlar sorununun görüşülmesine katılmaya çağırılmıştı. Biz, bütün sorunların görüşülmesine katılmakta direndikse de, Sovyet Rusya'nın bu isteği kabul edilmedi.

Curzon, Briand ve diğerleri, Sovyet Rusya'nın, Türk halkının egemenlik haklarına hiçbir yoldan dokunulmasına razı olmayacağını, ayrıca kendisi için yaşamsal değer taşıyan hiçbir çıkarından vazgeçmeyeceğini de çok iyi biliyorlardı. Bundan ötürü de konferans yöneticileri Lozan'daki varlığımızı, konferansa katılmamızın bir formaliteden öteye geçmemesini sağlayacak birtakım koşullarla sınırlandırmak istiyorlardı.

Ama yine de Sovyet devleti, konferanstaki çıkışlarımızın politik ve moral izlerinin, Türk halkıyla öteki Doğu milletlerinin ve Avrupa halkoyunun belleklerinde ve yüreklerinde kalacak biçimde konferanstan yararlanmasını bilmiştir.

Lozan Konferansı'nın yöneticileri kısa sürede ikna oldular ki, Çiçerin'in ve öteki delegelerimizin yaptığı konuşmalar geniş kamuoyunu etkileyecek, ileri sürdüğümüz kanıtlar İngiliz isteklerinin istilacı niteliğini açığa vuracaktır. Ve hemen Boğazlar sorununu, ilgili komisyondan çıkararak hem de bizim katılamayacağımız, "uzmanlar" alt komisyonuna vermeyi başardılar. Bu iğrenç entrikayı protesto ettik. Lozan'daki delegelerimiz, barışı elde etmek için önemli özverilerde bulunmaya hazır bir barış politikası güdüyordu.

Lozan'daki Türk heyetinin hakkını vermek gerek. Gerek heyet başkanı İsmet Paşa, gerek heyetin öteki üyeleri, yeni Türkiye'nin mevzilerini inatla savundular. Yalnız Boğazlar sorunu bir istisna oluşturdu. İsmet Paşa bu konuda çabucak mevzilerini teslim etti. Bu fedakârlık bizim hesabımıza, bir dereceye kadar da Türkiye'nin milli çıkarları hesabına olmuştu. Türkler için Boğazlar, genel dış politika sorunlarının ancak bir parçasıydı. Boğazlar bir pazarlık konusu halini aldı. Türk hükümeti, İngiltere'nin ve öteki Batılı devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişi konusuyla yakından ilgilendiklerini biliyor, Boğazlar işinde fedakârlık gösterdiği takdirde kapitülasyonlar, toprak ve finans işlerinde bir başarı sağlayabileceğini umut ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet hükümetinin Boğazlar yüzünden Türkiye ile bozuşmayacağı, bunun önemli bir sorun olmakla birlikte RSFSC ile Türkiye ve öteki Doğulu ülkeler arasındaki genel politik çerçeve içinde ancak bir parça oluşturduğu noktasına dayanmaktaydı.

Mustafa Kemal, İngiltere ve Fransa'nın, Rusya ile Türkiye'ye yaptıkları askeri müdahalelerde iyice canlarının yandığını, iç politik durumlarındaki kararsızlığın, uluslararası politik ve ekonomik konulardaki anlaşmazlıkların, kamuoyunda savaşa karşı artan hoşnutsuzluğun İtilaf Devletlerine yakın

bir tarihte yeni bir askeri saldırıya izin vermeyeceğini birçok seferler ima etmişti.

Mustafa Kemal'e göre bu süre, Türkiye ile Rusya'ya durumlarını güçlendirme, Boğazlar rejiminde değişiklik yapma olanağı verecektir. Boğazlar rejiminde İngiltere'ye verilecek ödün, Türkiye'ye, Lozan Konferansı'nın gündeminde bulunan başka konularda başarılar elde etme olanağı sağlayacaktır.

Ancak Türkiye'nin dış politikadaki pozisyonunu güçlendirebilecek bir politika olarak ortak düşman Batı emperyalizmini doğrudan ve adilce yargılamak ve ona karşı ortak bir hat oluşturmak yerine, Türkiye hükümeti başka bir yol tutturdu.

Curzon'un, bu savaşçı emperyalistin önünde, Lozan Konferansı'nda doğrudan doğruya Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki dostluğu bozma işini örgütlemek duruyordu. O, neye mal olursa olsun bu dostluğu kundaklamaya ve Türkiye'yi tekrar İngiliz emperyalizminin vasalı haline getirmeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal bunu çok iyi anlıyor ve Boğazlar sorusunda fedakârlık yaparak, ama Boğazları istediği zaman kapamaya yetecek kadar garantileri elinde tutarak Curzon'u tuzağa düşürmeyi düşünüyordu.

Bu kararsız politikanın eninde sonunda yeni Türkiye için ağır sonuçlar doğurduğunu tarih göstermiştir.

Türk hükümetinin Lozan Konferansı sırasındaki çalışmaları bir gizlilik perdesiyle örtülüydü. Basın biraz daha açık davranmakla birlikte, dış sükûnetin çerçeveleri dışına çıkmıyordu. Bu arada meclisin gizli oturumlarında şiddetli tartışmalar oluyor, tutucu muhalefet durmadan hükümete saldırıyordu. Meclis kapıları hiç beklenmedik bir sırada geniş halk yığınlarına açılınca, Rauf Bey'in Lozan Konferansı üzerine yaptığı konuşma sırasında, muhalefetin oturduğu yerden yaptığı bağırımlarla, hükümetin ve Mustafa Kemal Paşa'nın Musul ve Boğazlar sorununun çözümünde uyguladığı politikadan hoşnutsuzluğunu nasıl belirttiğine tanık olduk.

Mecliste Musul sorununun görüşülmesi, Kürtlerin konuşmalarıyla daha da karışık bir hal alıyordu. Kürt milletvekilleri, çoğu Trakyalı ve Batı vilayetlerinden olan hükümet üyelerini, kendilerine, ülkenin doğu ve güney bölgelerine ihanetle suçlayarak sitem ediyorlardı. Muhalefet bu durumdan, hoşnutsuz Kürtleri kendi saflarına çekmekte yararlandı. Kürt milletvekilleri, “Siz Trakya’yı ele geçirmek için Musul’u vermeye dünden hazırsınız” diyorlardı. Meclisteki muhalefetin biraz da coğrafi duruma göre kurulduğunu, doğu vilayetlerinin milletvekillerinin muhalefetin çoğunluğunu oluşturduğunu söylemeliyiz.

Mustafa Kemal Paşa bir gün bana, Curzon’un Musul petrolleriyle kişisel ilgisi olduğunu söylemişti. Curzon Musul’daki ‘Turkish Oil’ şirketinin ortaklarındanmış. Sultan Abdülhamid bir zamanlar Musul petrollerinin sahibiymiş. Abdülhamid’in varisleri kendi haklarını Amerikalılara devretmişler. ABD ‘Standard Oil’in çıkarlarını savunuyormuş. Amerikan temsilcisi Chaild, Musul’un ‘açık kapıları’ olması gerektiğini söylemiş.

Mustafa Kemal, “Musul İngilizler için, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlere en yakın bir bölge olarak çok önemlidir,” dedi. “İngilizler Musul’u, tamamen anlaşılır amaçlar için ellerinde bulundurmak isterler. Çünkü Musul, Sovyet Rusya’ya, İran’a en yakın bir yol, Türkiye’ye baskı yapmak için en uygun bir bölgedir.”

İsmet Paşa Musul’u geri alamadı. Bu konuda Türkiye yenilgiye uğradı.

Konferans heyeti için mücadele

Lozan Konferansı’na hazırlık yapılırken, Lozan’a gidecek heyetin başkanının kim olacağı konusunda Türk hükümeti içinde anlaşmazlık çıktı. Heyet-i Vekile Reisi (Başbakan) Rauf Bey, beraberinde danışman olarak İsmet Paşa’yı götürmeyi düşünerek, bu mevkiye istekli bulunuyordu. Ama Rauf Bey Lozan’a gönderilmedi. Rauf Bey’in Batılı devletlere olan sempatisini bilen ve her alanda onlara ödün vermeye hazır oldu-

ğundan korkan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in gönderilmesine kesin olarak karşı koydu. Bu düşüncesini daha sonra anılarında şu sözlerle belirtti:

“...Ancak Rauf Bey'in başkanlığı altında bulunacak heyetin, bizim için yaşamsal önemi olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Üstelik bende oluşan izlenime göre Rauf Bey önümüzdeki görevin büyüklüğünü anlamıyordu.”⁴ Mustafa Kemal, Lozan Konferansı'na gidecek heyetin başkanı olarak İsmet Paşa'nın daha yararlı olacağını kesin olarak beyan etti.

Rauf Bey sabırla, kendi vaktinin gelmesini bekliyordu. O, yabancıların yardımıyla gerici Sultan'ın idaresini kurmayı, kendisini de diktatör ilan etmeyi düşünüyordu. Lozan'a gidiş, ona tamamıyla hareket serbestiliğini sağlayacaktı. Yunus Nadi Bey mecliste, Rauf Bey'in meclisin bir köşesine çekilerek, gizli entrikalarla, birtakım kişisel amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştığını söylerken bunu kastetmiş bulunuyordu.

Rauf Bey, Lozan'a gidecek heyet-i murahhasa meselesinde başladığı tertip ve teşkillere devam etti.

“Ben buna ehemmiyet verir görünmedim” diye hatırlamıştı daha sonra Mustafa Kemal. “Yusuf Kemal Bey'le görüştüm. Ona istifasını verdirdim. Lozan'a gidişinden önce de İsmet Paşa Dışişleri Bakanlığı'na atandı.”

Konferans sırasında Rauf Bey, İsmet Paşa'ya karşı bir sabotaj ve yanıltma (dezenformasyon) kampanyasına girişti: Paşanın sorularına ve telgraflarına uzun süre cevap vermedi, onun gönderdiği bilgilerin hepsini Mustafa Kemal'e bildirmede, raporlarını çarpıttı, vb. İsmet Paşa'yı o hale getirdi ki, o da bir başbakan olarak Rauf Bey'i atlamak ve özel bir şifreyle, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmak zorunda kaldı.

⁴ Mustafa Kemal, *Put novoy Turtsii*, t. IV, Sotsekgiz, 1934, s. 96 (S.İ. Aralov). Karş. *Nutuk*. Bu pasajdaki ikinci cümlenin *Nutuk*'taki özgün hali şöyledir: “Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum.” (C.B.)

Lozan Konferansı'nda Türkiye ve RSFSC hakkında İsmet Paşa

Dışişleri Bakanı olarak İsmet Paşa ile yaptığım ilk konuşmamı, doğrudan (aktarmasız) telgraf hattı üzerinden Çiçerin'e ulaştırdım. 31 Ekim 1922 tarihinde İsmet Paşa ile yaptığım üç buçuk saatlik konuşmamda onun şu görüşlerini saptadığımızı Çiçerin'e bildirdim:

1) 30 Ekim tarihli direktifinizin ilk üç sorusuna, benim ricam üzerine İsmet Paşa şahsen yazılı olarak şu cevabı verdi: “Boğazlar üzerine olan görüşümüz Milli Misak'ta⁵ belirtilmiş ve ilan edilmiştir. Milli Misak'ta belirtilen isteklerden daha büyüğünü konferansta ileri süremeyiz... Biz konferansta, İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamak için gerekli olan önlemleri görüşeceğiz. Biz bu konuda, Rus delegeleriyle bağlantı ve temas halinde çalışacağız... Rusya'nın haberi olmadan hiç kimseye karşı hiçbir yükümlülüğümüz yoktur.”

İsmet Paşa birinci sorunun ya da onun deyimiyle birinci konferansın sadece, Türkiye'nin kendileriyle savaştığı İtilaf Devletleriyle ve Yunanistan'la barış antlaşması imzalamakla ilgili olduğunu; ikinci sorunun (ikinci konferansın) Boğazlar rejimiyle ilgili olduğunu, bunun müzakeresine Sovyet Rusya'nın çağırılmış bulunduğunu kastediyordu.

2) Rusya'nın her iki konferansa katılması ve Türkiye'nin, Rusya'nın sınırlama olmaksızın, bütün kapsamı ile ve eşit haklarla konferansa katılmasını bir ultimatoma ile istemesi konusunda İsmet Paşa, uzun tartışmalardan ve açıklamalardan sonra kendi görüşünü yazılı olarak şöyle formüle etti: “Türkiye, kendisiyle savaş halinde bulunan devletlerle kendi başına barış antlaşması imzalamayı tabii sayar.”

⁵ Misak-ı Milli'nin dördüncü maddesi şöyle idi: “İslam halifeliğinin merkezi, Osmanlı saltanatının başkenti ve Osmanlı hükümetinin merkezi İstanbul ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşuluyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle öbür bütün devletlerin oybirliğiyle ve recekleri karar geçerlidir.” Mustafa Kemal, *Put novoy Turtsii*, t. III, Sotsekgiz, 1934, s. 252 (S.İ. Aralov).

3) Boğazlar rejimi konusunda İsmet Paşa şunları söyledi: “İleri sürdüğünüz Boğazlar rejimi ile ilgili formül, Milli Misak’ın ve Moskova Antlaşması’nın sınırlarını Türkiye’den yana genişletmektedir. Biz pek tabii olarak bütünüyle görüşlerinizi paylaşıyoruz. Ama Boğazların silahlandırılması konusunda konferansa sizin formülünüzü teklif edemeyiz. Çünkü Batılı devletler bunu, Boğazları kapama isteği olarak anlayacaklardır. Bu ise bizim için elverişsiz bir durum yaratacaktır. Gerçekte Boğaz’ın iki yakasını elimizde tutmakla, silahlandırmadan da, kendi gücümüzle, tabii savaş gemilerini sokmakla, Boğazların serbestliğini sağlayabiliriz. Boğazların *stationaire*’lerle⁶ korunmasına gelince; bu ancak, Marmara Denizi’yle İstanbul’un güvenliğini tehlikeye sokmamak koşuluyla olabilir.”

İsmet Paşa’ya şöyle bir soru sordum: “Konferansta, Karadeniz devletlerinden biri, İtilaf Devletlerinin tekliflerine karşılık olarak, Karadeniz’e çıkış ağzına kendi muhafız gemilerini koymak isteğini ileri sürerse ne olur?”

Bu soruma karşılık İsmet Paşa, kendi görüşünü değiştirerek şöyle bir cevap verdi: “Boğazlar arasında savaş gemilerinin bulunmasına izin verilemez. Çünkü bu durum, Marmara Denizi’yle İstanbul’un güvenliğini tehlikeye sokabilir. Konferansta, yukarıda adı geçen bölgelerin güvenliğini sağlama biçimi konuşulacaktır.”

İstihkâmsız Boğazların güvenliğinin nasıl sağlanabileceği şeklindeki soruma da İsmet Paşa, “Bu olanağı her zaman bulabiliriz” cevabını verdi.

Daha sonra İsmet Paşa şunları söyledi: “Türkiye, Boğazlar konusunda Rusya’nın bilgisi olmadan hiçbir adım atmayacaktır.”

4) Konferansta Boğazlar konusundaki görüşmelere kimlerin katılacağıyla ilgili İsmet Paşa’nın kesin görüşü şöyledi: Konferansa katılan bütün devletler ve müttefikleriyle birlikte Rusya.

⁶ İsmet Paşa, *stationaire* deyiimiyle, limanlarda muhafaza görevi gören gemileri kastetmektedir (S.İ. Aralov).

Türk hükümeti, konferansa çağrılan bütün devletleri, yani Batılı İtilaf Devletlerini, Moskova Antlaşması'na ve Ukrayna ile imzaladığı dostluk antlaşmasına göre, 'kıyı' devletleri ve ilgili devletler kapsamına sokmaktadır.

5) Türkiye ile öteki devletler arasında barış antlaşması imzalanması için toplanan konferansa, Rusya'nın katılması konusunda İsmet Paşa düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

"Türkiye, ancak kendileriyle savaş halinde bulunduğu devletlerle barış antlaşması konuşmaları yapabileceğine göre, Türk hükümeti, Rusya'nın konferansa katılmasını mümkün görememektedir. Rusya'nın barış konuşmalarına katılması, Türkiye'nin bundan önceki, eski sömürge durumuna düşmesine tekrar yol açabilir. O zamanlar bütün devletler, Türkiye'nin alın yazısını çizerlerdi. Bunun içindir ki Türkiye, Rusya'nın barış antlaşmasını imzaya katılmasını isteyemez."

İsmet Paşa'nın açıkladığı bu durumda Türk halkının sömürgecilik ve kapitülasyonlar rejimi tarafından keskinleştirilen ulusal duyguları kendini gösteriyordu. İsmet Paşa bundan söz ederken yüzünde utangaç hafif bir gülümseme belirdi, sustu ve elime dokundu; sanki şöyle demek istiyordu: Sovyet Rusya'nın bizi gücendirmek istemediğini biliyoruz ancak başka türlü yapamayız...

İsmet Paşa daha sonra bana şunları söyledi:

"Siz olmayınca bizim durumumuz daha zorlaşacak, ama böyle olması gerek. Biz bunu Mustafa Kemal'le konuştuk. Bu bizim ortak görüşümüzdür. Siz Gazi Mustafa Kemal'i bilirsiniz... O, Sovyet Rusya ile ebedi dostluk yanlısıdır. Biz moralman sizin bizimle olduğunuzu hissedeceğiz. Bizi anlamanızı rica ederim..."

Türk hükümeti kendisinin Lozan Konferansı'na katılmasını önleyecek biricik engel olarak gerici İstanbul hükümetinin bu konferansa katılmasını görmekteydi. İsmet Paşa, İtilaf Devletlerince böyle bir istek ortaya atıldığı takdirde bunu reddedeceklerini ve konferansa gitmeyeceklerini kesin olarak beyan etti.

5 Kasım 1922 tarihinde İsmet Paşa görüşmelerimize devam etmek üzere elçiliğimize geldi. İstanbul'un Sultan'ın idaresinden ve onun hükümetinden kurtarılmasının başlangıcı dolayısıyla İsmet Paşa'yı kutladım.

İsmet Paşa, Türk hükümetinin İstanbul'daki müttefik devletler temsilcilerine, Hamit Bey⁷ eliyle, aşağıdaki imzasız notanın verildiğini bana bildirdi: "İstanbul'da idarenin Büyük Millet Meclisi hükümetine geçişi dolayısıyla Türk hükümeti, bundan böyle toplum düzeninin korunmasından ve işlerin doğru yürütülmesinden sorumlu bulunmaktadır. Türk hükümetinin tarafsız bölgeye kendi birliklerini sokmaması, ama oralara izne bağlı olarak jandarma gücü göndermesi koşuluyla, müttefik komutanlığından, İstanbul ve dolaylarının müttefik kuvvetlerince boşaltılmasını rica etmektedir."

İsmet Paşa, İstanbul'da idarenin değişmesi dolayısıyla, Türk delegelerinin Lozan'a, İstanbul üzerinden gitme olanağı bulduklarını ve onların bu akşam hareket edeceklerini ayrıca bana bildirdi.

İsmet Paşa ile bu buluşmamızda, İstanbul'daki Rusyalı mülteciler sorununu da konuştuk. Son zamanlarda Batılı gazetelerde İstanbul'daki Rus mültecileri sorununun tartışıldığını, İtilaf Devletlerinin bu sorunu önümüzdeki konferansta bir görüşme konusu yapmaya hazırlandığını paşaya söyledim. Türk hükümetinin bu sorunu İtilaf Devletleriyle görüşmeye razı olmayacağı inancını belirttim. Çünkü bu sorunun sadece Türkiye ile Rusya'yı ilgilendirdiğini ve onların bunu kendi aralarında görüşerek çözebileceklerini sözlerime ekledim. İsmet Paşa, benimle aynı düşüncede olduğunu söyledi ve kendilerinin, Rusya'sız bu sorunu görüşmeyeceklerine dair bana güvence verdi. Konuşmamız, İsmet Paşa'nın Lozan'a gidişi münasebetiyle karşılıklı başarı dilekleriyle sona erdi.

⁷ Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul'daki temsilcisi (S.İ. Aralov).

Yine Rauf Bey üzerine

Yukarıda da söylendiği üzere, İsmet Paşa'nın gidişinden sonra bütün sorunları Rauf Bey'le çözmek gereği doğdu. Birkaç ay süresince işlerimi onunla çözmek zorunda kaldım. Ben daha baştan beri Rauf Bey'in Mustafa Kemal'e karşı olduğundan, gerici İstanbul hükümetine bağlılığından, İngilizlerle ilişkisi bulunduğundan ve Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca davrandığından kuşkulanıyordum. Mustafa Kemal Paşa anılarını (*Nutuk*'u- ç.n.) yayımladıktan sonra kuşkularımın ne kadar yerinde olduğu anlaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu konuda bana şunları anlatmıştı:

“Meclisteki muhalefet grubu saldırıya geçti. Başbakanlık için Rauf Bey'i ileri sürdü. Nitekim bunda başarı da sağladı. Muhalefetin gizli niyetlerinin farkındaydım. Böyle olmakla birlikte Rauf Bey'i çağırttım. Meclis çoğunluğunun kendisini başbakan olarak seçmek eğiliminde olduğunu, benim de aynı şeyi düşündüğümü bildirdim. Rauf Bey önceleri biraz nazlınır gibi oldu. Ama, sonunda Heyet-i Vekile Reisliğini (bakanlar kurulu başkanlığı) kabul etti. 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar da bu mevkide kaldı.”

Rauf ve Kara Vasıf (İttihatçı, Rauf Bey'in arkadaşı) Beylerin, Fransız temsilcisi Albay Mougin'le yakınlıkları vardı. Daha ilk günden beri, muhalefet blokunun kurulmasında, idaresinde, pekiştirilmesinde el ele vererek çalıştılar. Ama Rauf Bey resmi olarak parlamentodaki 'ikinci grup'a girmedi. Mustafa Kemal yandaşı olarak görünmeyi tercih etti.

Bu durum böylece üç yıl sürüp gitti. Ancak eninde sonunda Rauf Bey rengini belli etmek zorunda kaldı. Ama bunu, kendisinin söylediği gibi “artık sizinle birlikmişim gibi davranmaya imkân olmadığı” zaman yaptı.⁸ Rauf Bey bu ikiyüzlü politikasını, RSFSC elçiliği ile ve kişisel olarak benimle olan ilişkilerinde de gösterdi.

⁸ Rauf Bey ve muhalefeti hakkında bkz. Mustafa Kemal, *Put novoy Turtsii*, t. IV, s. 206, 209, 222, 224-225, 235, 239, 240-242, 251, 255-257 (S.I. Aralov). Bkz. (C.B.)

Benimle buluştuğu zamanlar daima Sovyet-Türk dostluğundan söz eder ve kendisinin, Doğu'nun emperyalizme karşı mücadelesinden yana olduğunu resmi bir edayla bildirirdi. Düşüncelerini şu sözlerle belirtmişti:

“Ben ve hükümetim, Doğu halklarının emperyalizme karşı yaptıkları savaşın bitmediğine, yeni yeni başladığına inanıyoruz. Bundan ötürü de bizim Sovyet Rusya ile olan dostluğumuzun güçlenmesi ve her zamankinden daha sıkı olması gerekmektedir.”

Onun bu tiradı çok iyi hatırımdadır. O zaman Albay Mougin'in teşvikiyle kendisinin gizlice parmağı olan, elçiliğimizin yakılışından ötürü üzüntülerini de bildirmişti.

Rauf Bey gösterişli, yakışıklı, uzun boylu, genç görünüşlü, kırpık bıyıklı, iri siyah gözlü bir adamdı. Ağır ağır, ama meydan okuyan yüksek bir tonla, özellikle kendisiyle uyuşmadığı zamanlar karşısındakini küçümseyen bir tonla konuşurdu. Mecliste ise iş değişirdi; Mustafa Kemal bulunduğu zamanlar, her zamanki askerce duruşunu hemen kaybeder, büzülür, kölece eğilirdi. Bakışları, bütün yüzü inanılmayacak bir çabuklukla değişir, siması saygılı, dalkavukça bir alçakgönüllülük görünüşünü alırdı. Mecliste konuştuğu sıralarda ikiyüzlülüğünü açığa vurarak, oturdukları yerden ona sataştıkları zaman karşıtlarına, özellikle Yunus Nadi'ye nefret dolu bir bakış fırlatırdı. Bir seferinde işleri ve davranışları üzerine açıklamalarda bulunmaya alışık olmadığını ve niyeti de olmadığını bağırarak söylemişti. Ama hemen yüzündeki sert görünüşü silerek, BMM'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılığından, sevgisinden söz etmeye başlamıştı.

Rauf Bey soyca Çerkez'di. Babası Kabarday'dan gelip Türkiye'ye göç etmiş ve Abdülhamid'in gözdelerinden olmuştu. Rauf Bey, Kafkasyalı olduğunun söylenmesinden hoşlanmazdı.

Mustafa Kemal Paşa, sonraları anılarının bir yerinde, Rauf Bey'den ve bütün muhaliflerden şöyle söz etmişti:

“ ‘Cumhuriyet’ sözcüğünü telaffuz etmekten bile inatla kaçınanların, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin

hareketlerinin ciddiyetine ve samimiyetine nasıl inanılır?... Hadiseler göstermiştir ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programı, en hain dimağların mahsulüdür.”⁹

Mustafa Kemal, başka bir yerde şunları yazıyor: “Acaba Rauf, Çerkez Ethem ve Çerkez Reşit gibi adamların bize karşı böylesine şiddetli davranışlarını harekete getiren din sevgisi midir?” Burada Mustafa Kemal, Rauf Bey ile gerici asileri, Çerkez Ethem’le Reşid’i aynı kefeye koyuyordu.

Boğazların RSFSC ve Türkiye tarafından birlikte savunulması sorunu

1922 yılı Kasım ayının sonunda, aramızda geçen bir konuşmada Rauf Bey yine kendisinin Rusya’nın en samimi dostu olduğuna beni inandırmaya çalıştı. Bunları söylerken gülümüyor ve ikiyüzlü bir edayla elini göğsüne bastırıyordu. Rauf Bey bir süre sustuktan sonra birdenbire, zor fark edilebilen alaycı bir tonla:

“Sizin deniz işleri danışmanınız, bizim Milli Savunma Bakanlığı deniz işleri şubemizin başkanına, İtilaf Devletlerine karşı Boğazların savunma olanağını ve yollarını birlikte incelemelerini niçin teklif ettiğini bana açıklamanızı rica etmek istiyorum” dedi. “Bunun ne anlama geldiğini, bunu nasıl anlamak gerektiğini bana açıklamanızı rica edeceğim.”

Kendisine, düşman filosunun bir saldırısı karşısında limanlarıyla birlikte Karadeniz kıyılarının hemen hemen savunmadan yoksun olduğunu ve Rusya’nın ekonomik hayatı her an ciddi bir tehlike ile karşılaşabileceğine göre Sovyet Rusya’nın, Boğazlarla Türkiye kadar ilgilendiğini söyledim. Bununla birlikte Sovyet Rusya, dost Türkiye’nin güçlü oluşuyla ve Boğazların, onun bütün egemenlik haklarıyla birlikte elinde oluşu ile de ilgilidir. Sovyet Rusya, ne İngiltere’nin Boğazlarda bir egemenlik kurmasına, ne de İngiltere’nin kon-

⁹ Mustafa Kemal, *Put novoy Turtsii*, t. IV, s. 255-257 (S. İ. Aralov). Bkz. Nutuk, (C.B.)

trolüne denk olan Milletler Cemiyeti'nin Boğazlarda bir kontrol kurmasına hiçbir koşulda razı olmaz, dedim.

Çarlık hükümetinin, 150 yılı aşkın bir süre ile Boğazları ele geçirmeyi ya da başka devletlerin filolarına kapalı kalmak koşuluyla, Karadeniz'deki Rus savaş gemilerinin serbestçe Boğazlardan geçmesini amaç edinen aktif bir politika güttüğünü Rauf Bey'e hatırlattım. Bu yüzden birçok kan akıtılmıştı. Boğazların Rus savaş gemilerine açılmasının başlıca düşmanı İngiltere'ydi. İngiltere, Rus savaş gemilerinin Akdeniz'e sızmalarına karşıydı. İngiliz hükümeti Türkiye'yi bir koçbaşı olarak kullandı. İngiltere, kendi çıkarlarını Türk halkının karnıyla savundu.

Şimdi başka bir çağın geldiğini vurguladım. Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, Çarlığı saldırgan politikasıyla birlikte tarihin çöplüğüne fırlatıp atmıştı. Sovyet Rusya barışçıl bir yaşamı yalnız kendisi için elde etmedi. O, bütün milletlerin ebedi bir barışa kavuşmaları için açık bir mücadele yürütmektedir. Bunun için sosyalist devletin gizli birtakım niyetler beslediğinden kuşkulananlar anlamsızdır. Biz Boğazların, Türkiye'nin elinde olmasını arzu ediyoruz, ama biz, Türk halkı için onurlu bir barış istiyoruz. Boğazların, milletler arasında bir anlaşmazlık nedeni olmasını istemiyoruz. Dileğimiz Boğazların ülkeler arasında serbest ticarete hizmet etmesidir. Özellikle bunun için, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine engel olunmasını talep ediyoruz.

“Son yıllar içinde, Alman, İngiliz, Fransız gemilerinin Karadeniz'e nasıl girdiklerini, Sovyet ve Türk halkına nasıl ölüm yağdırdıklarını, limanları işgal edip nasıl yağmacılık ve zorbalıklar ettiğini hatırlayınız” dedim. “Bunun içindir ki biz Türkiye'yi, ortak çabalarımızla Boğazlarda barışçıl bir yaşam sağlamaya böylesine ısrarla çağırıyoruz. Bir gün gelecek, barış bütün dünyada egemen olacaktır; işte o zaman savaş gemileri olmayacaktır. O günler gelinceye kadar ülkelerimizin ortak davranmasıyla kendimizi emperyalistlerin saldırısından korumamız gerekmektedir. Eğer Türkiye konferansta Boğazlar sorununu istenilen biçimde sonuçlan-

dıramaz ve haklarını düşman filosuna karşı korumak zorunda kalırsa, Sovyet Rusya eskiden olduğu gibi şimdi de Türkiye'ye elinden gelen yardımı yapacaktır. İşte bunun içindir ki, Sovyet hükümeti, Türkiye'nin ve Sovyet Rusya'nın Boğazlardaki ortak çıkarlarını dikkate alarak, Boğazların ortaklaşa savunulması olanağım araştırmak üzere, Türk denizcilik makamlarıyla temasa geçmek için bana deniz işleri danışmanını göndermiş bulunuyor. Hükümetlerimiz arasında, bununla ilgili bir anlaşma yapmak zorunluğu belirirse, bu konudaki düşüncelerimizi Moskova'ya bildirmek zorundayız.”

Rauf Bey alaycı tonunu bırakarak ciddi bir edayla, “Şu halde ben de size apaçık bir soru sormak, sizden de açık bir cevap istemek zorundayım” dedi. “Eğer konferans kesilirse, İngiltere bize karşı düşmanca bir harekete geçecektir. Bu hareket, herhalde İngiliz filosunun Karadeniz kıyılarına karşı operasyonları halinde ortaya çıkacaktır. Bu takdirde Rusya açıkça bizden yana İngiltere'ye karşı çıkacak mıdır? İngiliz filosunun Karadeniz'e çıkmasına engel olmak için bizimle birlikte Boğazları savunacak mıdır?”

Hükümetimden direktif almadıkça, böyle ortaya konmuş bir soruya cevap veremeyeceğimi kendisine söyledim. “Ancak şu kadarını söyleyebilirim ki, İngiltere'nin Karadeniz'de Türkiye'ye karşı düşmanca bir eylemi halinde, Sovyet Rusya'nın, istilacıların Türk topraklarından bir bölümünü işgal ettikleri zaman olduğu gibi yine Türkiye'ye yardım etmek üzere bazı önlemlere başvuracağı tabiidir” dedim.

Rauf Bey, “İngiltere, Türkiye'ye karşı düşmanca bir harekete girişip Rusya'nın şahsında yeni bir düşman kazanmayacak kadar uzak görüşlü bir politika gütmektedir” dedi. “İngiltere'nin, sizin yapacağınız yardıma göz yumacağımı önceden söylemek mümkündür. Bunun için, konferans kesildiği ve İngiltere bize karşı düşmanca hareketlere giriştiği takdirde, Rusya'nın bizimle birlikte Boğazların savunmasına katılıp katılmayacağı sorusuna kesin bir cevap almak hükümetimiz için olağanüstü bir önem taşımaktadır.”

Rauf Bey bunları söylerken, yüz ifadesini ve ses tonunu izliyordum. Adeta kararsızca, kelimeleri arayarak ağır ağır konuşuyordu.

Rauf Bey bu sözleri Gazi Mustafa Kemal'in emriyle, ciddi olarak mı söylüyordu, yoksa kendi inisiyatifıyla, kışkırtıcı bir amaçla mı söylüyordu, diye düşündüm. Belki de gizli efendilerinin direktifiyle bunları söylüyordu. Bu pek belli değildi. Bu sözlerin gerçek sebeplerini anlamak gerekiyordu.

Rauf Bey'e, Türklerin kahramanca direnişinden ağzı yanan İngiltere'nin, yeni bir savaşa kalkışmasının çok kuşkulu olduğu cevabını verdim. Üstelik şu anda İngiltere, sadık müttefiklerden yoksundu. Ama savaş gemilerinin Marmara Denizi'ne ve Karadeniz'e serbestçe girebilmelerinden yararlanan İngiltere'nin ve öteki İtilaf Devletlerinin savaş gemileri, gerek Türkiye'nin gerek bizim başımıza birçok dertler açabilirdi.

Düşüncelerimi geliştirerek sözlerime devam ettim: "Fransa'nın, İtalya'nın ekonomik ve siyasal çıkarları başkadır. Hatta İngiltere'nin kendisinde bile işçiler savaş istemiyorlar. Yunanistan demoralize olmuş bir haldedir. Türkiye'nin ise, gücünü İngiltere'nin sınıdığı ve bundan böyle silahlı bir mücadeleden vazgeçmek zorunda kaldığı dost ve sadık komşusu Sovyet Rusya var."

Rauf Bey'in açık sorusuna gelince, öneminden ötürü bunu Sovyet hükümetinden sormayı vaat ettim.

Rauf Bey, bugünlerde İsmet Paşa'ya göndermek niyetinde oldukları yeni direktifleri hazırlarken dikkate alabilmek için, gerek kendisinin gerek Türkiye'nin öteki hükümet üyelerinin, bu soruya elden geldiğince çabuk cevap verilmesini rica ettiklerini bildirdi.

Rauf Bey'e, Poincare, Curzon, Mussolini arasında bir ön anlaşmaya varıldığından bilgisi olup olmadığını sordum. Rauf Bey, bu konuda kendisinde güvenilir bilgi bulunmadığı, ancak İngiltere ile Fransa arasında, Suriye ve Irak konusunda bir anlaşmaya varıldığıнын kesin olduğu cevabını verdi. Üçlü anlaşmaya gelince Poincare'nin, Fransa'nın Türkiye'nin zararına hiçbir davranışa katılmayacağı konusunda

kesin olarak İsmet Paşa'ya güvence verdiğini anlattı. İngiltere'nin Lozan Konferansı'ndaki durumuna gelince, Rauf Bey, İngiltere'nin bütün dikkatini Türkiye'ye vermek niyetinde olmadığını, Musul meselesi üzerine topladığını bildirdi. Büyük Britanya İmparatorluğu, bütün devletleri Türkiye'ye karşı kıskırtmıştı. Akçalı konularla kapitülasyon konusunu bir komisyona havale etmişti, şimdi kendisi tamamıyla Musul sorununa eğilmiş, bunu Türkiye ile bir pazarlık konusu haline getirmeye çalışıyordu. İngiltere, Musul'a karşılık Türkiye'ye Karaağaç'ı teklif ediyordu. Eğer Türkiye bunu kabul etmezse İngiltere konferansı suya düşürecek ve bunun sorumluluğunu da Türkiye'ye yüklemeye çalışacaktı. Güya büyük devletler Türkiye'nin adil ve meşru taleplerini karşılamak isterken, Türkiye ölçüsüz ve temelsiz iddialarında ısrar ediyor olacaktı.

Rauf Bey, benimle Boğazlar sorununu konuştuğuktan hemen sonra Lozan Konferansı'nın Boğazlara ayırdığı ilk toplantısı üzerine bilgi verdi. Bu 4 Aralık 1922 tarihinde olmuştu. Rauf Bey İsmet Paşa'nın konuşmasından söz etti.

İsmet Paşa konuşmasında, Milli Misak gereğince Boğazların her iki yakasının Türkiye'ye ait olduğunu söylemişti. Türkiye'nin istekleri şu noktalar üzerinde toplanıyordu: Karadan ve denizden her türlü beklenmedik durumlar karşısında Boğazlar, İstanbul ve Marmara Denizi için devamlı bir garanti sağlanması; Karadeniz'e çıkacak deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması; Karadeniz'de savaş gemilerinin bulundurulmasının yasaklanması; deniz ticaretinin serbestliği. İsmet Paşa, Marmara Denizi kıyılarındaki askeri önlemlerin, Anadolu ile Trakya'nın savunması için zorunlu olduğundan, Marmara Denizi'nin Boğazlar kavramından çıkarılmasını istiyordu. İstanbul ile Boğazlarda, tersane ve başka deniz kurumlarının bulundurulmasına izin verilmeliydi. Gökçeada (İmroz), Bozcaada (Tenedos) ve Sisam (Samos) Türkiye'nin olmalıydı.

Rauf Bey'in söylediğine göre Curzon, İsmet Paşa'nın tekliflerinin çoğunu reddetmiş, tartışmalar başlamıştır.

Yunus Nadi Bey ve Boğazlar sorunu

Doğal olarak Boğazlar düşüncelerimizde yer alıyor ve bu konuda, hükümet üyeleriyle olduğu kadar Türk toplum adamlarıyla da aramızda pek çok konuşmalar geçiyordu. Yunus Nadi Bey'le karşılaştığımda da, bu sorun söz konusu olmuştu. Yunus Nadi Bey'e bizim görüşümüzü açıkladım. Rusya, İsmet Paşa'nın küçük tonajda da olsa savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine razı oluşunu, Milli Misak'tan ve Boğazların yalnız ticaret gemilerine açık oluşunu öngören Moskova Antlaşması'ndan bir ayrılma gibi görüyordu. Bununla bağlı olarak ben, adı geçen belgelerde savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestliğinden söz edilmediğini, bundan da Boğazların savaş gemilerine kapalı olduğu anlamı çıktığını belirttim. Çünkü ancak Boğazların savaş gemilerine kapalı kalışıyla ve Boğaz kıyılarının tahkimiyle Milli Misak'ın İstanbul ve Marmara Denizi için istediği güven ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki kesin egemenliği sağlanabilirdi. Bununla, Rusya'nın olduğu kadar Türkiye'nin de bütün Karadeniz kıyılarının güvenliği sağlanabilirdi.

Bu konunun, Türkiye ile olan karşılıklı ilişkilerimizde çok önemli olduğunu tekrarladım. Boğazlar sorununda Rusya ile Türkiye'nin çıkarları birbirine uyuyordu. Rusya bu konuda Türkiye'nin desteğini sağlayacağından emindi ve bu nedenle Sovyet hükümeti, İsmet Paşa'nın, Boğazlar sorununun konferansta daha ilk görüşülmesinde savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine razı oluşuna doğal olarak şaşırılmıştı. İsmet Paşa bu davranışıyla İtilaf Devletlerine, Rusya'nın Karadeniz kıyılarına karşı düşmanca davranışlara girişme olanağı vermiştir. Sovyet Rusya şimdi bütün Karadeniz kıyısındaki askeri güçlerini takviye etmek zorunluluğunu duyacaktır.

Yunus Nadi, Türkiye'nin Boğazlar üzerine olan tekliflerinin Rus görüşü ile çelişmediğini, çelişmenin güya sorunun formüle edilmişinde olduğunu, her iki durumda da sonucun iki devletin çıkarlarına uygun olacağını bana kanıtlamaya çalıştı. Türkiye'nin, Boğazları kapama isteğinde olduğuna beni inandırmaya çalıştı.

“Türkiye, Milli Misak’a uygun olarak İstanbul ile Marmara Denizi’nin gerçek güvenliğinin garanti altına alınmasını istemekte olup, bunun üzerinde kesinlikle direnecek ve hiçbir fedakârlıkta bulunmayacaktır” dedi Yunus Nadi. “Türkiye’ye henüz Boğazların ve Marmara Denizi’nin güvenliğini sağlayacak hiçbir garanti teklif edilmiş değildir. Eğer böyle bir garanti verilecek olursa Boğazların sahibi Türkiye olacak ve istediği zaman onları kapayabilecektir.”

Yunus Nadi, “Bu koşullar altında, küçük tonajlı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin hiçbir önemi olmayacaktır” diye anlatmaya koyuldu. “Boğazlar sorununda iki çözüm yolu ileri sürülmüştür: Bunlardan biri müttefiklerin ileri sürdüğü çözüm yolu olup, Çanakkale’de Boğazların serbestliğini sağlayacak olan uluslararası bir garnizon kurulmasını öngörmektedir. Ötekisi ise, Türkiye’nin ileri sürdüğü çözüm yoludur. Birinci çözüm yolu, Türkiye için kabul edilemez niteliktedir. Bunun için Türkiye kendi ileri sürdüğü çözüm yolunda direktmektedir. Eğer bu teklif kabul edilecek olursa, Türkiye’nin Boğazlardaki durumu güven altına alınmış olacak, Moskova da kendi hesabına rahat edecektir.”

Yunus Nadi Bey sözlerini şöyle özetledi: “Biz gerçekte aynı amaca yönelmiş bulunuyoruz. Dün değilse bile muhakkak ki bugün, İsmet Paşa’nın Çiçerin’le tamamıyla anlaşmış olduğuna inanıyorum.”

Bu konuşmamız süresince Yunus Nadi, Türk hükümetinin daima Sovyet Rusya ile dostluktan yana olduğuna ve Rusya’nın çıkarlarına aykırı hiçbir teklifi kabul etmeyeceğine, kesinlikle beni inandırmaya çalıştı. Ayrıca ona göre bu dostluğu Türkiye ile Rusya arasında askeri bir ittifak kurmak yoluyla pekiştirmek gerekiyordu.

Yunus Nadi, Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki görüşmeler kesilirse, Rusya’nın tutumunun ne olacağını ve Türkiye’nin yanında yer alıp almayacağını bana sordu. Konuşmamızın sonunda da, Lozan Konferansı’nın barışçı bir sonuca varıp varmayacağını henüz belli olmadığını; ama Türkiye’nin, Milli Misak’ta belirtilen bütün isteklerinin ye-

rine getirilmesinde direneceğini, olmazsa yeniden savaşa-
ğını söyledi.

Milletvekili, ünlü bir gazeteci ve aynı zamanda Mustafa Kemal'in arkadaşı olan Yunus Nadi, Türkiye'nin bütün uluslararası sorunlarını, özellikle Lozan Konferansı meselelerini çok iyi biliyordu. Onunla olan ikinci konuşmamız, Curzon'un Fransa'ya karşı durumuyla ilgili olup, benim için ilginç ve önemliydi. Bu konuşmayı burada kısaca anlatacağım.

Yunus Nadi, "Curzon, Türkiye'ye karşı bir cephe kurmayı teklif ederek Fransa'ya kur yapmaktadır," dedi, "böylelikle, Fransa'nın Türkiye üzerindeki etkisini yok etmeye ve Ankara Antlaşması'nı kaldırmaya çalışmaktadır. Bilindiği üzere Franklin Bouillon İngiltere'nin haberi olmadan genç Türkiye ile bir antlaşma imzalamıştı. Fransa bu antlaşma ile ordusunu Kilikya'dan çekmiş ve savaşa son vermişti. Bu, doğrudan doğruya İngiltere'ye indirilmiş bir darbeydi. İngiltere hükümeti bunu protesto etmiş, küplere binmişti. Briand, yumuşak bir dille İngilizlere cevap vererek, Türkiye ile imzalanan antlaşmanın sadece Türk-Fransız ekonomik ilişkilerine değindiğini, Fransa'nın tam tersine Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan uzaklaşmasını sağlamaya çalışmakla İngiltere'ye ve bütün İtilaf Devletlerine yardım ettiğini bildirmişti."

Yunus Nadi daha sonra Curzon'un, Fransa'daki Türk tahvilleri sahiplerini kapitülasyonların ilgasına karşı koymaya kışkırttığını sözlerine ekledi. Bu arada Curzon'un, Fransa'nın haberi olmadan gizlice Türkiye ile Sevr Antlaşması'nın kaldırılması için görüşmelere giriştiğini, İngiltere'siz Kilikya sorununun çözülemeyeceğini; Türkiye Boğazları savaş gemilerine açtığı takdirde, İngiliz hükümetinin, Kilikya'nın Türkiye'ye geri verilmesini kabule ve başka konularda yardıma hazır olduğunu söylediğini anlattı. Curzon bu görüşmelerde kapitülasyon işinde ve akçalı konularda Fransa ile yaptığı mücadelede Türkiye'ye yardım etmeye razı olduğunu ve bundan sonra da razı olmaya devam edeceğini bildirmişti.

Yunus Nadi, "Curzon için iki konu önemlidir," dedi, "biri Boğazlar, öteki de Musul petroleri. İngiliz delegasyonu bu

iki konuda elverişli bir çözüm yoluna ulaşmak amacıyla, öteki konularda manevra yapmaktadır.”

Yunus Nadi, son söz olarak şunları söyledi: “Rauf Bey’in yüze gülücü sözlerinin dış ‘inandırıcılığı’na kanan muhalif gruptan bazı kişiler, İngilizlerin suyuna gitme eğilimini gösteriyorlardı, ama Mustafa Kemal onların bu emellerini fark etmekte ve deşifre etmekte gecikmedi.”

Rauf Bey’le konferans üzerine konuşmalarımız

14 Aralık 1922 tarihinde Rauf Bey’le tekrar buluşunca, “İsmet Paşa’nın, savaş gemilerinin Boğazlardan yalnız barış zamanlarında değil savaş zamanında da geçmesine razı olduğu doğru mu?” diye sordum. Rauf Bey Türk hükümetinin şu ana kadar bu konuda İsmet Paşa’dan hiçbir bilgi almadığı cevabını verdi.

Rauf Bey’den, Lozan’daki Türk delegelerinin, Milli Misak’a olduğu kadar Moskova Antlaşması’nın 5. maddesine de aykırı olan savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi konusundaki görüşlerini öğrenmek için birkaç kez bu soruna döndüm.

Rauf Bey cevap olarak bana şunları söyledi: Curzon, İsmet Paşa’dan, Boğazlar üzerindeki tarihi anlaşmazlıkla ilgili Türk programını ayrıntılı olarak anlatmasını istemiş. Ama İsmet Paşa, Milli Misak’taki prensipleri, yani Boğazların, İstanbul’un ve Marmara Denizi’nin güvenliğine zarar vermeden dünya ticaretine açık olduğunu ona tekrarlamakla yetinmiş. Rauf Bey, İsmet Paşa’nın bu görüşünden ayrılmadığını belirtmekteydi.

Rauf Bey sözlerine şunu ekledi: “Görüyorsunuz ya, bizim heyet başkanı Milli Misak prensiplerinden ayrılmıyor, Curzon’un yeni birtakım saldırılarına fırsat vermemek için de ayrıntılara girmiyor.”

“Bana öyle geliyor ki,” dedim, “İsmet Paşa, Milli Misak’ta Boğazlarla ilgili olarak belirtilen görüşleri –hatta küçük tonajdaki savaş gemilerinin bile Boğazlardan geçişinin

büyük bir tehlike olduğunu anlatarak– pratik birtakım tekliflerle destekleseydi daha iyi olurdu.”

Rauf Bey aynı şeyleri tekrarlayıp duruyordu: Mütteliklerce İstanbul’un güvenliğini sağlayacak garantiler teklif edilmedikçe Türk hükümeti hiçbir cevap vermeyecekmiş. Ancak bu garantilerin incelenmesinden sonradır ki, Türk hükümeti bu garantileri tatmin edici bulup bulmadığına göre bir karar verebilirmiş.

Rauf Bey düşüncelerini anlatmaya devam ederek, “Türkiye, savaş gemilerinin Boğazlardan geçip geçmeyişiyle değil, sadece İstanbul’la Marmara Denizi’nin güvenliğiyle ilgilenen Milli Misak’tan zerre kadar ayrılmaz” dedi. “Moskova Antlaşması da aynı şekilde bu meseleye değinmemekte, sadece Boğazlarla ilgili sorunun, Boğazlarla ilişkisi olan devletlerin katılacağı bir konferansta çözülmesini öngörmektedir. Rusya’nın da katıldığı böyle bir konferans şu anda zaten toplantı halindedir.”

Rauf Bey sinirli sinirli sordu: “Kuzum siz bizden ne istiyorsunuz?”

“Boğazlar konusunda Türkiye ile anlaşarak hareket etmek istiyoruz” dedim ve Rauf Bey’e, Lenin’in 1922 yılı Ekim’inde, *Observer* ve *Manchester Guardian* adlı İngiliz gazeteleri muhabirinin sorularına verdiği cevabı okuyup okumadığını sordum.

Rauf Bey okumadığını, ancak Sovyet hükümeti başkanının bu röportajını duyduğunu söyledi.

Bunun üzerine ben kısaca, Lenin’in verdiği cevapların ana çizgilerini kendisine anlattım. Lenin gazete muhabirlerine şunları söylemişti:

“Boğazlarla ilgili olarak bizim programımız (tabii henüz, yaklaşık olarak) şu esasları taşımaktadır:

Birincisi: Türk milli isteklerinin yerine getirilmesi...

İkincisi: Bizim programımız, Boğazların gerek barışta gerek savaşta bütün savaş gemileri için kapalı olması temeline dayanmaktadır. Bu sadece toprakları doğrudan Boğazlara bağlanan devletlerin değil, bütün devletlerin doğrudan doğruya en yakın ticari çıkarlarıdır.

Üçüncüsü: Boğazlarla ilgili bizim programımız, deniz ticaret filolarının tam bir serbestliğini savunmaktadır.”

Muhabir Farbman’ın; Rus hükümetinin, Boğazların Milletler Cemiyeti’nce kontrolüne razı olup olmadığı sorusuna Lenin şu karşılığı vermiştir:

“Milletler Cemiyeti... ayrılmaz bir biçimde Versailles Antlaşması’na öylesine bağlı, milletlerin gerçek hak eşitliğini kurmaktan ve aralarında barış içinde bir arada yaşamanın gerçek şansına benzer herhangi bir şeyden öylesine uzaktır ki, bizim, Milletler Cemiyeti’ne karşı olumsuz tavrımız, herhangi bir yoruma ihtiyaç göstermeyecek kadar anlaşılır görünmektedir.”¹⁰

Biraz daha ilgilenererek, İsmet Paşa’nın, G. V. Çiçerin’in 4 Aralık günü konferansta yaptığı konuşmayı Rauf Bey’e bildirip bildirmediğini sordum. Rauf Bey, İsmet Paşa’nın bunu çok kısa olarak bildirdiğini söyledi. Bunun üzerine ben, o sırada Moskova’dan almış olduğum bu konuşmayı kendisine anlattım.

Çiçerin’in Lozan’daki konuşması

Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin konuşmasında, Sovyet hükümetinin ve Ortadoğu’daki müttefiklerinin bütün dış politikalarının başlıca amacının, genel barışı kurmak ve güçlendirmek olduğunu söyledi. Onun için RSFSC, Lozan Konferansı’nın bütün çalışmalarına katılmayı talep etmiştir. Bu talepler yerine getirilmemiştir. Bundan ötürüdür ki, RSFSC, Ukrayna ve Gürcistan delegasyonu, çözüme katılacakları sorunlarda aşağıdaki iki temel düşüncenin gerçekleştirilmesine çalışacaklardır:

1) Rusya ile müttefiklerine, öteki devletlerin durum ve haklarına eşit bir durum ve hak sağlamak.

2) Rusya’nın ve müttefiki olan cumhuriyetlerin topraklarında barış ve güvenliğin korunması ile başka ülkelerle ticari ilişkilerinin serbestliğinin sağlanması.

¹⁰ V.I. Lenin, Interv’yu korrespondentu “Observer” i “Manchester Guardian” Farbmanu, *Soçimeniya*, t. 33, s. 348-349 (S. İ. Aralov).

Boğazlar sorununda Rusya-Ukrayna-Gürcistan delegasyonu, şimdilik başlıca şu görüşler üzerinde durmayı zorunlu görmekte-dirler: Karadeniz Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, deniz ticaret filoları ve savaş dışı gemileri için kesinlikle ve hiçbir sınırlandırmaya bağlı olmayarak serbest olmalıdır. Karadeniz’de olduğu kadar Ortadoğu’da da barışın korunması, Karadeniz kıyılarının güvenliğinin sağlanması, İstanbul güvenliğinin sağlam bir garantiye bağlanması. Bu ise, hem Karadeniz hem Çanakkale Boğazı’nın, gerek barışta gerek savaşta devamlı olarak Türkiye dışında bütün devletlerin savaş gemilerine, silahlı gemilerine ve savaş uçaklarına kapalı kalması demektir. Karadeniz Boğazı’yla Çanakkale Boğazı’nın Türkiye’ye ait olduğu esasına dayanan Sovyet Rusya ile müttefikleri, her milletin egemenlik haklarına saygı gösterdikleri için, Türk halkının kendi topraklarında ve sularında, en geniş anlayışla egemenlik haklarını kurmalarını ve bu haklarını korumalarını ısrarla istemektedirler. Ayrıca Sovyet Rusya ile müttefikleri, Türk hükümetinin gerçek anlamda Boğazlarla Marmara Denizi’ni koruyabilmesinin, ancak kıyılarını tahkim etmek ve silahlandırmak haklarının kendisine verilmesiyle, bir savaş filosa-suna sahip olmasıyla ve Boğazlarla Marmara Denizi’nin savunmasında gerekli bütün savaş araçlarını elinde bulundurmasıyla mümkün olabileceğine inanmaktadırlar. Boğazların savaş gemilerine kapatılması, bütün devletler arasında eşitlik ilkesine de uymaktadır. Bunun tersi, Boğazların savaş gemilerine açık tutulması, en güçlü deniz devletinin kayırılması anlamına gelir.

“Emekçi halkı korumak ve barışı güçlendirmek amacını güden, bütün saldırı ve savaş niyetlerinden, başka milletlerin özgürlüklerine tecavüz emellerinden uzak olan Sovyet Rusya,” dedi Çiçerin, “İstanbul’u Rusya’ya veren bütün anlaşmaları, hiçbir telafi istemeden iptal etmekte, böylece Türkiye’ye kendi varlığını başarılı olarak savunma olanağını vermektedir. Sovyet Rusya ayrıca bununla Akdeniz havzasının bütün devletlerini de Çarlığın yüzyıllık iktisatlarından kurtarmaktadır.”

Daha sonra Çiçerin, Boğazların Rusya için olan ekonomik önemi üzerinde durdu. Örneğin 1910 yılında Rusya'nın tahıl ihracatının % 70'i Boğazlar üzerinden yapılmıştı.

Çiçerin, İtilaf Devletlerinden gelebilecek telilikelere örnek olarak Odesa'nın, Nikolayev'in, Kerson'un, Sivastopol'un, Batum'un ve Karadeniz kıyısındaki başka limanların işgal edilmesini ileri sürdü. İtilaf Devletleri ayrıca, Denikin'in ve Vrangel'in beyaz ordularını da kendi savaş gemileriyle desteklemişlerdi.

Çiçerin, "İstanbul'un güvenliği de, Boğazların savaş gemilerine kapanmasına bağlıdır" dedi.

Curzon, Çiçerin'in konuşmasına cevap vererek, beceriksizce espriler yapmaya kalkıştı. Güya Rusya, Türkiye'yi Boğazlarda kendi bekçisi gibi kullanarak, Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek ve orada evindeymiş gibi davranmak istiyormuş.

Curzon, pek akıllıca olmayan esprilerine devam ederek, "Boğazların kontrolünü, sadece Türkiye'ye bırakmalı, o Türkiye ki geçmişte bu görevi yerine getirmeye yetenekli olmadığını çoktan göstermiştir" diyerek alaylarına devam etti.

Hele Panama Kanalı ile Süveyş Kanalı'nda serbest rejim uygulandığını bir örnek olarak beklenmedik bir biçimde ileri sürmesi, gülümsemelere yol açtı.

Kıscacası İngiliz temsilcisi, Boğazlarda öyle bir düzen kurulmasını istiyordu ki, Türkiye tamamıyla İngiltere'ye tabi olsun, İngiltere de Sovyet Rusya kıyılarında egemen olsun!

G. V. Çiçerin, Curzon'un alaycı sözlerine sükûnetle cevap vererek, düpedüz Boğazları ve Karadeniz'i ele geçirme çabasını gösteren "İngiltere'nin Avrupa'daki ilerleyişi" projesiyle karşı karşıya olduğumuzu söyledi. "Böyle bir kombinasyonda barışı parçalayan uyuşmazlıklar, ne yazık ki sürüp gidecek, Boğazlar da bunların arenası haline gelecektir."

Çiçerin sözlerine devam ederek, "Barış, askeri güçlerin yığınak yapmasıyla asla sağlanmaz!" dedi, "Ortadoğu'da barış halinin biricik sağlam temeli, Türkiye'nin özgürlüğü ve egemenliğidir. Sovyet teklifi geçici bir kombinasyonu değil,

bir zaferle yaşama hakkını teyit etmiş olan Türk halkının haklarının korunmasını istiyor.”

Curzon’un maskaralıklarının karşısına bu ciddi itirazları koyan G. V. Çiçerin, Balkan ülkelerinin rolüne, silahsızlandırılmış olan Bulgaristan’a karşı yapılan ikiyüzlülüğe işaret etti. Türkiye’nin yapmış olduğu savaşlardan tarihsel örnekler verdi, bir dizi uluslararası kuralı zikretti ve Curzon’un, müttefiklerin Boğazları ve İstanbul’u işgal ederek bizim ticaretimize, haklarımıza karşı çıkardıkları engellerden söz etmediğini kaydetti.

“Ticari çıkarların, yabancı savaş filolarının varlığını talep ettiği doğru değildir” dedi Çiçerin. “Eğer Batılı devletler, ticaret gemilerini savaş gemilerinin eşliğinde bize gönderirken, sömürgelerde uyguladıkları yöntemleri uygulamak istiyorlarsa, Sovyet Rusya’nın hak yerine kuvvet kullanımına boyun eğeceğini sanmakla çok yanılıyorlar.”

G.V. Çiçerin cevabi konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

“Sayın Başkan dinlerken, onun anlatımının temel düşüncesinin Rusya’ya karşı yöneltilmiş bir sistem yaratmak olduğu izlenimini edindim. Biz size barış öneriyoruz, siz ise bize karşı mücadeleyi sınırsızca uzatıyorsunuz. Rusya yeni bir dönemin başında bulunuyor ve biz bu döneme etrafımızda sağlam barış koşulları yaratarak başlamak istiyoruz, oysa siz bizi mücadeleye zorlayan koşullar koymak istiyorsunuz. Rus devrimi Rus halkından öyle bir ulus yaratmıştır ki bu ulusun bütün enerjisi tarihte görülmemiş bir güçle onun hükümetinde yoğunlaşmıştır; ona mücadeleyi dayatırlarsa, o teslim olmayacaktır. Ama biz Türkiye’nin özgürlüğü ve egemenliği ilkesine dayanarak size mücadeleyi değil, barışı öneriyoruz.”

Çiçerin, Curzon’un Boğazları Süveyş ve Panama kanallarıyla kıyaslamasına karşılık şu gerçekleri ileri sürdü: “Emperyalist savaşın başlamasıyla beraber, Süveyş Kanalı rejimi uluslararası niteliğini hemen kaybetmiştir. Panama Kanalı ise uluslararası serbest geçiş isteği hiç dikkate alınmadan Amerika tarafından çok ağır tahkim edilmiştir.”

Rauf Bey'e, "İşte, biz Boğazlar sorununda, Lenin'in ortaya attığı, Çiçerin'in de konferansta açıkladığı bu ilkelere dayanmaktayız" dedim.

İstanbul'un, Marmara Denizi'nin ve Boğazların güvenliğinin her şeyden önce savaş gemilerinin Boğazlardan geçişlerinin yasak edilmesine bağlı olduğunu bir kez daha vurguladım. Boğazların savaş gemilerine açılması, savaş gemilerinin ve Karadeniz'deki başka silahlanmaların sayısının artmasına yol açacak ve bir yerde savaş çıktığı zaman her seferinde Türkiye kaçınılmaz olarak çatışmanın içine çekilecektir.

Sözlerime devam ederek, "Sovyet hükümeti Boğazların, bizim savaş gemilerimiz için olduğu kadar başka devletlerin savaş gemileri için de –tabii Türkiye hariç– kapalı olmaları gerektiğini doğru bulmaktadır. Sovyet hükümeti bu konuda endişe etmekte tamamen haklıdır, çünkü Boğazların savaş gemilerine açık tutulması, Rus Karadeniz kıyılarının yolunu da düşman filolarına açmaktadır.

Lozan Konferansı'nda, Boğazlar sorununu incelemek üzere Uzmanlar Komisyonu kurulduğu zaman, Sovyet Rusya temsilcilerinin bu komisyona alınmadıklarını söyledim. "Bu perde arkası bir pazarlığa benzemektedir! Sovyet hükümeti bu komisyonda, Rusya'ya karşı kararlar alınacağını tahmin etmekte haklıdır" dedim.

Rauf Bey, güya Uzmanlar Komisyonu'nu ilk kez duyduğunu söyledi ve bütün bunları resmen ona bildirmemi rica etti, ancak bundan sonra bunu İsmet Paşa'dan soracağını vaat etti.

Bu konunun gazetelerde yazıldığını, bunu bilmemesinin tuhafıma gittiğini ona söyledim.

Rauf Bey anlattıklarımı hemen oracıkta not etti ve yanımda İsmet Paşa'ya bir telgraf yazarak çekilmek üzere ilgililere verdi. Rauf Bey bu arada İsmet Paşa'nın, Çiçerin'le sıkı temas halinde olduğunu tekrar tekrar belirtti. Sonra bana İsmet Paşa'dan almış olduğu bir telgrafi gösterdi. İsmet Paşa bu telgrafta, komisyonda Boğazlar sorununun görüşüldüğünü, ama kendisinin bu görüşmelerin devamına karşı çıktığını ve Bo-

ğazlar sorununu görüşmek üzere bir alt komisyon kurulması için Çiçerin'le birlikte bir nota verdiklerini bildirmekteydi. Bu durum Moskova'ya bildirmemin mümkün olup olmayacağını sormam üzerine Rauf Bey olumlu bir cevap verdi.

Daha sonra Rauf Bey Birleşik Amerika, İngiltere ve Fransa arasında Musul petroleri konusunda bir anlaşmaya varıldığını bildirdi. Bu anlaşmaya göre bu üç devletten her birine %25 oranında bir pay ayrılmış, geri kalan %25 pay da bu anlaşmaya sokmayı başaracakları dördüncü devlete verilecekti.

Rauf Bey'le yeniden karşılaşmamız 19 Aralık 1922 tarihinde oldu. Lozan Konferansı'nın gidişi üzerine aramızda başlayan konuşmayı sürdürmek için ben ona gittim. Bu sefer Türk başbakanıyla olan konuşmamız üç saat sürdü. Rauf Bey gayet nazikti. Hatta onun hesabına nazik konularda bile konuşurken çok dostça bir ton taşımaktaydı.

Rauf Bey, Ankara ile Lozan arasındaki kötü bağlantıdan, telgrafların büyük bir gecikmeyle gelişinden ve garip bir rastlantı olarak en önemli telgrafların çarpıtılmış bir halde gelişinden, bu nedenle bunların birkaç kez tekrarını istemek zorunda kalışlarından yakındı. Daha sonra Rauf Bey, İsmet Paşa ile Çiçerin'in, Boğazlar sorununu incelemek üzere bir alt komisyon kurulması için aynı notayı verdiklerini bildirdi. Rauf Bey bundan önceki görüşmelerimizde olduğu gibi bu sefer de İsmet Paşa'nın, Rus delegasyonu ile sıkı bir işbirliği halinde hareket ettiğini açıkça belirtmeye çalışıyordu.

Konuyu açıkça konuşmaya karar verdim:

“Sayın Başbakan,” dedim, “aramızda konuşma konusu olan Uzmanlar Komisyonu üzerine size bilgi vermek için iznini rica ederim. Moskova'dan aldığım bilgiye göre, Uzmanlar Komisyonu'ndaki temsilcimiz 12 Aralık günü, hoş gitmeyecek bir manzara ile karşılaşmış; delegemiz İtilaf Devletlerinin Uzmanlar Komisyonu üyeleriyle Türk üyelerini, İtilaf Devletlerinin projelerini Türk projesine yaklaştırmak için gizli çalışırken yakalamış. Delegasyonumuz, olayı yazılı olarak protesto etmiş. Ama bu protesto dikkate alınmamış, eskisi gi-

bi bir perde arkası çalışmadır surüp gidiyor. Mesele açıkça komisyonda ya da alt komisyonda görüleceği yerde, bizim haberimiz olmadan gizlice pazarlığa girişileceği yolundaki korkularımda ne kadar haklıymışım! Hiç de hoş olmayan bir durum çıkmış oluyor ortaya. Doğrusunu isterseniz, bunu hiç bekleliyorduk.”

Rauf Bey şaşırıldı, ama pek çabuk kendini topladı. Tombul eliyle omzuma dokundu. Bu hareketi bana samimi gelmemiştir. Her zamanki gibi, Türk-Sovyet dostluğundan yana olduğuna ve Avrupa'nın hiçbir zaman aramızı bozamayacağına beni inandırmaya çalıştı. Ortaya attığım komisyon konusuna gelince, bunu da İsmet Paşa'dan soracağını söyledi.

Türk hükümetinin Boğazlar konusunda nasıl bir karar aldığına dair sorduğum sorulara da, Rauf Bey gülümseyerek, direnişimi çok iyi anladığını ve bunu çok doğal bulduğunu söyleyerek işi şakaya vurdu ve “Sayın elçi, benim kendi bilmediğim bir şeyi benden öğrenmek istiyor” dedi.

Rauf Bey, 10.000 tonu geçmeyen hafif tonajlı gemilerin Boğazlardan geçişinin ‘çok aşırı bir şey’ olmadığını, Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazların savunması deneyiminin, esaslı kıyı tahkimatlarının yetersizliğini gösterdiğini tekrar anlatmaya çalıştı. Son durumlar Türkiye'yi, Boğazların savunmasını, hava akınlarıyla kolayca tahrip edilebilen istihkâmlara bağlanmamak zorunda bırakmaktaymış.

Rauf Bey savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine Türkiye'nin razı olmadığını kesin olarak söylememişse de, bana Ankara'nın buna razı olduğunu anlatmaya çalışmıştı. Rauf Bey, Ankara, savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişine izin vermediği takdirde Türkiye'nin bütün dünya kamuoyunu karşısına alacağını sebep olarak ileri sürüyordu.

Sovyet delegasyonunun teklifleri

1 Ocak 1923 tarihinde Rauf Bey'le yeni bir görüşmem oldu. Sovyet delegasyonunun, İtilaf Devletlerine bir kolaylık göstermek için Türkiye'nin çıkarlarına ve egemenlik haklarına

asla zarar vermeden bazı fedakârlıklarda bulunduğunu, İsmet Paşa'nın kendilerine bildirip bildirmediğini sordum. Sovyet delegasyonu, denizaltılar hariç olmak üzere, hafif tonajlı gemilerin Boğazlardan geçişine razı olmuştu. Bu durum tamamıyla istisnai ve belli hallerde Türk hükümetinin izniyle olabilecekti. Ben, Türk delegelerinin İtilaf Devletlerinin Boğazlar tasarısını onaylamaları dolayısıyla, bizim delegasyonun böyle bir fedakârlıkta bulduklarını söyledim.

Ayrıca Rauf Bey'e, Boğazların tüm kontrolünün Milletler Cemiyeti'ne verilmesini isteyen Curzon'un teklifine karşılık olarak, Türkiye'nin başkanlığında olmak üzere, Karadeniz devletleri ve ilgili başka devletler temsilcilerinin katılacağı uluslararası bir komisyon kurulmasını teklif edeceğimi zi söyledim.

"Curzon," dedim, "bizim projemizi yeni düzeltmelerle reddetti, bu projenin Türk delegasyonu da dahil olmak üzere müttefikleri 'canlandıran' kendi önerisine karşı olduğunu beyan etti."

"Evet," dedi Rauf Bey, "bunu biliyoruz. Ama İsmet Paşa Curzon'un taslağının belli maddelerini eleştiriyor ve düzeltmelerini talep etmeye devam ediyor. Göreceksiniz, Sayın Elçi, delegasyonumuz tasarının düzeltilmesini sürdürüyor ve böylece Rusya'ya yardım ediyor."

Rauf Bey'e şöyle bir soru sordum: "Lozan Konferansı'yla ilgili haberlere göre, Türkiye ile Amerika arasında iyi ilişkiler kurulmakta. Bunun sonucu olarak Türkiye konferansta Amerika'dan bir destek görebilir mi?"

Rauf Bey kaçamak bir cevap vererek, olağanüstü durumdan yararlanan Amerika'nın sadece herkesin –İtalya, Fransa, İngiltere, Türkiye– zihnini karıştırmakla vakit geçirdiğini, ona güvenilemeyeceğini söyledi.

Türk hükümetinin Amerika'nın büyük kapitalistlerinden Chester'la¹¹ yaptığı görüşmelerden dolayı, Türkiye ile ilgili-

¹¹ Chester'a, Türkiye sınırlarının güney ve güneydoğu bölgesini kapsayan bir demiryolu inşası imtiyazı önerilmişti (S. İ. Aralov).

nen Amerika'nın, böyle bir desteklemede bulunabileceğine işaret ettim.

Chester'la yapılan görüşmelere değinmem, Rauf Bey'i sinirlendirdi. Başbakan sinirli sinirli, özel işlerle devlet işlerini hiçbir zaman birbirine karıştırmadığını, bunun biriyle ötekisi arasında hiçbir ilişki olmadığını söyledi. Rauf Bey'in hiçbir şey söylemeyeceği apaçık olduğundan, artık bu konuya tekrar dönmedim, Rus-Fransız-Türk ilişkilerine geçtim.

Lozan Konferansı'ndan önce, İngiltere'nin Rusya ile Türkiye arasını açmak amacıyla, Türkiye konusunda Rusya ile görüşmelere girişmek istediğini söyledim. Sovyet hükümeti İngiltere'ye, Türkiye'den habersiz hiçbir görüşmeye katılmayacağını bildirmişti. Şimdi Fransız emperyalistleri Sovyet Rusya'yı Türkiye'den ayırmaya çalışıyorlardı. Ama hükümetimiz bu konuda herhangi bir görüşmeyi tekrar reddetmişti. Dışardan görünen dostluk belirtilerine rağmen (başta *Le Temps* gazetesi olmak üzere Fransız basınından bir bölümünün Sovyetler'le dostluk kampanyası açması, Herriot'nun Rusya'ya gelişi ve bunun gibi olaylar) gerçekte Fransa'nın İngiltere ile birlikte Türkiye'ye karşı ortak bir cephe kurduğunu ve yaptığı flörtlerle onu Sovyet Rusya'dan ayırmaya çalıştığını kesin olarak biliyorduk.

Sözlerime devam ederek, "Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı kazandığı parlak zafer, Fransa'yı yeni Türkiye'ye karşı güttüğü politikayı değiştirmek zorunda bıraktı" dedim. "Bununla birlikte, Türkiye'nin tam bağımsızlığı, Fransız emperyalistlerinin ekonomik ve politik çıkarlarına karşıdır. Fransız emperyalistlerince ve Fransız hükümetince Türkiye'ye büyük yatırımlar yapılmış bulunuyor. Bunun sonucu olarak Fransa, İngiltere ile olan uyuşmazlığına rağmen, birçok konuda onunla birlikte hareket etmektedir. Lord Curzon, Fransa'nın, Türk-Yunan savaşındaki ihanetinden ötürü ekonomik ve mali işlerin görüşüldüğü komisyonda Fransız delegelerini Türk delegeleriyle çatıştırarak öç almaya çalışıyor. Bu komisyonda Fransız temsilcileri, kapitülasyonlar rejiminin korunmasını ve Fransızlara istisnai ayrıcalıklar ve yeni imtiyazlar

(konsesyonlar) verilmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. İngiliz temsilcileri bu konuda Fransızları desteklemiyorlar, buna karşılık Curzon bütün gücünü Boğazlar ve Musul petroleri üzerine yoğunlaştırmış bulunuyor.”

“Sovyet hükümeti,” dedim, “dış politikasında ve bu arada Türkiye’yle ilgili politikasında halkın ve temsili organların önünde hesap vermektedir. Bunun için Türkiye’nin de Rus çıkarlarına dair tutumuyla bize buna uygun bir dayanak sunması gerekir. Komşu Türkiye’ye dair Sovyet Rusya’nın politikası samimi olarak dostça idi ve öyle kalmıştır ve bu nedenle benim ve hükümetimin dostça tavsiyesi, Sovyet Rusya ile samimi ve dostça ilişkileri güçlendirmeyi sürdürmektir.

Sözlerimi not eden Rauf Bey, madde madde cevap vermeye başladı. İlkın, Lozan Konferansı’ndan önce, İngiliz hükümetinin Rusya ile görüşme isteğinde bulunduğuna dair hiçbir şey bilmediğini, elçiliğın de bildiğine göre güya bu konuda Türk hükümetine bilgi vermediğini söyledi. Ve hemen arkasından, Litvinov¹² Berlin’deyken, Curzon’un kendisine gönderdiği mektubu kastedip etmediğini sordu.

Tam da bunu kastettiğimi ve M. M. Litvinov’un, zamanında bunu Türk hükümetine bildirmiş olduğunu söyledim. Bunun üzerine Rauf Bey hemen konuşma konusunu değiştirdi ve Türkiye’nin Fransa’ya dayanarak konferansa gittiğini inkâra koyuldu.

“Türkiye belirli bir politika güdüyor, her dakika bunu değiştirecek değildir” dedi. “Türkiye, Rusya ile samimi olarak dostluk ilişkilerini sürdürmek istiyor, Anadolu sınırları içindeki Türkler arasında Rusya ile dostluğun propagandasını yapmaya gerek yok, çünkü bu halkın Rusya’ya olan tavrı çok iyi biliniyor, ancak Rusya ve Kafkasya’daki Türkler arasında onlara uygun biçimde davranarak Rusya’ya karşı dostluk duyguları aşılacak gerek.”

12 Maksim Maksimoviç Litvinov (1876-1951). Gerçek adı Meer-Genoh Movşeviç Vallah. Yahudi asıllı devrimci, 1903’ten itibaren Bolşevik, Sovyet diplomatı. 1921’de RSFSC dışişleri halk komiseri yardımcısı, 1923-30 SSCB dışişleri halk komiseri yardımcısı, 1930-39 SSCB dışişleri halk komiseri (C.B.).

Bunun üzerine Rauf Bey'e, Türkiye'ye dostça tavır göstermiyor diye Rusya'ya sitem etmenin asla mümkün olmadığı, çünkü Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin en ağır günlerinde samimi dostça tavrını pratikte kanıtlamış olduğu yanıtını verdim.

15 Ocak 1923 tarihinde Rauf Bey'le, onun evinde yeni bir görüşmemiz oldu. Bu görüşme akşam saat sekizden gece on bir buçuğa kadar sürdü. Lozan Konferansı'ndaki Sovyet delegasyonunun Uzmanlar Komisyonu toplantılarına sokulmadıklarından haberi olup olmadığını Rauf Bey'den sordum ve ona, Çiçerin'in notaları ve beyanatı üzerine bilgi verdim.

"Sovyet delegelerinin haberi olmadan İtilaf Devletlerinin, Boğazlar üzerine Türk delegeleriyle görüşmelerde bulunmaya çalışmalarına ne dersiniz?" diye sordum.

Rauf Bey bunun "özel konuşmalardan" ileri geçmediğini söyledi. Ben buna itiraz ederek, Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında Sovyet Rusya katılmaksızın Boğazlar üzerine yapılan bu "özel konuşmaların", biz katılmadığımıza göre bizim için kabulü mümkün olmayan resmi sonuçlara götürebileceğini bildirdim.

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Çiçerin'in notası üzerine kendisine bilgi verdiğini ve paşanın Çiçerin'le bu konuda konuştuğunu bana bildirmekte acele etti. İsmet Paşa ile Çiçerin arasında geçen bu konuşmalar üzerine bana da bilgi vermesini Rauf Bey'den rica ettim. Rauf Bey benim soruma cevap olarak, Rusya'nın konferansa belirli bir sorun –Boğazlar sorunu– için çağırıldığını, Sovyet delegasyonunun "kendi isteğiyle Uzmanlar Komisyonu'nun çalışmalarına katılmadığını" bildirdi.

Bunun doğru olmadığını, tam tersine Uzmanlar Komisyonu'nun çalışmalarına katılmak için bizim ısrar ettiğimizi söyledim. Şöyle bir gerçeği de söz konusu ettim: 7 Ocak 1923 tarihinde bizim delegasyonumuz, konferans başkanlığına bir nota göndererek bir yerlerde Boğazlarla ilgili olarak Sovyet delegasyonunun bilmediği bir anlaşma taslağının görüşüldü-

ğünü belirtmiştir. Bu notamıza verilen cevapta şu dikkatsizce itirafta bulunulmuştur: Konferansın çalışmalarını kolaylaştırmak ve heyetlerden çoğunun üzerinde anlaşmışları maddeleri belirlemek amacıyla bazı delege heyetleri aralarında “yarı resmi” nitelikte konuşmalar yapmışlardır. Bizim delegasyonumuz verdiği yeni bir nota ile hemen bu itirafı saptamış ve Sovyet Rusya’ya, çalışmalarına katılmadığı bir tasarının dayatılmak istendiğini kaydetmiştir. Notada ayrıca Rusya’nın, Ukrayna’nın ve Gürcistan’ın, başkasının isteklerine boyun eğmek zorundaki yenilmiş ülkeler olmadıkları, onun için kendilerine o esrarlı tasarı üzerinde yargıda bulunma olanağı sağlanması istenmiştir.

Rauf Bey’e, “Cenevre’de yeni bir keşifte bulduk” diye anlattım. “Konferans sekreterliğince delegelere dağıtılan delegasyonlar listesinde ‘Uzmanlar Komisyonu’ adlı bir organ geçiyordu. Bu komisyona katılanlar: İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye. Görüyorsunuz sayın Başbakan: masum ‘uzmanların’ gerçekte, Sovyet temsilcilerini dışlayan bir alt komisyon olduğu resmi olarak bile açıklanmış bulunuyor. Konferans sekreterliği listenin yeni basımında uzmanlara yönelik her türlü atfı ortadan kaldırmış. Türk delegasyonu da, bunun güya gözden kaçmış bir yanlışlık olduğunu söylemiş.”

Rauf Bey, Rus delegelerinin uzmanların çalışmasına niçin katılmadığını İsmet Paşa’dan soracağına dair bana güvence verdi. Daha sonra, hem de üst üste birkaç sefer, güya Rusya’nın “Boğazlarla ilgili kozlarını vaktinden çok önce açığa vurduğu, kendi taleplerini çok erken ortaya attığı” düşüncesini ileri sürdü. İtilaf Devletlerinin Türkiye’ye ne gibi garantiler verdiğini birkaç kez öğrenmeye çalıştım. Rauf Bey bilmediğini söyledi ve isteklerimizi bir kez daha açıklamamı rica etti. Ben, deklarasyonlarda, notalarda, aynı zamanda Lenin’in İngiliz gazetelerinde çıkan beyanlarında belirtilen taleplerimizi tekrarladım. Ayrıca Türkiye’nin, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verişini, Rusya’ya karşı atılmış bir adım ve Sovyet-Türk Antlaşması’nın bozulması olarak kabul ettiğimizi de sözlerime ekledim.

İnandırıcı bir kanıt bulamayan Rauf Bey, “Yani, Rusların çıkarlarına uygun yeni bir Milli Misak mı yapmamızı istiyorsunuz?” diye söylendi.

Buna karşı ben yeni bir Milli Misak yapmaya gerek olmadığını, sadece her iki tarafın Moskova Antlaşması’na uyması gerektiğini kendisine hatırlattım.

İngiltere’nin Gelibolu yarımadası üzerine emelleri

İngilizlerin Gelibolu Yarımadası’ndaki çalışmalarına, özellikle Bolayır’ın batısında bir kanal kazma çabalarına geçtim; aldığım bilgilere göre, İngilizler tarak makineleri getirmişler, gece gündüz çalışıyorlarmış, dedim. Türk hükümetinin bunu bilip bilmediğini, olayın gerçeğe uyup uymadığını sordum. Ayrıca Rauf Bey’e, bu çeşit bir çalışma projesinden söz eden Liman von Sanders’in kitabını da hatırlattım.

Rauf Bey önceleri işi şakayla geçiştirmeye çalıştı. Bunun Türkiye için çok iyi olduğunu, böylelikle Boğazlar sorununun kendiliğinden  oz lm ş olacağını, Rusya’nın da bu işten memnun olması gerektiğini söyledi. Sonra birdenbire, Türk hükümetinin bu konuda hiçbir bilgisi olmadığını belirtti. Ve bu bilgiyi nereden edindiğimi sordu. Bu bilgilerin Moskova’ya dek vardığını bildirdim.

Rauf Bey emir subayını çağırttı ve Ankara hükümetinin İstanbul temsilcisi Refet Paşa’ya benim yanımda İngilizlerin  alışmaları üzerine bilgi edinilmesini isteyen bir telgraf yazdırdı. Bunun şifrenlenmesini ve gösterilen adrese gönderilmesini emretti. Bütün bunların bir gösterişten başka bir şey olmadığı apaçıktı.

15 Ocak’tan sonra Başbakan Rauf Bey’le birkaç kez daha görüştük. Ama konuşmalarımız nitelik bakımından bundan önceki konuşmalarımızın bir tekrarından başka bir şey değildi. Rauf Bey ya Lozan’dan haber alamadıklarından ya da kendisinin bu konuda bilgisi olmadığından söz ediyor, her seferinde de dostluğa bağlılığını tekrarlıyordu.

“Uzmanlar Komisyonu”nun esrarlı derinliklerinde, bizim katılımımız olmaksızın Boğazlar sözleşmesi tasarısının hazırlandığını ve bu tasarının Boğazlar komisyonunun genel toplantısında ilan edileceğini bana Moskova’dan bildirdiler. Konferanstaki delegelerimiz, delegelerden birinin elinde gördükleri basılı tasarıdan bunu bir rastlantı sonucu öğrenmişler. Rauf Bey’den bir görüşme rica ederek kendisine, Türk delegelerinin bu konuda bize bilgi vermediklerinden ve İtilaf Devletleri gibi onların da bu tasarımı bizden gizlemiş olmalarından büyük bir üzüntü duyduğumu söyledim.

Rauf Bey anlaşma tasarısındaki her madde üzerinde henüz uyuşulmadığına, İsmet Paşa ile İtilaf Devletleri temsilcileri arasında tartışmalar yapıldığına beni inandırmaya çalıştı.

“Demek ki, antlaşmanın bizim bilgimiz olmadan, Sovyet delegasyonundan gizlice hazırlandığını siz de kabul ediyorsunuz” dedim.

Güç bir duruma düştüğünü hisseden Rauf Bey, kendini haklı çıkarmaya çalıştı:

“Benim bildiğime göre,” dedi, “hiç kimse, bu arada Türk delegeleri de bu belgeleri gizlemeye çalışmamışlardır. İşin içinde bir yanlışlık var. Bunu İsmet Paşa’dan soracağım. Öylesine işi başından aşkın ki herhalde durumu kontrol etmeye fırsat bulamamış olacak.”

“Eğer Sovyet delegasyonu, üzerinde uyuşulmuş olan anlaşma metnini zamanında öğrenmiş olsaydı,” dedim, “Türk delegasyonuna kolaylık gösterebilir, dost Türkiye ile anlaşmazlığa düşmemek için yeni teklifler ileri sürebilirdi. O zaman, kurumlanan Lord Curzon, ‘Sovyet delegasyonu, kendisine özel bir ilgi gösterilmeye hak kazanmamıştır, çünkü Türkler bile onların görüşlerini paylaşmıyorlar’ demek için hiçbir sebep bulamazdı. Eminim ki, Lord Curzon ve onun yerine geçenler böyle büyük sözler söyledikleri için zamanla pişman olacaklardır. Sosyalist Rusya tutulmaz bir biçimde büyüyüp güçlenecek ve görülmemiş bir gelişmeye ve güce erişecektir.”

Rauf Bey dışlerini sıktı ve sınırlı sınırlı beni süzdü. Ama hemen yüz ifadesini değiştirerek gülümsedi ve ellerini açarak,

“İşlerin böylesine kötü gidişine çok üzüldüm,” dedi, “bunu Gazi’ye bildireceğim. Sayın Elçi, Türk milletinin de güçleneceğine siz de emin olabilirsiniz.”

Boyunduruktan kurtulmuş olan Türk halkının, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin önderliği altında güçleneceğine ve her türlü zulüm ve baskı politikasına karşı koyacağına hiç şüphe etmediğimi söyledim. Özellikle bu durum, ekonomisini, ticaretini, sanayiini geliştirerek, Türk halkının gelişmesine yardım edecektir.

“Biz yine de, yarıda kalmış Boğazlar sorunu üzerindeki konuşmamıza dönelim” dedim. “Kaleme alınmış olan sözleşme, Ortadoğu ve Karadeniz barışı için ve elbette genel barışın kurulması için zor koşullar meydana getirecek... Sözleşme tasarısı, bizim Dışişleri Bakanımız Çiçerin’in söylediği gibi, bu konferansın barışa hizmet konusunda güçsüzlüğünü göstermektedir. Esas itibarıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’la anlaşma yapılmamıştır. Bu, müzakere değildi, hatta müzakere denemesi bile değildi. Bu koşullar altında Boğazlar sorununu çözülmüş sayamayız... Sözleşme, müttefiklerin planlarına uygun olarak delegelerimizin onayı olmadan kabul edildiğine ve bizim çıkarlarımızı hesaba katmadığına göre, bu sorun çözülmemiş olarak kalmaktadır.”

Rauf Bey’le olan bütün konuşmalarımın gidişi; Rauf Bey’in kapalı sözleri ve hileleri, Sovyet temsilcisini aldatma çabaları – bütün bunlar Lozan’da Türk delegasyonu ile Curzon arasında ana konu üzerinde, Boğazlar sorununda, Sovyet Rusya’ya karşı bir pazarlık yapıldığına tanıklık etmekteydi.

Lozan Konferansı’nın Türkiye için sonuçları

Türk delegasyonunun Curzon’un emperyalist emelleri karşısında gösterdiği tavizkârlık ve Sovyet Rusya’ya yakın görünme korkusu, Türkiye’nin Lozan Konferansı’nda yalnız kalmasına sebep oldu ve başarılarını hatırı sayılır derecede küçülttü. Oysa Türkler konferansa sadece Yunanlıları ve Sultan’ı değil, bütün İtilaf Devletlerini de yenmiş olarak gelmiş-

lerdi. Doğru, İsmet Paşa konferansta birçok şey elde etti: Kemalist Türkiye, iki buçuk yıldır mevcut olan Sevr Antlaşması'nı yok etti. Ama ödün vermeye dayanan yanlış politika ve İngiltere'yle Fransa'ya yaranma çabaları eninde sonunda Türkiye'nin uluslararası durumunu zayıflatmıştı.

Curzon, bizzat Türk hükümetinin yardımıyla Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan uzaklaşmasını sağlamaya çalışıyordu. Mustafa Kemal zamanında bu plan başarıya ulaşamadı. Gazi'nin ölümünden sonra onun Türkiye'nin siyasal bağımsızlığını sadece kuvvetle, dirençle elde etmenin mümkün olduğuna dair vasiyeti ardılları tarafından unutuldu. Bu durum Türkiye'nin siyasal ve ekonomik pozisyonlarının emperyalist devletlerin iştahını kabartmasına neden oldu.

Mustafa Kemal'in örgütlediği yeni ordunun zaferine dayanarak Türkiye Lozan'da, etnografik sınırları içinde Türk ulusunun birliğini korumayı, Batılı devletlerin onu soktuğu mali ve ekonomik esaretten kurtulmayı başardı. Bütün bunlar Türkiye'nin en zor mücadele günlerinde Sovyet Rusya'nın yaptığı büyük maddi ve manevi yardımın sonucu idi.

Ama bu arada Curzon, eskiden Türk idaresinde olan Musul'u ve daha başka yerleri Türkiye'den koparmayı, Yunanlıların yakıp yıktığı şehir, kasaba ve köyler için Yunanlılara tazminat ödettirmemeyi, Boğazlar sorununda İngiliz planını gerçekleştirmeyi başardı. Musul'dan ve tazminattan vazgeçmesi karşılığı olarak Türkiye'ye küçücük Karaağaç bölgesi lutfen verildi. Bundan başka Batılı devletler Türkiye'yi, Osmanlı devletinin Batılı kapitalistlere olan borcunun, Osmanlı devletinden ayrılan ülkeler arasında bölünüşünden sonra, pa-yına düşen bölümünü 20 yıl içinde ödemeye de ikna ettiler.

Lozan'da Sovyet delegasyonu

Lozan'daki delegasyonumuzun çalışmaları zorluklarla doluydu. Delegelerimiz Boğazlar sorununda bir başına kalabalık düşmanlarla tartışmalar yapmak zorunda kalmıştı. Bununla birlikte siyasal ve moral ağırlık daima bizim tarafı-

mızdaydı. G.V. Çiçerin'in ve öteki Sovyet delegelerinin konuşmaları bütün dünyada geniş yankılar uyandırdı. Sovyet Rusya ve müttefikleri için Türkiye'nin egemenlik haklarını ve Karadeniz'de barış sorununun hiçbir zaman pazarlık konusu olmadığı ve ileride de olmayacağı, dünya kamuoyu için apaçık bir hale gelmişti. Doğu'nun sömürgeler ve bağı ülkeler halkı, Sovyet Cumhuriyeti'nin emperyalizmle kararl bir biçimde mücadele ettiğine ve esaret altındaki halkları haklarını savunduğuna inanıyorlardı. Sovyet Rusya gerçeği Doğu'nun milyonlarca ezilen insanının bilincine damla damla sızıyordu.

Sovyet delegelerinin söylev ve demeçlerindeki barış çağrısı, bütün dünyada gürültülü yankılar yapıyordu. Bu çağrı milyonlarca insan kendisine yakın buluyor ve anlıyordu Türk kamuoyu, Lozan Konferansı'ndaki Sovyet delegasyonunun tutumuna birçok kez sempati ve anlayışını belirtmişti Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, emekçiler, gazeteciler toplum insanları elçiliğimize kadar gelerek yeni Türkiye'yi gösterdiği yardımdan ötürü Sovyet Rusya'ya candan teşekkürlerini bildirmişlerdi.

Aradan uzun yıllar geçti. Şimdi artık daha iyi görünüyor ki, Türk murahhas heyeti sömürgeci yırtıcıların karşısına bir başına çıksaydı onu iyice sıkıştırıracaklar ve Türkiye büyük zaferinin meyvesini toplama olanağı bulamayacaktı. Ya İtilaf Devletlerinin merhametine sığınacak ya da yeniden savaşmak zorunda kalacaktı. Müttefikleri Ukrayna ve Gürcistan'la birlikte, Sovyet Rusya delegasyonunun sadece Lozan'da bulunması bile, emperyalistlerin iştahlarını azalttı. Lord Curzon'un, Çiçerin'in konuşmalarından böylesine korkması boşuna değildi. Bunu bana İsmet Paşa anlatmıştı. Curzon ve onun emperyalist silah arkadaşları Sovyet Rusya'ya karşı açtıkları yağmacı savaşların sonucunu çok iyi hatırlıyorlardı. Sovyet halkının onları nasıl bozguna uğrattıklarını, nasıl topraklarından attıklarını da çok iyi hatırlıyorlardı. Onlar, başında Gazi Mustafa Kemal olduğu halde Türk halkının, Sovyet halkının maddi ve mane

vi yardımından da yararlanarak, onları nasıl yendiklerini de biliyorlardı. Hiç kuşku yok ki bütün bunlar emperyalist yırtıcıları dizginliyor, başka koşullar altında zora ve korkutmaya başvurabilecekleri yerlerde, onları manevra yapmaya zorluyorlardı.

Sovyet delegasyonunun Lozan anlaşmasını imzalamaları

7 Şubat 1923 tarihinde Lozan Konferansı'nın çalışmalarına ara verildi. Bizim murahhas heyetimiz Lozan'dan ayrıldı. Benim Rauf Bey'le konferans konuları üzerine sohbetlerim de kesildi. Lozan Konferansı'nın bu evresinde Sovyet hükümetinden aldığım direktifleri yerine getirme çalışmalarıyla ilgili anılarıma son verirken, konferansın bitimi üzerine birkaç söz söyleyeyim. Bu arada şunu da belirtmeliyim ki konferans, Türkiye'den geri çağrıldığım ve bir başka göreve atandığım sıralarda sona ermiş bulunuyordu.

Konferansın çalışmalarına ara verişşi birkaç ay sürdü. Lozan Konferansı'nın çalışmalarına başladığı hükümetimize bildirilmedi. V.V. Vorovskiy'in (SSCB'nin İtalya Büyükelçisi), Lozan Konferansı'nın yeniden çalışmaya başlaması ile ilgili bir sorusuna karşılık olarak, konferansı toplantıya çağıran devletler, Türk murahhas heyetinin Boğazlar sözleşmesinde herhangi bir değişiklik isteği olmadığına göre Boğazlar konusunun yeniden görüşüleceğini sanmadıklarını bildirdiler. Ayrıca konferans sekreterliği, Çiçerin'in Boğazlar sözleşmesini imzalamayı reddettiğini bildirmesi karşısında bu kararın değişip değişmediğini de öğrenmek istediğini bildirdi.

Vorovskiy onlara verdiği cevapta, Boğazlar komisyonunun 1 Şubat'taki toplantısında çalışmalarını henüz bitirmemiş olduğunu, Çiçerin'in de genel olarak Boğazlar sözleşmesini imzalamayı reddettiğini hiçbir zaman söylememiş olduğunu, ancak onun Rusya'nın çıkarlarıyla çeliştiğini bildirmiş olduğunu söyledi. Bunun için Rusya ile müttefiklerini, komisyonun Boğazlarla ilgili çalışmalarının son evresinden uzaklaş-

tırma denemesi, konferansa ilk çağırma davranışıyla taban tabana çelişen bir durum olurdu.

Buna hiçbir cevap verilmedi. Vorovskiy 10 Mayıs'ta Lozan'dan ayrılacaktı. Ama aynı gün emperyalistlerin direktifiyle otelde öğle yemeği yerken öldürüldü. Konferans üyeleri, kısa bir süre önce bütün konferansa katılanlarla birlikte bir masa başında toplantılar yapan Sovyet murahhas heyetinden bir üyenin bu alçakça öldürülüşüne tamamıyla ilgisiz kaldı.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da Türkiye ile barış antlaşması, aynı zamanda Boğazlar sözleşmesi imzalandı.

Konferans sekreterliği, sözleşmeyi imzalayıp imzalamayaçağımızı telgrafla bizden sordu.

Sözleşme öteki devletlerce kabul edilmişti. Türkiye de Boğazlarını, Karadeniz'e çıkacak yabancı savaş gemilerine açacaktı. Uluslararası bir komisyon kuruluyordu ve hiç olmazsa sözleşmede mevcut minimal güvenceler, sınırlandırma ve garantileri uygulayacak olan bu komisyona katılmayı reddetmemiz, bizi öteki devletlerin davranışlarını kontrol etmek, gerek kendi çıkarlarımız, gerek Türk çıkarlarını dünya karşısında savunmak olanağından yoksun edebilirdi.

19 Temmuz 1923 tarihinde Boğazlar sözleşmesini imzalamaya hazır olduğumuzu telgrafla bildirdik. Ancak Vorovskiy'in öldürülüşüne İsviçre hükümetinin gösterdiği ve şimdiye kadar eşi görülmemiş tavrı karşısında, sözleşmenin konferans delegelerimizden Roma elçimiz İ. O. İordanskiy tarafından Roma'da imzalanmasını istedik.

İordanskiy sözleşmeyi 14 Ağustos'ta Roma'da imzaladı.

'Lozan Konferansı Destanı' da böylece sona ermiş oldu.

Ben Türkiye'den ayrılırken –bu, 1923 yılı Nisanı'nda olmuştu– Lozan Konferansı henüz daha bitmemişti. Yeni Türkiye elçisi Y. Z. Surits¹³ gelinceye kadar, elçilik müsteşarı M. İ. Rozenberg'in işleri yürütmesi kararlaştırıldı. Çiçerin de kendisine, Türkiye'de göreceği işler üzerine bir direktif mektubu gönderdi.

¹³ Yakov Zaharoviç Surits (C.B.).

Türkiye'den ayrılışım

Türkiye'den ayrılışımı gerektiren sebepler nelerdi? Bu sebeplerin en başında, o zamanki Başbakan Rauf Bey'in Sovyet Rusya'ya, elçiliğimize ve doğrudan doğruya bana karşı takındığı dostluktan uzak, dürüst olmayan davranışları gelmekteydi. Daha baştan beri, ülkelerimiz arasındaki dostluğu pekiştirmek yolunda bir Sovyet elçisinin harcadığı çabalar, benim, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile olan dostça ve sık görüşmelerim, cepheyi ziyaretlerim, Meclis üyeleriyle konuşmalarım, eşimin Türk hanımlarını davet ettiği partiler düzenlemesi, kısacası Ankara toplumu ile olan sık görüşmelerim Rauf Bey'in hiç hoşuna gitmiyordu.

Sabrımı taşıran son olay, Rauf Bey'in, güya "prestijini sarsmak amacıyla, Mustafa Kemal Paşa ile mücadele etmek için Türk komünistlerini örgütlediğim" yolunda Atatürk'e söylediği iftira ve yalanlar oldu. Mustafa Kemal Paşa ile olan özel görüşmelerimden birinde Rauf Bey'in Türkiye Cumhuriyeti'nin bir düşmanı olduğuna inandığımı açıkça paşaya söylemiştim.

Rauf Bey'in yarattığı provokasyon ve kovuşturma ortamında artık Türkiye'de işime devam edemeyeceğim kanısına vardım ve hükümetimden beni geri çağırmasını rica ettim.

Şimdi, aradan uzun yıllar geçtikten sonra Türkiye'de geçirdiğim günleri hatırlarken hayalimde daima, büyük devlet adamı Mustafa Kemal Paşa ile yaptığım görüşmeler canlanmaktadır. Paşa da o zamanlar bu görüşmelere büyük değer vermekteydi.

1931 yılında elçiliğimizin verdiği bir kabul törenini onurlandıran Mustafa Kemal, bana candan selamlarını göndermiş, Türk-Sovyet dostluğunu güçlendirmek amacını taşıyan yararlı ve ortak çalışmalarımızı büyük bir memnurlukla hatırladığını sözlerine eklemekten kendini alamayarak şunları söylemiştir:

"Aradan geçen yedi sekiz yıl içinde Türkiye büyük işler gördü. Ama ilk yıllar, unutulmaz yıllardı."

Mustafa Kemal Paşa Sovyet halkının, hükümetinin ve elçiliğinin Türk halkına ve onun hükümetine olan candan ve dostça davranışlarının Türkiye'nin kaderinde oynadığı rolü çok doğru anlamıştı.

Sovyet elçilik personelinin çalışmaları

SSCB murahhas temsilciliği (elçiliği –ç.n.) V. İ. Lenin'in Türk halkına ve hükümetine ve şahsen Mustafa Kemal'e emperyalist işgalcilere karşı ulusal-kurtuluş mücadelesinde elden gelen her türlü maddi ve manevi yardımın yapılmasına ilişkin talimatlarını titizlikle ve tam olarak yerine getirmiştir.

Geçmiş betimlerken, elçilikteki yoldaşlarının özverili çalışmalarını anmamak benim için affedilmez bir hata olurdu. Tüm elçilik personeli Lenin'in politikasını uyum içinde çalışarak hayata geçirdi. Diplomatik heyet –A. N. Golub, İ. Abilov, G. A. Astahov, K. K. Zvonaryev, A. K. Malikov, F. İ. Valiyev, K. İ. Prjebelskiy; teknik personel– sekreterler, daktilocular, şifreciler, korumalar– hepsi de dürüstçe çalışarak bana işimde yardım etmeye çalıştılar.

Birlikte hepimiz ve tek tek her birimiz vatandaşlık borcumuzu çok iyi anlıyorduk ve hepimiz Türk halkıyla dostluğun güçlenmesi ortak davamıza katkıda bulunmaya çalışıyorduk. Personelimiz büyük Sovyet ülkesinin oğulları ve kızları olduklarının ve tüm güçleriyle sosyalist anayurdun gelişmesi ortak davasına sarılmaları gerektiğinin bilincindeydi.

İşte bir örnek: Biz yazlık evde otururken daha önce sözü-nü etmiş olduğum gibi elçilik binamız yakıldı. Binada sadece bir nöbetçi ve bir bekçi kalmıştı. Yoldaşlar kontrolü kaybetmeden değerli olan her şeyi yangından kurtardı –arşivleri, içindeki evrakla birlikte yanmayan dolabı ve başka birçok şeyi. Bunu koruma memurlarımız G. Timofeyev, D. Sobolev, F. Samelyuk, A. Amtolev, İ. Monasvetov ve ötekiler yaptı. O zamanlar elçiliğimizde eskiden olduğu gibi kontlar ve prensler ve onların çocukları değil, fakat Ekim Devrimi'nin halktan, işçilerden, köylülerden, devrime sadık eski Bolşeviklerden çıkardığı insanlar çalışıyordu.

Bunlar arasında Türkçe'yi ve ülkeyi çok iyi bilen yoldaşlar şunlardı: A. K. Malikov, onun eşi K. H. Malikova, ki Türk kadınlarının kalbini kazanmayı biliyordu ve onlar da ona saygı ve güvenle cevap veriyordu; M. Absalyamov –nite-likli, Türkçe'yi iyi bilen, alçakgönüllü ve düşünceli bir insan; tercüman F. İ. Valiyev; basın bürosu sorumlusu G. A. Astahov –ki Türk kamuoyu ile, gazetecilerle, milletvekilleriyle, Kemalist ulusal kurtuluş hareketinin aktif katılımcılarıyla iyi iş ilişkileri ve dostluklar kurmayı başarmıştı. Yetenekli ve çok kültürlü bir gazeteci olan Astahov muhataplarının sempatisini kazanmayı biliyordu. Bir keresinde Mustafa Kemal Paşa onun hakkında şöyle demişti: “Sizin basın bürosunun başında işten anlayan, doğru bir insan duruyor.” Cumhuriyet Türkiye’si’nin birçok ilerici devlet adamı birçok kez bana şöyle demişti: “Biliyor musunuz, sizin Astahov gerçek bir Türk, o bizim için muhalefetle ve feodallerle mücadele ediyor. Elçiliğin en değerli personeli.”

İşini çok iyi bilen, neşeyle, candan çalışan ve aynı şekilde neşeyle dinlenmeyi ve dinç, genç gülüşlerini bize bulaştırmayı beceren daktilocu Z. V. Flerova ve şifreci R. L. Ginzburg, sayıca pek büyük olmayan, uyum içindeki kadromuza pek çok rahatlık ve neşe kattılar.

TBMM üyelerinden Sırrı Bey’le bir söyleşi

Lozan Konferansı sıralarında bir gün Türkiye Büyük Millet Meclisi muhalefet üyelerinden Sırrı Bey¹⁴ ziyaretime geldi. Türk hükümetinin RSFSC’ye karşı ilişkilerinin pek “küstahça” olduğunu söyleyerek söze başladı. Lozan Konferansı’nda işler kötüleşirse, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Sovyet elçiliğine uğramasını beklemenin mümkün olduğunu, ama onun bize karşı ne ölçüde nazik davranacağını kestiremediğini ekledi. Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı dar, kişisel görüşlerle değerlendirdiğini ve ona peşin yargılarla baktığını söyleyerek

¹⁴ İzmit milletvekili Sırrı Bey (y.h.n.).

Sırrı Bey'e itiraz ettim. Türkiye'nin yeniden kuruluşunda, zaferin kazanılmasında, gerici emperyalistlerin yaptığı savaşta, yeni bir yaşayışın oluşturulmasında, Sovyet Rusya ile sıkı bağların kuruluşunda Mustafa Kemal Paşa'nın oynadığı büyük rolü bir kez daha ona hatırlattım. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün doğudaki ününe işaret ettim ve bunu onun gerici, padişahçı muhalefetin peşinden gitmeyişi ile açıkladım.

"Mustafa Kemal," dedim, "Sultan'ın çürümüş imparatorluğunun yıkıntıları üzerine yeni bir devlet kurdu. O, derebeylerine karşı ayaklanan halka dayandı. Siz bütün bunları unuyorsunuz. Sovyet Rusya'ya karşı süren kampanyanın rengini grubuyla birlikte Rauf Bey veriyor. Güya Mustafa Kemal Paşa'nın Türk-Sovyet dostluğundan 'soğuduğu' izlenimini vermeye çalışan da onlardır. Rauf, İngilizlerle eski ilişkileri bulunan bir padişah yanlısıdır, bunun için de Türk ilerici çevrelerinde hiçbir otoritesi yoktur."

Sırrı Bey, Rauf Bey'i tanımlayan sözlerimi doğrulamakta acele etti. Sırrı Bey'in bana yaptığı bu ziyaret muhalefetin Türkiye'nin Sovyet Rusya ile dostluğunu pekiştirmesinden ateşten korkar gibi korktuğunun bir belirtisiydi. Ayrıca bu ziyaret, barış antlaşması imzalandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın muhalefeti dağıtacağından; muhalefet direndiği takdirde gereken kişilerin kellesini uçuracağından duyulan korkuyu da yansıtmaktaydı. O günlerde *Yeni Gün* gazetesinde çıkan Yunus Nadi'nin bir makalesi buna bir işaret olarak sayılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi, devrimden sonra muhalefetin canlanmasının kaçınılmaz olduğunu, ama ezileceğine hiçbir kuşkusu olmadığını söylemişti.

Mustafa Kemal Paşa ve Yeni Türkiye'nin Kuruluşu

Yaşantı ve kültürde yapılan reformlar

Bir gün Mustafa Kemal Paşa bana ve Abilov yoldaşa evlenişinin hikâyesini anlattı. Paşa, öncü birliklerle İzmir'e girdiği zaman sokaklarda henüz çarpışmalar oluyor, şehir yanıyor. Kaçmakta olan Yunanlılar köşe başlarından Türklere ateş ediyorlardı. Zengin bir tüccarın kızı olan Latife Hanım Mustafa Kemal'e rastladı. Latife Hanım'ın babası o sırada İstanbul'da bulunuyordu. Latife Hanım Mustafa Kemal'i evinde misafir etti. Ona gerekli ilgiyi gösterdi. Onun çalışabilmesi için uygun koşullar hazırladı. Kendisi birkaç yabancı dil bildiği için (Latife Hanım Paris Üniversitesi'ni bitirmişti) Mustafa Kemal'e gerekli olan belgeleri çevirmede yararlı oluyordu. Latife Hanım çok iyi müzik biliyordu. Mustafa Kemal'in dinlenme saatlerinde Beethoven'dan, Mozart'tan, Schubert'ten, Çaykovski'den parçalar çalıyor, onun sevdiği şiirleri okuyordu.

Böylece Latife Hanım Mustafa Kemal'in eşi oldu.

Latife Hanım, Mustafa Kemal'in öğütleriyle Ankara kadınları arasında onların feodal kalıntılardan kurtulmaları konusunda büyük çabalar harcadı. Her yere, bu arada Büyük Millet Meclisi'ne de yüzü açık olarak gidiyordu. Bu durum, eski İslam âdetlerine bağlı yobazlar arasında ona karşı bir nefret uyandırıyor, ama bunlara aldırıyor, bildiğinden şaşmıyordu.

Mustafa Kemal düğününü de eski gelenek ve göreneklere göre yapmadı. Düğün töreni, kadınlı erkekli yapılmıştı. Lati-

fe Hanım çarşafsız olarak törene katılmıştı. Nikâh, para ödemesi ve hediye olmaksızın yapılmıştı.¹ Gazeteler bu düğünden uzun uzun söz etmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, düğünün ertesi gece eşiyile birlikte İzmir Tiyatrosu'na gitmiş, kadınlı erkekli 3000 kişinin toplandığı bir kalabalık arasında günün önemli konuları üzerinde birçok kişiyle konuşmuştu. O zamana kadar kadınlarla erkeklerin bir arada tiyatroya gitmeleri yasaktı. Buna cesaret edenler kanunen şiddetle cezalandırılırdı.

Bütün bu davranışlar dinci çevreleri öfkelen-dirmiş, hatta muhalefet Gazi'nin düğünü ile ilgili olarak Meclis'e bir soru önergesi vermişti. Anlattıklarına göre Mustafa Kemal cepheye giderken yolunu kesen sarıklı bir hoca, Gazi'den bir ricada bulunmuş. Mustafa Kemal, kendi isteğini yerine getirmesi koşuluyla hocanın dileğini yerine getirmeyi vaat ederek şöyle demiş:

“Evlenip de eşimle birlikte Ankara'ya geldiğim zaman, sen de eşini alıp bana geleceksin. Hanımlarımızla birlikte, ama çarşafsız olarak şehirde bir gezinti yapacağız.”

Hoca, “Aman Paşam!” demekten başka bir söz bulamamış.

Kapıkara bir cahilliğin ve geriliğin egemen olduğu o dönem Türkiye'sinde Mustafa Kemal Paşa'nın bu çeşit davranışları aydınları cesaretlendiriyor, Anadolu gençlerine örnek oluyor, hocalarda bir nefret uyandırıyor.

Mustafa Kemal Paşa birçok kez bize, Türk halkının kültür düzeyini yükseltmek gerektiğinden söz etmişti. Hacılar, hocalar, şeyhler, emirler vb arasında çıkarıcılar çoktu. Bunlar halka kör inançlar, yobazlık, yeniliğe düşmanlık aşıyorlardı. Tekkeleri, zaviyeleri, tarikatları, dervişleri kaldırmak gerekiyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa sonraları bu düşüncelerini hayata geçirdi.

Daha taarruzdan çok önce yanında bulunduğum bir sırada Mustafa Kemal Paşa, kadınların kurtuluşu için bir savaş

¹ Yazarm burada kastettiği İslami geleneğe göre evlenen kadına verilen “mehir” olsa gerek (H.A. Ediz).

açacağını, halkın eğitimini geniş ölçüde yaygınlaştıracığını, milli ekonomiyi, sanayiyi, köy ekonomisini, kültürü geliştireceğini söylemişti. Bunlar, şimdi söylenmiş gibi hatırımdadır.

Mustafa Kemal Paşa daha Türkiye’de bulunduğum sıralarda aldığı kesin önlemlerle kadınları çarşaftan kurtarma konusunda başarılar sağlamıştı. Düğünlerdeki aşırı harcamalar, gelinin getirdiği çeyizlerin açıkta gösterilmesi, geline büyük hediyeler verilmesi yasaklanmıştı. Ziyafetler ve müzik bir güne indirilmişti ve buna benzer törenlerdeki (sünnet vb) aşırı harcamalar da yasak edilmişti.² Ağaoğlu Ahmet Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın cepheye gidişinden az önce, kendisinin ve Hamdullah Suphi Bey’in paşaya, Büyük Petro’nun eski geleneklere ve eski yaşam biçimine karşı mücadelesi üzerine bildiklerini bana anlatmıştı.

Bu bilgiler Mustafa Kemal’in çok hoşuna gitmiş ve o reformcu faaliyetinde bunlardan yararlanmaya karar vermiş.

Ekonomik reform planları

Memleket ekonomisini kalkındırma çarelerini araştırmak amacıyla İzmir’de bir İktisat Kongresi toplanmasına karar verildi. Kongre delegeleri tamamıyla varlıklı sınıfların temsilcileri olacaktı. Kongreye katılacak delegeler kendi paralarıyla oraya gideceklerdi. Tabii bu durum, işçi ve köylü temsilcilerinin kongreye katılmalarına engel olmuştu. Kongreye daha çok batı ve kıyı illerinin temsilcileri gelebilmişti. Yerin uzaklığı yüzünden doğu illeri ge.ektiği gibi temsil edilememişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa ile İktisat Bakanı Mahmut Esat Bey, verdikleri demeçlerde kongre kararlarının bir çeşit iktisadi milli misak niteliğini taşıyacağını, hükümetin bu kararları hayata geçirmeyi kutsal bir borç sayacağını söylediler. Bu sözler ve demeçler gerici muhalefeti ürküttü. Onlar da kendi hesaplarına bu kongre için harıl harıl hazırlanmaya

² Men-i İsrifat Kanunu’ndan söz ediyor (C.B.).

başladılar. Ordu Komutanı Nureddin Paşa³ ile görüşmek üzere İzmir'e güvenilir bir adamlarını gönderdiler. Muhalefet liderleri bu kongrenin bir ekonomi kongresi olmayacağını, güya Mustafa Kemal'in kendi reklamını yapmak ve yeni bir parti kurmak için bu kongreyi topladığını ortalığa yaydılar. Muhalifler, Mustafa Kemal'i desteklemekte olan şehir burjuvazisine yararlı, ekonomik reform planlarından korkuyorlardı. Gericiler, İktisat Kongresi'ne karşı yaptıkları mücadelede, kendilerine yakın sosyal ortama –derebeylerine, toprak ağalarına, eski memurlara ve hocalara– dayanmaktaydılar.

O sıralar siyasi gruplar arasındaki mücadele, artık sert bir karakter almaya başlamıştı. Birçok siyasi ve kişisel düşmanları, Mustafa Kemal'in etrafında bir entrika ağı örmekteydiler. Halkın arasında güçlü bir dayanak meydana getirmeyen Mustafa Kemal Paşa, esas olarak Anadolu burjuvazisine dayanmaktaydı. Yüksek rütbeli askerler arasında onun devamlı dostu olarak İsmet, Fevzi ve Kâzım Paşalarla birkaç sadık kişi daha kalmıştı. Dostları ve yandaşları genel olarak tabandaki politikacılar ve askerler arasında yer almaktaydı.

Ama şunu da kaydetmeliyiz ki, bu iç çekişmeler Türkiye'nin düşmanları olan İngiltere ile Fransa'nın, onu yeniden boyunduruk altına almak için yararlanacakları bir düzeye henüz ulaşmamıştı. Türkiye her şeyden çok barışa susamıştı. Köylüler savaştan bıkmış, yorulmuşlardı, toprak işlenmiyordu. Tüccar zaferin meyvesinden yararlanmak istiyordu. Hatta subaylar bile askerlik işlerinden çok ticaret işlerine heves ediyorlardı. Burjuvazinin, elinde birikmiş sermaye bulunan kesiminde hükümetin desteklediği kendi sanayiini kurma eğilimi gittikçe büyüyordu. Kooperatifler, ithalat-ihracat şirketleri artıyordu. Aynı zamanda Batı sermayesi bütün kapıları aşındırıyor, teklifler yağmur gibi yağıyordu. Amerikalı

³ Nureddin Paşa, 1922 yılında İzmir'e giren Birinci Ordu Komutanı olarak orada bulunuyordu. Görüşleri bakımından gerici olup muhaliflerle ilişkisi vardı (S.İ. Aralov).

Chester'ın memlekette demiryolu şebekesi kurmak, Türkiye'ye tarım aletleri ithal etmek projesi üzerinde birçok konuşmalar oluyordu.

Mustafa Kemal ve yabancı sermaye

Mustafa Kemal Paşa söylevlerinde, ülkenin yoksulluğunu, harap halini ve kendi gücü ile kalkınma olanaksızlığını ileri sürerek, yabancı sermayenin Anadolu'ya sokulması zorunluluğundan söz ediyordu. Mustafa Kemal Paşa yabancı sermayenin memleket hesabına en yüksek çıkar, imtiyaz sahipleri hesabına da normal bir minimum kâr koşuluna bağlı olarak Türkiye'ye girişine izin vermektedir.

Türkiye, Chester'ın teklifini kendisi için elverişli görüyordu. Demiryolu inşası projesi doğu ve güney illerini içine alıyordu. Bu demiryollarından bir bölümü stratejik düşüncelerle gerekliydi: İran'a, dolayısıyla İran petrollerine, aynı zamanda Musul petrollerine giden bir demiryolunun yapılması gerekiyordu. Chester ve arkadaşları, projenin her daireden geçmesi için bol bol rüşvet saçmaktan, hediyeler dağıtmaktan geri kalmadı. Ne var ki, yeteri kadar sermayesi olmadığı için Chester'ın projesinden bir sonuç çıkmadı.

O sıralarda Türk hükümeti, Fransızlarla ekonomik ilişkiler kurmak konusunda büyük bir iyimserlik havası içindeydi. Fransa'nın Türkiye'deki ekonomik çıkarları çok büyüktü. Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı'ndan beri dışardan 14 kez borç para almıştı. Bunlardan 10'u Fransa'dan alınmıştı. Osmanlı borçları (Türk Lirası üzerinden) şöyle bölünmekteydi:

Fransa'ya olan borç	: 2 milyar 500 milyon
İngiltere'ye olan borç	: 577 milyon
Almanya'ya olan borç	: 867 milyon

Tuz tekeli, posta pulları, balıkçılıktan ve ipekçilikten alınan vergiler vb, bu borçlara karşılık olarak gösterilmişti.

Fransa özel Türk işletmelerine bütün dış sermaye yatırımlarının %53'ünü, İngiltere %13'ünü; Almanya %32'sini yatırıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun tütün sanayisi Fransızların elindeydi.

Türkiye, Lozan Konferansı'nda vereceği ödünlere karşılık, emperyalist devletlerin, bu arada Fransa'nın ekonomik yardım konusunda kendisine kolaylık göstereceğini umuyordu. Ama çok çabuk hayal kırıklığına uğradı. Fransa ile kulis arası konuşmaları sürüp gidiyordu. Ama Türk gazeteleri artık Fransa'ya saldırılarla doluydu. Büyük Millet Meclisi'nde bazı milletvekilleri Lozan'da Türkiye'yi desteklemediği, Türkiye'ye ihanet ettiği için Fransa'ya şiddetle çatıyorlardı. Rauf Bey bu saldırıları, "Konferansın sonucunu bekleyelim, acele yargılarda bulunmayalım" sözleriyle cevaplandırıyor.

İzmir İktisat Kongresi

17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de İktisat Kongresi toplandı. Kongreyi Mustafa Kemal törenle açtı. Abilov yoldaşla ben de bu kongreye davet edilmiştik. Mustafa Kemal Paşa bizden orada birer konuşma yapmamızı rica etti. Mustafa Kemal, kongreyi açış konuşmasında padişahlık idaresinin bıraktığı ekonomik mirastan, sanayinin yokluğundan, köylünün ağır durumundan söz etti. Sözlerini, milli kaynakların belirtilmesinde ve ekonomik kalkınma programının hazırlanmasında kongreden yardım beklediğini söyleyerek bitirdi. Mustafa Kemal, "Pulluk! İşte yeni Türkiye'nin tarihini yazacak olan kalem!" diye bağırды. "Kahrolsun karasaban! Pulluk, bizim tarlalarımızın da efendisi olmalıdır!"

Benim ve Abilov'un konuşması, Sovyet ülkesinden yana büyük tezahürata yol açtı. Biz, ağır ve kanlı savaşlardan sonra kültürün geliştirilmesi, halk ekonomisinin kurulması konusunda ülkemizde neler yapıldığını anlattık. İstilacıları kovmak, feodal düzeni ve emperyalizmi yenmek suretiyle savaş başarı ile sona erdiren yeni Türkiye üzerine neler düşündüğümüzü söyledik. Abilov yoldaş, Türkçe olarak yaptığı konuş-

masında, Azerbaycan'ın ekonomik durumunu ayrıntılı olarak anlattı.

İzmir İktisat Kongresi'nde küçük çiftçilere, esnafa, sanayicilere, tüccara küçük krediler sağlamak için kredi kurumları ağının genişletilmesi, Ziraat Bankası sermayesinin artırılması, tarım makinelerinin ithali, hammadde üretiminin artırılması, demiryolları yapılması gibi bir dizi konuda kararlar alındı. Özellikle tekstil ve gıda fabrikaları gibi büyük işyerlerinin kurulması, ayrıca milli sermayenin yabancı sermayeye karşı desteklenmesi gibi sorunlar da söz konusu oldu.

İzmir İktisat Kongresi, Mustafa Kemal'in düşüncesine göre daha 1920 yılında kabul edilen Milli Misak'ı tamamlayıcı nitelikte bir iktisadi misak kabul etti. Milli Misak halkı nasıl milli bağımsızlık savaşına kaldırıdıysa, iktisadi misak da halkı ekonomik bağımsızlık savaşına çağırırmaktaydı.

İzmir İktisat Kongresi, Anadolu burjuvazisinin çıkarlarını yansıtıyordu. Köylü ve işçi konusunda sadece vaatlerle ve "köylü efendimizdir" gibi sözlerle yetinildi. Kongrede halk yığınlarının maddi durumlarının iyileştirilmesi yönünde hiçbir somut karar alınmadı.

Kongre sırasında, 23 Şubat 1923 tarihinde büyük bir kayba uğradık. O gün Güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti temsilcisi Abilov yoldaşı kaybettik. Mustafa Kemal, büyük bir saygı ve derin bir üzüntüyle Abilov'la vedalaştı. Abilov'un cenazesini Azerbaycan'a, Bakû'ye gönderdik.

Bazı sonuçlar

Anılarımı bitirirken, bu anılar kapsamı içine giren yıllarda yeni Türkiye ile olan ilişkilerimizin kısaca bilançosunu yapmak isterim. Sovyet Rusya'nın Türkiye ile kurduğu dostça ilişkiler; sömürge köleliğine karşı yöneltilen ve halkların emperyalistçe sömürülme boyunduruğundan kurtarılması için savaşan Lenin'in politikasının halkalarından biridir.

Daha 1921 yılında imzalanan Türk-Sovyet antlaşması, doğu sınırlarında bulunan Türk ordusunu serbest bırakmış,

böylece Mustafa Kemal'e bu orduyu batıya kaydırarak emperyalistlere karşı kullanma olanağını vermiştir. Bu olay, Türkiye'nin galip gelmesinde ve bağımsızlığını kazanmasında büyük bir rol oynamıştır. Anlaşma gereğince Kars şehriyle birlikte Kars bölgesini ve daha başka noktaları Türkiye'ye vermemiz, Türk halkının moralini yükseltmiş, doğu sınırlarından yana yüreklere su serpmiş, Sovyet Rusya'nın, devrimci Türkiye'nin iyi bir komşusu ve candan dostu olduğu kanısını kökleştirmiştir.

Türkiye'nin en ağır günlerinde Lenin'in emriyle Türkiye'ye yapılan silah, cephane, altın gibi maddi yardımlar, Türk ordusunun düşmanlarına karşı zafer sağlamasında önemli bir rol oynamıştır.

Sovyet Rusya'nın yardım ve desteği genç Türkiye'ye, topraklarını işgal ordularından kurtarmak, kapitülasyonları kaldırmak, Türkiye'nin bağımsızlığını bütün uluslara kabul ettirmek, bağımsızlığı yok edici Sevr Antlaşması'nı yırtıp atmak, Osmanlı borçlarının ödenmesinde bazı kolaylıklar sağlamak olanağını vermiştir.

Yeni Türkiye için tehlikeli aşamalardan biri, 1925 yılında İngilizlerin örgütledikleri doğu illerindeki ayaklanmaydı. Türk hükümeti yine, 1920-1921 yıllarında olduğu gibi yardım için Sovyetler Birliği'ne başvurdu. SSCB yine Türkiye'yi destekledi. Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış durumunu kuvvetlendiren yeni bir Sovyet-Türk dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalandı. Bütün bunlar birer gerçektir ve hiçbir emperyalist propagandası Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ölüm kalım yıllarında, Sovyetler Birliği'nin hiçbir karşılık beklemeden yaptığı yardımları Türk halkının belleğinden silemez.

İtilaf emperyalistleri, Türk gericilerinin iç güçlerinden başka dıştaki revizyonist, sağ sosyalist parti ve grupları da silahlandırmışlardı. Menşevikler, Taşnaklar, Müsavatçılar, Troçkistler ve başka karşıdevrimci grup ve teşkilatlar uluslararası burjuvazi tarafından, Sovyet Rusya ile doğu halkları arasındaki dostluğu yıkmak için kullanılmışlardır. Dar görüşlü bazı kişiler o zamanlar bunu anlamıyorlardı.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki temsilcisi olarak bizim ödevimiz, her ne pahasına olursa olsun Türk-Sovyet dostluk ilişkilerini bozmaya çalışan iç ve dış gerici güçlere karşı koymaktı. Biz bu işi Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk ilerici aydınlarının ve Türkiye'nin sıradan insanların desteğiyle, gücümüz yettiğince yaptık.

Elçilikte son karşılaşma

Anılarımı, Mustafa Kemal Paşa ile eşinin Sovyet elçiliğine yaptıkları son ziyareti anlatarak bitiriyorum. Mustafa Kemal, yahlıktaki elçiliğimize gelmişti.

Bahçedeki kameriyede İran elçisi, bizim askeri ataşe, eşim, ataşe yardımcısının eşi, karşılıklı çay içiyorduk. Mustafa Kemal sivil elbise giymişti. 1923 yılının içindeydik. Bu, Yunanlılara karşı kazanılan kesin zaferden sonraydı. Mustafa Kemal, istilacı Yunan ordusuyla yapılan son savaşı, Yunan ordusu başkomutanının esir edilmesini anlatıyordu. Sonra, Milli Kurtuluş Savaşı'nın ilk ağır yıllarını hatırladı:

“Dört bir yanımız ateşle, ayaklanmalarla çevriliydi, sizin Sovyet Rusya'yı kurduğunuz ilk yıllardaki gibi büyük zorluklar içindeydik.”

Bahçede, elçiliğimize hediye edilen iki ayı yavrusu oynayıp duruyordu. Bazen ağaçlara tırmanıyor, yaprakları yoluyor, bazen de yanımıza, kameriyeye geliyorlardı. Konuklarımız ayı yavrularının maskaralıklarına gülüp duruyorlardı. Kanadı kırık bir kartal, çalımlı çalımlı bahçede dolaşıyordu.

Mustafa Kemal, “Kartal, Rus çarının amblemidir” dedi, “Çar, halkın üzerinde kibirli kibirli egemenlik kuruyor, kendisini de erişilmez sanıyordu. Bakın, şu kartal aramızda kırık kanadıyla dolaşüyor; Rus halkı çarı kovdu. Gücünü kırdı. Biz Türkler de ‘Kutsal Sultan’ımızı Ruslar gibi kolunu kanadını kırarak kovduk. Halk kendi zaferine koşuyor. Padişahların ve çarların, emperyalistlerin işine gelen, bitmez tükenmez savaşlara sürükledikleri biz, her iki ülkenin halkları, sürekli bir dostluk içinde yaşamak zorundayız; İran gibi, Arap ülkeleri

gibi öteki doğu halklarını da bizim dostluk ailesinin arasına sokalım. Bu benim hayalimdir. Bilmem, bunu yapabilecek, bunu görebilecek miyim? Kadehlerimizi dostluğumuzun şerefine kaldıralım.”

Mustafa Kemal bir süre sustuktan sonra Latife Hanım'a dönerek, “Hanım,” dedi, “bir veda müziği olarak bize Çaykovski'nin şu güzel romansını çal...”

İçeriye girdik. Batmakta olan güneşin son ışınlarının kızıla boyadığı açık pencereyi büyük salonda, küçümen bir kadının güçlü ve usta ellerinin altından büyüleyici melodiler yayılıyordu.

Bu romansın Mustafa Kemal'in niçin hoşuna gittiği anlaşılmış oldu. Gazi ince, duygulu yaratılışlı bir insandı. Yurdu-

Mustafa Kemal'in Aralov'a imzalayarak hediye ettiği resim. Üstünde Osmanlı harfleriyle "Aralof yoldaşa" yazılıdır.

na, halkına olan sevgisi onu, Türkiye'nin düşmanlarına karşı amansız bir mücadele için gerekli olan sert, sağlam bir karakter edinmek zorunda bırakmıştı.

Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım'ın veda ziyaretleri, Kemal Paşa'nın eskiden olduğu gibi şimdi de Sovyet ülkesine karşı dostça duygular beslemekte olduğunu gösterdi.

Kısa bir süre sonra Moskova'ya çağırıldım. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya veda ziyareti sırasında paşa bana imzalı bir fotoğrafını hediye etti. Candan kucaklaşarak öpüştük, birbirimize mutluluklar diledik. Gazi Lenin'e selamlarının iletilmesini benden rica etti.

Bir gün, Mustafa Kemal'in Çankaya'daki köşkünde karşılıklı çaylarımızı içerken, geçmişlerimizden söz açıldı. Kaç yaşında olduğunu Kemal Paşa'dan sordum.

Mustafa Kemal, "1880 yılında Selanik'te doğdum" dedi.

Şaşırmıştım.

Mustafa Kemal, "Niçin şaşırdınız?" diye sordu.

"Sizinle aynı yılda doğmuşuz," dedim, "ben de 1880 yılında Moskova'da doğdum."

Mustafa Kemal Paşa gülümseyerek, "Demek sizinle akran oluyoruz" dedi. Doğumunun ayını, gününü söyledi.

"Henüz çok gençsiniz," dedim, "ama muzaffer bir generalsiniz. Büyük işler başardınız, ölüm döşeğindeki bir millete can verdiniz, onu emperyalizm boyunduruğundan kurtardınız. Milletiniz bunu takdir edecektir."

Mustafa Kemal, "Evet, doğru," dedi, "ama benim başladığım işi kim sürdürecektir? Size birçok defalar anlatmıştım, benim böbreklerim hasta. Böbrek hastaları uzun yaşamazlar. Ben bunu çok iyi biliyorum. Millet liderler ortaya çıkaracaktır. Bundan hiç kuşkum yok. Ama bunlar, sayısı pek çok olan düşmanlara karşı koyabilecekler mi? Bu beni korkutuyor. Zaman zaman büyük zorluklarla karşılaşıyorum."

Konuşmamız Türkiye'nin iç sorunlarına döküldü. Mustafa Kemal, yeni Türkiye'nin sosyal düzenini kendisine özgü bir görüşle belirtti:

“Türkiye’de sınıflar yok,” dedi, “Türkiye’de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, milli ticareti kalkındırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tüccarına yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar, devletin önünde duran işlerdir. Biz bunları yasalaştıracağız!”

“Ya köylüler?”

“Onlara yardım edeceğiz. Aşarı kaldıracacağız.”

“Siz köylüye yardım edene kadar, tümüyle yok etmediğiniz derebeyleri, tefeciler, hocalar onu büsbütün köleleştireceklerdir. Onların beklemeye hiç niyeti yok, onlara elini veren kolunu alamaz. Bizim düşüncemize göre sizin dayanağınız köylülerdir. Onları kalkındırınız, onlara toprak veriniz! Onları vergilerden, tefecilerin elinden kurtarınız! Sizde işçi sınıfı henüz çok zayıf, orası öyle. Ama işçileriniz az olmakla birlikte güçlü, sağlam ve bilinçlidirler. Onlar hem size destek olur, hem köylülerin kalkınmasına yardım ederler. Bizde, Rusya’da işçilerle köylüler sonsuza dek Rusya’yı derebeylerinden kurtarmışlardır.”

Mustafa Kemal, “Rusya’da iş başkadır,” diye cevap verdi, “Rusya’yı Türkiye ile kıyaslayamazsınız! Rusya’da işçi sınıfı daha devrimden önce örgütlenmişti. Yüksek bir bilinç düzeyine erişmişti. Sizde dinin halkın üzerinde bizde olduğu kadar büyük bir etkisi yoktur, yobazlık yoktur. Bunu hesaba katmak gerek.”

Bu konuşmamızda Mustafa Kemal Paşa, yukarıda sözünü ettiğim bir İktisat Kongresi toplama ve yeni bir iktisadi misak oluşturma niyetini açıkladı. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye’nin ekonomik canlanışının başarısına büyük umutlar bağlamıştı.

Paşa, “Elbette,” dedi, “göze görünmeyen pek çok engeller, milletin de benim de birçok düşmanlarımız var. Ama bunların üstesinden geleceğimize ben inanıyorum. Güçlü bir ordu kurmayı başardık.”

Mustafa Kemal Sovyet elçisi Aralov ile sohbet ediyor.

“Orası doğru,” dedim, “ama kaygısız derebeyleri bir yana, bütün millet savaşa katıldı. İşçiler, köylüler, aydınlar, tüccarlar, hepsi peşinizden gitti. Bütün milletçe ülkünüz birdi: istilacıları kovmak. Ama şimdi sınıflaşma baş gösterdi, her grubun çeşitli çıkarları ortaya çıktı. Basitçe söylersem, varlığını yadsıdığınız sınıflar ortaya çıktı. Şimdi bunların arasında, kendi sınıf çıkarları için bir mücadele var.”

Konuşmamız uzun sürdü. Zamanla silinerek, belleğimde ancak parçalar halinde kaldı. Türkiye ile aramızdaki ilişkilerden de söz ettik. Mustafa Kemal her zaman olduğu gibi açık ve kesin olarak, Türkiye’nin Sovyet Rusya ile olan dostluğunun en sağlam, en güçlü bir dostluk olduğunu söyledi. “Bu, Türkiye’nin uluslararası ilişkilerinin politik temelidir” dedi. Sonra da şunları ekledi:

“Biz birbirimizden ayrılmamalıyız. Bu benim sarsılmaz inancım, gelecek kuşaklara da vasiyetimdir.”

***

Aradan uzun yıllar geçti. 1928 yılında diplomatik çalışmalara son verdim. Ama Türkiye’nin kaderiyle ilgilenmeye devam ettim, iç ve dış politikasını izledim.

Mustafa Kemal Paşa hayatının sonuna kadar şaşmaz bir biçimde Türkiye'nin milli çıkarlarının, dolayısıyla SSCB ile dostluk ilişkilerinin savunuculuğunu yaptı.

Kemal Atatürk, 1936 yılında Boğazlarla ilgili Montreux Antlaşması'nın imzasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde şunları söylemişti:

“Bu münasebetle, karada ve denizde büyük komşumuz Sovyet Rusya ile aramızdaki, 15 yıldan beri her türlü sınımdan geçmiş olan dostluğun, ilk gündeki kuvvet ve samimiyetini tamamıyla koruyarak, doğal gelişmesinde devam ettiğini söylemekle de ayrıca memnuluk duyarım.”

Atatürk'ün arkasından Türkiye'nin Başbakanı İsmet İnönü de, 1937 yılında, Sovyet Rusya ile dostluğun her iki ülkenin politikasında sağlam bir unsur olarak devam edeceğini söylemişti.⁴

Ama, İsmet İnönü'nün dediği gibi olmadı.⁵

Atatürk'ün hayatının sonlarına doğru İsmet İnönü, gerçekleştirmek için Atatürk'le birlikte savaştıkları ilkelerden uzaklaşmaya başladı. Büyük komprador burjuvazi ile çevrilen İsmet İnönü, gerek iç gerek dış politikada onun etkisinde kaldı. Atatürk ile arasında yabancılaşma başladı.

Atatürk'le İnönü arasındaki başlıca anlaşmazlık devletçilik ilkesinde, yani Türk komprador burjuvazisi ile bağlı bulunan yabancı sermayeye karşı milli sermayenin korunmasında ortaya çıktı. Türk anayasasında bulunan devletçilik ilkesine karşı yürütülen perde arkası mücadele, her zaman sürüp gitmiştir. Mustafa Kemal'in sağlığında bu mücadeleye gizlice İnönü de katılmaktaydı. Atatürk bunu tahmin ettiği için, İsmet İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesinde direndi.⁶

⁴ Bkz. A.F. Miller, *Oçerki noveşşey istorii Turtsii*, İzd-vo AN SSSR, 1948, s. 183 (S. İ. Aralov).

⁵ Yazar, Stalin politikasını göz önüne almadan yargıya varmış görünüyor (y.h.n).

⁶ Aralov'un bu konudaki bilgileri gerçekte neredeyse taban tabana zıttır (y.h.n).

1938 yılı yazında Atatürk'ün hastalığı ağırlaşmış, artık işlemlerle uğraşamaz olmuştu. Kemal Atatürk 10 Kasım 1938 tarihinde Boğaz'da bir yatta öldü.⁷

Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü seçildi. İsmet İnönü'nün politikası daha farklı olmuştur. –Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf, Fuad Cebesoy ve diğerleri– bu dönemde iktidara geldi.

Türkiye yavaş yavaş yine kendi karar alma gücünden ve ulusal bağımsızlığından yoksun kaldı. Türkiye'yi yönetenler bir ABD, Fransa, İngiltere tarafına, bir Almanya tarafına meylettiler. İngiltere ve Almanya'dan alman borçlar silahlanmaya, savaş hazırlığına gitti.

4 Mart 1941'de Alman elçisi Von Papen İsmet İnönü'ye Hitler'in kişisel mesajını getirdi. 18 Haziran'da Türkiye, Almanya ile dostluk anlaşması imzaladı.

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısının ardından Türk hükümeti ordusunu Kafkas sınırında yoğunlaştırmıştı. Bu durum, Sovyetler Birliği ve Türkiye ilişkilerinin boyut değiştirdiğini göstermekteydi.

Türkiye'nin 1945 yılında yani Almanya'nın Sovyet ordusu tarafından yenilmesi ve Hitler rejiminin teslim olmasından sonra Almanya'ya savaş ilanı diplomatik bir gariplik olarak görüldü.⁸

Gazi Mustafa Kemal Paşa zamanında cumhuriyetçi Türkiye feodal ayakbağlarıyla birlikte emperyalist esareti de kaldırıp atmıştı, oysa Türkiye'nin sonraki yöneticileri ABD ve diğer devletler ile politikalarını değiştirmişlerdir...

Dönem dönem iktidara gelen yöneticiler, Atatürk'ün önderliğinde kazanılan ekonomik ve siyasal bağımsızlık gibi temel konuları içselleştiremediklerinden çeşitli sorunlar yaşanmıştır.

⁷ Aralov bu konuda da yanlış bilgi sahibidir. Bilindiği gibi Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda hayatını kaybetmiştir (C.B.).

⁸ Yazar Stalin'in 1945'te Kars ve Ardahan üzerindeki talebini dile getirmiyor. Her ne kadar Sovyet hükümeti bu talepte ısrarlı olmadıysa da bu durumun ilişkilerin bozulmasında etkili olduğu açıktır (C.B.).

Bu tür politikaların Türkiye'yi mahvedebilecek derecede tehlikeli bir yol olduğunu söylemeye gerek var mı? Türkiye'nin çıkmazdan kurtuluşu için yolu birdir –Mustafa Kemal Atatürk'ün politikasına geri dönüş, ülkenin siyasal ve ekonomik bağımsızlığının yeniden kurulmasına, Türk halkının ulusal çıkarlarına uygun barışsever dış politikaya geri dönüş.

Dizin

- 1 Mayıs Bayramı 115, 116, 117
- Abbasiler devri 160
- Abdülhamid (Sultan) 180, 187
- Abdülmecid (Vehiaht) 154
- Abilov, İbrahim (Azerbaycan SSC'nin Türkiye sefiri) 67,73, 74, 78, 79, 85, 86, 88, 89, 95, 100, 101, 111, 114, 124, 125, 134, 136, 218, 226
- Absalyamov, M. 219
- Adana 109, 122, 162
- Adnan Bey 68, 69
- Afganistan 11, 62, 85, 92, 132, 169
- Afganistan elçiliği 143
- Afgan elçisi 92
- Afrika 114, 141
- Afrika Arapları 114
- Afrika halkları 114
- Afyon 138
- Afyonkarahisar 60, 108, 138
- Afyonkarahisar Zaferi 144
- Agayev Ahmet (Matbuat Müdürü, ayrıca bkz. Ağaoğlu, Ahmet) 164-166
- Ağaoğlu, Ahmet Bey (Agayev) 33, 34, 52, 56, 117, 133, 164, 165, 223
- Ahılkelek 20
- Ahuska 20
- Ahmet Muhtar Bey 32
- ajan 11, 109, 122, 167
- Akbaş iskelesi 123
- Akdeniz 140, 144, 189
- havzası 199
- Akşehir 79, 82, 86, 108, 138
- Alaca 54
- Alacık köyü 53
- Ali Elma köyü 55
- Ali Fuat Paşa (Türk elçisi) 24, 30, 31, 54, 131, 147, 167, 176
- Ali İhsan Paşa (1. Ordu Komutanı) 81
- Alman
- emperyalizmi 9
- gemileri 189
- Almanlar 30, 43, 101
- Almanya 5, 7, 11, 12, 105, 126, 127, 225, 226, 235
- Amasya 49, 51
- sancağı 49
- Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 5, 14, 15, 18, 28, 69, 174, 180, 203, 205, 235
- emperyalistleri 69
- mandası 69, 70
- misyonu 14
- Amtolev, A. 218
- Anadolu 3, 7, 25, 26, 34, 36, 39, 40, 41, 59, 60, 69, 71, 85, 89, 93, 99, 105, 115, 121, 122, 123, 127, 135,

- 138, 139, 143, 145, 150,
161, 163, 167, 192, 222,
225, 232
burjuvazisi 224
burjuvazisinin çıkarları 227
kadını 161
Anadolu Müdafaa-i Hukuk
teşkilatı 51
sınırları içindeki Türkler
207
Anadolu Türkiyesi 10
Anadolu Türkleri 55
Anadolu-Bağdat kumpanyası
76
Anayasa girişimi 151
Ankara 24, 25, 28, 35, 36, 40,
41, 45, 54, 55, 56, 59, 60,
61, 63, 79, 85, 92, 106,
113, 115, 116, 120, 124,
128, 129, 131, 136, 143,
145, 166, 171, 175, 203,
204, 217, 222
Ankara Antlaşması 128,
195
Ankara hükümeti 22, 210
Ankara İmalât-ı Harbiye iş-
çileri 116
kadınları 221
Ankara'ya yolculuk 49
Antalya 25, 60, 109
anti-Sovyet ajistasyonu 129
Anzavur 122
Arabistan 11, 85, 112, 141
Arap
gruplar 112
toprakları 113
ülkeleri 112, 113, 114, 229
Arapça 72, 102
Ardahan 14, 17, 23
Arif Bey (Albay) 77
Artvin 14, 23
askeri
birlik 18, 19, 40, 41, 59,
75, 97, 143
devrim komitesi 17
harekât 16, 140, 145
ittifak 15, 194
Askeri Lise 102
Aslıhanlar 140
Astahov, G. A. 218, 219
ataşemiliterlik 30
Atina ajanları 26
Augustus (Roma imparatoru)
64
aul (mezra) 12
Avcı 105
Avrupa 5, 82, 92, 145, 178,
200, 204
basını 165
burjuva basını 166
emperyalistleri 69
halkoyu 178
kadınları 162
konferansı 127
kapitalistleri 28
Avusturya 105
ayaklanma 26, 96, 103, 122,
129, 163, 228, 229
Ayasofya Camii 139
aydın 28, 37, 125, 138, 158,
222, 233
Azerbaycan 12, 16, 23, 24, 62,
132, 227
emekçileri 17, 18
hükümeti 15, 16
işçi, köylüsü 17
Azerbaycan Müsavat hükü-
meti 15
Azerbaycan Müsavatçıları
13, 16

- petrol sanayicileri 15
Aziziye kasabası 80, 104
- Bağdat 113
Bağdat Demiryolu 81
bağımsız Türkiye 94, 96
Bakû 7, 11, 12, 13, 14, 17, 165, 166, 227
işçileri 17
komünü 13
kongresi 12
Bakû Sovyeti 13
- Balıkesir 157
Balkan devletleri 141, 148
Balkanlar 3, 60, 159
Bandırma 122
barış
antlaşması 146, 182, 184, 220
konferansı 140, 143, 146
- Barthou 127
Bartshana 22
Başbüyük köyü 55
Başkomutan 60, 82, 89, 124, 143,
karargâhı 82, 85
- Batı emperyalizmi 179
Batı Trakya 140
- Batılı
devletler 9, 77, 114, 149, 170, 178, 180, 183, 201, 213
diplomatlar 171
emperyalistler 11, 14, 16, 23, 25, 170
İtilaf Devletleri 184
kapitalistler 213
- Batum 5, 12, 13, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 33, 130, 131, 200
- emekçileri 19
limanı 14, 21
oblastı 19
Bolşevik örgütü 19
kurtuluşu 20
- Bayezit (Ağrı) konsoloslugu (RSFSC) 173
Bekir Sami Bey 70
Berlin 207
Beyaz ordu 19, 65, 77, 95, 122, 200
Beyaz generaller 15, 19
beyaz Rus örgütleri 52
beyaz Ruslar 10, 52
Beyazıt'ın sarayı 63
Beyrut 123, 129
Bıtık köyü 79
Biçer 76, 77
istasyonu 77
- Biçerahov Kazakları 12
Biga 122
- Birinci Dünya Savaşı 9, 10, 11, 19, 30, 60, 69, 95, 123, 141, 150, 204
- Birinci Ordu karargâhı 81
birleşik gerici cephe 11
Bismarck 5
- Boğazlar 123, 140, 144-147, 149, 182, 183, 188-190, 192, 193, 195-198, 200-202, 204, 205, 207-209, 215, 234
Boğazlar Antlaşması 148
güvenliği 183
istihkâmı 146
komisyonu 211, 215
kontrolü 200
ortaklaşa savunulması 190
rejimi 179, 182, 183
sorunu 23, 147, 169, 177-

- 179, 193, 199, 202,
203, 208, 210, 212, 213
sözleşmesi 215, 216
sözleşmesi tasarısı 205, 211
serbest geçiş 178
serbestliği 146, 149
silahlandırılması 183
Bolayır 210
Bolşevik 9, 12, 13, 33, 52, 65,
66, 67, 110, 165, 166, 218
komploları 167
örgütleri 17
partisi 4
Rusya 10
Bolşevizm 122
Bolşevizm tehlikesi 9
Bolvadin 80
Bordeaux Radyosu 147
Bouillon, Franklin 60, 128,
140, 175, 195
Bozcaada (Tenedos) 192
Brest Litovsk barışı 6, 148
Budyonny, Semyon Mihayloviç
95, 96
Buhara 11, 62, 85, 92, 133
Bulavin İsyanı 90
Bulgaristan 201
burjuva 37, 149
aydınları 70, 166
milliyetçileri 14, 130, 131
sınıfı 232
siyasetçisi 70
ulusal devrimi 27
burjuvazi 58, 167, 224, 232
büyük komprador burjuva-
zi 25, 121, 125, 234
çıkarları 37
Bursa Faciası 105
Büyük Britanya devleti 149,
154
Büyük Britanya İmparator-
luğu 192
büyük sermaye 157
büyük toprak sahipleri 121
casus 122, 131, 167
Cebesoy, Fuad 235
Celaleddin Rumi 103, 104
Cemal Nuri Bey 67
Cemal Paşa (Isparta mebusu)
69, 134
Cenevre 209
Cenevre Konferansı 74,
126, 127
Cengiz Han imparatorluğu 11
cephe
gerisi 21, 75, 93, 135
komutanlığı 138
Cezayir 113
Chaild (Amerikan temsilcisi)
180
Chester (Amerikalı) 205, 206,
224, 225
Churchill, Winston 15, 142,
169
Çigidiya (Rus köyü) 89, 90, 91
Clemanceau (Fransız Başbaka-
nı) 122
cumhuriyet 153, 162, 187
Cumhuriyet Türkiyesi 219
Cumhuriyetçi Terakkiperver
Fırka 163
Cumhuriyetçi Türkiye 235
Cumhuriyetçi Türkiye mücade-
lesi 150
cumhuriyetin ilanı 162
Curzon, Lord 15, 93, 142, 169,
179, 180, 191, 192, 195,
196, 200, 201, 205-207,
211-214

- Çanakkale 105
Çanakkale Boğazı 142, 199
Çankaya 136, 231
çarık 44, 80
çar 43, 47, 52, 229
Çarizmin devrilmesi 166
çarlık 189, 199
dönemi 116
generalleri 12, 16, 78
hükümeti 23, 90, 110, 189
ordusu 4
rejimi 29
Çarlık Rusyası 5, 9, 11, 23, 28, 34
çarşaf 68, 83, 222, 223
çıkartılması 105
Çay istasyonu 81, 88
Çekoslovakya 60
Çerkez 122, 187
Çerkez Anzavur çetesi 122
Çerkez Ethem 188
Çerkez Reşit 188
çeteci Fatma Çavuş 70
çeteler 26, 37, 40, 57, 58, 59, 121, 122, 138
Çiatur manganezleri 14
Çiçerin Georgiy Vasilyeviç (Dışişleri Halk Komiseri) 3-9, 15, 16, 23, 26, 27, 29, 30, 107, 125, 126, 127, 147, 154, 178, 182, 194, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 208, 212, 214, 215, 216
Çın 29, 169
delegasyonu 29
Çkheidze 15
Çorum 53, 54
Çukurova 25
Dağıstan 12, 16
Damat Ferit Paşa (Sadrazam) 112, 122
Delibaş 96, 97,
demiryolu 76, 160, 225, 227
inşası 205
inşası projesi 225
şebekesi 225
demokrasi mücadelesi 7
demokratik aydınlar 128
Denikin (General) 15, 16, 200, 122
orduları 10
deniz işleri danışmanı 188
deniz ticaret filoları 198, 199
deniz ticaretinin serbestliği 192
derebeyler 43, 47, 57, 125, 220, 224, 232, 233
derebeylik 70
destroyer 22
devletçilik 234
devrim 34, 52, 161, 164, 218, 220, 232
Büyük Ekim Sosyalist Devrimi 3, 19, 25, 65, 95, 177, 218, 169, 189
halk devrimi 160
adım 99
eğilim 110
ruh 19
Türk ordusu 101
Türkiye 7, 228
kurtuluşçu hareket 169
dış müdahaleciler 78
dış politika 147
dış ticaret
komiserliği 173
temsilciliği 171, 172
dış ticarete devlet tekeli 170, 172
sorunu 171

- Dışişleri Halk Komiserliği 6,
16, 26, 72, 171
- Diminhacı 53
- Dimitriyevskaya, Y. K. 33
- din sevgisi 188
- dinci çevreler 222
- dini
duygular 56, 58
sloganlar 163
vakıflar 44
feodal unsurlar 120
- dinsel
çevreler 153
fanatizm 37
gelenek 37, 177
- diplomasi 3, 6, 7, 29, 127, 136
tarihi 29, 136
- diplomat 4, 5, 6, 27, 37
- diplomatik
savaş 10
temsilciler 176
- Doğu 143, 214
Doğu Cephesi (Kars) 130
halkları 9, 10, 12, 23, 27,
65, 113, 187, 228, 230
Doğu Halkları Kongresi 11,
131, 132
milletleri 178
Doğu Trakya 140, 143,
145, 174
vilayetleri 24, 120, 180
-daki milli hareketler 9
-nun emperyalizme karşı
mücadelesi 187
- Doğulu ülkeler 178
- Don Kazakları 90, 91
- dört halife 160
- Dumenil (Fransız Amirali) 14
- Dumlupınar Muharebesi 120,
138
- düşman filo 188, 190
düzenli ordu 37, 38
- Edirne 13, 139
- Ege denizi 140
- egemenlik hakkı 153, 188, 199
- ehl-i müslim 42
- ekonomi
kongresi 224
bağımsızlık savaşı 227
baskı 124
kalkınma programı 226
- Ekonomik reform 223
planları 224
- emek 161
- emekçi halk (emekçiler) 16, 17,
39, 66, 199, 214
- Emeviler devri 160
- Emin Bey (Canik milletvekili)
156
- emperyalist 9, 10, 27, 120, 212
ajanlar 169
boyunduruk 36, 110, 113,
125, 227
çevreler 149, 177
devletler 3, 10, 15, 93, 166,
167, 169, 176, 213, 226
devletlerin ajanları 37
istilacılar 19
işgalciler 218
İtilaf Devletleri 170
politikası 132
saflar 127
savaş 5, 201
yırtıcılar 215
zulmü 36
- emperyalistler 7, 16, 17, 25, 27,
29, 37, 40, 51, 52, 64, 69,
84, 94, 106, 109, 110, 122,
125, 141, 143, 146, 165,

- 167, 214, 216, 228, 229
-e karşı mücadele 17
-in çıkarları 3, 94
-in haris emelleri 57
-in saldırısı 189
-le işbirliği 152
-le mücadele 7
- emperyalizm 9, 69, 70, 166, 226
boyunduruğu 18, 231
-e karşı mücadele 38, 113, 114, 214
-le savaş 9, 12, 65, 108, 114, 168, 187
- Enver çetesi 133
Enver Paşa 11, 12, 13, 31, 32, 81, 122, 129, 133
isyani 133
- Enzeli (Pehlevi) limanı 17
- Ermeni 3, 13, 18, 69, 99
Ermeni burjuva Taşnak hükümeti 18
halkı 18
hükümeti 18
sorunu 3
Ermeni Taşnakları 13, 24
Ermenistan 12, 14, 15, 16, 18, 24, 32, 132
devrim komitesi 18
emekçileri 18
- Erzurum 30, 40
Erzurum Kongresi 70, 123, 150
- Eskişehir 60, 74
- F. Samelyuk 218
- Fahri Paşa (Kolordunun Komutanı) 92, 95, 96
- Fahri Paşa
-nın süvarileri 137
- Fahriye Hanım (ayrıca bkz. Fikriye Hanım) 68
- Fas 113
- Faysal Emir (Arabistan sultanı) 112
- Feliks Dzerjinskiy (yandan çarklı gemi) 33, 35
- feodaller 121, 124, 139, 163, 219
askeri gruplar 121
ayakbağları 235
beyler 37
çevreler 153
düzen 226
gelenek 37
kalıntı 221
ülke 150
vergiler 57
- Fethi [Okyar] Bey (İçişleri Bakanı) 129
- Fevzi Paşa (Genelkurmay Başkanı) 37, 26, 66, 117, 118, 119, 134, 137, 138, 140, 142, 224
- Fevzi Paşa (Harbiye Nazırı) 117
- Fikriye Hanım 68
- Filipinler 69
- Firdevsi 73
- Flerova, Z. V. 219
- Fransa 5, 7, 9, 11, 12, 14, 18, 19, 55, 61, 105, 112, 120, 128, 141, 142, 145, 148, 150, 169, 174, 175, 178, 191, 195, 203, 205-207, 209, 213, 224-226, 235
- Fransız 15, 112
askerleri 123, 124
birlikleri 141
delegeleri 206
destroyerleri 14

- Fransız emperyalistleri 12,
36, 113, 167, 206
gemileri 189
heyeti 60
Fransız Radikal-Sosyalist
Partisi 60
savaş filosu 14, 15
sermayesi 25
sömürgecileri 162
temsilcisi 142
- Frew (İngiliz Rahip) 122
- Frunze Mihail Vasilyeviç (Uk-
rayna Kızıl Ordusu Başko-
mutanı) 24-26, 28, 35-39,
41, 48-50, 64, 65, 77, 78,
107, 120
- Gegeçkori, Menşevik 19
- Gekker, A. İ. 20
- Gelencik 8
- Gelibolu 123
Gelibolu yarımadası 210
- Gence (Kirovabad) 17
- Generalissimus Trikupis (Yunan
ordusu başkomutanı) 138
- gerici 21, 121, 122, 133, 155,
224
asileri 188
ayaklanma 26
basın 170
emperyalist 220
görüş 133
grubu 176
güç 23, 149, 151, 229
hoca 58
İstanbul hükümeti 184, 186
isyanlar 10
muhalefet 82, 149, 154,
155, 162, 176, 223
muhalefet ajanları 154
örgüt 122
padişah hükümeti 24
padişah-halife 58
parti 163
Sultan'ın idaresi 181
Türk toplum adamları 165
- Ginzburg, R. L. 33, 219
- Godar geçidi 20
- Golub, A. N. 33, 218
- Gorniy, S. M. 131
- göçer aşiretler 85, 91
- Gökçeada (İmroz) 192
- Gubeli 19
- Gümrü Antlaşması 18
- Gümrü bölgesi 24
- Gümrü'nün işgali 18
- Güney Kafkasya 13, 14, 16, 17,
111, 130, 131
Güney Kafkasya Bolşevikle-
ri 15, 17, 26
cumhuriyeti 24
gizli bölge komitesi 17
komünistleri 17
Güney Kafkasya Menşevik-
leri 13
Güney Kafkasya Sovyet Fe-
dere Sosyalist Cumhuriyeti
32, 227
-nın mandaterliği 14
- Gürcistan 12, 13, 16, 20, 24,
32, 100, 132, 209, 212, 214
delegasyonu 198
hükümeti 15, 21
Gürcistan Menşevik hükü-
meti 15
Gürcistan Menşevikleri 16,
19
- Gürcü
halkı 32
karşı-devrimciler 21
Kurucu Meclisi 16

- Menşevik hükümeti 19
 Menşevikler 13, 14, 19, 21, 23
- Hacılar köyü 55
Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 164
 Halep 123
 Halide Edip Hanım 68, 69
 halife 26, 37, 42, 57, 58, 59, 150, 151, 152, 153, 154
 halifeliğin kaldırılması 151, 154
 halifelikle padişahlığın birbirinden ayrılması 154
 halifesiz Türkiye 108
- Halil Paşa 12
 Halk Partisi 121, 157, 162, 163
 Hamdullah Suphi Bey 223
 Hamit Bey 185
 Harbord 14
 Harp Akademisi 89
 Hasan Bey (Trabzon milletvekili ve maliye bakanı) 84
 Havza 39, 41, 49, 50, 51, 53
 Hayrettin Reis 8
 Hazar Denizi 16
 Hekker 20
 Herriot 206
 heyet-i murahhasa meselesi 181
 Hıristiyan Rumlar 49
 Hilafet 152
 Hilmi Bey (Vali) 54
 Hindistan 3, 132, 141
 Hitler 235
   rejimi 235
 Hlist sözcüğü (Hristoverı) 104
 hlist'ların ayinleri 104
 Hoca Ömer Efendi 53
 hocalar, hacılar, mollalar 43, 57, 87, 98, 106, 116, 121, 134, 155160, 222, 232
- Hruşçov dönemi 78
 Hüseyin Avni Bey 176
 Hüseyin Rauf 235
 Hüseyin Selâhaddin Bey 176
- İç Anadolu burjuvazisi 25
 iç reformlar 164
 İkinci Müdafaa-i Hukuk grubu 163
 İkinci tabur (Rus) 22
 iktisadi misak 223, 227, 232
 ilerici 27, 164
   aydın 4, 25, 56, 65
   aydın askerler 25
   burjuva-demokratik gelişme 36
   güçler 39, 59
   hareket 125
- İlyiniçna, Sofiya 68
 İmalât-ı Harbiye Fabrikası 101
 İmalât-ı Harbiye işçileri 117
- İngiliz
   ajan 112, 122, 131, 133, 173
   birlikleri 16, 17
   emperyalistleri 12, 13, 56, 60, 94, 95, 113, 122, 124, 144, 167
   emperyalizmi 111, 141, 179
   filosu 190
   gemileri 189
   hükümeti 122, 142, 175, 195, 207
   işçileri 19, 28
   liberalizmi 70
   maddi yardımını 60
 İngiliz Muhipleri Cemiyeti 122
 sermayesi 25

- temsilciler 129, 200, 207
- İngiliz-Yunan istilacılar 119, 134,140
- İnönü İsmet (Paşa) 26, 38, 66, 77, 80, 83, 89, 92, 117-119, 138, 140, 142, 155, 162, 170-172, 178, 180-185, 191-194, 196, 198, 202-205, 208, 209, 211, 213, 214, 224, 234, 235
- İnönü Muharebesi 37, 97, 137
- İkinci İnönü Muharebesi 60
- İordanskiy İ. O. (Roma elçisi) 216
- Irak 3, 111, 191
- İran 3, 11, 17, 111, 112, 131, 132, 159, 169, 180, 225, 229
- elçiliği 143
- şairleri 73
- İskenderun limanı 123
- İslam
- âdetleri 221
- Ordusu 11
- İstanbul 4, 23, 25, 39, 56, 57, 89, 94, 96, 101, 109, 121, 122, 139, 140, 141, 144, 145, 149, 182, 183, 185, 192-194, 196, 199, 201, 221
- Boğazı 3
- hükümeti 151
- işçileri 163
- daki hainler 144
- un güvenliği 197, 202
- un müttefikleri 141
- istilacı
- ordu 66
- planlar 141
- Yunan ordusu 229
- İsviçre hükümeti 216
- isyan 17, 18, 26, 36, 66, 96, 121, 122, 173
- işçi 4, 17, 28, 37, 57, 101, 158, 163, 218, 233
- hareketleri 34
- sınıfı 85, 162, 232
- sınıfı mücadelesi 155
- temsilcileri 116, 223
- köylü devleti 4, 5, 47
- İşçi-Köylü Kızıl Ordusu 85
- işgal orduları 138, 228
- İtalya hükümeti 142
- İtalyan ordusu 142
- İtalyan savaş gemileri 14
- İtilaf Devletleri
- ajanları 151, 170
- kapitalistleri 25
- istilacı emelleri 56
- İtilaf Devletlerinin Uzmanlar Komisyonu 203
- İtilaf
- emperyalistleri 15, 177, 228
- kuvvetleri 147
- orduları 4, 142
- İtilafçı muhalefet grubu 176
- İttihat ve Terakki Partisi 30, 69, 122, 165
- İttihatçılar 9, 30, 34, 154, 176
- İzmir 25, 40, 55, 96, 101, 109, 122, 129, 138, 140, 141, 144, 162, 174, 175, 221, 223, 224
- İzmir İktisat Kongresi 223, 224, 226, 227, 232
- İzmir konsolosluğu (RSFSC) 173
- meselesi 173
- İzmir Tiyatrosu 222

- İzzet Paşa 12
- Japonya 174
- Jloba, Dmitriy Petroviç 20, 21,
22
tümeni 21, 32
-nın süvari birlikleri 21
- Jordaniya, Noy 16, 19
- Jön Türk hareketi 176
- Jön Türkler 12, 69
- Kabarday 187
- kadın 103, 161
konusu 126
özgürlüğü 125, 126
eşitliği 105
kurtuluşu 222
- Kafkas cephesi 19
- Kafkas Cumhuriyetleri 174
Kafkas sınırı 235
- Kafkasya 73, 111, 187
-daki Türkler 207
- kapitalist devletler 5, 149, 205
- kapitülasyon 23, 160, 178,
192, 195
düzeni 160, 162, 171, 174,
206
rejimi 184
-ların ilgası 195
-ların korunması 174
- Kaşukova, Y. D. 33
- Kara Vasıf (İttihatçı) 176, 186
- Karaağaç 192, 213
- Karabekir, Kâzım (Paşa) 5, 18,
21, 22, 24, 31, 101, 119,
120, 153, 163, 164, 167,
224, 235
- Karabekir birlikleri 22
- Karacatepe 53
- Karadeniz 3, 8, 14, 22, 23, 38,
52, 56, 147, 174, 182, 183,
188-192, 199, 200, 202,
214, 216
barışı 212
Karadeniz Boğazı 199
devletleri 148, 205
Karadeniz Devletleri Konfe-
ransı 148
kıyıları 193, 200
kıyılarının güvenliği 199
- Karahan, Lev Mihayloviç 148,
164
- karasaban 42, 47, 226
- Kars 17, 23, 24, 228
oblastı 18
işgali 18
karşı-devrimci
ayaklanma 12
grup, teşkilat 228
- Kastamonu 40
- Kavak 49
- Kayseri 40
- Kayzer Almanyası 10
- Kâzım Bey (Batı Cephesi leva-
zım müdürü) 100
- Kemal Bey (4. Kolordu Komu-
tamı) 81, 94
- Kâzım Paşa (Milli Savunma Ba-
kamı) 73, 117, 118
- Kemalist
hükümet 164
ordu 54
Türkiye 7, 8, 10, 14, 19,
21, 22, 23, 141, 177,
213
ulusal kurtuluş hareketi 219
- Kerenski 110
- Kerson 200
- Kırım 12, 13, 16, 76
Kırım Savaşı 225

- Kırım Tatarları 76
kız öksüz yurdu 103
Kızıl Donanma 8
Kızıl Hazar Filosu 17
Kızıl Ordu 7, 12, 16, 17, 19,
21, 22, 24, 38, 65, 77, 78,
86, 87, 92, 96, 102, 122,
134
Kızılay Kadınlar Kolu 161
Kiev 32
Kilikya 61, 123, 128, 195
Kirov, Sergey Mironoviç 17
Kocatepe 138, 140
Kolçak (Amiral) 122
Kolordu
15. Kolordu 40
2. Kolordu 80
komprador burjuvazi 37, 120
komünist 17, 120, 166, 167
Komünist Parti 85
komünist partisi 168
Kondratyev A.A. (Azak kıyıları
savunma amiri) 8
Konstantin (Yunan Kralı) 60,
138
Konya 25, 58, 75, 96, 102,
103, 106, 107, 114, 115,
129, 136, 160, 161
isyarı 120
mollaları 106
Konya Öğretmen Okulu
Öğrencileri 103
tiyatrosu 101
Türk kızları 103
kooperatif temsilcileri 115
kooperatifler 224
Kotelnikov, A.G. (sekreter) 33,
120
Kovno 3
Köprülülü Hamdi Bey 123, 124
Köy ağaları 44
köy ekonomisi 223
köylü
hareketi 163
kadınlar 46
temsilcileri 223
köylünün toprak işgali 155
Kuban 92
Kuban Kazakları 90
Kubanlı 91
kurmay akademisi 89
kurtuluş
hareketi 150
karakteri 162
ordusu 109, 135
savaşı 5, 27, 36, 52, 123
Kuva-yı İnzibatiye 26
Kuva-yı Milliye 122
Kuzey Kafkasya 16
Küçük Asya 11, 127
küçük burjuva 28, 57
Küçük Samebi 22
kültürün modernleştirilmesi
125
Kürt
devleti 111
bağımsız Kürdistan 112
Kürt Fettah 112
Kürt liderleri 85, 112
Kürt milletvekilleri 180
Kürt sorunu 3, 111
Kürtler 111, 112, 180
Lansere, Yevgeniy Yevgenyeviç
71
Lapseki 124
Latife Hanım 221, 230
Laz çetebaşları 49
Le Temps gazetesi 206

- Legran B.V. (Azerbaycan temsilcisi) 32
- Lenin, Vladimir İlyiç
öğretisi 166
politikası 29, 218, 227
- Limán von Sanders 210
- Litvanya 3, 4
Burjuva Litvanyası 3
- Litvinov, Maksim Maksimoviç 207
- Lloyd George 60, 122, 127, 130, 139, 145, 169
kabinesi 142
- Londra 19, 23
Londra Konferansı 61
- Lozan 169, 171, 177, 180, 181, 185, 196, 198, 203, 210, 212, 213, 214, 216, 226
- Lozan Barış Antlaşması 174
- Lozan Konferansı 151, 155, 166, 169, 170, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 192, 194, 195, 198, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 212, 214, 215, 219, 226
- Lozan Konferansı Destanı 216
- Lunaçarskiy, A.V. 125
- Lyahov, A. N. (ekonomist) 19, 33
- Maharadze, Filip İyeseyeviç 14, 17
- Maheramov 16
- Mahmut Esat Bey (İktisat Bakanı) 223
- Malikov, A. K. 218, 219
- Malikova, R. H. 219
- Malta Adası 56
- Maltsev, Yuriy 33, 174
- Manchester Guardian* 197
- Manisa 40, 138
- Maraş 109
- Marks 166, 168
- Marmara Denizi 140, 144, 146, 182, 183, 191-194, 196, 199
- Marmara Denizi ve Çanak-kale Boğazı 199
- Marmara Denizi'nin güvenliği 182, 197, 202
- kıyıları 140
- materyalist 166
- Mebuslar Meclisi 56
- Meclis-i Âli 153
- Meclisteki muhalefet grubu 186
- medrese 97, 98, 99, 106
- Menşevik 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 100, 130, 131, 228
- Menşevik Güney Kafkasya cumhuriyetleri 15
- Menşevik Gürcistan hükümeti 19
- Menşevik Gürcü hükümeti 22
- Menşevik hükümeti 32
- Menşevik kanat 148
- Menşevik liderleri 16
- Menşevik ordusu 20
- Meriç Irmağı 143
- Merkez Komite 27
- merkezi hükümet 58
- Mersin 131
- Mersin konsolosluğu 131
- Mersinli Cemal Paşa (Küçük Cemal Paşa) 134
- Merzifon 52, 53
- Metternich 5

- Mevlana Celaleddin Rumi 103
Mevlevi 103
Mezopotamya 85, 132, 141
Mısır 3, 111, 132, 148, 159
Mikoyan, A. 17
Milek köyü 53
Millet Meclisi 144, 152
milletin
    birliği 110
    istiklali 153
Milletler Cemiyeti 189, 198, 205
milli bağımsızlık 70, 94, 110
    savaşı 227
milli
    çete birlikleri 26
    çıkarlar 164, 234
    duygular 36
    egemenlik 150
    eğitim 105
    eğitimin modernleştirilmesi 125
    haklar 147
    hareket 58, 59, 66, 121
    irade 151
    kaynak 226
    kurtuluş çabaları 57
    Milli Kurtuluş hareketi 34, 59, 70, 122, 125
    Milli Kurtuluş Savaşı 9, 10, 25, 26, 30, 39, 79, 117, 120, 162, 229
    kurtuluş zaferi 163
    kuvvetler 122
    sermaye 227, 234
    sınırlar 110, 156
    şiir 73
    ticaret 232
    Türkiye 93
    Milli Misak 144, 182, 183, 192, 193, 194, 196, 197, 210, 227 (ayrıca bkz. Misak-ı Milli)
    milliyetçi fanatizm 69
    Misak-ı Milli (ayrıca bkz. Milli Misak) 23, 113, 123, 146, 182
molla 87, 88, 98, 102, 115, 116, 133, 134
monarşik düzen 154
Monasvetov, İ. 218
Mondros Mütarekesi 5, 10, 123
Montreux Antlaşması 234
Moskova Antlaşması 130, 183, 184, 193, 196, 197, 210
Moskova Dostluk Antlaşması 147
Mougin (Fransa temsilcisi, Albay) 120, 128, 129, 176, 186, 187
Mudanya 142
Mudanya Antlaşması 145
Mudanya görüşmeleri 142
Mudanya Konferansı 142, 147
Mudanya Mütarekesi 142, 143
Mudanya silah bırakışması 148
muhalifet 121, 133, 151, 152, 153, 154, 155, 162, 163, 164, 165, 167, 180, 186, 219, 220, 222
    bloku 186
    liderleri 224
    milletvekilleri 155, 156
    safları 134
    üyeleri 219
    muhalifler 121, 163, 224
Muhreddin (bkz. Muhittin Birgen) 165
Mussolini 191

- Mustafa Rasim Bey (Kaymakam) 53
- Musul 109, 113, 123, 180, 192, 213
petrolleri 25, 123, 180, 195, 203, 207, 225
sorunu 179, 180, 192
- Mutad Bey (Yarbay) 79
- Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 39, 58, 150
- Müdafaa-i Hukuk Grubu 134, 157
- Müdafaa-i Hukuk Meclis Grubu 151
- Müsavatchılar 15, 17, 228
- Müslüman
gelenekler 46, 105
halk 20, 40, 49, 141
halkları 92
kongresi 113
- Müttefik devletler 143
komutanlığı 185
- Nahçıvan 23
- Nalbantlık okulu (Konya) 99
- Napoleon 7
- Narzan 73
- Nasrettin Hoca 82, 83
- Natsarenius 24
- Necati (Türk şairi) 73
- Nefteeksport'un petrol işlemleri 172, 173
- Nekrasov
Kazakları 92
tarikatı 90
- Nekrasovcu 90, 91, 92
- Nikola, Birinci 90
- Nikolayev 200
- Novorossiysk 8
- Nureddin Paşa (Ordu Komutanı) 224
- Nuri Efendi (Belediye Reisi) 54
- Nuri [Killigil] Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) 17
- Observer* 197
- Odesa 10, 200
- Orahelaşvili, M. 17
- Orconikidze, Grigoriy Konstantinoviç 20
- Ordu
1. Ordu 85
1. Ordu karargâhı 81, 85
1. Ordu Komutanlığı 82
2. Ordu 80
11. Kızıl Ordu 17, 18, 20
17. Ordu 27
- Orta Asya imparatorluğu 11
- Ortadoğu 14, 127, 141, 147, 148, 198, 199, 200
barışı 212, 130
bunalımı 148
sorunu 149
- Osman Ağa 49
- Osmanlı
borçları 225, 228
Osmanlı Devleti 3, 9, 213
geleneği 103
hükümeti 123, 159
Osmanlı İmparatorluğu 32, 63, 113, 152, 153, 160, 225, 226
Osmanlı İmparatorluğu'nun feodalleri 167
orduları 19
- otomobil tamir atölyeleri 101
- öğretmen-molla 79
- öksüz çocuklar 88

- özel Türk işletmeleri 226
Özalp, Kâzım Paşa 37
özerk idare 23
- padişah 27, 37, 41-43, 57, 59,
102, 105, 112, 118, 122,
125, 150, 152, 159, 229
ajanları 26, 58, 151
hükümeti 10, 25, 36, 94,
97, 150
idaresi 69
ordusu 26
tarafkarları 10, 59, 220
yardakçıları 42
ihaneti 108
padişahçı muhalefet 220
padişahın
devrilmesi 151, 154, 162
ihaneti 123
padişahlık 91, 159
devri 46
idaresi 226
- Panama Kanalı 200, 201
Panislamist(ler) 11, 113, 133
panislamizm 3, 92, 113
pantürkistler 11
pantürkizm 3, 113
Papulas (Yunan Generali) 119
Paris (Yunan gemisi) 55
Paris 15, 141
Paris Üniversitesi 221
parlamentarizm 125
partizan (çeteci) 45
Pastuhov, Sergey Konstantino-
viç 26
Pellée (Fransız Yüksek Komise-
ri, General) 140, 175
Perekop destanı 65
petrol 15, 111
tankerleri 15
- ticareti 15, 172
üretimi 166
Piyade tümenleri 86
Poincare 169, 191
Polatlı 76
Politbüro toplantısı 16
politik
eğitim 86, 158
önderlik 59
Polonya 7, 28
Pontus Devleti 25, 36, 42, 52,
58
Pontus-Yunan Devleti 26
Preveze 8
Prjebelskiy, K. İ. 33, 218
pulluk 47, 226
Puşkin 90
- raks 104 (bkz. sema)
Ramazan Ağa 158
Rapallo Antlaşması 126, 127
Rauf Bey (Başbakan) 18, 163,
167, 176, 186, 188, 120,
121, 134, 140, 149, 152,
154, 164, 165, 169, 170,
172, 173, 176, 180, 181,
186, 187, 188, 191, 192,
196-198, 202-208, 210-
212, 215, 217, 220, 226
Refet Paşa 18, 31, 70, 120,
121, 129, 134, 154, 167,
176, 210
reformcu faaliyet 223
revizyonist 228
Rıza Nur Bey 107, 174
Rize 34
Roma 30
köprüleri 64
Romanya 90, 174
Rozenberg, M. İ. 216

- Rum
 grubu 50
 halkı 36, 49
 Rumlar (sivil)56
 Rumeli Müdafaa-i Hukuk teşkilatı 51
 Rus
 askeri 48, 96
 delegasyonu 203
 delegeler 182, 209
 devrimciler 166
 devrimi 54, 166, 201
 dili 76, 90
 gemileri 14
 gölü 200
 halkı 43, 55, 201
 hükümeti 198
 kadınları 71
 Karadeniz kıyıları 202
 köylüsü 43, 45, 48, 96
 savaş gemileri 189
 şives (eski) 90
 Rus-Fransız-Türk ilişkileri 206
 Rus-Ortodoks kilisesi 104
 Rus-Türk Antlaşması 23
 Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi 16
 Rusya Komünistleri 166
 Rusya Sosyalist Federe Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) 3, 7, 9, 15, 19, 23, 24, 32, 107, 131, 139, 148, 167, 177, 178, 182, 188, 198, 207, 219
 Büyükelçisi 103, 186
 Dış Ticaret Komiserliği Temsilcisi 89, 171
 Dışişleri Halk Komiseri 147, 148
 Halk Komiserleri Kurulu 7
 hükümeti 32, 52
 hükümeti 7, 18, 147, 149
 notası 147
 yardımı 106
 Rusya-Ukrayna-Gürcistan delegasyonu 199
 Rusya'daki Türkler 207
 Rusya'nın ekonomik hayatı 188
 Rusyalı mülteciler sorunu 185
 S. M. Budyonnıy 95
 Sabis, Ali İhsan (Paşa) 81, 82
 sağ sosyalist parti 228
 sağ SR'ler 13
 Sait Molla 122
 Sakarya Irmağı 60
 Sakarya Meydan Muharebesi 37, 60
 Sakarya Zaferi 93, 94, 119, 147
 saltanat 152, 153
 rejimi 154
 saltanatın kaldırılması 151, 152, 153
 saltanatın kaldırılması yasası 151
 Samarahı 91
 Samsun 25, 30, 35, 36, 39, 40, 41, 49, 51, 52, 56, 59, 124
 limanı 35
 Samsun Mutasarrıfı 39
 savaş
 filoları 201
 gemileri 183, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 204, 209, 216
 savaşçı kadınlar 70
 Schubert 221

- Selâhaddin (Mersin milletvekili) 156
Selâhaddin Adil Paşa 80
Selanik 156
Selçuk şiirleri 73
Selçuklu hanedanı 103
Selçuklular dönemi 104
sema 104
serbest rejim 200
sermaye
    büyük sermaye yatırımları 141
    büyük sermayedar 158
Servet Efendi 168
Sevr Antlaşması 5, 10, 24, 61, 92, 93, 123, 174, 195, 213, 228
Shampaign (İngiliz Generali) 17
sınıf 157, 160, 232
    çıkarları 233
Sırrı Bey (İzmit milletvekili) 219, 220
silah bırakışma 76, 77, 80, 92, 93, 142, 146
Sinop 8
    sancağı 49
Sisam (Samos) 192
Sivas 40
Sivas Kongresi 70, 112, 113, 123, 150
Sivastopol 200
Sivrihisar 77, 78, 79
siyasi
    parti 157
    şubeler 110
Slav yazısı (eski) 91
Sobolev, D. 218
sol SR'ler 13
sosyalist 27
    anayurt 218
    devrim 27
    Sosyalist Revolüsyoner 13
    Sosyalist Rusya 166, 211
sosyalizm 39
Sovyet
    cumhuriyeti 20, 165, 214
    delegasyonu 127, 204, 205, 208, 211, 213, 214, 215
    delegeleri 208, 214
    dış ticaret tekeli sistemi 169
    Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği 24
    diplomasisi 6, 127
    diplomatu 3, 5
    elçiliği 73, 116, 167, 169, 217, 219, 229
    gelenekleri 101
    Sovyet Gürcistanı 20
    halkı 96, 115, 214
    hükümeti 8, 9, 10, 15, 22, 24, 64, 92, 130, 172, 178, 190, 191, 193, 198, 202, 206, 207, 215, 218
    idaresi 17
    iktidarı 12, 17, 171
    işçi-köylü hükümeti 64
    limanı 8
    petrolü 172
    temsilcileri 143, 209, 212
    ticaret temsilciliği 173
    ülkesi 14, 42, 218, 226, 231
Sovyet Rusya
    delegasyonu 214
    politikası 18, 207
    yasaları 172, 173
Sovyet-Türk Antlaşması 209
Sovyet-Türk dostluğu 11, 187
Sovyet-Türk tarafsızlık antlaşması 228

- Sovyetler Birliği 126, 170, 228,
234, 235
murahhas temsilciliği 218
ülkesi 8, 10, 77, 114
- Sovyetler'in 4. kongresi 6
- sömürge 141, 169, 201, 214
düzeni 149
köleliği 227
yırtıcılar 214
sömürgecilerin boyunduru-
đu 108
sömürgecilik 113, 184
- Stalin, J. 13, 78
- Standard Oil şirketi (Amerikan)
15, 172, 180
- Suat Bey (Türkiye Dışışleri Ba-
kanlığı memurlarından)
171, 172
- Sultan 9, 37, 48, 51, 94, 124,
152, 153, 154, 185, 220,
229
Türkiyesi 113
feodal hükümeti 177
hükümeti 4, 8
sultancı 149
sultanlığın devrilmesi 153
sultanlık 153
- Sultandağ 81, 85
- Surits, Yakov Zaharoviç 216
- Suriye 3, 25, 71, 85, 111, 123,
131, 132, 141, 159, 191
köyleri 72
- Süleyman Necati Bey (Erzurum
milletvekili) 156
- Süleymaniye 112
- süvari 108
Süvari Kolordusu 95
- Süveyş Kanalı 200
rejimi 201
- Şahin (askeri taşıt gemisi) 8
- Şam 123
- Şaumyan, Stepan Georgiyeviç
13
şehir burjuvazisi 224
şeriat yasaları 134
Şeyh Mahmud 112
Şeyh Said 163
Şeyh Senusi 114
Şeyh Servet Efendi (Bursa mil-
letvekili) 167
soför okulu 101
- Taksisi Güit ("Doğu'nun Sesi")
132
- Talat Paşa 69
- Talleyrand 5
- Taman emekçileri 12
- tarım 225
makineleri 227
- tarımsal
devrim 163
hareket 58
öğrenim 126
reform 155
- tarikât 90, 103, 104, 167, 222
- Tarsus 158
- Taşnak 13, 17, 18, 228
Taşnak Ermenistanı 18
Taşnak hükümeti 18
- Tatar kadını 44
- Tatarlar 76
- Tekke 104, 222
- Terakkiperver Cumhuriyet Par-
tisi 163, 164, 188
- Tevfik Rüştü Bey (Sağlık Baka-
nı) 67, 116
- ticaret
gemileri 201

- temsilciliği 171
-in gelişmesi 160
- Tiflis 32
- Tilsit barışı 7
- Timofeyev, G. 218
- Timurlenk 63, 64
- Topçibaşev 16
- topçu 82, 86, 95
Topçu Okulu 102
- toplum örgütleri 115
- toplum yaşantısının modernleş-
tirilmesi 126
- toplumsal devrim koşulları 166
- toprak
ağaları 7, 44, 58, 125
reformu 58
sahipleri 157
- Townshend (General) 129, 130
- Trabzon 25, 33, 34, 58
Trabzon İli Muhtariyeti Ce-
miyeti 58
konsolosluğu 33
- Trakya 13, 143, 147, 180, 192
- Troçkistler 228
- Trotskiy, Lev 24, 78
- Tseretelli 15
- Tskhakaya, M. 17
- Turkish Oil şirketi 180
- tutucu muhalefet 179
- Tümen
14. Süvari tümeni 95
15. Tümen 59, 86
16. müstakil tümen 80
18. Kafkas Süvari Tümeni
20
18. Tümen (Şanlı) 20
2. Süvari tümeni 95
23. tümen 86
4. Süvari tümeni 95
41. Tümen 79, 81
57. tümen 86
- Türk
aydınları 165
basını 130
birlikleri 20, 21
burjuvazisi 25, 57, 163
casusu 131
delegasyonu 155, 205, 209,
211, 212
delegeleri 176, 185, 196,
205, 206, 208, 211
denizcilik makamları 190
ekonomisi 30
emperyalistleri 13
feodalleri 11
gemileri 8
Türk Genelkurmayı 137
gericileri 170, 228
Türk Heyeti 142, 178
hududu 107
hükümeti 8, 21, 27, 97,
108, 110, 130, 131,
142, 147, 167, 173,
174, 177, 179, 184,
185, 194, 197, 199,
205, 207, 210, 213,
219, 225
idarecileri 33
ilerici aydınları 166, 229
ilerici çevreler 10, 220
ilerici toplumu 67
kadını 44, 58, 69, 83, 103,
125, 161, 162
kamuoyu 35, 123, 167,
214, 219
Türk karşı-devrimciler 12,
170
komprador burjuvazisi 234
komünistleri 217
köy hayatı 54

- köylü kadınları 44
kuvvetleri 22
milleti 61, 122, 135, 144, 212
milli hareketi 54
Türk Milli Kurtuluş hareketi 57
Türk Milli Kurtuluş Savaşı 9
Türk Misak-ı Millisi 23
Türk Ocağı 69, 160, 162, 166
parlamentosu 23
pazarları 25
subayları 21, 56, 108
süvari keşif kolu 21
süvarileri 137
toprakları 93, 148, 149
ulusal kurtuluş hareketi 9
ulusu 213
vatandaşları 172
yasaları 172
yurtseverleri 121
zaferi 145
Türk-Alman orduları 14
Türk-Fransız anlaşması 60
Türk-Fransız ekonomik ilişkileri 195
Türk-Gürcü ilişkileri 14
Türk-Rus konferansı 20
Türk-Sovyet
anlaşması 227
dostluğu 204, 217, 220
ilişkileri 162, 164, 229
yakınlaşması 11
Türk-Yunan savaşı 52, 206
Türkistan 11
Türkiye
hükümeti 24, 147, 170, 179
bağımsızlığı 110, 130, 163, 228
doğu vilayetleri 21
egemenlik hakları 214
kurtuluşu 51, 161
milli çıkarları 178
-nin parçalanması 141
-nin paylaşılması 9
siyasal bağımsızlığı 213
yasaları 173
Türkiye Büyük Millet Meclisi 7, 23, 24, 32, 42, 52, 57, 59, 60, 61, 67, 68, 96, 107, 115, 116, 121, 124, 125, 133, 138, 139, 147, 151, 152, 154, 155, 157, 159, 162, 164, 165, 177, 185, 187, 212, 214, 219, 221, 226, 234
hükümeti 23, 24, 32, 42, 64, 96, 138, 147, 151, 185
Türkiye Cumhuriyeti 217, 228
Ukrayna 24, 32, 38, 54, 55, 96, 174, 184, 209, 212, 214
Ukrayna Cumhuriyeti 28
delegasyonu 198
Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 25, 38
Ukrayna SSC hükümeti 24
ulusal
çıkarlar 236
kurtuluş 27, 130, 150
kurtuluş mücadelesi 161
ordu 45
örgütler 51
kurtuluş mücadelesi 218
uluslararası
burjuvazi 228
cephesi 4

- hukuk 127
ilişkiler 29, 233
Urfa 109
Urmiye Gölü 111
Uspenskaya, N. İ. 33
Uşak 138
Uzmanlar Komisyonu 202,
203, 208, 209, 211
Uzmanlar Komisyonu toplantı-
ları 208

Vahdettin (Sultan-Halife) 122,
152, 154
hükümeti 151
Valiyev, F. İ. 33, 218, 219
Vandervelde 13
vatandaşlık hukuku 156
Vehbi Bey (Mutasarrıf) 54
Versailles Antlaşması 5, 141,
198
Vladikafkas 13
Vladimir Platonoviç Lyahov
(General) 19
Vneştorğ (Sovyet dış ticaret te-
keli) 170, 171
meselesi 171
temsilcisi 173
vizesi 173
von Papen 235
Voroşilov 78
Vorovskiy 215, 216
öldürülüşü 216
Vrangel (General) 13, 123, 200
Vrangel ordusu 7, 16

Wilson (ABD Başkanı) 15, 109
yabancı kapitalistler ve tacirler
25
yabancı sermaye 225, 227, 234
Yahşihan 55, 61
Yakınoğu 141
Yakovlev, Klim (papaz) 91
Yemen 113, 159
ordusu 113
Yeni Gün gazetesi 8, 132, 155,
220
Yeni İstanbul 122
yerli derebeyleri 11
Yeşilburun 33
Yıldırım Beyazıt 63
yobaz 221, 222, 232
Yozgat 54, 55
Yudenıç (General) 122
Yugoslavya 174
Yunan
askerleri 138
birlikleri 138
cephesi 144
esirleri 49, 52
filosu 26
istila ordusu 52, 55, 143
ordusu 59, 60, 61, 122,
137, 138, 139, 141,
142, 143, 177, 206
örgütleri 52
Yunanlıların Pont teşkilatı
56
Yunus Nadi 8, 9, 10, 117, 155,
181, 187, 193, 194, 195,
196, 220
yurtsever
güçler 59
milli örgütler 58
şarkılar 87
yurtseverlik 56
Yusuf Akçura Bey 117
Yusuf Kemal (Dışişleri Bakanı)

23, 62, 92, 61, 107, 128,
131, 147, 165, 173-176,
181
yüksek hilafet heyeti 122
zaviye 222
Zebur 91
Ziraat Bankası 227
Zolotov, İ. N. (98. Avcı Tuğ-
ayı'na bağlı 292. Alay Ko-
mutanı) 22
Zonguldak 57
Zvonaryev, K.K. (Askeri Ataşe)
33, 35, 52, 75, 91, 115, 218

*Kurtuluş Savaşı'nın en sıcak dönemlerinde,
Samsun limanından Ankara'ya doğru bir
diplomatik heyet yolculuk yapmaktadır.*

*İşgalci Avrupa devletleriyle savaş halindeki
Ankara Hükümeti'ni resmen ilk tanıyan
ve ilk uluslararası antlaşmayı imzalayan
Sovyet Rusya'nın elçilik heyeti...*

*Heyetin başındaki Semyon İvanoviç
Aralov'un Türk milli mücadelesine henüz
tanık olmadan duyduğu hayranlık,
Ankara'da iyice artacaktı.*

*Başta Mustafa Kemal olmak üzere Kurtuluş
Savaşı'nın ve Büyük Millet Meclisi'nin
kadrolarıyla tanışması, halkla temasları ve
Başkomutan'la cephe gerisinde yaptığı
yolculuklar sırasında adeta tarihe
tanıklık ettiğini hissetmişti.*

*Cumhuriyetin ilanından önce ayrıldığı
Türkiye'yi hep takip etmiş, Lozan'da iki
ülkeyi de memnun etmeyen Boğazlar
sorununun Montrö'de çözümünü
sevinçle karşılamıştı.*

Semyon İvanoviç Aralov (1880-1969) Moskova'da büyük bir tüccarın oğlu olarak doğdu. I. Dünya Savaşı'nda, Rus ordusunda istihbarat subayıydı. 1917 Şubat Devrimi'ne cephedeyken katıldı, Ekim Devrimi'nin kadrosunda yer aldı. 1918'de Ordu ve Bahriye Halk Komiserliği Harekât Şubesi başkanı oldu. Bu istihbarat biriminin yöneticiliğini 1920'ye kadar sürdürdü. O yıl Ukrayna ile imzalanan barış antlaşmasında heyet başkanlığı. Polonya barış görüşmelerinde de aktif görev aldığına diplomatik yetenekleri fark edildi. Litvanya'da diplomatik temsilci olarak görevlendirildi. Milli Mücadele'nin ivme kazandığı ve Türk-Sovyet Rusya ilişkilerinin olumlu yönde gelişmeye başladığı 1922'de resmi temsilci olarak Ankara'ya atandı. Büyük Zafer'in kazanıldığı ve Lozan Antlaşması ile Ankara Hükümeti'nin uluslararası alanda tanındığı dönemde Ankara'da ve Anadolu'daki cephelerde ve cephe gerisinde bulundu. Daha sonra ABD, Almanya ve Japonya'daki Sovyet elçiliklerini kurdu. Stalin'in tasfiye hareketleri sırasında 1937'de görevden alınarak Edebiyat Müzesi müdürlüğüne getirildi, 1938'de tutuklanarak üç yıl boyunca sorgudan geçirildi 1941'de cepheye gönderildi, 1946'da on yıl kalacağı bir toplama kampına sürgüne gönderildi. Kamp dönüşü sakin bir hayat sürerken Türkiye anılarını da kaleme aldı.

KDV dahil fiyatı
14 TL